

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3-4** (131-132)
iulie-decembrie
2022

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

DEPARTAMENTUL PENTRU
RELAȚIA CU REPUBLICA MOLDOVA

Această revistă a fost tipărită cu sprijinul
Departamentului pentru Relația cu
Republica Moldova: www.drrm.gov.ro

O parte din articolele științifice publicate în Revistă au fost elaborate în cadrul proiectului „Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I”. Prioritatea Strategică Provocări societale. Cifra proiectului: 20.80009.0807.36

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU (*redactor-șef*)
Nicolae ENCIU (*redactor-șef-adjunct*)
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC (*secretar responsabil*)

Tehnoredactare: Tanavius SRL

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Paola AVALLONE (Italia)
Ioan BOLOVAN, mem. cor. al Academiei Române
Vitalie CIOBANU
Gheorghe CLIVETI, mem. cor. al Academiei Române
Sergiu CORNEA
Ovidiu CRISTEA (România)
Demir DRAGNEV, mem. cor. al AȘM
Acad. Andrei EȘANU
Gheorghe NEGRU
Ștefan LEMNY (Franța)
Acad. Ioan-Aurel POP (România)
Ștefan PURICI (România)
Corneliu SIGMIREAN (România)
Acad. Victor SPINEI (România)
Igor ȘAROV
Ion ȘIȘCANU
Anatol ȚĂRANU

- Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de Redacție.
- Conținutul acestei reviste nu reprezintă poziția Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova

SUMAR

LA CEAS ANIVERSAR

Cristina GHERASIM, VALENTIN TOMULEȚ – OMUL, ISTORICUL ȘI PROFESORUL	7
Gheorghe BOBÂNĂ, DOCTOR HABILITAT, CONFERENȚIAR UNIVERSITAR ANA PASCARU LA 70 DE ANI	10
Eugen-Tudor SCLIFOS, IN HONOREM DINU POȘTARENCU LA 70 DE ANI	12

STUDII

Andrei EMILCIUC, SISTEMUL DE PATENTE ÎN DOMENIUL COMERȚULUI ÎN BASARABIA ȘI ROMÂNIA (1859-1914)	14
Gheorghe NEGRU, TRANSFORMAREA REGIUNII BASARABIA ÎN GUBERNIE	28
Gheorghe COJOCARU, CONFERINȚA DEZARMĂRII DE LA MOSCOVA DIN DECEMBRIE 1922 ȘI ROMÂNIA	42
Gabriel MOISA, PERCEPȚII ALE PERICOLULUI BOLȘEVIC LA FRONTIERA DE VEST A ROMÂNIEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ	55
Ion ȘIȘCANU, STRATEGIA SOVIETICĂ PRIVIND TERITORIILE ROMÂNEȘTI (1918-1924)	69
Mihai ȚURCANU, THE MOLOTOV-RIBBENTROP PACT AND THE BRITISH SECURITY GUARANTEES FOR ROMANIA (SEPTEMBER-OCTOBER 1939)	85
Mariana ȚIBULAC-CIOBANU, CONTRIBUȚII PRIVIND ACTIVITATEA „MOLDKNIGOTORG”-ULUI ȘI A LIBRĂRIILOR „LUMINIȚA” ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ	101

BIBLIOGRAFIE

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, MOȘTENIREA CULTURALĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ARIA DE INTERESE A SLAVISTULUI BASARABEAN POLIHRONIE SÂRCU (1855-1905)	109
Igor CERETEU, CONTRIBUȚII LA RECONSTITUIREA LISTEI CĂRȚILOR DIN BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII HÂNCU	130

MEMORII

Mircea DRUC, DIN ISTORIA ALEGERILOR PREZIDENȚIALE DIN ROMÂNIA ANULUI 1992 VREM REÎNTREGIREA PATRIEI!	138
---	-----

PAGINA DOCTORANDULUI

Olga ARAMĂ, PRIMUL SFAT DOMNESC AL LUI BOGDAN AL III-LEA	162
Alexandru MOLCOSEAN, COMUNA AGRICOLĂ: UN FIASCO AL POLITICII AGRARIENE DIN RASSM (1925 – 1930)	174

RECENZII

O VALOROASĂ CONTRIBUȚIE LA ISTORIA RĂSCUMPĂRĂRII MASEI MONETARE ROMÂNEȘTI DIN TERITORIUL BASARABIEI ȘI NORDULUI BUCOVINEI, OCUPAT DE TRUPELE SOVIETICE ÎN IUNIE 1940. Nicolae ENCIU	185
---	-----

ȘTIINȚA ISTORIEI - FORMĂ FUNDAMENTALĂ DE CUNOAȘTERE A TRECUTULUI.
IN HONOREM ION ȘIȘCANU -70. GALAȚI: EDITURA GALAȚI UNIVERSITY PRESS, 2022,
Elena NEGRU 190

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
CONGRESUL NAȚIONAL AL ISTORICILOR ROMÂNI. EDIȚIA A III-A.
ALBA-IULIA, 7-10 SEPTEMBRIE 2022.
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC 196

CONTENTS

IN HONOR

Cristina GHERASIM, VALENTIN TOMULEȚ - THE MAN, THE HISTORIAN AND THE PROFESSOR	7
Gheorghe BOBĂNĂ, DOCTOR HABILITATE, ASSOCIATE PROFESSOR ANA PASCARU AT 70 YEARS OLD	10
Eugen-Tudor SCLIFOS, IN HONOREM DINU POȘTARENCU AT 70 YEARS OLD	12

STUDIES

Andrei EMILCIUC, THE SYSTEM OF TRADE LICENSES IN BESSARABIA AND ROMANIA (1859-1914)	14
Gheorghe NEGRU, BESSARABIA – FROM A REGION TO A TSARIST GUBERNYA	28
Gheorghe COJOCARU, THE DISARMAMENT CONFERENCE IN MOSCOW FROM DECEMBER 1922 AND ROMANIA	42
Gabriel MOISA, PERCEPTIONS OF THE BOLSHEVIK DANGER AT THE WESTERN BORDER OF ROMANIA IN THE INTERWAR PERIOD	55
Ion ȘIȘCANU, SOVIET STRATEGY REGARDING THE ROMANIAN TERRITORIES (1918-1924)	69
Mihai ȚURCANU, THE MOLOTOV-RIBBENTROP PACT AND THE BRITISH SECURITY GUARANTEES FOR ROMANIA (SEPTEMBER-OCTOBER 1939)	85
Mariana ȚÎBULAC-CIOBANU, CONTRIBUTIONS REGARDING THE ACTIVITY OF „MOLDKNIGOTORG” AND „LUMINIȚA” BOOKSTORES IN THE MOLDOVIAN SSR	101

BIBLIOGRAPHY

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU, ROMANIAN CULTURAL HERITAGE IN THE AREA OF INTERESTS OF THE BESSARABIAN SLAVIST POLYCHRONIE SÂRCU (1855-1905)	109
Igor CERETEU, CONTRIBUTIONS TO THE RECONSTITUTION OF THE LIST OF BOOKS FROM THE HANCU MONASTERY LIBRARY	130

MEMORIES

Mircea DRUC, FROM THE HISTORY OF THE PRESIDENTIAL ELECTIONS IN ROMANIA SINCE 1992. WE WANT THE REUNIFICATION OF THE MOTHERLAND!	138
--	-----

DOCTORAL PAGE

Olga ARAMĂ, THE FIRST PRINCELY COUNCIL OF BOGDAN III	162
Alexandru MOLCOSEAN, THE AGRICULTURAL COMMUNITY: A FAILURE OF AGRARIAN POLICY IN MASSR (1925 – 1930)	174

REVIEWS

A VALUABLE CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE REDEMPTION OF THE ROMANIAN MONETARY MASS FROM THE TERRITORY OF BASSARABIA AND NORTHERN BUCOVINA, OCCUPIED BY THE SOVIET TROOPS IN JUNE 1940. Nicolae ENCIU	185
THE SCIENCE OF HISTORY – FUNDAMENTAL FORM OF KNOWLEDGE OF THE PAST. IN HONOR OF ION ȘIȘCANU AT 70 YEARS OLD. GALAȚI: GALAȚI UNIVERSITY PRESS, 2022, Elena NEGRU	190

SCIENTIFIC LIFE

NATIONAL CONGRESS OF ROMANIAN HISTORIANS. 3RD EDITION. ALBA-JULIA, SEPTEMBER 7-10, 2022. Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC	196
--	-----

LA CEAS ANIVERSAR

VALENTIN TOMULEȚ – OMUL, ISTORICUL ȘI PROFESORUL

Personalitate proeminentă a vieții științifice și didactice din Republica Moldova, Valentin Tomuleț împlinește 70 de ani. E vârsta toamnei, care-i face cinste distinsului profesorul, ajuns la acest anotimp cu demnitate de cetățean și de patriot al pământului românesc, căci cu generozitatea sa de cercetător și cadu didactic n-a încetat să promoveze adevărul științific despre istoria teritoriului dintre Prut și Nistru și să educe tânăra generație în spiritul valorilor umaniste, naționale și democratice.

Personalitatea profesorului Valentin Tomuleț s-a impus demult în viața științifică și didactică a Republicii Moldova. Opera sa constituie un fundament important în studierea evoluției social-economice a Basarabiei în secolul al XIX-lea. Acest fapt este dovedit, pe de o parte, prin cele cincisprezece monografii și sutele de articole publicate în Republica Moldova, România, Ucraina, Federația Rusă, Belarusi, Armenia etc., iar pe de altă parte, prin cele peste 50 de generații de studenți pe care-a dăscălit (35 de generații de la Facultatea de Istorie și peste 30 de generații de la Facultatea de Arte Frumoase, USM), inclusiv cursurile predate la alte instituții superioare de învățământ sau, mai bine spus, prin miile și miile de studenți cărora le-a insuflat și educat dragostea de trecut, de adevăr și de cultură.

Valentin Tomuleț s-a născut la 15 septembrie 1952 într-o familie de plugari, formată din Nicolae al lui Panteleimon Gorobeț (Vrabie) și Alexandra lui Nicolae Burca, locuitori ai satului Tabani din raionul Briceni, un sat vechi din nordul Basaabei, cu frumoase tradiții românești. Studiile medii le-a urmat în satul de baștină, Tabani, între anii 1960 și 1970, unde a manifestat dragoste de carte și un viu interes pentru istorie. Dragostea pentru istorie i-a fost altoită de Nicolae Constantin Nagherneac, profesor de istorie, și de către Olga Nicolae Nagherneac, învățătoare din clasele primare, care le povestea elevilor cu multă pasiune despre istoria neamului, despre Ion Creangă și Mihai Eminescu.

După absolvirea școlii medii din satul natal și un „an de meditație”, cum îl numește însuși profesorul Tomuleț, depune actele pentru a fi admis la una din cele mai prestigioase facultăți – cea de Istorie. În pofida concursului extrem de mare, Domnia Sa a trecut cu brio examenele de admitere, astfel că în septembrie 1971 îl găsim pe Valentin Tomuleț student la Facultatea de Istorie din cadrul Universității de Stat din Moldova (pe atunci Universitatea de Stat „V.I. Lenin” din Chișinău), pe care a absolvit-o cu succes în 1976. În anii de studii la facultate i-a avut în calitate de dascăli pe distinșii profesori Vladimir Potlog, Constantin Drachenberg, Mihail Muntean, Iosif Șlaien, Rudolf Enghelgardt, Mihail Volodarski, Anatol Mirkind, Lev Șteiman, Emil Verbițki, Ștefan Panfil(ov), Eudochia Untilă, Ion Niculiță, Pavel Cocârlă ș.a.

Activitatea pedagogică o începe îndată după încheierea studiilor. După absolvirea Universității, profesorul Valentin Tomuleț a activat în calitate de profesor de istorie și educator la Colegiul Republican de Cultură Fizică și Sport din Chișinău. În perioada noiembrie 1976 – noiembrie 1977 a satisfăcut serviciul militar în orașul Sankt Petersburg (pe atunci Leningrad), într-o unitate de transportare a tehnicii militare. După revenire, în decembrie 1978, profesorul Ion Niculiță l-a invitat la facultatea de la Alma Mater, unde a fost angajat în calitate de lector la Catedra de Istorie a URSS, condusă pe atunci de profesorul Anatolie Lisețki. Astfel, istoricul Valentin Tomuleț parcurge toate treptele didactice ale învățământului superior: din martie 1991 este numit lector superior, din ianuarie 1992 – conferențiar universitar și din decembrie 2011 – profesor universitar.

În cadrul facultății asigură predarea cursurilor normative *Stat, societate și mentalități în perioada medievală, Probleme de istorie medievală, Stat, societate și mentalități în epoca modernă, Problema de istorie modernă*, precum și o serie de cursuri speciale: *Evoluția sistemului politic în Rusia (secolele X-XVI), Evoluția sistemului politic în Rusia în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XX-lea, Geneza și evoluția capitalismului în Rusia (secolele XVII-XIX): Context european și modele, Geneza și evoluția burgheziei comerciale din Basarabia (anii 1812-1868), Burgheziile europene în epoca modernă: caracteristici generale și ipostaze teritoriale și Managementul patrimoniului documentar*. În cadrul acestor cursuri pof. univ. Valentin Tomuleț se străduie ca tânăra generație să conștientizeze că istoria este, în primul rând, o știință care ne impune pe fiecare din noi, să cugetăm logic și să învățăm a evita greșelile din trecut, să înțelegem că evenimentele istorice exercită o influență majoră asupra prezentului și viitorului nostru.

Odată cu faptul că Valentin Tomuleț este un profesor de excepție, Domnia Sa este și un cercetător științific de valoare, fundamentând prin activitatea sa o adevărată școală de studiere a istoriei Basarabiei între anii 1812-1918, și anume a impactului regimului de dominație țaristă asupra evoluției politico-administrative, social-economice și culturale a spațiului dintre Prut și Nistru. Lucrările științifice ale profesorului Valentin Tomuleț se bazează pe diverse izvoare istorice, o mare parte dintre acestea fiind puse pentru prima dată în circuitul istoric, depistate pe

parcursul anilor în fondurile ANRM, AISR, AIMR, ASRO. O simplă analiză fugitivă a bibliografiei profesorului Tomuleț nu poate să nu impresioneze. Lucrările sale de o înaltă rezonanță științifică au devenit, indubitabil, un instrument inestimabil pentru specialiști, cercetători și studenți. Metoda sa de cercetare aprofundată, modul academic, minuțios de a ajunge la concluzii strict în baza documentelor istorice de arhivă, lupta pentru triumful adevărului științific, îl fac un bun model de distins savant. Valentin Tomuleț este un nume de referință al istoilogaficiei academice și universitare basarabene, personalitatea sa servind drept exemplu pentru tinerele generații. O dovadă a recunoașterii sale științifice o constituie invitarea sa la congrese și conferințe științifice internaționale, desfășurate la Moscova, Kiev, Minsk, Ufa, Sevastopol, Sverdlovsk, Omsk, Odesa, Vinnița, Cernăuți, București, Iași, Oradea, Timișoara etc. Pentru rezultatele remarcabile obținute, în principal, pe linia creației științifice și a activității didactice, a fost distins de-a lungul anilor cu mai multe diplome și premii pe plan național. Un loc aparte printre multele sale distincții îl ocupă titlul de *Laureat al Premiului Național*, domeniul știință, pentru ciclul de lucrări „Istoria Basarabiei în perioada modernă (1812-1918)” (hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 569, din 19 august 2015), *Ordinul „Gloria Muncii”* (Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 2122-VII, din 02 noiembrie 2016 (însemnul nr. 1797), precum și *Premiul Academiei Române A.D. Xenopol* pentru lucrarea „Basarabia în epoca modernă (1812-1918). (Instituții, regulamente, termeni), Chișinău, Editura „Lexon-Plus”, 2014, 672 p.” (16 decembrie 2016).

Nu putem să nu menționăm marea sa pasiune față de muzica și folclorul românesc, precum și truda sa neobosită pe ogorul conservării și promovării tradițiilor naționale, obiceiurilor, datinilor strămoșilor noștri. În calitate de decan al Facultății de Arte Frumoase, USM, de membru al Comisiei Naționale pentru Salvarea Patrimoniului Imaterial (2012-2018), Valentin Tomuleț susține promovarea patrimoniului imaterial prin studierea folclorului muzical românesc, dansurilor populare și celor autentice.

Dacă Domnule profesor Valentin Tomuleț, la vârsta împlinirii la care ați ajuns, Vă dorim noi realizări, multă sănătate și energie. La acest mic popas aniversar la un hotar între decenii, Vă dorim drum lung cu sănătate și optimism. Vă dorim ani fericiți, sentimente durabile de satisfacție și înălțare sufletească, inepuizabilă energie creatoare, excelentă forță fizică și spirituală, perpetuă armonie spirituală alături de cei dragi. Să rămâneți aceeași personalitate marcantă a științei și educației, neclipsită de timp și să accelerați și în continuare ritmul spre atingerea unor noi ascensiuni profesionale!

Vivat, noster professore! Crescat! Floreat! Semper sitis in flore!

Cristina Gherasim*

* **Cristina Gherasim**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.

DOCTOR HABILITAT, CONFERENȚIAR UNIVERSITAR ANA PASCARU LA 70 DE ANI

Pe parcursul activității științifice și științifico-didactice de peste patru decenii, colega noastră Ana Pascaru a suplinat funcțiile de cercetător științific, cercetător științific coordonator, cercetător științific principal, iar în prezent de șef de secție Filosofie la Institutul de Istorie. Absolventă a Facultății de Istorie a USM în anul 1975 omagiata și-a făcut studiile doctorale la Institutul de filosofie al Academiei de Științe din Moscova, unde în 1981 a susținut teza de doctor în filosofie cu tema „*Continuitatea generațiilor în societatea socialistă*”, iar în 2012 a susținut teza de doctor habilitat în baza lucrărilor publicate cu genericul „*Societatea contemporană între conflict și conciliere: cazul Republicii Moldova*”.

Ana Pascaru s-a afirmat ca savant consacrat în domeniul filosofiei sociale, îmbrățișând o largă diversitate a preocupărilor științifice. Pe parcursul anilor a fost încadrată în mai multe proiecte de cercetare științifică naționale și internaționale, printre cele mai reprezentative fiind cele în parteneriat cu cercetători din Ungaria (*Institutul de conflicte sociale*) și Franța (*Universitatea Paris X*). De asemenea, grație stabilirii contactelor cu organizațiile neguvernamentale, a participat la realizarea mai multor proiecte privind edificarea societății deschise și depășirea barierelor de comunicare în comunitățile multiculturale (1997-2012) în cadrul Programului Est-Est; Programul HESP. Interesul științific general este axat pe reabilitarea filosofiei sociale în comunitatea academică, investigarea realității sociale prin prisma proceselor cu care se confruntă societatea contemporană; elucidarea căilor transformării părții într-un întreg în cazul societății apărute după implozia mega-societății sovietice; particularitățile proceselor sociale în societatea în devenire, inclusiv în Republica Moldova; continuitatea generațiilor și evoluția conflictului social în comunitățile umane prin prisma tipului de societate; redimensionarea valorilor și contribuția lor la perpetuarea societății pe cupola civilizațională în condițiile Erei informaționale. Interesul științific special al Anei Pascaru vizează axiologia moștenirii în condițiile societății bazate pe cunoaștere din cadrul Erei Informaționale, depășirea discontinuității reperelor valorice în circumstanțele părții în întreg în condițiile societății din Republica Moldova. De asemenea, provocările efectului pandemic și beligerant asupra societății contemporane și mediului.

Activitatea științifică a omagiatei pe parcursul a peste patru decenii este reflectată în 300 de studii științifice publicate în reviste de specialitate acreditate, în lucrări colective și în 6 monografii, între care: *Молодежь села: реальность и перспективы* (Chișinău, 1990), *Societatea între conflict și conciliere. Cazul Republicii Moldova* (Chișinău, 2000), *Ponderea educației în edificarea toleranței în comunitate. Studiu comparat* (Chișinău, 2002), 80 p.; *Societatea contemporană între conflict și conciliere. Cazul Republica Moldova* (Chișinău, 2012), *Interethnic relations, minority rights and security concerns: a four-country perspective (Ukraine-Moldova-Romania-Hungaria)* (în colaborare) (Киев, 2008), *Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere (aspecte filosofice)* (coordonator) (Chișinău, 2015), *Integrarea tradițiilor filosofiei în societatea bazată pe cunoaștere* (coordonator), (Chișinău, 2019), *Sustenabilitatea gândirii filosofice în societatea post pandemie* (coordonator), (Chișinău, 2019), *Introducere în sociologia organizațiilor* (Chișinău 1998) și cea mai recentă *Provocările societății în algoritmi de cunoaștere* (Chișinău, 2022).

Îi urăm colegei Ana Pascaru multă sănătate, fericire și noi realizări științifice.
La mulți ani!

Gheorghe Bobână*

* **Gheorghe Bobână**, doctor habilitat în filosofie, profesor universitar, cercetător științific principal la Institutul de Istorie.

IN HONOREM DINU POȘTARENCU LA 70 DE ANI

La 30 august curent, istoricul Dinu Poștarencu, cercetător științific coordonator în Secția de Istorie Modernă a Institutului de Istorie, a împlinit vârsta de 70 de ani, prilej cu care colegii îi adresează urări de sănătate și de realizări notabile în cercetarea științifică.

Născut în satul Varnița din apropierea orașului Tighina, și-a făcut studiile în satul natal (1959-1967), ulterior, la școala internat nr. 1 din Tighina (1967-1969). A absolvit Facultatea de geografie a Universității din Tiraspol „T. G. Șevcenko” (1969-1974). După terminarea studiilor superioare a activat ca profesor de geografie și biologie la instituții de învățământ preuniversitar din Tighina și Varnița.

Și-a început activitatea științifică în calitate de cercetător la Muzeul de Istorie și Studiere a Ținutului Natal din Tighina în 1987. În anii 1991-1996 și-a continuat activitatea în cadrul Centrului Național de Studii Literate și Muzeografie „M. Kogăkniceau” de pe lângă Uniunea Scriitorilor din Moldova. În anul 1995, istoricul Dinu Poștarencu devine cercetător la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei. Timp de 35 de ani de cercetare științifică, dintre care 27 în cadrul Institutului de Istorie, Dinu Poștarencu a manifestat un interes aparte pentru istoria Basarabiei, mai ales după anexarea acesteia la Imperiul Rus, dar și pentru istoria localităților din Republica Moldova.

Preocupat de la începuturile activității sale de istoria localităților, o temă de cercetare pe care n-a abandonat-o nici în prezent, a editat lucrările: *Istoria satului Varnița* (1992); *Sălcuța. Istoria satului. Județul Tighina. Documente* (1997); *Istoria satului Sadâc* (2001); *Istoria satului Bașcalia* (2004); *Baraboi, un sat din valea Răutului de Sus* (2007); *Vertiujeni, un sat din valea Nistrului* (2013); *Zgurița. Trecut și prezent* (2015). În paralel cu editarea monografiilor rurale, cercetătorul Dinu Poștarencu este și un pasionat de istoria Chișinăului, căruia i-a dedicat câteva lucrări, între care: *Străzile Chișinăului. Denumiri vechi și actuale* (1998); *Poșta Moldovei. File de istorie* (2000); *Biserica Sfântui Ierah Nicolae din Chișinău* (2002); *Combinatul poligrafic: Itinerar istoric* (2021).

Odată cu angajarea la Institutul de Istorie își diversifică preocupările științifice. Dinu Poștarencu se dedică cu râvnă studierii unor evenimente importante din istoria Basarabiei sub dominație țaristă. O primă lucrare a sa este volumul *O istorie a Basarabiei în date și documente* (1998), după care urmează *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus* (2006), reeditată sub titlul *Basarabia în*

primul an după anexarea la Imperiul Rus (2021). Istoricul Poștarencu în scrierile sale se arată interesat de impactul anexării Basarabiei la Imperiul Rus sub diverse aspecte: administrativ, economic-social, cultural.

O altă temă care l-a preocupat constant în ultimii ani, dacă nu cumva ocupă locul central în preocupările sale, este problematica demografică. În volumele *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, apărute în anul 2005, respectiv 2009, Dinu Poștarencu aduce în prim-plan o serie de date și informații noi, culese cu hărnicie din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, referitoare la evoluția demografică a Basarabiei în secolul al XIX-lea. Analiza și sistematizarea acestor date i-a permis să elaboreze și să susțină în 2010 teza de doctor cu titlul *Populația urbană a Basarabiei în perioada 1850-1918*, sub conducerea prof. univ. dr. hab. Valentin Tomuleț.

În ultimii ani Dinu Poștarencu și-a îndreptat atenția spre studierea unei tematici mai puțin cercetate în peisajul istoriografic românesc, și anume participarea teritoriului dintre Prut și Nistru la prima conflagrație mondială. În baza unei solide documentări arhivistice editează în 2019 lucrarea *Basarabia în anii Primului Război Mondial*. La distanță de un an, editează volumul de documente *Frontul Românesc (1916-1917)*. *Culegere de Documente*, la Editura Militară din București.

O temă la fel de importantă de care este interesat cercetătorul Dinu Poștarencu este cea referitoare la marile personalități ale Basarabiei, implicate în lupta pentru mișcare națională, oameni de vază din cultură, figuri de nobili etc. Printre personalitățile cărora le-a dedicat o serie de articole se numără: Teodor Vârnav (*Memorialistul basarabean Teodor Vârnav (200 de ani de la naștere)*, în „Destin românesc“, 2001, nr. 3; Ștefan Ciobanu (*Activitatea lui Ștefan Ciobanu în anii 1917-1918*, în „Cugetul“, Chișinău, 2005, nr. 1; Vladimir Cristi (*Vladimir Cristi în „Destin românesc“*, 2006, nr. 3-4); Simion Murafa, Vladimir Boldescu, nobilii Dicescu, neamul de nobili Demi, Pantelimon Halippa, Constantin Stere, Boris Epure etc.

Ajuns la un ceas de bilanț, istoricul Dinu Poștarencu continuă să aibă o activitate prodigioasă în domeniul cercetării istorice. Drept mărturie ne stau cele peste 20 de monografii, volume de documente, peste 200 de studii și materiale publicate în reviste din Republica Moldova și peste hotare, care acoperă o gamă variată de probleme a istoriei Basarabiei în secolul al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, dar și unele aspecte privind istoria secolului al XVIII-lea, cum ar fi staționarea regelui suedez Carol al XII-lea la Varnița, localitatea de baștină a distinsului coleg. Pentru activitatea sa prodigioasă s-a învrednicit de-a lungul anilor de: Premiul Salonului Național de Carte (Chișinău, 1998) și Diploma „Meritul Academic” a AȘM (2016).

La aniversarea frumoasei vârste de 70 de ani, colegii de la Institutul de Istorie îi urează un sincer „La mulți ani!”, dorindu-i să continue activitatea de cercetare cu aceeași determinare, rezultate și pasiune ca și până acum.

Eugen-Tudor Sclifos*

* **Eugen-Tudor Sclifos**, doctor în istorie, șeful Secției Istorie Modernă a Institutului de Istorie.

STUDII

Andrei Emilciuc*

SISTEMUL DE PATENTE ÎN DOMENIUL COMERȚULUI ÎN BASARABIA ȘI ROMÂNIA (1859-1914)

In this study we performed a comparative analysis of the evolution of the system of trade licenses in Bessarabia (a Romanian territory under Russian rule since 1812) and Romania (1859-1914). Based on researched data, we can ascertain that the system of commercial licenses in Bessarabia and the Romanian Principalities, introduced almost simultaneously in 1831, experienced a somewhat similar development until 1863, when it was reformed, as well, practically simultaneously. However, the implementation of a truncated reform in the Russian Empire, with some reactionary reminiscences, led to a radical rupture between the two systems, to the detriment of Bessarabia. As a result, progress in the development of the trade sphere was quite modest, and the territory between the Prut and the Dniester felt the full myopia of the tsarist authorities, who aimed at the immediate but illusory increase of tax revenues, to the detriment of a sustainable growth in long-term perspective. This handicap was remedied only after 35 years, in 1898, finding Bessarabia at the beginning of the twentieth century in a chronic delay in terms of the stage of development of economic processes, compared to over the Prut territories.

Keywords: trade licenses, trade taxes, merchant guilds, trading establishments, trading companies.

La începutul secolului al XIX-lea regimul de castă, existent în epoca medievală, prin organizarea unor bresle sau gilde, pentru apărarea intereselor comune și monopolul comercial și a producerii de mărfuri prin meșteșugărit, încă persista în Sud-Estul Europei. Primirea unui meșter sau negustor în breaslă era un drept exclusiv al acesteia, autoritățile, de oricare rang, neputând a le impune¹. Breslele controlau accesul la activitățile comerciale nu doar la modul general, ci și în funcție de tipul de mărfuri.

Reformele din domeniul fiscal impuneau totuși pătrunderea unor elemente moderne și în această sferă, mai ales în ceea ce privește breslele sau gildele

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.01>

¹ Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București: Fundația Regele Carol I, 1939, p. 204.

negustorești, fapt ce determina deschiderea acestora pentru toți doritorii, în schimbul achitării patentei, ce acorda dreptul de a practica toate formele de comerț acordate prin lege gildei respective. Atât în Principatele Române, cât și în Basarabia, teritoriul căreia fusese anexat la Imperiul Rus în 1812, introducerea regimului de patente ține de începutul anilor '30 ai secolului al XIX-lea. El fusese introdus nu separat de sistemul de bresle, ci în strânsă legătură cu acesta, devenind o formă mixtă, impusă după principii fiscale, dar păstrând anumite limitări medievale.

Începând cu 1 ianuarie 1831 în Basarabia a fost impus sistemul de gildă rus, care admitea o participare largă a diferitor categorii sociale la practicarea activităților comerciale, în baza unor patente cu plată anuală fixă, ce varia în dependență de importanța comercială a localității de reședință a întreprinzătorului. Regulamentul în cauză acorda negustorilor de ghilda întâi dreptul de a importa de peste hotare și de a exporta toate tipurile de mărfuri admise de tariful vamal, fără limite valorice, precum și de a întreține depozite pentru comercializarea cu ridicata a mărfurilor importate și exportate. Negustorii de ghilda a doua aveau dreptul să importe și să exporte peste hotare mărfuri în valoare anuală totală de maxim 300.000 ruble și de a declara în vamă mărfuri de maximum 50.000 ruble la fiecare operațiune comercială. Ei nu aveau dreptul să dețină oficii sau depozite pentru comercializarea cu ridicata a mărfurilor importate și exportate. Negustorii de ghilda a treia aveau dreptul de a practica doar comerțul cu amănuntul și doar în orașul în care își aveau reședința, permițându-li-se să se înscrie în ghilda a treia în mai multe orașe concomitent. Dreptul de a practica comerțul cu amănuntul în orașul de reședință îl aveau și negustorii din primele două ghilde².

Regulamentul stabilea și principiile în baza cărora alte categorii sociale puteau să practice comerțul. Astfel, târgoveții beneficiau de aceleași drepturi precum negustorii de ghilda a treia, dar cu anumite limitări, spre exemplu, puteau ține o singură prăvălie. Negustorii de ghilda a treia puteau deține trei prăvălii fără taxe adiționale și aveau dreptul de a achiziționa suplimentar bilete pentru numărul necesar de prăvălii. În baza patentelor aveau dreptul să practice activități comerciale și țărani de stat, precum și cei moșierești. Patenta de categoria întâi pentru țărănimea comercială acorda drepturi similare patentei negustorilor de ghilda întâi, de categoria a doua – negustorilor de ghilda a doua, de categoria a treia – negustorilor de ghilda a treia (dar fără a li se acorda drepturile și privilegiile sociale ale acestora), iar de categoria a patra – târgoveților. La practicarea comerțului erau admiși și nobilii, cu plata taxelor respective de gildă pentru comerțul practicat (Tabelul 1)³.

² Полное Собрание Законов Российской Империи (în continuare ПСЗРИ), собр. 1, том XXXIX, 1824. СПб., 1830, №30115, с. 589-591.

³ *Ibidem*, с. 597-602.

Tabelul 1

Treptele taxei de patentă comerciale și la biletele cu dreptul de a poseda prăvălii în Basarabia (1831-1862)

Categoriile de comercianți	Clasa	Din 1 ianuarie 1831 (în ruble asignate)		Din 1 ianuarie 1840 (în ruble argint)	
		Pentru patenta comercială	Pentru bilete cu dreptul de a poseda prăvălii peste numărul prevăzut	Pentru patenta comercială	Pentru bilete cu dreptul de a poseda prăvălii peste numărul prevăzut
<i>Negustori de ghildă</i>	1	2200	75	660	23
	2	880	75	264	23
	3	100-220	50	43-66	15
<i>Târgoveți</i>	-	-	-	-	-
<i>Angajați ai negustorilor</i>	1	50	-	-	15
	2	-	-	-	-
<i>Țărănimea comercială</i>	1	2200	75	660	23
	2	800	75	264	23
	3	100-200	50	43-66	15
	4	40-80	40	18-23	-
<p>* În Tabel în unele locuri prețul pentru certificatele comerciale și biletele pentru prăvălii sunt indicate prin două cifre, din considerentul că pentru unele și aceleași drepturi în orașele-porturi și de frontieră în care se aflau posturi vamale, în orașele și târgurile județene și regionale se prevedeau taxe diferite.</p> <p>** În orașul Chișinău, în porturile Ismail, Reni, Akkerman, în orașelul de frontieră Leova costul pentru certificatele comerciale eliberate negustorilor de ghilda a treia era de 220 ruble; în orașele județene Bender, Bălți, Hotin și în orașelul Chilia – 100 ruble.</p>					
<p>Sursa: V. Tomuleț, <i>Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)</i>, Ediția a II-a, Chișinău, 2015, p. 254.</p>					

În Principatele Române, odată cu ocupația rusă din 1828-1834, sunt promovate schimbări similare, după modelul sistemului de patente existent în Imperiul Rus, însă cu păstrarea particularităților locale. Regulamentul Organic din Valahia nu prevedea o organizare de ghildă, propriu-zisă, dar îi împărțea pe negustori în trei clase, în funcție de comerțul practicat. Negustorii de prima clasă primeau dreptul practicării comerțului cu ridicata și cu amănuntul în interiorul și în afara principatului, iar patenta respectivă avea un preț fixat la 240 lei pe an. Cei de a doua clasă primeau dreptul la comerțul cu ridicata și cu amănuntul doar în interiorul principatului, iar costul patentei acestora era fixat la 120 lei pe an. Negustorii de clasa a treia obțineau dreptul doar la comerțul cu amănuntul în prăvăliile proprii din cuprinsul principatului. Prețul patentei pentru aceștia era de 60 lei

pe an. Negustorii aveau dreptul să dețină slugi în prăvălii, care erau scutite de patente, dar nu aveau dreptul să comisioneze drepturile acordate prin patentă. De plata patentei erau scutiți doar acei sudiți care practicau comerțul cu ridicata, restul urmând a achita la fel ca negustorii pământeni. Ceilalți orășeni și târgoveți, care nu dispuneau de patente, achitau capitația anuală de 30 lei. Negustorii de primă clasă erau invitați să participe la discutarea problemelor comerciale la nivelul statului, desemnau membrii în tribunalele comerciale și magistratele din principat. Negustorii de clasa a doua și a treia erau implicați în activitatea magistratelor doar în lipsa negustorilor de clasa întâia⁴.

În Principatul Moldovei, forma inițială a Regulamentului Organic nu împărțea negustorii pe clase, dar stipula că negustorii urmau a dispune de patente, costul cărora varia între 50 și 500 de lei, în funcție de „întinderea comerțului”. Obșteștii Adunări îi revenea sarcina acestei împărțiri, luând în considerare temeiul că negustorii care comercializau mărfuri „trebuincioase și necesare” să plătească mai puțin decât aceia care vindeau mărfuri de lux. În conformitatea cu lucrările comisiei, instituite de Obșteasca Adunare, la 1 aprilie 1835 textul respectiv a fost modificat, stipulându-se împărțirea negustorilor și meșterilor în trei clase, similar prevederilor Regulamentului Organic din Muntenia⁵. Niciunul dintre Regulamentele Organice nu prevedea dreptul altor categorii sociale la activități comerciale. În schimb, ele aveau prevederi ce se refereau explicit la activitatea „corporațiilor” de negustori și drepturile acestora.

Vechiul asociaționism pe criterii de specializare a continuat, totuși, să coexiste. Mai mult, din breslele de negustori se separă grupuri mai numeroase, care comercializau aceeași marfă, și se creează noi bresle. Pe lângă bacali, breasla cărora s-a format în anii '70 ai secolului al XVIII-lea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea din breasla negustorilor din Iași, se dezlipesc și brașovenii, formând breasla brașovenilor, cuprinzând 18 negustori, în timp ce bacalii către 1843 erau 115. Alte bresle negustorești, ale căror alcătuitori se dezlipesc de la marile bresle negustorești sau se formează în această perioadă, sunt acelea de crâșmari, rachieri, vutcari, pescari și chiristigii⁶. În Imperiul Rus această separare de regimul de ghildă se păstrează doar în anumite sfere ale comerțului, în special, în ce privește monopolurile de stat (comerțul cu băuturi spirtoase sau sare), unde concesionarii acționează cu drepturi exclusiviste, prin slugile lor, aidoma unor bresle medievale, formând o corporație informală din negustori de ghildă, funcționari și industriași, care controlau licitațiile și își împărțeau între ei concesiunile⁷.

⁴ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, Vol. I, Textele puse în aplicare la 1 iulie 1831 în Valahia și la 1 ianuarie 1832 în Moldova, Colecțiunea vechilor legiuiri administrative (sub cond. Prof. Paul Negulescu și George Alexianu), București, 1944, pp. 24-25.

⁵ *Ibidem*, pp. 191-192.

⁶ Eugen Pavlescu, *op.cit.*, p. 271.

⁷ A se vedea Andrei Emilciuc, *Basarabia în procesul de integrare a Imperiului Rus în sistemul comerțului european (1812 – anii ,60 ai sec. al XIX-lea)*, Chișinău: Lexon-Prim, 2021, pp. 328-358.

O nouă etapă de revizuire a regimului de patente în domeniul comerțului începe atât în Basarabia, cât și în Principatele Române Unite odată cu reformele din anii '60. Epoca marilor reforme din Imperiul Rus debutează cu adoptarea unei serii de acte legislative cu largi valențe modernizatoare în domeniul comerțului. Mai întâi, prin rescriptul imperial din 7 iunie 1860 are loc scoaterea interdicțiilor la practicarea comerțului de către supușii străini în comerțul interior și exterior și egalarea acestora în drepturi cu negustorii ruși⁸. Aceasta schimbare a fost urmată de adoptarea la 4 iulie 1861 în Imperiul Rus a unui nou *Regulament privitor la instituțiile staționare de consumație*, precum hotelurile, hanurile, restaurantele, cafenelele, birturile⁹. Tot atunci a fost adoptată decizia de lichidare a sistemului de concesiune a vânzării băuturilor spirtoase, începând cu 1 ianuarie 1863, în conformitate cu Regulamentul privitor la instituirea unei accize unice de stat la producerea băuturilor spirtoase¹⁰.

Din 1 iunie 1863 în Imperiul Rus a fost introdus un sistem progresiv de taxe pe comerț. Regulamentul din 1 ianuarie 1863, care a prevăzut introducerea acestuia, stipula patente de două tipuri: patenta de gildă, care oferea titularului toate drepturile și privilegiile sociale ale negustorilor prevăzute de lege, și cea de întreprinzător, care nu oferea astfel de drepturi și privilegii¹¹. Odată cu aceasta este lichidată patenta de gilda a treia pentru negustori, cea de târgoveț și cele patru categorii de patente pentru țăranii comercianți¹².

Patenta de gilda întâi se acorda atât pentru comerțul angro, cât și cu amănuntul, iar cea de gilda a doua – strict pentru comerțul cu amănuntul în județul de reședință. Pentru a putea deschide unități comerciale sau industriale în alte județe, atât negustorii de gilda I, cât și cei de gilda a doua urmau să procure suplimentar patente de gilda a doua în județul respectiv. Patentele de întreprinzător erau de 5 categorii: 1) pentru comerț mărunț; 2) pentru comerț prin livrare; 3) pentru comerț ambulant; 4) pentru afacerile târgoveților (sau micilor-burghezi); 5) pentru agenți sau lucrători ai negustorilor. Deci, patenta de întreprinzător nu încălca monopolul negustorilor de gildă la comerțul angro și cel exterior. Este adevărat, spre exemplu, că țăranii aveau dreptul să se înscrie în gilde, fără a renunța la statutul lor social, dar urmau a achita toate impozitele locale în ambele calități.

Taxe de patentă și la biletele pentru unități comerciale erau fixate în funcție de categoria în care era înscris orașul – I-V. În Basarabia, doar orașul Chișinău a fost inclus în clasa a doua, orașele Akkerman, Bender, Hotin – în clasa a treia, iar

⁸ ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXV, 1860, отд. 1, СПб., 1862, № 35880, с. 706-707.

⁹ Ibidem, т. XXXVI, 1861, СПб., 1863, отд. 2, №37198, с. 70.

¹⁰ Ibidem, №37197, с. 39.

¹¹ Privilegiile sociale ale negustorilor includeau mai multe scutiri: de la plata capitației, de la prestațiile naturale, de la serviciul militar în armată, precum și de la aplicarea pedepselor corporale, în cazul condamnării în instanță.

¹² ПСЗРИ, собр. 2, т. XXXVIII, 1863, СПб., 1865, отд. 1, №39118, с. 3, 9.

celelalte orașe și târguri din județele Chișinău, Akkerman, Bender, Orhei, Soroca, Hotin și Iași – în clasa a IV¹³. Pentru negustorii de ghilda I și întreprinzătorii din categoriile 2, 3, 4 și 5 taxa de patentă nu era diferențiată în funcție de importanța localității de reședință, cu specificarea că în orașele de clasa IV și V angajații de clasa II ai negustorilor nu aveau nevoie de patentă pentru a putea activa. Clasa orașelor era fixată de lege și putea fi modificată de comun acord de ministrul finanțelor și ministrul de interne la începutul fiecărui an. În funcție de clasa în care se afla orașul și categoria patentei se distingeau 16 trepte de impozitare diferite (Tabelul 2). Plata patentei și a biletelor pentru unități comerciale se făcea fără excepții în avans pentru un an înainte¹⁴.

Tabelul 2

Treptele taxei de patentă comercială și la biletele pentru unități comerciale în Imperiul Rus, conform Legii din 1 ianuarie 1863

Patente:	În localitățile de:				
	Clasa I	Clasa II	Clasa III	Clasa IV	Clasa V
De ghilda 1	250	250	250	250	250
De ghilda 2	65	55	45	35	25
Pentru comerț mărunț	20	18	15	10	8
Pentru comerț prin livrare	15	15	15	15	15
Pentru comerț ambulant	6	6	6	6	6
Pentru afacerile târgoveților	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
Pentru angajații de clasa I ai negustorilor	20	20	20	20	20
Pentru angajații de clasa II ai negustorilor	5	5	5	-	-
Bilete pentru unități comerciale:					
Pentru negustorii de ghilda I	30	25	20	15	10
Pentru negustorii de ghilda II	20	17	15	10	5
Pentru întreprinzători	10	8	6	4	2

Sursa: И.С. Блиох, *Финансы России XIX столетия*, Т. II, СПб, 1882, с. 109.

Fiecare persoană care procura patenta de ghildă sau de întreprinzător avea dreptul să deschidă un număr nelimitat de unități comerciale, dar pentru fiecare dintre acestea urma să procure câte un bilet. Legea stabilea că din rândul unităților comerciale făceau parte: 1) oficiile primare și auxiliare ale negustorilor, comisionarilor sau samsarilor, oficiile bancare, de asigurare, notariale, de transport, navigație, ale societăților și tovărășiilor pe acțiuni; 2)

¹³ *Ibidem*, отд. 2, Штаты и Табели, № 39118, с. 3-5.

¹⁴ *Ibidem*, т. XXXVII, 1863, СПб., 1865, №39188, с. 8.

magazinele, dughenele, hambarele, depozitele, beciurile etc. de unde se înfăptuia comercializarea mărfurilor; 3) hotelurile, hanurile, restaurantele, cofetăriile, birturile, cârciumile etc. 4) Fabricile, uzinele, manufacturile, farmaciile, tipografiile etc.¹⁵

Legea, de asemenea, introducea câteva completări și în privința supunerii fiscale a tovărășiilor și societăților pe acțiuni. Era menținută, însă, legătura acestora de sistemul de ghildă, deoarece persoanele care doreau să formeze o instituție comercială formalizată (de tipul societăților pe acțiuni, tovărășiilor, caselor de asigurări și comisionare, de transport sau navigație, etc.) erau obligate în continuare să obțină patente de ghildă I sau II, fiecare dintre companioni de aceeași ghildă, corespunzătoare profilului instituției¹⁶. O schimbare majoră o prezenta faptul că femeile au primit dreptul de a procura patente pentru dreptul de comerț. Totuși, chiar dacă își propunea să stimuleze declarativ mediul de afaceri, sistemul progresiv de impozitare a fost gândit, în primul rând, pentru a crește veniturile statului, nu în perspectivă, ci chiar de la aplicarea acestuia. Astfel, timp de șase luni de la aplicare, noul sistem de impozitare urma să aducă statului, potrivit unor calcule, venituri suplimentare de circa 1.265.000 ruble¹⁷. Probabil tocmai din acest motiv, noul sistem de impozitare a afacerilor era plin de reminiscențe din trecut, păstrând multe anacronisme atât de ordin general, cât și particular.

Și în Principatele Române Unite Legea patentelor din 27 martie 1863 a introdus un sistem progresiv de accize pentru dreptul de comerț. Legea stabilea în România obligativitatea comercianților și industriașilor de a achita anual patenta corespunzătoare activităților de întreprinzător desfășurate, care erau divizate în 8 clase. Patentele erau nominale și nu puteau fi folosite de alte persoane. Patentele urmau a fi reînnoite în fiecare an. Costul patentei era inițial unul fix pentru fiecare dintre acestea, fiind dependent de populația localității de reședință a întreprinzătorului. După acest principiu se distingeau patru categorii: 1) peste 20.000 de locuitori; 2) între 5.000 și 20.000; 3) între 3.000 și 5.000, și 4) mai puțin de 3.000 locuitori¹⁸. În total erau prevăzute 30 de trepte de impozitare, ultimele două clase pentru orașele sub 3.000 de locuitori nefiind taxate. Din acest punct de vedere, legea română era mai avantajoasă decât cea rusă, pe de o parte, prin faptul că avea practic un număr dublu de trepte de impozitare, iar, pe de altă parte, prin faptul că criteriul de clasare a orașelor era clar stabilit.

¹⁵ *Ibidem*, т. XXXVIII, 1863, отд. 1, 1863, № 39118, с. 6-8.

¹⁶ *Ibidem*, с. 9, 13.

¹⁷ И.С. Блюх, *Финансы России XIX столетия*, Т. II, СПб, 1882, с. 112.

¹⁸ *Monitorul Oficial al României* (în continuare MO), 23 martie (4 aprilie) 1877, Nr. 66, pp. 2091-2096.

Tabelul 3

Treptele taxei pentru patentă în România, conform legii din 27 martie 1863

Clasa	Orașe după numărul locuitorilor:			
	Mai mult de 20.000	Între 5.000 și 20.000	Între 3.000 și 5.000	Mai puțin de 3.000
1	600	400	250	150
2	300	200	130	80
3	140	100	75	35
4	95	75	50	25
5	65	50	35	12
6	50	40	25	6
7	25	20	12	-
8	15	10	6	-

Sursa: Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi, câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, București, 1873, p. 1260.

Existau și alte prevederi în legea română din 27 martie 1863, care avantajau în mod cert întreprinzătorii, în comparație cu legea similară din Imperiul Rus. Astfel, 1) Doar acei care nu disfășurau afacerile într-un loc statornic erau obligați a achita taxa în avans până la sfârșitul anului, la momentul eliberării patentei. Pentru cei ce făceau comerț sau afaceri într-un loc statornic, plata patentei era lunară, iar plata pentru mai multe luni înainte sau pentru un an întreg era facultativă; 2) Dacă întreprinzătorul avea mai multe afaceri, dar care se desfășurau în același local, comerciantul achita patenta pentru cea mai importantă dintre acestea. Dacă în diferite prăvălii din aceeași comună – achita patenta în întregime pentru cea mai importantă dintre afacerile sale, și în jumătate pentru fiecare dintre celelalte, după categoria acestora. Doar dacă prăvăliile se aflau în diferite orașe sau comune, taxa de patentă se achita în întregime, pentru fiecare din afacerile principale; 3) Negustorii ambulănți de mărfuri erau supuși taxei înjumătățite de patentă față de cei care își comercializau mărfurile în prăvălii; 4) Cei care practica comerțul fără patentă erau supuși plății taxei duble pentru toate lunile în care au păgubit fiscalul, dar nu mai mult decât dublul taxei anuale de patentă; 5) Pentru *asociațiile în nume colectiv* patenta deplină se impunea doar șefului ce reprezenta asociația, ceilalți tovarăși sau companioni fiind supuși la patenta cu taxă înjumătățită față de cea a șefului asociației¹⁹.

În anii '70-80 ai secolului al XIX-lea sistemul de impozitare a afacerilor comerciale existent în Basarabia și România a cunoscut o serie de ajustări și îmbunătățiri. Astfel, legea română a patentelor a fost revizuită la 23 martie 1877 prin divizarea taxei de patentă într-o parte fixă (după categoriile legii

¹⁹C. Hamangiu, *Codul general al României*, Volumul II, Legi Uzuale, 1860-1900, București, 1903, pp. 1360-1362.

din 1863, cu adăugarea unei categorii suplimentare) și una variabilă, conform valorii locative a încăperii în care se desfășura activitatea comercială. Aceasta din urmă constituia 10% pentru bănci, cofetării, făinărie; 5% pentru magazine, prăvălii și ateliere și de 2% pentru stabilimentele industriale, cum ar fi fabricile sau uzinele²⁰. Prin legea din 16 mai 1878 s-au modificat patentele anuale pentru comercianții-bancheri care cumulau operațiuni de credit comercial, accețiuni, schimb, trageri și remiteri în țară, cumpărare de efecte comerciale, scontare, cumpărare și vânzare de hârtii ale statului etc., între 200 și 900 de lei, în funcție de numărul populației localității în care se afla, plus 10% din chiria localului băncii. Proprietarilor caselor de schimb, ai oficiilor de scontare sau de cumpărare-vânzare a efectelor publice și private, adică, realizând o singură operațiune bancară și operând cu bani proprii și împrumutați, li se percepea o patentă diferențiată, în funcție de categoria și numărul populației, între 50-600 de lei, plus 10% din chiria prăvăliei în care funcționau. Cei care operau doar cu capitalul propriu achitau între 40 și 300 de lei, plus 10% din chiria oficiului²¹. Anterior aceste ultime două categorii erau asociate categoriei bancherilor, plătind o patentă egală cu aceștia²². De asemenea, prin Legea din 20 martie 1882 termenul de valabilitate a patentelor a fost ridicat la cinci ani²³, iar prin cea din 4 martie 1896 pentru o serie de profesii taxa de patentă pe valoarea locativă a fost redusă de la 10% la 4%²⁴.

Cât privește Imperiul Rus, modificările au vizat cu precădere sporirea supunerii fiscale pentru a asigura creșterea veniturilor statului. La 15 ianuarie 1885 legea privind impozitarea afacerilor comerciale a fost modificată prin introducerea pe lângă taxele de patentă a unei taxe suplimentare de 3% din veniturile operaționale pentru tovărășiile pe acțiuni, precum și a unei taxe comunitare pentru unitățile comerciale și industriale ale negustorilor de gildă dintr-o localitate. Distribuția acestora per antreprenor ținea de Administrațiile Fiscale guberniale²⁵. La 18 ianuarie 1889 taxa comunitară a fost extinsă și pentru unitățile comerciale ale întreprinzătorilor, adică, ale acelor care nu erau înscriși în gildele negustorești²⁶. Prin Hotărârea Consiliului de Stat din 21 decembrie 1892 taxa din venit pe întreprinderile pe acțiuni a fost majorată de la 3% la 5%. De asemenea, taxa comunitară pentru unitățile comerciale și industriale ale negustorilor de gildă a fost majorată pentru anul 1893 cu 1.800.000 ruble, inclusiv în Basarabia – cu 13.550²⁷.

²⁰MO, 23 martie (4 aprilie) 1877, Nr. 66, pp. 2091-2096.

²¹*Ibidem*, 16 (28) mai 1878, Nr. 107, p. 1894.

²²*Ibidem*, 18 februarie (2 martie) 1878, Nr. 39, p. 1028-1029.

²³C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 1363.

²⁴*Ibidem*, pp. 1359-1365.

²⁵ПСЗРИ, собр. 3, т. V, 1885, СПб., 1887, №2664, с. 10-11; Штаты и таблицы, с. 7.

²⁶*Ibidem*, т. IX, 1889, СПб., 1891, №5719, с. 29-30; Штаты и таблицы, с. 18.

²⁷*Ibidem*, т. XII, 1892, СПб., 1894, №9181, с. 703-704; Штаты и таблицы, с. 309.

Tabelul 4

**Taxa anuală comunitară de pe întreprinderile comerciale și industriale
în Imperiul Rus și ponderea Basarabiei (1885-1893)**

Anii		1885-87	1888	1889-90	1891	1892	1893
În imperiu	Ale negustorilor de ghildă	2558000	4200000	4200000	4300000	4400000	5500000
	Ale întreprinzătorilor	-	-	1250000	1290000	1330000	2030000
	Total	2558000	4200000	5450000	5590000	5730000	7530000
	Creșterea, în %	-	64,2	29,8	2,6	2,5	31,4
Inclusiv în Basarabia	Ale negustorilor de ghildă	22000	33000	33000	35000	35000	43750
	Ale întreprinzătorilor	-	-	23700	24000	24000	28800
	Total	22000	33000	56700	59000	59000	72550
	Creșterea, în %	-	50,0	71,8	4,1	0,0	23,0
	Ponderea Basarabiei, în %	0,9	0,8	1,0	1,1	1,0	1,0

ПСЗРИ, собр. 3, т. V, 1885, СПб., 1887, №2664, с. 10-11; Штаты и таблицы, с. 7; т. VII, 1887, СПб., 1889, №4849, с. 479; Штаты и таблицы, с. 7; т. IX, 1889, СПб., 1891, №5719, с. 29-30; Штаты и таблицы, с. 18; т. XI, 1891, СПб., 1893, №7573, с. 132; Штаты и таблицы, с. 33; т. XII, 1892, СПб., 1894, №9181, с. 703-704; Штаты и таблицы, с. 309. În anul 1892 creșterea pe imperiu s-a datorat extinderii taxei în regiunile transcaucaziene.

În pofida unui sistem fiscal nu tocmai avantajos, numărul de patente comerciale eliberate a cunoscut o evoluție ascendentă în orașele Basarabia, mai puțin a celor mari, de ghildă. Acest fapt era determinat de creșterea permanentă a presiunii fiscale asupra negustorilor de ghildă. Astfel, numărul total al patentelor comerciale a crescut de la 12.694 în 1870 la 21.689 în 1895, sau cu 70,9%, în timp ce numărul patentelor de ghildă s-a diminuat în perioada respectivă de la 3.638 la 1.498 (Tabelul 5).

Tabelul 5

Dinamica patentelor comerciale în Basarabia (1870-1895)

Patente	1870	1875	1880	1885	1890	1895
De ghilda 1	49	15	31	10	13	19
De ghilda 2	3589	866	1127	958	1106	1479
De întreprinzător și altele	9056	11173	15569	15613	19011	20191
Total	12694	12054	16727	16581	20130	21689

Sursa: О торговых свидетельствах (Табель 12), *Обозрение Бессарабской Губернии* (în conținut OBГ) за 1870 год, Кишинев, 1871; *OBГ за 1875 год*, Кишинев, 1876; *OBГ за 1880 год*, Кишинев, 1881; *OBГ за 1885 год*, Кишинев, 1886; *OBГ за 1890 год*, Кишинев, 1891; *OBГ за 1895 год*, Кишинев, 1896.

Numărul unităților comerciale este în creștere, dar una modestă, în opinia noastră. În perioada 1871-1900 numărul acestora a crescut de la 3.970 (inclusiv, 2.260 la Chișinău) la 4.653 (inclusiv, 1.480 la Chișinău) sau cu 17.2%. Totuși, cifra acestora de afaceri a crescut de la 4,53 milioane ruble (inclusiv, 1,86 milioane în Chișinău) la 32 milioane de ruble (inclusiv, 23,4 milioane în Chișinău). Astfel, dacă în 1871 cifra medie de afaceri a unei prăvălii a constituit 1.141 ruble, în 1900 – 6.877 ruble, adică, s-a mărit de peste șase ori. O anumită parte a prăvăliilor se specializa în sfera comercializării mărfurilor tradiționale de iarmaroc: grâu, făină, carne, legume, fructe, tutun, vin, ajungând în anii '90 să vândă mărfuri de milioane de ruble. Vânzarea produselor textile, de băcălie, galanterie, veselă, din metal și sticlă rămânea de bază, ajungând în unii ani să constituie peste 80% din totalul comerțului în prăvălii. Crește rapid numărul de unități comerciale cu specializare îngustă: patiserie, cărți, medicamente etc. Dacă în 1871 în Basarabia funcționau patru librării, cu o cifră de afaceri de 8 mii ruble, în 1900 – 12, cu o cifră de vânzări de 60 mii ruble. Spre sfârșitul secolului unele unități comerciale, în special, la Chișinău, se transformă din prăvălii în adevărate magazine, cu fațadă deschisă spre stradă și localul amenajat în stil modern²⁸.

O revizuire temeinică a sistemului rus de impozitare introdus în 1863 s-a produs abia prin „Legea privind impozitul de stat pe comerț” din 8 iunie 1898, care a admis desfășurarea comerțului fără obligația de a obține patentă de ghildă²⁹. Abia acum legiuitorul rus a elaborat un sistem de impozitare, având ca subiect primar întreprinderile sau unitățile comerciale, în funcție de importanța și veniturile acestora (similar legii române din 1863), în detrimentul vechii abordări care îl avea ca subiect primar pe negustorul de ghildă sau pe întreprinzător.

Potrivit legii din 8 iunie 1898, pentru fiecare unitate de comerț urma a se procura *patenta de afaceri*. O unitate comercială era definită ca o clădire sau parte a acesteia, constând dintr-o încăpere sau mai multe, dar cu legătură între ele, aparținând unuia sau mai mulți întreprinzători, în care se practica vânzarea mărfurilor și serviciilor. Dacă proprietarul unității sau membrii familiei sale nu activau în această unitate comercială, urma să fie procurată în mod obligatoriu, cel puțin, o patentă individuală de afaceri pentru un vânzător.

Patenta de negustor de ghildă a fost menținută doar pentru beneficii de ordin social. Titlul de negustor al primei și celei de-a doua ghilde nu oferea titularului niciun drept comercial suplimentar. Era importantă în special pentru evrei, deoarece după o aflare neîntreruptă de cinci ani în prima ghildă în zona de reședință a evreilor, negustorii evrei primeau dreptul de a locui în cuprinsul întregului imperiu. Patenta de primă ghildă era eliberată pentru o taxă suplimentară de 50 de ruble celor care dețineau patentă pentru o unitate comercială din ordinul

²⁸ *Обозрение Бессарабской Губернии* (în continuare *ОБГ*) за 1871 год, Кишинев, 1872, Ведомость №11; *ОБГ* за 1900 год, Кишинев, 1901, Ведомость №10а.

²⁹ *ПСЗРИ*, собр. 3, т. XVIII, 1898, СПб., 1900, №15601, с. 489-515;

întâi sau o întreprindere industrială din primele trei ordine. Patenta de negustor de gilda a doua era eliberată pentru o taxă suplimentară de 20 de ruble celor care dețineau o patentă pentru o unitate comercială de ordinul doi sau o întreprindere industrială de ordinul patru sau cinci.

Taxa de patentă depindea de ordinul întreprinderii de comerț (I-V) și de clasa în care a fost inclus orașul în care activa (I-IV). În Basarabia orașele Akkerman, Bender, Bălți Soroca, Hotin și toate localitățile din județul Ismail a fost incluse în clasa III, iar orașul Chișinău – în clasa II, celelalte localități – în clasa IV. Patenta de ordinul V nu prevedea funcționarea unei unități de comerț, propriu-zise, ea fiind prevăzută doar pentru comerțul prin livrare și ambulant.

În afară de limitele operaționale, expuse în Tabelul 6, clasarea unităților de comerț avea și alte criterii. Astfel, patenta de afaceri de ordinul întâi acorda dreptul practicării comerțului angro, iar celelalte – doar a comerțului cu amănuntul. De asemenea, patenta de afaceri de ordinul întâi acorda dreptul ca pe lângă unitatea de comerț să funcționeze trei spații de depozitare, de ordinul doi – două, de ordinul trei – doar unul singur, iar pentru mai multe se impunea procurarea biletelor. Patenta de afaceri putea fi eliberată nu doar persoanelor particulare, ci și caselor de comerț și tovărășiilor. De aceste drepturi beneficia doar conducătorul întreprinderii comerciale, companionii săi urmând să procure patente în mod individual.

Tabelul 6

**Treptele taxei de patentă pentru unitățile comerciale
în Imperiul Rus, potrivit Legii din 8 iunie 1898**

Ordinul întreprinderii comerciale	Volumul comerțului admis (în mii ruble)	În Moscova și Sankt Petersburg	În alte localități, după clasă			
			I	II	III	IV
I	>300	500	500	500	500	500
II	50-300	150	125	100	75	50
III	10-50	30	25	20	15	10
IV	<10	12	10	8	6	4
V	Pentru comerț prin livrare	-	20	20	20	20
	Pentru comerț ambulant	-	6	6	6	6

Sursa: ПСЗРИ, собр. 3, т. XVIII, 1898, СПб., 1900, отд. 2, Штаты и таблицы, №15601, с. 211-213, 217.

Dacă într-o unitate de comerț se comercializau mărfuri neprevăzute de patenta deținută de proprietar, acesta era obligat timp de două săptămâni să procure patenta corespunzătoare, în caz contrar unitatea comercială urma a fi închisă. În plus, era prevăzută o amendă în valoare de până la 300% din di-

ferența de preț dintre patenta de care urma să dispună comerciantul și cea de care dispunea³⁰.

Tovărășiile și societățile pe acțiuni achitau suplimentarea taxa de patentă un impozit fix de 0,15% din capital și un impozit pe venitul net, care varia între 3-6%, în funcție de venitul anual acumulat, prima treapta reprezentând 3-4% din capital, iar ultima (a șaptea) – între 9-10%. Pentru veniturile de peste 10% se achita suplimentar 5% din excedent³¹. Și unitățile comerciale simple erau supuse unui impozit pe venitul net, dacă acesta depășea de 30 de ori suma prevăzută de impozitului de bază, fiind calculat la 0,33% din excedent³².

Schimbarea principiului de impozitare a determinat o creștere substanțială a unităților comerciale. Deja în anul 1904, în Basarabia fuseseră eliberate 117 patente pentru unități comerciale de ordinul I, 2.491 – de ordinul II, 10.282 – de ordinul trei, 5.774 – de ordinul IV³³ sau, în total, 19.064³⁴. Către anul 1914 numărul acestora a crescut la 30.185³⁵, inclusiv 82 – de ordinul I, 3.555 – de ordinul II, 18.164 – de ordinul III, 8.384 – de ordinul IV³⁶. Cât privește patentele de ghildă, eliberarea acestora a rămas oarecum stabilă, cu o tendință treptată de scădere. Astfel, comparativ cu cele 465 de patente eliberate în 1904 (24 de ghilda I și 441 de ghilda a doua)³⁷, în anul 1912 numărul lor a scăzut la 428, inclusiv, 27 de ghilda I și 401 de ghilda a II-a³⁸.

Însă, întârzierea implementării unui sistem de impozitare pe principii eminate moderne crease în Basarabia la începutul secolului XX mai multe restanțe la capitolul dat, comparativ cu regiunile de peste Prut. În mod concret, acest lucru a determinat o stare deficitară în planul formalizării instituționale a afacerilor comerciale în Basarabia. Conform datelor administrației orașului Chișinău, din 16 decembrie 1904, în centrul gubernial erau înregistrate doar șase case de comerț: „M.M. Kogan” (specializată în comerțul cu diverse produse locale), „Șor, Rosenfeld și Șeinberg” (mărfuri manufacturiere), „Zeilik și David Fainberg” (mărfuri manufacturiere și textile), „Frații A.S. Dubinski” (vânzarea angro a vinurilor din Basarabia), „Frații Heindrich” (producerea și vânzarea făinii), „Drutman și Epelbaum” (galanterie). Încă doua case de comerț funcționau la Akkerman (conform raportului administrației orașenești, din 22 mai 1904): „Marc Asvadurov și Co” (comerț cu mărfuri de manufactură, inventar și instrumente din metal și produse chimice pentru uz casnic), „Frații I. și S. Denisov” (producerea și comercializarea

³⁰ ПСЗРИ, собр. 3, т. XVIII, 1898, СПб., 1900, отд. 1, №15601, с. 512

³¹ *Ibidem*, с. 504.

³² *Ibidem*, с. 512

³³ Fusesse eliberate și 376 certificate comerciale de ordinul V, care nu prevedeau funcționarea unui stabiliment.

³⁴ ОБГ за 1904 год, Кишинев, 1906, с. 12.

³⁵ Nu sunt incluse 590 certificate de ordinul V, care nu prevedeau funcționarea unui stabiliment.

³⁶ ОБГ за 1913 год, Кишинев, 1915, с. 84-85.

³⁷ ОБГ за 1904 год, Кишинев, 1906, с. 12.

³⁸ ОБГ за 1912 год, Кишинев, 1914, с. 84-85.

făinii și uleiului). În restul orașelor din Basarabia nu funcționau la acel moment case de comerț, conform rapoartele administrațiilor orașenești (Bender – din 21 mai 1904, Ismail și Bălți – 2 iunie 1904, Orhei – din 9 iulie 1904, Hotin – 12 august 1904, Soroca – 6 octombrie 1904)³⁹.

În oferă de presiunea fiscală nefavorabilă, situația fusese determinată și de cadrul legal deficitar, precum lipsa obligativității înregistrării întreprinderilor comerciale, care în România fusese impusă prin Legea privind înscrierea firmelor, din 18 martie 1884, pentru toate unitățile de comerț. Către data intrării în vigoare a acestei legi, 18 septembrie 1884, erau înregistrate la tribunalul Prahova – 65 de firme sociale și 545 individuale, la tribunalul Argeș – 8 firme sociale (societăți comerciale) și 329 individuale, în Ialomița – 343 firme individuale, Muscel – 84 firme individuale, Mangalia – 513 firme individuale și o firmă socială, Ilfov (datele din 4 septembrie) – 944 firme individuale⁴⁰ și 120 firme sociale⁴¹. La doar o lună după ce a devenit obligatorie, numărul firmelor individuale înregistrate în județul Ilfov s-a triplat, depășind cifra de 3.000⁴². Ulterior, creșterea a fost mai puțin importantă, depășind cifra de 4.000 de firme individuale înregistrate abia la începutul anului 1887⁴³. La 29 octombrie 1890 numărul înregistrărilor la Tribunalul Ilfov ajunge la 600 de firme sociale și 6.657 firme individuale⁴⁴.

În concluzie, putem afirma că sistemul de patente comerciale în Basarabia și Principatele Române, introdus aproape simultan în anul 1831, a cunoscut o dezvoltare oarecum similară până în anul 1863, când acesta a fost reformat, la fel, practic simultan. Însă, aplicarea unei reforme trunchiate în Imperiul Rus, cu anumite reminiscențe reacționare, a determinat o ruptură radicală între cele două sisteme, în detrimentul Basarabiei. Ca urmare progresele în dezvoltarea sferei comerciale au fost destul de modeste, iar teritoriul dintre Prut și Nistru a resimțit din plin miopia autorităților țariste, care au vizat creșterea imediată, dar iluzorie, a veniturilor fiscale, în detrimentul unei creșteri durabile, dar de perspectivă. Acest handicap a fost remediat abia după 35 de ani, în 1898, gășind Basarabia la începutul secolului al XX-lea într-o întârziere cronică, din punctul de vedere al stadiului de dezvoltare a proceselor economice, în comparație cu teritoriile de peste Prut ale României moderne.

³⁹В. А. Дмитриев-Мамонов (ред.), *Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов*, Изд. Второе, т. II, отд. Торговые дома по официальным данным учреждений Министерства Внутренних дел, СПб., 1905, с. 21-22.

⁴⁰МО, 30 septembrie (12 octombrie) 1884, Nr. 142, p. 3255-3256

⁴¹*Ibidem*, 29 septembrie (11 octombrie) 1884, Nr. 141, p. 3219-3220.

⁴²*Ibidem*, 12 (24) aprilie 1885, Nr. 10, p. 245.

⁴³*Ibidem*, 28 aprilie (10 mai) 1887, Nr. 21, p. 422.

⁴⁴*Ibidem*, 1 (13) noiembrie 1890, Nr. 172, p. 4037.

Gheorghe Negru*

TRANSFORMAREA REGIUNII BASARABIA ÎN GUBERNIE

Bessarabia was one of the first western provinces that came under the sights of the policy of administrative unification and Russification of the tsarism in the second half of the 19th century. Unlike the Baltic lands and Finland, which felt the consequences of Petersburg's centralizing policy in the 1870s or 1880s, in Bessarabia such a policy was initiated in 1863, respectively 10 and 20 years earlier, in a context when the Russian armies were trying to suppress the revolution in Poland, when the new modern state – Romania – was becoming an increasingly important political reality. The last factor served for the tsarist authorities as a reason for accelerating and strengthening the Russification policy in Bessarabia. The documents allow us to highlight two stages of the process of transforming the Bessarabia region into a gubernya. In the first stage, the years 1863-1865, discussing the prerogatives of the Regional Council, it was found that, in fact, over the years, most of the functions of the Regional Council had been managed by other institutions, and it had become a useless body. At that stage, the discussions regarding the modification of the legal status of Bessarabia were stopped, until the introduction of the zemstva in the region, and until the preparation and realization of the agrarian and judicial reform in the province. In the second stage, the years 1868-1873, the correspondence between the governor general of Novorossia and Bessarabia with the governor of Bessarabia emphasized the stages of the gradual liquidation by the imperial authorities of "privileges" and "local peculiarities". On October 28, 1873, Emperor Alexander II, following the discussions in the State Council, approved the proposal regarding the abolition of the Regional Council and the renaming of the Bessarabia region into a gubernya. The respective policy of administrative uniformity and national-cultural Russification of Bessarabia represented not only a way of consolidating the integrity of the Russian Empire, but also a way of "solving" of the Bessarabian problem.

Keywords: region, gubernya, administration, centralization, uniformization, Russification, Bessarabia, Regional Council, State Council.

În a doua jumătate a sec. XIX, politica națională a Imperiului Rus, inclusiv politica organizării administrativ-teritoriale a periferiilor populate de alogeni, s-a modificat radical. Dacă în prima jumătate a sec. XIX autoritățile țariste au ținut

* **Gheorghe Negru**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.02>

cont, în funcție de contextul intern și extern, de „specificul local” al teritoriilor anexate, promovând o politică, în linii mari, mai flexibilă față de populațiile neruse, pe la începutul anilor 1860, politica de centralizare și unificare administrativă, de rusificare național-culturală a acestora, devine, treptat, tot mai drastică și mai opresivă.

În timp ce în Ucraina, la sfârșitul sec. XVIII, s-a încheiat procesul de unificare administrativă cu Imperiul Rus, în regiunile baltice, anexate la începutul sec. XVIII, acest proces a început abia în a doua jumătate a sec. XIX, păstrându-se până atunci drepturile baronilor și burgherilor nemți. În 1877 a fost înfăptuită reforma orașenească, iar în 1888 a fost introdus sistemul polițienesc imperial. Au fost anulate judecătoriiile de stări sociale¹.

Spre deosebire de Basarabia și Regatul Poloniei, unde în anii 1860 începuse politica de unificare administrativă cu centrul imperial, în Finlanda, anexată în 1808-1809 la Imperiul Rus, autonomia administrativă politică se extindea. Deși împăratul rus se bucura de prerogativele unui monarh constituțional, convoca Seimul și avea drept de inițiativă legislativă, puterea reală aparținea Seimului finlandez, ales de nobili, cler, orașeni și țărani, care adopta legislația civilă, militară, financiară, bisericească. Consiliul imperial finlandez (guvernul) dispunea de propriul buget pe care îl gestiona în mod independent. După reforma monetară din 1860 au fost puși în circulație propriii bani, marca și peni. De asemenea, în Finlanda funcționau propriile servicii de pază a hotarului și cele vamale, direcția căilor ferate și poșta. Împăratul era reprezentat aici de către un guvernator general, originar din Rusia, care se afla în fruntea administrației locale și a armatei. Însă, odată cu extinderea autonomiei, prerogativele autorităților rusești deveneau mai limitate. Prin reforma militară din 1878, Finlanda căpăta dreptul de organizare a propriei armate. Deoarece normele de drept locale aveau prioritate asupra celor imperiale, legile finlandeze au limitat migrația populației rusești în Ducatul Finlandez. Această situație a durat până în 1889, când Nicolai al II-lea, nemulțumit de existența „unui stat în stat”, a emis un decret privind dreptul împăratului de a promulga legi care să fie prioritare în raport cu legile finlandeze. În 1900 a fost impusă limba rusă în lucrările de secretariat. În 1901, printr-o lege specială, a fost desființat batalionul de pușcași finlandezi. Procesul de lichidare a autonomiei finlandeze a continuat și după revoluția rusă din 1905-1907, dar a fost întrerupt, în cele din urmă, de revoluția din februarie 1917².

După insurecția poloneză din 1863, drept represalii, a început un proces de lichidare totală a Regatului Poloniei. Au fost desființate toate comisiile guvernamentale ale Regatului Poloniei, iar funcțiile lor au fost preluate de instituțiile corespunzătoare ale Imperiului Rus. În anul 1895, după suprimarea comisiei guvernului polonez pentru justiție, prerogativele au trecut în mâinile Ministerului de

¹ А.Б. Паскачев, *Национальная политика в России (От империи – к единой российской нации)*, Москва, Ярославль, Литера, 2016, с. 76.

² *Ibidem*, с. 77-78.

Justiție al Rusiei. În documentele oficiale, în loc de Regatul Poloniei, a început să fie utilizată denumirea regiunea Privislensk, iar limba rusă a devenit limba oficială obligatorie a lucrărilor de secretariat, în instituțiile de stat guberniale și județene și în instituțiile de învățământ³.

La începutul anilor 1860, în contextul acțiunilor de suprimare a revoluției poloneze din anul 1863, a schimbării paradigmei politicii naționale a Imperiului Rus și a înăspririi politicii de rusificare în Basarabia, ca răspuns al demnitărilor imperiale la unirea Principatelor Române și crearea statului român unitar, perceput drept ostil imperiului și periculos pentru sentimentele și orientările politice ale românilor basarabeni, a fost emisă, pentru prima dată, ideea transformării Basarabiei din regiune în gubernie. Inițiativa a venit de la guvernatorul civil interimar al Basarabiei Ivan Velio (Welho). Acesta fusese numit în noua funcție la sfârșitul lunii decembrie 1862. După ce a inspectat personal toate zonele regiunii, a raportat detaliat, prin adresa din 19 februarie 1863, ministrului afacerilor interne despre necesitatea desființării Consiliului regional și a „implementării în Basarabia a transformărilor efectuate în alte gubernii ale imperiului”⁴.

La 6 iulie 1863, el a raportat deja împăratului Alexandru al II-lea concluziile la care a ajuns, după inspecție, referitoare la modul de administrare a regiunii Basarabia. I. Velio constata că activitățile administrate în trecut de către Consiliul regional trecuse, „în momentul de față”, în baza legislației privind guberniile, în subordinea altor instituții. De aceea, el considera că Consiliul regional era „absolut inutil”, iar vistieria statului suporta cheltuieli nejustificate, plătind doi membri permanenți ai respectivului Consiliu cu câte 750 ruble pe an. Guvernatorul interimar identificase doar trei activități care la începutul anilor 1860 mai rămăseseră în gestiunea Consiliului regional: 1) examinarea „puținelor cazuri” privind dreptul locuitorilor din Basarabia de a accede în categoria de „odnodvorți”; 2) alcătuirea devizului de cheltuieli, efectuate, până în 1862, din capitalul de 10% al Basarabiei (angajamentul respectiv, menționa I. Velio, odată cu redirectionarea cheltuielilor către alte surse, trebuia să înceteze); 3) administrarea activităților Consiliului Serviciului Asistenței Publice (o instanță, în opinia guvernatorului, „în plus” și „nefolositoare” pentru asistența publică⁵).

Împăratul a apreciat pozitiv ideea guvernatorului Velio privind necesitatea desființării Consiliului regional al Basarabiei, notând pe marginea raportului următoarea rezoluție: „A-l atenționa asupra acestei situații pe ministrul afacerilor interne”. Ministrul afacerilor interne, printr-o adresă confidențială din 24 august 1863, îl informa pe guvernatorul Basarabiei despre rezoluția împăratu-

³ *Ibidem*, c. 79-80.

⁴ *Arhiva Națională a Republicii Moldova* (în continuare ANRM), fond nr. 2, Cancelaria Guvernatorului Basarabiei (în continuare fond 2), inv. 1, dosar 7573, filele 53-53v.

⁵ *Ibidem*.

lui și trimiterea ei „la destinație, mie și ministrului afacerilor externe, pentru executare”⁶.

În pofida deciziei luate, la cel mai înalt nivel, realizarea inițiativei lui I. Velio a fost amânată, după cum aflăm dintr-un document ulterior, pentru „a reuși organizarea definitivă a vieții sătenilor locali și a înfăptui în Basarabia reforma zemstvei și a justiției”⁷.

De aceea, timp de cinci ani nu a mai fost luată nicio decizie importantă pentru a modifica statutul juridic al regiunii Basarabia. Abia la 4 noiembrie 1868, guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, Pavel Kotzebue, într-o adresă către guvernatorul Basarabiei Egor Hangardt, a venit cu o nouă inițiativă în acest sens. Guvernatorul general, ca și guvernatorul I. Velio în 1863, a subliniat discrepanța dintre atribuțiile Consiliului regional, fixate în legislația imperială, și rolul pe care îl juca Consiliul respectiv în 1868, în contextul schimbărilor deja produse în Basarabia. Astfel, în temeiul art. 17, vol. II, p. 2 a codului privind *Instituțiile administrative ale regiunii Basarabia*, Consiliul regional avea următoarele funcții: „1) alocarea banilor pentru diverse cheltuieli din capitalul de 10 la sută destinat regiunii; 2) examinarea devizelor de cheltuieli și a cotelor-părți pentru prestațiile locale; 3) identificarea mijloacelor de ridicare a nivelului de bunăstare a populației, de dezvoltare a industriei și agriculturii; 4) construcția drumurilor noi și reparația celor vechi; 5) examinarea devizelor de cheltuieli și a planurilor pentru edificiile orășenești; 6) examinarea condițiilor de încheiere a acordurilor de colaborare reciprocă între proprietarii din orașe/orășele și comunitățile locale; 7) repartizarea prestației rutiere achitate în natură; 8) examinarea devizelor de cheltuieli, taxelor, cotelor-părți ale prestațiilor și supravegherea executării corecte a veniturilor și cheltuielilor pentru fiecare oraș în parte; 9) asigurarea rezervelor alimentare publice în caz de recolte mici”.

Dar, totodată, semnala guvernatorul general, trebuia avut în vedere faptul că capitalul de 10 la sută al Basarabiei, într-un termen mai mult sau mai puțin apropiat, se va epuiza, deoarece nu mai era consolidat cu noi defalcări. Până atunci, propunea ca perfectarea actelor ce țineau de cheltuielile efectuate din respectivul capital să fie pusă în seama administrației regionale și a cancelariei guvernatorului. Unele atribuții, aflate în acel moment în gestiunea Consiliului regional, odată cu soluționarea problemei țărănești și instalarea în regiune a mijlocitorilor de pace, se preconiza să fie trecute în subordinea altor instituții. La fel trebuia să se întâmple, după introducerea în regiune a instituțiilor de zemstvă, și cu toate celelalte domenii de activitate conform art. 17 al Codului privind *Instituțiile administrative ale regiunii Basarabia*. Pe baza acestor considerente, conchidea guvernatorul general, existența de mai departe a Consiliului regional nu-și avea rostul. Deoarece intenționa să întreprindă demersuri cu privire la „lichidarea

⁶ *Ibidem*, filele 75-75 v.

⁷ ANRM, fond 2, inv. 1, dosar 7968, fila 9.

Consiliului regional și introducerea definitivă în Basarabia a instituțiilor guberniale comune, odată cu redenumirea acesteia în gubernie”, guvernatorul general solicita guvernatorului Basarabiei să-i comunice „propriile opinii și concluzii în chestiunea dată”⁸.

Prin adresa nr. 8701 din 10 decembrie 1868, expediată guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, guvernatorul Basarabiei E. Hangardt a analizat concret când și cum s-a modificat fiecare dintre funcțiile Consiliului regional, funcții ce fuseseră definite și aprobate încă în anul 1828, odată cu anularea oficială a autonomiei provizorii a Basarabiei și transformării acesteia în regiune („oblasti”) a Imperiului Rus. Aceste competențe ale Consiliului regional le găsim reflectate în art. 17 din vol. II al Codului privind *Instituțiile administrative ale regiunii Basarabia*. În Basarabia, după 1828, au fost create comisiile de construcții și drumuri, de alimentație publică. În anul 1854, în aceleași temeuri ca și în alte gubernii ale imperiului, a fost reorganizată administrația regională. Între aceste instituții nou-create au fost repartizate cele mai multe dintre atribuțiile Consiliului regional, la care se face referință în art. 17. Chestiunile ce țineau de examinarea devizelor de cheltuieli și a modului de repartizare a taxelor pentru prestațiile locale au fost concentrate, încă din 1851, în oficiile pentru colectarea taxelor locale. Construcția drumurilor noi și reparația celor vechi și examinarea devizelor de cheltuieli și a planurilor edificiilor orășenești, începând cu anul 1844, au fost transmise în competența Comisiei de construcții și drumuri, iar din 1865 – în cea a Secției construcții a administrației regionale. Examinarea condițiilor de încheiere a acordurilor de colaborare reciprocă dintre proprietarii din orașe și orașele cu comunitățile locale și a devizelor de cheltuieli, taxelor și cotelor-părți ale prestațiilor, precum și controlul asupra executării corecte a veniturilor și cheltuielilor în orașe se afla, în acel moment, în competența autorităților regionale. Repartizarea taxelor rutiere achitate în natură ținea de competența Oficiului special al taxelor locale. Asigurarea rezervelor alimentare publice pentru cazurile de recolte mici se afla în sarcina Comisiei învățământului public. Astfel, conform concluziei guvernatorului E. Hangardt, Consiliului regional îi reveneau doar următoarele obligații: „1) gestionarea capitalului regional de 10 la sută, care deja s-a epuizat, controlul asupra încasării restanțelor de plată și a cheltuielilor efectuate din respectivul capital; 2) corespondența rezultată din examinarea drepturilor persoanelor la titlul de odnodvorți (în temeiul Legii cu privire la odnodvorții basarabeni din 10 martie 1847); 3) după instituirea în Basarabia, în anul 1834, a Serviciului de asistență publică, atribuțiile Consiliului serviciului au fost încredințate Consiliului regional, deoarece pentru Serviciul de asistență publică întreținerea unui consiliu special era peste puteri”.

Pentru a sublinia rolul și importanța tot mai redusă, din an în an, a Consiliului regional, guvernatorul Hangardt a analizat dinamica examinării celor trei

⁸ *Ibidem*, filele 1-3.

chestiuni, care încă mai țineau de competența Consiliului, în anii 1865-1867. Astfel, în 1865 Consiliul regional a examinat 38 de cazuri privind drepturile de aderare la o categorie socială privilegiată, în 1866 – 13, iar în 1867 – 22. În 1865 au fost examinate 3 cazuri referitoare la încasările și cheltuielile din capitalul de 10 la sută, în 1866 – 4, în 1867 – 6. În 1865, Consiliul regional a cercetat și 4 cazuri de „alte tipuri de corespondență”, în 1866 – 6, iar în 1867 – 3. În total, în 1865 Consiliul regional a cercetat 351 de documente intrate, în 1866 – 247, iar în 1867 – 235.

În general, după cum preciza guvernatorul, evaluarea documentelor privind drepturile pretendenților la titlul de „odnodvortși” nu prezenta mare dificultate, iar examinarea celor care se refereau la Consiliul serviciului de asistență publică se rezuma, exclusiv, la analiza devizelor de cheltuieli și la corespondența sporadică, dictată de instituirea unor noi structuri sau de reorganizarea celor deja existente în componența serviciului. Cât privește „alte tipuri de corespondență”, majoritatea documentelor purtau caracter de informare și de directivă. Doar activitatea de gestionare a capitalului de 10 la sută necesita eforturi mai complexe, preponderent de elaborare a devizelor de cheltuieli și de rambursare a împrumuturilor oferite, în anumite perioade, unor localități sau persoane fizice din contul respectivului capital, a căror valoare către 1 noiembrie 1868 se cifra la considerabila sumă de 223 505 ruble 16 $\frac{3}{4}$ copeici. În momentul în care guvernatorul își redacta raportul, suma disponibilă în numerar constituia 7000 ruble, aceasta fiind depusă pe contul de decontare la filiala din Chișinău a Băncii de Stat. Gestionarea acestor sume era pusă în sarcina a doi membri inamovibili ai Consiliului regional, remunerați de la buget cu 750 ruble fiecare.

Astfel, după cum concluziona guvernatorul, ținând cont de faptul că după transmiterea către alte instituții a majorității competențelor Consiliului regional, prevăzute în regulamentul inițial, fiind create Serviciul de asistență publică, Comisia de alimentație publică, Oficiul special privind prestațiile locale, Secția de Construcții în cadrul guvernului regional, „cercul de preocupări al Consiliului regional a devenit extrem de limitat”, iar, în același timp „a decăzut necesitatea transmiterii spre examinare în Consiliul Regional a actelor atribuite respectivelor structuri, deoarece, în acest caz, Consiliul ar deveni o instanță care ar complica procesul”. În situația dată, era necesară desființarea Consiliului regional, iar atribuțiile acestuia propunea să fie transmise următoarelor structuri: „Examinarea demersurilor privind drepturile pretendenților la calitatea de membri ai păturilor sociale privilegiate să fie pusă în sarcina autorităților regionale, în timp ce gestionarea capitalului de 10 la sută și alte tipuri de corespondență să se efectueze nemijlocit de către cancelaria guvernatorului, în numele acestuia. Cât privește atribuțiile Consiliului serviciului de asistență publică, guvernatorul menționa următoarele: „1) fondurile respectivului Serviciu nu sunt atât de impunătoare, încât să necesite o gestiune specială, ci doar una formală; 2) însuși Serviciul, în calitate de instituție de sine stătătoare, va exista doar până la punerea în funcțiune

a instituțiilor de zemstvă, acum în proces de instituire în Basarabia. Prin urmare, Serviciul nu are nevoie de un consiliu special”⁹.

Guvernatorul general al Basarabiei și Novorosiei, Pavel Kotzebue, în adresa către guvernatorul Basarabiei E. Hangardt din 21 octombrie 1869, a repus în discuție și problema denumirii noii gubernii. A fost vorba, în fond, ca și în cazul repunerii în discuție a proiectului de desființare a Consiliului regional în 1868, de reluarea, într-un nou context al evoluției socio-economice a Imperiului Rus, inclusiv a Basarabiei, a unei inițiative din 1865. În acel an, principele Obolenski din cadrul Consiliului de stat, într-un memoriu adresat guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, propusese ca regiunea Basarabia să fie redenumită „gubernia Alexandrovsk sau, după exemplul guberniei Ekaterinoslavsk, Alexandrovsk”. Denumirea de Basarabia constituia o piedică serioasă în calea rusificării, deoarece amintea de „o altă parte” a vechii Moldove, ceea ce „avea o mare însemnătate politică”, contribuind la păstrarea „visurilor separatiste”¹⁰. Deși în 1865, P. Kotzebue fusese, în principiu, împotriva ideii, or schimbarea numelui nu anula necesitatea efectuării reformelor în Basarabia, la 21 octombrie 1869 el a decis să se documenteze și să inițieze consultări cu guvernatorul regiunii în această privință.

În adresa sus-amintită din 1869, Kotzebue îl informa pe guvernator că, în 1865, ideea „redenumirii, în ordinea stabilită de lege, a Regiunii Basarabia în gubernie [...] a fost amânată pentru mai târziu”. Scopul unei asemenea decizii era „așteptarea organizării definitive a vieții localnicilor și a extinderii asupra Basarabiei a reformelor de zemstvă și judiciară”. Atunci când Kotzebue își redacta scrisoarea, în Basarabia se implementase deja „o administrare identică a Zemstvei și a judecătoriilor”, iar regiunea, în general, fusese egalată „în toate cu guberniile”. De aceea, conchidea guvernatorul general, „nu mai există temeieri pentru păstrarea denumirii de altădată”.

Drept urmare, „Domnul ministru al Afacerilor Interne, ținând cont de demersul nostru din luna decembrie a anului trecut privind desființarea Consiliului Regional al Basarabiei, propunere aprobată pe deplin și de Ministerul Afacerilor Interne, consideră oportun ca, concomitent, să redenumescă regiunea în gubernie; după cum alte gubernii poartă numele orașului gubernial, la fel și Regiunea Basarabia să fie redenumită în Gubernia Chișinău”.

Informându-l pe guvernatorul Basarabiei despre intențiile Direcției Guvernatorului General și a Ministerului Afacerilor Interne, Kotzebue solicita să i se comunice „cele mai recente opinii locale privind temeierile eventualei reorganizări a Regiunii Basarabia în gubernie pentru a fi prezentate ulterior, prin intermediul Ministerului Afacerilor Interne, în ordinea stabilită de lege, spre examinare în Consiliul de Stat”¹¹.

⁹ *Ibidem*, filele 4-8 v.

¹⁰ A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Victor Frunză, 1992, p. 478.

¹¹ ANRM, fond 2, inv. 1, dosar 7968, filele 9-10.

În răspunsul său din 3-4 noiembrie 1869, „*Cu privire la redenumirea regiunii Basarabia în gubernie*”, guvernatorul E. Hangardt prezintă o succintă sinteză a schimbărilor produse în modul de guvernare a Basarabiei de la anexare până la data elaborării documentului respectiv. De data aceasta, spre deosebire de adresa sa din 10 decembrie 1868, în atenția guvernatorului s-a aflat nu doar evoluția Consiliului regional, ci și a instituției „namestnicului”, a tuturor celorlalte particularități administrative atribuite inițial Basarabiei.

Analiza guvernatorului este centrată pe „momentul” 1828 care a constituit pasul decisiv în unificarea Basarabiei cu Imperiul Rus. Odată cu elaborarea unui nou regulament de administrare a regiunii, după cum se menționa, Basarabia și-a pierdut „acel caracter izolat, ce i-a fost atribuit prin crearea structurilor inițiale de conducere”, aici fiind introduse „toate structurile administrației guberniale, existente la acea dată în imperiu”. „Namestnicul” a fost înlocuit cu guvernatorul general. Consiliul suprem (conform constatărilor lui Hangardt, instituția respectivă reprezentase „nu numai instanța judecătorească supremă și puterea executivă, ci și, într-o anumită măsură, puterea legislativă, deoarece deciziile acestuia privind noile hotărâri erau prezentate nemijlocit în Consiliul de Stat, prin intermediul procurorului general”), redenumit în regional, și-a pierdut orice independență. Elementele locale, cei șase membri din partea „dvorenimii autohtone”, care constituiau majoritatea Consiliului suprem, au fost excluse definitiv din noua structură, iar atribuțiile conferite acesteia se reduceau la „exercitarea controlului asupra gospodăriei sătești și orășenești, activității de acordare a asistenței sociale, cheltuielilor efectuate din capitalul special de 10 la sută, precum și la examinarea drepturilor privind titlul de *odnodvorți*”. Astfel, conform lui Hangardt, „în prezent, Consiliul Regional a devenit o instanță cu totul de prisos, abia cunoscută populației locale, care nu manifestă niciun interes față de existența ei. Prin urmare, Consiliul Regional, chiar și în perioada curentă, când reforma judecătorească și instituțiile de *zemstvâ* încă nu au produs efectele scontate, nu ar putea constitui o piedică în calea redenumirii Regiunii Basarabia în gubernie; iar, în virtutea reformelor nominalizate, Consiliul devine inutil într-o asemenea măsură, încât este dificil să se decidă la care tip de instituții guvernamentale să fie atribuit”.

Același destin l-au avut și alte particularități sau așa zisele privilegii, acordate Basarabiei în primii ani după anexare. În 1828, a fost anulat primul „privilegiu”: „predominarea limbii moldovenești în lucrările de secretariat”, „limba moldovenească” fiind substituită cu limba rusă. Al doilea „privilegiu” – adoptarea „legislației civile speciale” – a fost modificat pentru prima dată în 1823 „prin anularea diverselor termene de prescripție ale acțiunilor și prin introducerea unui termen de prescripție al poliției județene, comun pentru întreg imperiul”. În 1828 de sub incidența jurisdicției locale a fost retras județul Akkerman, iar în privința altor județe s-a stabilit ca, „în cazurile când legile locale nu vor fi suficiente, să se aplice legile rusești”. A urmat introducerea, în diferite perioade, a legilor rusești cu privire la tutelă și curatelă, la ipotecă, la ordinea acțiunilor judecătorești, la încasările

în baza creanțelor. Mai rămân în vigoare legile locale cu privire la majorat, la drepturile soților la moștenire, la moștenire în general, la zestre și la testamente duhovnicești, precum și unele hotărâri sporadice cu privire la dreptul de servitute. Însă acestea, semnala guvernatorul, „nu pot zădărnici intrarea Basarabiei în familia comună a guberniilor rusești, la fel cum unele prevederi din Codul Lituanian nu au putut fi o piedică în calea transformării, încă în secolul trecut, a Cernigovului și Poltavei în gubernii rusești, care prevederi rămân în vigoare până în prezent, fiind incluse în diferite titluri ale părții I, vol. X al Corpului de Legi din 1857”. În sfârșit, al treilea „privilegiu” – „scutirea de serviciul militar” – urma să fie păstrat „cel puțin până la implementarea reformei țărănești”. Însă, nici acest fapt nu constituia „o excepție printre guberniile rusești, deoarece sunt scutiți de serviciul militar samoezii din gubernia Arhanghelsk, tinerii din unele județe ale guberniilor Irkutsk, Enisei, Tomsk și Tobolsk, din regiunile Kamceatka și Iakutia, coloniștii și alte categorii ale populației”. Ca urmare, după cum se insistă „niciuna dintre particularitățile locale nu poate fi considerată o piedică în redenumirea Regiunii Basarabia în gubernie, această regiune, în esență, fiind deja o gubernie, deoarece, prin modul cum este administrată, nu se deosebește deloc de alte gubernii rusești”.

Revenind la problema denumirii noii gubernii, guvernatorul menționa că „orașul regional Chișinău, deocamdată, este prea nou pentru a da numele unei întregi gubernii; la două sute de verste dincolo de Nistru denumirea acestui oraș abia de este cunoscută în popor, în timp ce denumirea istorică Basarabia de secole este atribuită de către poporul rus teritoriilor de peste Nistru. Mai curând, cu această denumire regiunea (sau gubernia) va rămâne pentru totdeauna în memoria poporului, la fel cum denumirea tătară Crimeea, până în prezent, este atribuită de către popor peninsulei, deși, acum mai bine de un secol, acesteia i-a fost redată antica denumire grecească Taurida, care, însă, nu era cunoscută popoarelor ce au populat ulterior Rusia”. Hangardt considera că „ar fi mai întemeiat să păstrăm pentru noua gubernie denumirea sa istorică și populară, după exemplul guberniilor Volânsk, Podolsk sau al celor Baltice”¹².

Abia la 18 martie 1873, Ministerul Afacerilor Interne, Departamentul Poliției Executive, a examinat problema „*Cu privire la redenumirea regiunii Basarabia în gubernie și desființarea Consiliului regional*”. Documentul, semnat de ministrul afacerilor interne, general-adjutantul Timașev, și directorul Ministerului Afacerilor Interne, Kosolovski, reprezintă o sinteză de nouă pagini ce reflectă întreg procesul de anulare a particularităților administrative acceptate de către autoritățile țariste în regulamentele de constituire a regiunii Basarabia din 1812 și 1818, inserând, de fapt, toate ideile și informațiile conținute în adresa guvernatorului Basarabiei către împărat din 1863 și în corespondența guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei cu guvernatorul Basarabiei din anii 1868-1869, menționate mai sus. Prima parte a documentului, „*Expunerea problemei*”, începe cu

¹² *Ibidem*, filele 11-13 v.

reliefarea modului de administrare a Basarabiei „după alipirea acesteia la Rusia în 1812”, care, un anumit timp, se înfăptuise „în baza regulamentelor locale”. Fără a aminti de Scarlat Sturza, primul guvernator al Basarabiei, semnatarii documentului își încep relatarea cu referiri la guvernarea general-maiorului Ivan Harting, „investit cu atribuțiile guvernatorului civil”, în timpul căruia „locuitorii regiunii plăteau aceleași contribuții ca și în anii de dominație otomană, însă dreptul la colectarea acestora era concesionat”.

În 1818, după numirea în 1816 a „namestnicului” plenipotențiar în persoana general-locotenentului Alexei Bahmetiev, căruia i s-a oferit o „independență deplină față de ministere și dreptul de a prezenta nemijlocit Maiestății Sale Imperiale chestiunile referitoare la viața Basarabiei”, a fost adoptat „*Regulamentul privind organizarea regiunii Basarabia*”. Documentul includea următoarele „drepturi și privilegii”: „1. Basarabiei i s-a atribuit denumirea de *regiune*, păstrându-i-se componența națională și modul de guvernare sub conducerea *namestnicului plenipotențiar*; 2. De toate problemele organizatorice, executive, statale, economice, penale și civile era responsabil *Consiliul Suprem*, prezidat de către Namestnic, și compus din patru membri ai Administrației Regionale și șase deputați din partea dvorenimii. Reclamațiile pe marginea hotărârilor adoptate de Consiliul Suprem puteau fi prezentate spre examinare doar Consiliului de Stat; 3. În soluționarea cauzelor civile și a litigiilor organele respective se conduceau de *legile și obiceiurile locale*; 4. Utilizarea *limbii moldovenești* în lucrările de secretariat, la prezentarea cererilor și la alcătuirea actelor, a fost asigurată pentru totdeauna locuitorilor Basarabiei prin mila Excelenței Voastre; 5. Toate categoriile sociale, cu excepția evreilor și a țiganilor, și-au păstrat dreptul de a procura pământuri populate și nepopulate, precum și dreptul de a se angaja la lucru în calitate de funcționari publici; 6. Categoriile sociale plătitoare de impozite au fost scutite, pe termen nedeterminat, de serviciul militar; 7. Țăranii și-au păstrat dreptul la libertatea personală, cu condiția de a executa lucrări și prestații în conformitate cu legile moldovenești; 8. Și, în sfârșit, a fost păstrată *linia vamală* pe râul Nistru, care separa Basarabia de Imperiu”.

Totuși, noul regulament s-a aflat chiar de la bun început sub semnul incertitudinii. În primul rând, acesta a fost introdus „cu titlu de experiment” și „nu a fost niciodată aprobat definitiv”. În al doilea rând, de la data adoptării, dar mai ales după numirea în 1823 a grafului Voronțov în funcția de „namestnic”, conținutul regulamentului a suportat „o serie de modificări esențiale”.

În cele din urmă, în 1828 împăratul a aprobat *Regulamentul privind administrarea regiunii Basarabia* care a „pus capăt existenței separate a acesteia”. În baza acestui regulament, „Basarabia și-a pierdut cea mai mare parte din drepturi și privilegii, iar modul de guvernare a regiunii s-a apropiat de cel al instituțiilor guberniale generale din Imperiu. Namestnicului plenipotențiar i s-a conferit titlul de *guvernator general al Novorosiei și Basarabiei*, iar Consiliul Suprem a fost substituit de *Consiliul Regional*, în componența căruia deputații din partea dvorenimii nu se mai regăseau”.

Au urmat o serie de alte „transformări radicale” (strămutarea în 1830, a liniei vamale de pe râul Nistru pe râul Prut, extinderea asupra Basarabiei în anul 1833 a regulilor generale privind alegerile dvorenilor, înlocuirea în 1836 a „limbii moldovenești” cu limba rusă „în lucrările de secretariat”, la „prezentarea cererilor” și la „predarea în școli”) care au „desființat caracterul guvernării speciale a poporului din Basarabia”. Astfel, în a doua jumătate a anilor '30 mai rămăneau doar patru trăsături care deosebeau Basarabia de celelalte gubernii: 1) existența Consiliului regional; 2) aplicarea în examinarea litigiilor a unora dintre legile locale; 3) scutirea de serviciul militar; 4) denumirea de regiune în locul celei de gubernie. Dar, cu trecerea timpului, și „aceste particularități și-au pierdut acel caracter de excepție, care anterior punea Basarabia în condiții deosebite față de restul guberniilor din Imperiu”.

Examinând, în continuare succint, cum s-au modificat, fiecare dintre cele patru trăsături specifice, care încă mai deosebeau modul de administrare a Basarabiei comparativ cu celelalte gubernii rusești, ministrul afacerilor interne și directorul Ministerului Afacerilor Interne nu au făcut altceva decât să repete informațiile și opiniile guvernatorului Basarabiei, expediate, prin adresele din 10 decembrie 1868 și 3-4 noiembrie 1869, guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei. O singură excepție a constituit informația de la punctul trei – scutirea de serviciul militar – care, la momentul elaborării documentului, în 1873, constituia „unicul privilegiu” ce se mai păstra. Dată fiind această situație, demnitarii de la conducerea Ministerului Afacerilor Interne s-au grăbit să anunțe că „în viitorul apropiat”, în contextul introducerii serviciului militar obligatoriu pentru toate categoriile sociale, „locuitorii Basarabiei nu vor mai beneficia pentru mult timp de scutirea respectivă”.

O altă informație ce merită atenție, din prima parte a documentului, se referă la atitudinea ministrului finanțelor față de propunerea guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei ca suma de 1500 de ruble, care reprezenta remunerarea anuală din bugetul de stat a celor doi membri inamovibili ai Consiliului regional, să fie redirecționată spre „suplimentarea mijloacelor cancelariei guvernatorului Basarabiei”. Or, instituției respective, după desființarea Consiliului regional, urma să-i revină obligația de a se ocupa de gestiunea capitalului de 10 la sută al Basarabiei. Deși a fost de acord cu ideea desființării Consiliului regional și redenumirii regiunii Basarabia în gubernie, ministrul finanțelor nu a dorit să accepte transmiterea sumei de 1500 de ruble, după lichidarea funcțiilor celor doi membri ai Consiliului, cancelariei guvernatorului Basarabiei. Demnitarul și-a motivat decizia prin faptul că, „deoarece defalcările în contul capitalului de 10 la sută al Basarabiei, la ordinul împăratului din 8 decembrie 1850, au fost sistate, o atare consolidare nu mai este necesară”.

Prima parte a documentului se încheie cu o anexă intitulată *Cadrul legal*. Anexa conține articole din vol. 1, partea a II și vol. 2, partea a II a Codului de legi al Imperiului Rus, ediția anului 1857 și a edițiilor completate din anii 1863, 1868, 1869, 1871 referitoare la organizarea administrativă a Basarabiei.

Partea a doua a documentului, *Considerentele ministrului afacerilor interne*, repetă, cuvânt cu cuvânt argumentele guvernatorului Basarabiei, expuse în adresa către guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, din 3-4 noiembrie 1869.

În sfârșit, partea a treia, *Avizul ministrului afacerilor interne*, reflectă următoarele propuneri ce urmau să fie expediate spre examinare Consiliului de stat: „1. A redenumi regiunea Basarabia în gubernia Basarabia; 2. A desființa Consiliul regional Basarabia cu punerea în sarcina Administrației Guberniale locale a chestiunilor ce țin de examinarea dosarelor pretendenților la titlul de odnodvortși, iar corespondența privind gestionarea capitalului de 10 la sută să revină cancelariei guvernatorului; 3. A permite celor doi membri inamovibili ai Consiliului regional, disponibilizați în urma desființării acestuia, să beneficieze de indemnizații și de alte avantaje prevăzute în art. 1012, vol. III al Regulamentului privind serviciul public, în conformitate cu modificarea din anul 1863 a art. 363 din același volum; 4. A exclude din bugetul Ministerului Afacerilor Interne suma anuală în valoare de 1500 ruble, alocată de la bugetul de stat, în vederea remunerării celor doi membri inamovibili ai Consiliului Regional, atribuind-o veniturilor generale ale statului”¹³.

La 29 martie 1873, ministrul afacerilor interne și directorul Ministerului Afacerilor Interne au expediat secretarului de stat, prin adresa nr. 962, propunerea de a include pe ordinea de zi a Consiliului de stat problema redenumirii regiunii Basarabia în gubernie și desființării Consiliului regional. Discutarea demersului respectiv s-a produs la ședința departamentelor unite ale legilor și economiei de stat ale Consiliului de stat, din 12 mai 1873. Acestea au fost de acord, „în esență”, cu avizul ministrului afacerilor interne, propunând următoarele: „1) A redenumi regiunea Basarabia în gubernia Basarabia, conferind totodată actualelor instituții „regionale”, cu excepția Consiliului regional (vezi art. 2), titulatura „guberniale”; 2) A desființa Consiliul regional din Basarabia, transferând atribuțiile acestuia: a) de examinare a drepturilor pretendenților la titlul de odnodvortși – autorităților guberniale locale; b) de gestionare a capitalului de 10 la sută – cancelariei guvernatorului; 3) A-i exclude din statele de personal, în ordinea stabilită de lege, pe cei doi membri inamovibili ai Consiliului regional; 4) A exclude din bugetul Ministerului Afacerilor Interne suma de o mie cinci sute de ruble, eliberată de la bugetul de stat pentru remunerarea funcționarilor menționați în art. 3, atribuind-o resurselor generale ale bugetului de stat”. Documentul a fost semnat de următorii membri ai Consiliului de stat: cneazul Serghii Urusov, Ivan Funduklei, A. Levșin, cneazul Dmitrii Obolenski, N. Metlin, Fiodor Novosilski, Grigorii Nebolsin. A contrasemnat secretarul de stat E. Peretz.¹⁴

¹³ *Arhiva Istorică de Stat a Rusiei* (în continuare *AISR*), fond nr. 1149 *Departamentul legilor al Consiliului de stat* (în continuare fond 1149), inv. nr. 8, 1873, dosar 46, filele 2-6.

¹⁴ *Ibidem*, filele 1, 7.

Adunarea generală a Consiliului de stat din 8 octombrie 1873 a căzut de acord cu propunerile departamentelor unite ale legilor și economiei de stat privind redenumirea regiunii Basarabia în gubernie și desființarea Consiliului regional, dar a semnalat că adoptarea unei asemenea decizii ridică următoarea întrebare: „Este oare necesar să fie păstrat în continuare în Corpul de Legi (vol. II, partea 2) regulamentul special cu privire la administrarea respectivei gubernii și nu ar fi oare mai corect ca prevederile ce se referă la aceasta să fie transferate în regulamentul general privind guberniile (vol. II, partea 1)?” Considerând că întrebarea ținea de competența secției II a cancelariei imperiale, Consiliul de stat, în cadrul adunării generale, printr-un document semnat de secretarul M. Voronțov, a aprobat, în afară de cele patru puncte expuse în ședința departamentelor unite ale legilor și economiei de stat, următoarea propunere: „A pune în sarcina Secției II a Cancelariei Maiestății Sale Imperiale introducerea în Corpul de Legi a tuturor modificărilor necesare, rezultate din emiterea prezentului act legal”¹⁵.

Propunerea adunării generale a Consiliului de stat din 8 octombrie 1873 a fost prezentată împăratului Alexandru II care, la 28 octombrie 1873, a aprobat-o¹⁶.

La 9 noiembrie 1873, Consiliul de Stat, secția legi, a expediat ministrului afacerilor interne „dispoziția imperială privind executarea propunerii Consiliului de Stat cu privire la redenumirea regiunii Basarabia în gubernie și desființarea Consiliului regional”, anexând la aceasta considerentele departamentelor unite ale legilor și economiei de stat din 12 mai și a adunării generale a Consiliului de stat din 8 octombrie 1873. Ministrul era informat, de asemenea, că textul dispoziției imperiale fusese expediată, pentru executare, și directorului general al secției II a cancelariei imperiale¹⁷.

În cele din urmă, la 29 noiembrie 1873, la indicația împăratului Alexandru al II-lea, Senatul guvernant a audiat raportul ministrului afacerilor interne din 22 noiembrie 1873, nr. 4278, prin care acesta prezenta Senatului, „în vederea emiterii dispozițiilor conform competențelor stabilite”, copia avizului Consiliului de stat. Avizul respectiv, aprobat de către împărat la 28 octombrie 1873 și semnat în aceeași zi de „președintele Consiliului de stat, Constantin”, reflectă toate etapele discutării în cadrul Consiliului de stat a demersului ministrului afacerilor interne privind schimbarea vechiului statut juridic al Basarabiei din regiune în gubernie. În final, după audierea raportului, Senatul guvernant a emis următorul ordin: „Cu privire la avizul Consiliului de Stat, aprobat prin înaltul Decret Imperial, remis pentru a se lua act și a se executa conform competențelor stabilite pentru fiecare instituție în parte, a fi informați Namestnicul Maiestății Sale Imperiale în Caucaz și Namestnicul în Regatul Poloniei, miniștrii și directorii generali ai diverselor subdiviziuni, unii – prin decrete, alții – prin copiile avizului emis de Senat, atașat actelor ober procurorului din cadrul Departamentului I al Senatului Guvernant.

¹⁵ *Ibidem*, filele 8-10 v.

¹⁶ *Ibidem*, fila 12.

¹⁷ *Ibidem*, filele 13-13 v.

De asemenea, decretele vor fi expediate guvernatorilor generali, guvernatorilor militari, guvernatorilor, organelor de conducere guberniale, militare și regionale, altor subdiviziuni subordonate Senatului Guvernant, instituțiilor și funcționarilor publici, Sfântului Sinod, tuturor departamentelor Senatului Guvernant și Adunărilor Generale ale acestora pentru informare conform competențelor. În Departamentul Ministerului Justiției copia respectivă a încheierii va fi expedită pentru a fi tipărită în ordinea stabilită, fiind informat în această privință oficialul Tipografiei Senatului”. Indicațiile Senatului guvernat către instituțiile sus-menționate au fost expediate la 7 decembrie 1873¹⁸.

În concluzie, deși regiunea Basarabia nu prezenta pericol pentru liniștea și securitatea Imperiului Rus, aceasta a fost, totuși, una din primele provincii vestice care a nimerit în vizorul politicii de unificare administrativă, centranizate și rusificare a țarismului din a doua jumătate a sec. XIX. Spre deosebire de ținuturile baltice și Finlanda, care au resimțit consecințele politicii centralizatoare a Petersburgului în anii 1870 sau 1880, în Basarabia politică a fost inițiată în 1863, cu 10 și, respectiv, 20 de ani mai devreme, când armatele ruse încercau să suprimă revoluția din Polonia, iar noul stat modern – România – devenea o realitate politică tot mai pregnantă. Ultimul factor a servit pentru autoritățile țariste drept motiv pentru accelerarea și fortificarea politicii de rusificare în Basarabia. Documentele permit să evidențiem două etape ale procesului de transformare a regiunii Basarabia în gubernie. În prima etapă, anii 1863-1865, la inițiativa guvernatorului I. Velio, s-au pus în discuție prerogativele Consiliului regional, constatându-se că, odată cu trecerea anilor majoritatea funcțiilor Consiliului regional trecuseră în gestiunea altor instituții, iar acesta devenise un organ inutil. În această etapă, discuțiile privind modificarea statutului juridic al Basarabiei au fost sistate până la introducerea în regiune a zemstvei și până la pregătirea și realizarea în provincie a reformei agrare și judecătorești. În etapa a doua, anii 1868 - 1873, corespondența dintre guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei cu guvernatorul Basarabiei a subliniat nu doar „inutilitatea” Consiliului regional, ci și etapele lichidării treptate de către autoritățile imperiale a „privilegiilor” și a „particularităților locale”. Păstrarea unora din ele (scutirea de serviciul militar care, în scurt timp, urma să fie anulată și păstrarea unor legi locale) nu constituia o excepție printre guberniile rusești și nu putea servi drept piedică pentru transformarea Basarabiei în gubernie. După discuțiile corespunzătoare din Consiliul de stat, împăratul Alexandru II a aprobat, la 28 octombrie 1873, propunerea privind desființarea Consiliului regional și redenumirea regiunii Basarabia în gubernie. Politica respectivă de uniformizare administrativă și rusificare lingvistică și național-culturală a Basarabiei a constituit nu doar o modalitate de consolidare a integrității Imperiului Rus, ci și o cale de „soluționare” a problemei basarabene.

¹⁸ *Ibidem*, filele 14-15, 18.

Gheorghe E. Cojocaru*

CONFERINȚA DEZARMĂRII DE LA MOSCOVA DIN DECEMBRIE 1922 ȘI ROMÂNIA

In the conditions of the international isolation of the Russian Government, at the initiative of the Soviet diplomacy in December 1922, a „disarmament conference” was held in Moscow, in which the states bordering Russia participated. Although it was invited, Romania did not respond to the invitation, because the Soviets refused to recognize the border on the Dniester. The tribune of the Moscow conference was used by Russian diplomacy for propaganda purposes. At the conference, the Romanian Government aimed to explore, through its ally Poland, the possibility of normalizing relations with the Russian Government, on the condition of recognizing its eastern border and the intention to give up the treasure seized in Moscow. During an exchange of views with Poland’s representative at the conference, Prince Radziwill, Deputy Commissar for Foreign Affairs M. M. Litvinov warned that Russia would demand a plebiscite in Bessarabia. A century later, a question remains, however, whether or not the Moscow conference was an occasion for a beginning of normalization of Russian-Romanian relations.

Keywords: Russia, the disarmament conference, neighboring states, Romania, Poland, the Bessarabia problem, the Dniester border, Russian-Romanian relations.

Invitația

Ministerul Afacerilor Străine al României era informat la 13 iunie 1922 că Guvernul Rusiei sovietice a propus guvernelor polonez, leton și finlandez convocarea unei conferințe privind reducerea reciprocă a efectivelor militare. O notă în acest sens a fost înmănată de trimisul sovietic la Varșovia Ministerului polonez de Externe în ajun, la 12 iunie¹, în care se amintea că la Conferința de la Genova propunerea delegației ruse de a include pe agenda ședințelor chestiunea dezarmării a fost respinsă din capul locului de delegația Franței. În pofida eșecului de la Genova, dorind să trăiască în pace cu vecinii săi și considerând că toate disputele puteau fi soluționate pe cale pașnică, ceea ce ar fi exclus întreținerea unor armate prea numeroase, Guvernul rus s-a adresat către guvernele Letoniei, Poloniei și Finlandei, cu care stabilise deja raporturi diplomatice, cu propunerea de a participa la o conferință, pentru a discuta în comun chestiunea reducerii

* **Gheorghe Cojocaru**, doctor habilitat în istorie, directorul Institutului de Istorie.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.03>

¹ *Telegrama descifrată din 13 iunie 1922 a lui Edmund Ciuntu, Legația de la Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 3.*

proporționale a forțelor lor armate. Guvernul rus era gata să discute aceeași chestiune și cu țările vecine cu care avea încă probleme teritoriale și de altă natură nereglementate, ca și cu țări mai îndepărtate. Data și locul convocării conferinței urmau să fie agreate împreună cu statele invitate².

La o primă estimare a propunerii sovietice, se putea observa că termenii în care era formulată erau vagi și ambigui, operându-se cu trei categorii de state – 1) cele vecine cu care Sovietele avea încheiate tratate; 2) limitrofii fără tratate și 3) altele – și că se vorbea despre o dezarmare proporțională fără a se preciza ce se avea în vedere: teritoriul, populația sau efectivele actuale. Prezentate în preajma Conferinței de la Haga, propunerile sovietice, după cum se menționa într-o analiză a Legației române la Varșovia, „nu vor putea înșela pe nimeni”. Nici Guvernul polonez nu se grăbea să dea un răspuns, urmărind să-și coordoneze pașii în această privință cu guvernele de la Riga, Helsingfors și București³.

La o întâlnire la Conferința de la Haga, la delegatul estonian Pusta, din 19 iulie, comisarul-adjunct pentru afacerile străine, M. M. Litvinov, a avut ocazia de a-i face delegatului român, Constantin Diamandy, o invitație oficială „la conferința dezarmării cu toate statele limitrofe” Rusiei⁴. Cu Diamandy Litvinov a discutat despre posibilitatea reluării negocierilor sovieto-române, întrerupte la Varșovia în toamna anului 1921. Guvernul român, după cum era informat Litvinov, era dispus să reia tratativele, cu condiția separării problemei Basarabiei de cea a tezaurului românesc, sechestrat la Moscova: „Ei (românii – n.a.), comunica Litvinov la Moscova, sunt de acord să dezbată ambele probleme, dar fiecare în mod separat. Sensul propunerilor constă în faptul că ei sunt gata să discute cu noi despre Basarabia, în contextul reglementării frontierei comune, astfel încât Basarabia să rămână României. Însă problema referitoare la tezaur trebuie examinată în același plan cu pretențiile noastre bănești față de România. I-am spus, firește (lui Diamandy – n.a.), că dacă România își asumă inițiativa, suntem gata să ne întâlnim cu delegații ei, dar să nu fie excluse cu anticipație din programul conferinței nici un fel de probleme ce ne separă. I-am spus, printre altele, că pentru noi modelul de tratat este cel de la Rapallo (cu Germania, din 16 aprilie 1922 – n.a.), în virtutea căruia pretențiile reciproce dintre părți se sting și că acest principiu trebuie să stea la baza reglementării tuturor problemelor dintre țările europene în situația actuală”⁵.

² Nota din 12 iunie 1922 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către Skirmunt, Ministrul Afacerilor Străine al Poloniei, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 5-7.

³ Telegrama descifrată din 15 iunie 1922 a lui Edmund Ciuntu, Legația de la Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 10-10 v.

⁴ Din scrisoarea din 20 iulie 1922 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către Colegiul Narkomindel-ului, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 185.

⁵ Din scrisoarea din 20 iulie 1922 a lui M.M. Litvinov, comisarul adjunct al poporului pentru afacerile străine al RSFSR, către Colegiul Narkomindel-ului, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 185.

După discuția cu Litvinov, Diamandy îi comunica ministrului de externe, I. G. Duca că Rusia se simțea lezată în amorul propriu, deoarece România nu ținea suficient cont de faptul că Basarabia fusese parte a Imperiului Rus. În această privință, el spera că în ziua în care se va ajunge la o înțelegere asupra tezaurului și socotelilor reciproce, Rusia va recunoaște unirea Basarabiei cu România. „Fără a fixa o dată, după cum informa Diamandy, Litvinov mi-a spus că fie la Conferința statelor limitrofe pentru dezarmare, fie la Viena sau la Berlin, reprezentantul sovietic va putea întâlni delegatul român pentru a demara negocierile”⁶.

Reacții

Luând cunoștință de cele comunicate de Diamandy, I. G. Duca i-a cerut ministrului român la Berlin, Constantin C. Nanu (Nano), să-i comunice direct lui Litvinov, în cazul în care acesta încă se mai afla în capitala germană, sau prin intermediul reprezentanței sovietice în Germania că: 1) Guvernul României era dispus să ia în considerare împreună cu statele limitrofe Rusiei propunerea Guvernului sovietic de a participa la o conferință pentru dezarmarea reciprocă; 2) România n-avea nici o intenție agresivă, în special, față de Rusia, o dovadă fiind declarația delegației române la conferința de la Genova în favoarea unui pact de neagresiune perpetuu; 3) Guvernul român considera că un prim pas spre o convenție a dezarmărilor trebuia să fie recunoașterea frontierelor existente; 4) România era gata să poarte tratative în această chestiune, ca și în alte chestiuni pendinte cu Rusia, „pe bazele indicate de Dl Diamandy Dlui Litvinov la întâlnirea lor de la Haga”⁷.

Nano i-a transmis lui Litvinov răspunsul Guvernului român la 15 august, iar reacția reprezentantului sovietic a fost una de nemulțumire: „Dar acesta e un răspuns negativ, declara Litvinov, pentru că chestiunea recunoașterii frontierelor, fiind de altfel importantă ca și cea a dezarmării, noi nu vom reuși s-o rezolvăm decât abordând toate chestiunile pendinte între Rusia și România. România a luat Basarabia fără consimțământul Rusiei și nu este un tratat ca cel între Germania și Franța care a luat Alsacia și Lorena. Aceasta nu înseamnă că Basarabia nu va rămâne României, dar negocierile sunt necesare pentru a rezolva toate problemele și a stabili relații normale între cele două țări; guvernul sovietic, dădea asigurări Litvinov, este gata să înceapă negocierile”. Nano deducea din discuția cu Litvinov că acesta nu acorda o prea mare importanță problemei dezarmării, pe care voia s-o abordeze aparte, fără a se angaja în alte chestiuni care făceau obiectul unor tratative speciale⁸.

⁶ *Scrisoarea din 20 iulie 1922 a lui C. Diamandy, Conferința de la Haga, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 184.

⁷ *Telegrama din 8 august 1920 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către Constantin C. Nanu, Legația din Berlin*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 186.

⁸ *Telegrama din 8 august 1920 a lui Constantin C. Nanu, Legația din Berlin, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 188.

Primind telegrama lui Nano, Duca i-a cerut să-i comunice lui Litvinov că Guvernul român, având intenții pașnice, era gata să discute oricând chestiunea dezarmării cu Guvernul rus. De asemenea, Guvernul român era dispus să poarte negocieri cu Rusia în privința diverselor chestiuni pendinte, dar fiind clar stabilit că „frontierele actuale ale României sunt în afara discuțiilor”⁹.

Pregătirile

România a fost invitată la o conferință preliminară a delegațiilor militare ai statelor limitrofe Rusiei, la Varșovia, din 21 septembrie, pentru a elabora un punct de vedere comun în ceea ce privește problema dezarmării. Conferința se reunea după vizita din aceeași lună a mareșalului Pilsudski la Sinaia, România fiind reprezentată la Varșovia de generalul N. Petala. Delegații Estoniei, Finlandei, Letoniei, Poloniei și României au adoptat unanim la 23 septembrie un „aviz” asupra propunerii sovietice de dezarmare, în care se arăta că: 1) Guvernul sovietic, forțat de dificultățile economice la reducerea efectivelor militare, a lansat inițiativa dezarmării atât în scopuri propagandistice, cât și în speranța de a reconstitui în favoarea sa raportul anterior de forțe între armata roșie și trupele statelor baltice la frontiera occidentală a Rusiei; 2) la conferință delegații sovietici vor propune o reducere importantă a armatelor Estoniei, Finlandei, Letoniei, Poloniei și României în condițiile în care acestea fuseseră deja reduse la un minim strict necesar apărării teritoriilor lor împotriva Sovietelor. Acest minim de efective nu putea fi depășit fără a expune existența lor la riscuri grave de securitate. S-a constatat că reducerea forțelor armate putea avea rezultate, dacă la procesul dezarmării erau atrase toate statele Europei. Se întvedeau dificultăți insurmontabile pentru traducerea în practică a propunerii sovietice privind reducerea proporțională a forțelor armate. S-a convenit ca la conferință să se propună înainte de toate: 1) un schimb reciproc de declarații de neagresiune; 2) rezolvarea problemei reducerii forțelor armate pe baza principiilor care vor fi adoptate de Societatea Națiunilor.

Schimbul de note sovieto-române.

Guvernul sovietic a reacționat cu „cea mai mare neliniște și surprindere” la răspunsul Guvernului român cu privire la invitarea sa la conferința dezarmării. În Nota din 26 septembrie, semnată de comisarul-adjunct pentru afacerile străine, L. M. Karahan, se menționa că autoritățile române condiționau participarea lor la conferință de recunoașterea drepturilor României asupra Basarabiei. „O asemenea pretenție nemaiauzită, se arăta revoltat Karahan, dovedește că România nu dorește să pășească pe calea asigurării reale a păcii cu vecinii săi, pentru că este greu de admis că cineva s-ar putea gândi serios că Rusia ar recompensa vreun stat pentru participarea sa la cauza dezarmării prin înstrăinarea, în favoarea acestuia, a unui imens spațiu din teritoriul rusesc”. Refuzul României de a participa la conferința

⁹ *Telegrama din 8 august 1920 a lui Constantin C. Nanu, Legația din Berlin, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 188-189.*

pentru dezarmare „fără compensații teritoriale” obliga Guvernul rus să conchidă că statul român ar fi fost singura țară dintre cele vecine cu Rusia, care nu voi vrea „să pășească pe calea păcii”, urmărind să-și păstreze deplina libertate de menținere și întărire a forțelor sale armate. Mai mult decât atât, drept urmare a refuzului României, Guvernul rus făcea responsabil *apriori* Guvernul român de toate dificultățile pe care le putea întâmpina în efortul său „pentru cauza dezarmării”¹⁰.

I.G. Duca s-a arătat surprins de tonul și interpretările din nota lui Karahan privind atitudinea României față de Rusia. Drept dovezi ale atitudinii pașnice a României, Duca a invocat inițiativa delegației române la conferința de la Genova de a semna un pact de neagresiune perpetuă față de Rusia, negocierile de la Varșovia, precum și răspunsul pozitiv la invitația lui Litvinov de a lua parte la conferința dezarmării. „Dar, în mod firesc, menționa Duca în nota sa de răspuns, noi nu putem concepe o dezarmare decât pe o frontieră clar definită și nu putem consimți să luăm decizii tot atât de importante în jurul unei frontiere negarantate împotriva tuturor atentatelor, deși stabilită fără discuții posibile prin drepturile noastre istorice: prin voința solemn exprimată a poporului din Basarabia și prin statutul actual al Europei, cel care a fost consacrat de rezultatele războiului mondial, în care România a avut parte de mari sacrificii și suferințe”. În consecință, Guvernul român nu putea decât să reitereze disponibilitatea sa de a colabora la cauza păcii și dezarmării, dar, în ceea ce îl privea, „în condiții logice și normale”. În aceleași condiții, era dispus să discute oricând „în cel mai larg spirit de conciliere” celelalte „chestiuni pendinte” între Rusia și România. Ministrul de Externe sublinia în încheiere dorința și interesul României „de a trăi în pace și de a restabili relațiile normale și amicale cu toate puterile”¹¹.

Întrevederea Cicerin-Narutowicz

După primirea lui Cicerin la 29 septembrie la Varșovia de ministrul de externe Narutowicz, căruia i-ar fi promis să nu abordeze chestiunea Basarabiei la conferința de la Moscova, ministrul român în capitala Poloniei, Floresco, comunica la București că, în ceea ce privește atitudinea față de România, comisarul poporului ar fi declarat că: „Acum un an și jumătate eram gata să toastăm. Acum situația e schimbată: ar trebui să ne mai gândim” (*Nous devrion reflechir*). Oricât de enigmatică ar fi fost vorba aceasta, arăta Floresco, Narutowicz avea impresia că „chestiunea Basarabiei pentru Soviete se înfățișează sub o formă de schimb și că tezaurul nostru și ceva pe deasupra ar putea constitui moneda de schimb a stăpânirii noastre asupra Basarabiei nemaicontestate de Soviete”. Insistența Ministrului de Externe de a vedea România participând la Conferința dezarmării

¹⁰ Nota din 26 septembrie 1922 a Guvernului RSFS Ruse adresată Guvernului României privind conferința pentru dezarmare de la Moscova, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 189-190.

¹¹ Telegrama din 28 septembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către L. M. Karahan, comisarul-adjunct pentru afacerile străine al RSFS Ruse, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 191-192.

îi întărea lui Floresco impresia că Guvernul polonez era îngrijorat de faptul că nesoluționarea chestiunii Basarabiei cu Sovietele lăsa deschisă „o posibilitate de conflict între România și Rusia în care ar putea fi târâtă și Polonia”¹².

Narutowicz îi repeta lui Floresco cât de încântat ar fi fost să vadă România participând la conferința de la Moscova, completând că Cicerin îi spusese că era de dorit ca statul român să participe la acea reuniune și că „Rusia se angaja pur și simplu să nu ridice chestiunea Basarabiei”¹³. Duca îi telegrafia scurt lui Floresco, ceea ce îi declarase și ministrului polonez la București, contele Skrzynsky, că România nu putea merge la Moscova, decât dacă Sovietele recunoșteau frontiera pe Nistru¹⁴.

La nota verbală a lui Narutowicz cu privire la reprezentarea României de către delegația poloneză la conferința de la Moscova¹⁵, Duca a solicitat să se facă în numele Guvernului român următoarea declarație: „Fidelă intențiilor sale pașnice ca și declarațiilor sale anterioare, România este gata să adere la un pact de neagresiune, dacă acest pact va avea un caracter permanent”. El nu considera necesar de a acorda „puterile” protocolare sub vreo formă oarecare Guvernului polonez¹⁶. Totodată, prin intermediul ministrului polonez la București, Duca a rugat Guvernul Poloniei să sugereze Sovietelor în cursul reuniunii de la Moscova că se putea găsi vreun mijloc de a se ajunge la o înțelegere în privința tezaurului, dacă nu vor mai pune problema Basarabiei¹⁷.

Un al doilea schimb de note din 27 și 31 octombrie.

La o lună de la nota lui Karahan, într-o nouă notă din 27 octombrie Cicerin relua teza precum că Guvernul român nu era dispus să ia parte la conferința de la Moscova, „dacă Rusia nu va fi de acord cu o compensație teritorială sub forma înstrăinării Basarabiei în favoarea României”. Rusia dorea să vadă România prezentă la conferința pentru dezarmare de la Moscova, dar „tot fără nici un fel de condiții prealabile”¹⁸.

¹² *Raportul din 5 octombrie 1922 al lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 61, 63-63 v.

¹³ *Telegrama descifrată din 5 octombrie 1922 a lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 60.

¹⁴ *Telegrama descifrată din 5 octombrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 193.

¹⁵ *Copie Notei verbale din 28 octombrie 1922 a Ministerului Afacerilor Străine al Poloniei către Legația română la Varșovia*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 83.

¹⁶ *Telegrama din 31 octombrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 85.

¹⁷ *Telegrama descifrată din 3 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 86.

¹⁸ *Nota din 27 octombrie 1922 a Guvernului RSFS Ruse adresată Guvernului României*, în „*Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934*”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 194-195.

În răspunsul său din 31 octombrie, I. G. Duca menționa că, deoarece raporturile de bună vecinătate presupun o frontieră liniștită și respectată de ambele părți era de la sine înțeles că hotarul de la Nistru nu putea face obiectul nici unei contestații. Neavând nici o intenție de a se prevala de forța armelor față de marele său vecin, România se aștepta ca sacrificiile sale din anii războiului mondial să pună punct unui proces provocat prin raptul de la 1812, cauza unor neînțelegeri permanente între cele două țări. La invitația de a participa la conferința de la Moscova, Duca răspundea că nu putea decât să constate că depindea doar de Guvernul sovietic ca Guvernul român să ia parte la reuniunea dezarmării, ca și de a iniția fără întârziere alte negocieri necesare reglării chestiunilor pendinte între cele două țări. În încheiere Duca își exprima speranța că relațiile cu Rusia vor fi definitiv restabilite¹⁹.

Instrucțiuni pentru intermediarul polonez

La Moscova, Polonia nu putea semna în numele României un eventual pact de neagresiune, dacă se ajungea până în acest punct, deoarece pentru un asemenea pas erau necesare „deplinele puteri” din partea Guvernului român care, însă, îi solicitase Guvernului polonez doar să facă o declarație în numele său²⁰.

La primirea telegramelor de la București de contele Skrzynsky, conținând demersul lui Duca la conferința de la Moscova, Narutowicz i-a cerut precizări lui Floresco în acest sens. Skrzynsky telegrafia de la București: „Ministrul Afacerilor Străine apelează la bunele Dvs. oficii și să inițiați la Moscova, sub o formă pe care o Veți găsi oportună, convorbiri asupra subiectului recunoașteri alipirii („*rattachement*”) Basarabiei la România. În cazul în care Sovietele vor fi decise să recunoască suveranitatea României asupra acestui teritoriu, ea nu va mai pretinde restituirea stocului metalic al Băncii Naționale depus la Moscova, excepție făcând obiectele de artă, documentele și arhivele, precum și depunerile persoanelor particulare”²¹. Duca îi confirma lui Floresco că Skrzynsky „a redat foarte bine rugămintea noastră. Ceea ce noi cerem guvernului polonez este să facă Sovietelor o sugestie în sensul indicat pentru a vedea ce vor răspunde. În orice caz, sugestia va trebui făcută de delegatul polonez la momentul conferinței dezarmării și nu înainte”²².

¹⁹ *Telegrama din 31 octombrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către Gh. V. Cicerin, comisarul poporului pentru afacerile străine al RSFS Ruse, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 195-196.*

²⁰ *Telegrama descifrată din 11 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 93.*

²¹ *Telegrama descifrată din 9 noiembrie 1922 a lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 91-91 v.*

²² *Telegrama descifrată din 10 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 91 v.*

În locul contelui Skrzynsky, care nu cunoștea limba rusă, Narutowicz a decis să-l delege la conferința de la Moscova ca șef al delegației poloneze pe prințul Radzivil, vechiul subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine²³.

Nota lui Cicerin din 11 noiembrie: Va garantăm liniștea pe Prut

Cicerin îi răspundea lui Duca la 11 noiembrie că „guvernul rus exprimă speranța că frontiera pe Prut dintre Rusia și aliații săi, pe de o parte, și România, pe de alta, nu va mai fi disputată de către guvernul român”. Totodată, el reînnoia invitația trimisă deja Guvernului român de a lua parte la conferința dezarmării de la Moscova, din 30 noiembrie²⁴.

Nota lui Cicerin era emisă în toiu Congresului al IV-lea al Cominternului, unde autoritățile române au fost acuzate că au arestat și aruncat în închisoare direct din sala de ședințe „întreg congresul partidului” Comunist din România, numărând „câteva sute de tovarăși”, mulți dintre care ar fi fost executați, ceea ce era o deturnare gravă a realității²⁵.

În legătură cu această Notă a lui Cicerin, prin care României i se garanta liniștea pe „frontiera de la Prut” și i se contesta Basarabia, Duca îi telegrafia lui Floresco că nu va răspunde la un asemenea demers. O copie a Notei sovietice fusese prezentată contelui Skrzynsky²⁶. În același sens Duca îl informa și pe ministrul român la Londra, N. Titulescu²⁷.

La Moscova

Prima întâlnire a delegațiilor sosite la Moscova a avut loc în ziua de 1 decembrie, la sediul Narkomindel-ului, când s-a aprobat regulamentul lucrărilor propus de Litvinov și s-a convenit asupra limbilor de lucru: rusa și franceza și, dacă era cazul, germana. S-a decis constituirea unui comitet general din șefii delegațiilor. Spre deosebire de ședințele comitetului care erau închise, ședințele plenary urmau să fie publice. După fiecare ședință trebuia să se dea un comunicat de presă. Pentru desfășurarea conferinței a fost pus la dispoziție palatul fostului ambasador german, contele Mirbach, iar ședințele se țineau chiar în sala în care acesta fusese asasinat în 1918. La prima ședință plenară, din 2 decembrie, a fost invitat corpul diplomatic acreditat la Moscova și circa 40 de jurnaliști. Litvinov

²³ *Telegrama descifrată din 16 noiembrie 1922 a lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către Ministerul Afacerilor Străine al României, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 101.*

²⁴ *Nota din 11 noiembrie 1922 a Guvernului RSFS Ruse adresată Guvernului României, în „Relațiile româno-sovietice. Documente. Vol. I 1917-1934”, Editura Enciclopedică, București, 1999, p. 196-197.*

²⁵ «Правда», 11 ноября 1922 г.

²⁶ *Telegrama descifrată din 13 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 94.*

²⁷ *Telegrama descifrată din 16 noiembrie 1922 a lui I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României, către N. Titulescu, Legația din Londra, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 100.*

a fost ales președinte al conferinței. După declarația sa citită în rusă, președinții delegațiilor au răspuns în franceză. Divergențele dintre cele patru delegații și cea a Rusiei au ieșit la iveală de la bun început.

Dacă delegația rusă insista asupra constituirii neamânate a unui „comitet tehnic” care să procedeze la examinarea chestiunilor privind limitarea înarmărilor, cheltuielile bugetare militare pentru fiecare țară participantă la conferință, per om și pentru un an de zile, reducerea trupelor iregulare, neutralizarea zonelor de frontieră, celelalte patru delegații nu intenționau să demareze activitatea înainte ca chestiunea dezarmării să fie fixată într-un proiect scris de convenție. Ele doreau ca la început să fie aprobată o convenție asupra așa-zisei „dezarmări morale”, prin care părțile semnatare să se angajeze să soluționeze de o manieră pașnică toate conflictele ce puteau să apară între ele sau să le supună unui arbitraj internațional în cazul în care nu puteau fi aplanate prin negocieri diplomatice. Prin aceasta reprezentanții celor patru state, toate membre ale Societății Națiunilor, urmăreau să determine Rusia, care nu recunoștea înaltul for de la Geneva, să accepte principiile prevăzute în statutele Ligii. Propunerea Rusiei de a reduce efectivele sale militare cu un sfert (circa 200 mii de oameni) într-un an jumătate – doi ani era „prea radicală” pentru „statele-tampon ale Vestului”, în expresia din presa timpului²⁸.

După ce delegația rusă a fost de acord să renunțe la cererea de a forma imediat un „comitet tehnic” și să discute o propunere de neagresiune și arbitraj, la 4 decembrie delegația poloneză a depus un proiect al pactului de neagresiune și arbitraj, susținut de Estonia, Finlanda și Letonia, iar delegația rusă a propus a doua zi un contra-proiect propriu. În ședința Biroului din 5 decembrie, în calitate sa de șef al delegației sovietice și de președinte al conferinței, Litvinov a declarat că indiferent de rezultatele reuniunii, Rusia a renunțat la folosirea forței armate ca mijloc de soluționare a conflictelor. „Unul din vecinii din Sud-Vestul Rusiei, menționa Litvinov, ocupă încă până în prezent teritoriul său și refuză de a purta negocieri cu Guvernul rus pentru a rezolva pe cale pașnică această chestiune teritorială. În pofida acestui fapt, Rusia n-a luat nici o măsură și nu-și propune să tranșeze acest diferend cu forța armată. Încă odată, sublinia Litvinov, dragostea pentru pace a Guvernului sovietic e ilustrată aici nu numai de asigurări verbale, dar și de acțiune. Nici o declarație nu va putea distruge aceste fapte”²⁹. Spusele lui Litvinov au fost apreciate la conferință, inclusiv, de delegatul polonez Lukasiwicz care a luat act de faptul că Rusia nu se gândea să

²⁸ *Declarațiile prim-delegatului Finlandei la conferința dezarmării de la Moscova*, C. Enckell, ziarului „Hufvudstadsbladet”, din 17 decembrie 1922, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 152-156; Problema dezarmării era dezbătută, cu începere din 6 decembrie, la o conferință a țărilor central-americanе, la Washington; ea era în atenția Societății Națiunilor și a unor congrese internaționale de la Haga, după cum se preciza într-un articol de fond din ziarul suedez „Dagens Nyheter”, din 16 decembrie 1922 (AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 139-140).

²⁹ *Protocole de la seance du Bureau de la Conference du 5 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 228.

atace statele cu care era în relații de pace, ca și cu cele cu care încă nu încheiase tratate de pace³⁰.

Problema disputei teritoriale ruso-române a reapărut la discutarea principii arbitrajului. În numele delegației sovietice, V. Kopp, vechi reprezentant al Sovietelor la Berlin, care îl înlocuia pe Litvinov în lipsa acestuia, a declarat că Rusia, care nu era membră a Societății Națiunilor, nu putea accepta teza din proiectul polonez al pactului de neagresiune, ce făcea referire la statutul Societății. Kopp a menționat că, dar fiind „diferendul ruso-român”, Rusia nu putea susține punctul de vedere al delegației letone potrivit căruia conflictele teritoriale existente trebuiau supuse arbitrajului. „Dacă România, spunea Kopp, nu va considera posibil să adere la tratat în condițiile stabilite, ea nu va adera și tratatul nu va avea importanță decât pentru țările care îl vor semna”. Kopp se arăta convins că (art. 6 din) proiectul rusesc era clar și putea satisface interesele tuturor delegațiilor. Lukasievicz observa că scopul conferinței nu era de a soluționa litigiile dintre Polonia și Lituania sau dintre Rusia și România, ci de a impune un mijloc de a evita tragedia războaielor³¹.

În ședința Biroului conferinței din 7 decembrie Litvinov a explicat că proiectul rus al pactului acorda României posibilitatea de a adera la tratat, cu asentimentul celorlalte Părți Contractante³².

În ședința din a doua zi a fost definitivat, între altele, și art. 1 care prevedea: „Înaltele Părți Contractante se angajează solemn să se abțină de la toate actele de agresiune armată pe teritoriile respective, fixate prin tratatele de pace sau alte acorduri prevăzând frontierele, încheiate între țările limitrofe, întrucât (*en tant que*) aceste tratate similare vor exista deja și conform status quo-ului actual, până când tratatele de pace sau alte acorduri fixând frontierele nu vor fi încheiate”. Articolul era însoțit de o remarcă, în redacția delegației letone, completată cu observațiile prințului Radziwill și ale lui Kopp, conform căreia adoptarea art. 1 nu putea fi interpretată „ca o recunoaștere juridică a status quo-ului”, în cazul în care acesta era contestat de una din Părțile Contractante³³.

În final, au fost făcute două declarații: cea a Estoniei, Finlandei, Letoniei și Poloniei, din 11 decembrie, și cea a Rusiei, expusă de Litvinov în ședința de închidere, din 12 decembrie.

Cele patru delegații unite arătau că ar fi fost exagerat să se creadă că ele împreună cu Rusia, de multe ori mai mare decât toate celelalte la un loc, ar fi putut soluționa în câteva zile problema extrem de complexă a limitării armamentelor.

³⁰ *Protocole de la seance du Bureau de la Conference du 6 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 253.

³¹ *Protocole de la seance du Bureau de la Conference du 6 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 261.

³² *Protocole de la seance du Bureau de la Conference du 7 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 271.

³³ *Articles du Traite de nonagression et d'arbitrage definitivement adoptes a la seance du Bureau de la Conference du 8 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 295, 297.

Delegația rusă preconiza reducerea tuturor armatelor țărilor limitrofe cu un sfert din efectivele lor militare existente în 1922 și stabilirea unei cifre bugetare unice (*per capita*) pentru fiecare ostaș, ceea ce nu ținea cont de situația concretă din celelalte țări, putând să le afecteze grav capacitatea de apărare. Delegația rusă a condiționat semnarea tratatului de neagresiune de încheierea înțelegerii de reducere a armamentelor. „Metoda aritmetică” de rezolvare a problemei înarmărilor, propusă de delegația rusă, era inadmisibilă pentru că era în contradicție cu principiile justiției și reciprocității. Delegațiile unite, dimpotrivă, considerau că pacea și securitatea constituiau condiția indispensabilă a limitării înarmărilor, propunând Rusiei încheierea unui pact de neagresiune și soluționarea tuturor conflictelor prin instituția arbitrajului internațional³⁴.

La 12 decembrie, Litvinov a propus, mai întâi, convocarea unei noi ședințe plenare a doua zi, însă propunerea sa a fost respinsă. Regretând că nu era prezentă presa, Litvinov „a dat citire cu voce joasă unei lungi declarații pregătite din timp, cerând ca proiectul celor patru delegații să fie retras”³⁵. El imputa delegațiilor țărilor limitrofe cu Rusia că nu apreciau că Guvernul rus acceptase să reducă armata cu un sfert și chiar mai mult, fără a ține cont că România, care evita să stabilească relații normale cu Sovietele și care se afla în raporturi strânse cu Polonia, nici nu fusese prezentă la conferință. „Delegația rusă, încerca să inventeze un pretext Litvinov, nu poate semna tratatul de neagresiune și de arbitraj cu țările reprezentate aici de Delegațiile unite nu pentru că ar găsi prevederile tratatului și angajamentele care decurg din el inacceptabile pentru sine. Din contră, ea a tins să extindă și să imprime mai multă rigoare acestor angajamente reciproce. Dar ea nu crede și nu poate crede în posibilitatea creării unei atmosfere de încredere mutuală prin semnarea unor simple declarații și decizii formale [...]. Ea nu-și va pune semnătura sub niște fraze care ascund lipsa unei cauze reale și voința obstinată de a se abține de la această cauză”³⁶. Frazele zornăitoare ale reprezentantului de vârf al Narkomindel-ului aveau menirea de a masca inapetența pentru semnarea unui pact de neagresiune a conducerii bolșevice, care tocmai finaliza proiectul de unificare a tuturor republicilor sovietice ca o etapă nouă spre revoluția mondială. Deoarece solicitării lui Litvinov ca cele

³⁴ *Declaration des Delegations de l'Estonie, de la Finlande, de la Letonie et de la Pologne a la seance du 11 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 336-339; Rusiei i s-a propus: 1) semnarea pactului de neagresiune și arbitraj, mai ales că articolele principale fuseseră agreeate de toate părțile; 2) menținerea cifrelor privind efectivele militare comunicate de delegații pentru anul 1923; 3) formarea, în faza post-ratificare a pactului, a unei comisii a experților militari care să identifice mijloacele necesare soluționării echitabile a problemei reducerii forțelor terestre și maritime; 4) la demilitarizarea zonelor de frontieră să se țină cont de particularitățile fiecărei țări aparte (*Declaration des Delegations de l'Estonie, de la Finlande, de la Letonie et de la Pologne a la seance du 11 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 339).

³⁵ *Declarațiile prim-delegatului Finlandei la conferința dezarmării de la Moscova*, C. Enckell, ziarului „Hufvudstadsbladet”, din 17 decembrie 1922, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 158-159.

³⁶ *Declaration de la Delegation Russe a la seance de la Conference du 12 decembre 1922*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 370-371.

patru delegații unite să-și retragă proiectul propus în ajun nu i s-a dat curs, lui nu i-a rămas decât să regrete că în circumstanțele create conferința ajunsese într-un impas, încetându-și activitatea³⁷.

Discuțiile prințului Radziwill cu Litvinov

La întoarcerea prințului Radziwill la Varșovia, Floresco a aflat detalii importante despre discuțiile sale, trei la număr, cu Litvinov privind chestiunea Basarabiei. La o primă discuție, Radziwill îi spunea lui Litvinov că Polonia își dorea mult ca divergențele dintre Rusia și România să fie depășite. Litvinov declara că și Rusia își dorea să ajungă la o înțelegere cu România. La cuvintele prim-delegatului polonez precum că România „n-ar admite nici odată vreo discuție asupra Basarabiei, acest teritoriu aparținându-i astăzi în virtutea dreptului istoric, etnic, internațional și a dreptului de liberă dispunere de sine”, comisarul-adjunct pentru afacerile străine a răspuns că „nici Rusia n-ar admite excluderea acestei chestiuni din negocierile eventuale între ambele țări. Rusia nu putea să admită ca Aliații să dispună de un teritoriu ce-i aparține. Este la mijloc o chestiune de mândrie națională asupra căreia nu poate încăpea discuțiune”. Dacă „aceste vorbe fuseseră schimbate în treacăt”, a doua convorbire a fost inițiată de Litvinov însuși. Președintele delegației ruse la conferință l-a invitat pe Radziwill la el, anunțându-l că „s-ar bucura de a vedea Polonia servind ca intermediară între ambele țări, că profită tocmai de acest prilej pentru a-i spune că prezența simultană la Lausanne a Domnului Ministru Duca și a lui Cicerin ar putea înlesni convorbirile dintre Rusia și România (? – n.a.), că crede a ști că Cicerin ar fi foarte dispus la aceasta (?! – n.a.)”, rugându-l să transmită mesajul său Legației române la Varșovia pentru Guvernul de la București. Cu prilejul celei de-a treia discuții cu Litvinov, Radziwill a încercat să afle care ar fi „condițiunile înțelegerii” cu România. Litvinov i-a răspuns textual: „Nu merită să vorbim despre aceasta. Acum nu aș putea să vă spun decât despre maximumul pretențiilor noastre. Acest maximum va fi plebiscitul (în Basarabia – n.a.)”. La obiecția prințului că România „nici odată nu s-ar învoi la aceasta, cu armata ei, cu autoritățile ei, cu suveranitatea ei în ființă pe acest teritoriu”, Litvinov a răspuns că „n-ar cere României să-și retragă nici armata, nici autorități[le], ci s-ar mulțumi cu controlul și supravegherea unei Comisiuni interaliate”. După cele trei discuții cu Litvinov, principele Radziwill îi spunea lui Floresco că ajunsese la concluzia că „soarta Basarabiei pare a fi pecetluită pentru Soviete, dar că această Provincie ar putea face un obiect de precupețire în gândul lor și că foloase de ordin material cum ar fi tezaurul, oare-cari avantagii de navigațiune pe Nistru etc., ar fi prețul înmormântării chestiunei Basarabiei”³⁸.

³⁷ *Declarațiile prim-delegatului Finlandei la conferința dezarmării de la Moscova*, C. Enckell, ziarului „Hufvudstadsbladet”, din 17 decembrie 1922, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 159.

³⁸ *Raportul din 24 decembrie 1922 al lui A. P. Floresco, Legația de la Varșovia, către I. G. Duca, ministrul afacerilor străine al României*, AMAE, F. 71/1920-1924. Dosare speciale, d. 62/1922-1923, f. 146-147 v.

Concluzii

Așadar, ce efecte și ce consecințe a produs neparticiparea României la conferința de la Moscova? În primul rând, eșecul conferinței a scos în evidență divergențe principale între Soviete și țările limitrofe în ceea ce privește conviețuirea pașnică în Estul Europei. Dacă pentru guvernele de la Reval, Helsingfors, Riga și Varșovia, ca și de la București, un angajament pentru dezarmare și pace trebuia să ia forma unui pact de neagresiune, pentru Soviete, care lucrau în secret la planurile revoluției mondiale, deci, la dărâmarea echilibrului postbelic, un asemenea act juridico-politic era doar un petec de hârtie lipsit de relevanță. Tribuna conferinței de la Moscova a fost folosită de diplomația roșie în scopuri propagandistice, pentru a se face auzită în lume, a încerca să-și compromită adversarii și a grăbi recunoașterea internațională a Rusiei. Solidară cu cele patru țări limitrofe Rusiei, România a anticipat cu precizie obiectivele urmărite de Soviete și și-a propus să sondeze, prin intermediul aliatului polonez, posibilitatea detensionării și normalizării relațiilor cu Guvernul rus, cu condiția recunoașterii frontierelor sale răsăritene și intenția de a renunța la tezaurul sechestrat la Moscova. Sovietele, însă, au lansat, tot atunci, mai multe semnale contradictorii și mesaje extrem de ostile în ceea ce privește disponibilitatea lor pentru o înțelegere cu Guvernul de la București. În aceste circumstanțe, neparticiparea României la conferința de la Moscova, o sută de ani în urmă, n-a putut înviora atmosfera dintre cele două state vecine, iar de la avertismentul lui Litvinov precum că Sovietele vor cere un plebiscit în Basarabia până la punerea acestei cerințe pe tapet la conferința ruso-română de la Viena din martie-aprilie 1924 nu va fi decât un singur pas. La un secol de atunci, rămâne, totuși, o întrebare, dacă conferința de la Moscova a oferit o ocazie, mai mult sau mai puțin potrivită, pentru un început de normalizare a raporturilor ruso-române, o ocazie care putea fi verificată față în față cu vecinii de peste Nistru, și nu numai prin intermediari.

Gabriel Moisa*

PERCEPȚII ALE PERICOLULUI BOLȘEVIC LA FRONTIERA DE VEST A ROMÂNIEI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

At the western border of Romania, the communist-Bolshevik ideology made its presence felt at the end of 1918 on the Hungarian chain, in the conditions of ideological turmoil of this type generated by the Bolshevik socialist group in Budapest formed around Kun Béla. In Oradea there was a socialist group even before the First World War. Its leader was Katz Béla in the fall of 1918.

Bolshevik ideas were often spotted in the county in the immediate future, facilitating the formation of a fairly important communist group throughout the interwar period. At the end of 1919, the socialist leader Eugen Rozvany, recently returned from the front, a member of the Socialist Party of Transylvania and Banat, made his presence felt in Oradea. He joined the communist movement in 1920, where he held an important position until his departure to the USSR in 1932, placing himself at the head of the Bihor and even national communist movement. He was the one who seriously imprinted the communist movement in Bihor and beyond. Breiner Bela was added immediately. Along with them, new leaders were formed who turned to communism in a very short time, such as Sándkovitz Sándor (Alexandru Sencovici) and Mogyorós Sándor (Alexandru Moghioroș).

Oradea and Bihor played an important role in the national communist movement. This is demonstrated by the fact that after the Second Congress of the Communist Party of Romania, held in 1922, the communist movement in the country was organized into eight regional secretariats. One of them was in Oradea.

The Communist Party of Romania, the Bihor county organization, was a political structure overwhelmingly dominated in the interwar period, as can be seen, by members of the Hungarian and Jewish communities. They made the law in the organization, and if someone did not agree with its conduct, he was quickly shot dead. This is also the case of Eugen Rozvany, who, when he had a different position from the local communists on "the self-determination of the peoples of imperialist Romania", he supported the idea of the Romanian national state, was unmasked, removed from the party, whose fate was sealed.

Keywords: communism, Bihor, western border, interwar period.

* **Gabriel Moisa**, profesor universitar, doctor în istorie, decanul Facultății de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării, Universitatea din Oradea.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.04>

Ideologia comunist-bolșevică și-a făcut simțită prezența în Bihor încă la sfârșitul anului 1918 pe filiera budapestană, în condițiile frământărilor ideologice de acest tip generate de grupul socialist bolșevizat din jurul lui Kun Béla. În Oradea exista un grup socialist încă înainte de Primul Război Mondial. Liderul său era, în toamna anului 1918, Katz Béla.

Ideile bolșevice au fost adesea reperate pe teritoriul județului în perioada imediat următoare, facilitând constituirea unui grup comunist destul de important în anii interbelici¹. La sfârșitul anului 1919 în Oradea și-a făcut simțită prezența liderul socialist Eugen Rozvany, recent revenit de pe front², membru al Partidului Socialist din Transilvania și Banat. El a intrat în mișcarea comunistă încă din 1920, unde a ocupat un loc important până la plecarea sa în URSS în anul 1932, plasându-se în fruntea mișcării comuniste bihorene și chiar naționale.

În aceeași perioadă, în oraș mai activau câțiva lideri socialiști care au devenit lideri ai mișcării comuniste în următorii ani. Între aceștia îl amintim pe Breiner Béla, născut la Oradea în 13 februarie 1896, participant la revoluția bolșevică condusă de Kun Béla și membru al batalioanelor roșii maghiare care au luptat împotriva armatei române în primăvara anului 1919, în perioada în care aceasta elibera Bihorul și alte părți ale Transilvaniei. De altfel, într-una dintre aceste confruntări a și căzut prizonier. La moartea sa, survenită în anul 1940, ziarul *Scânteia* sublinia apăsător acest moment, menționând că Breiner Béla a luptat „încă de la început în primele rânduri ale Armatei Roșii din Ungaria Sovietică pentru apărarea patriei proletare împotriva intervenției criminale a bandelor imperialiste. În lupta cu armata imperialistă română el cade prizonier în mâinile imperialiștilor români. Însă el reușește să fugă din captivitate»³. Era o dovadă a modului în care comuniștii vedeau evenimentele din 1918-1919 și crearea statului național român.

Personalitatea cea mai importantă a fost însă cea a lui Eugen Rozvany. După numai câteva luni din momentul sosirii la Oradea, în februarie 1920, acesta s-a mutat la Cluj întrucât fusese ales secretar însărcinat cu problemele organizațiilor socialiste provinciale în cadrul Partidului Socialist din Transilvania și Banat⁴. Cu toate acestea, a fost adesea prezent la Oradea cu diverse ocazii, cum a fost în campania electorală din mai-iunie 1920 pentru alegerile parlamentare generate de

¹ A se vedea Gabriel Moisa, *Noiembrie 1918-aprilie 1919 o perioadă agitată din istoria Bihorului*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coordonatori), *Unirea din 1918 act fundamental al istoriei României*, Sibiu, 2009, p. 123-135; Idem, *Clarificări ideologice și naționale la socialiștii români din Ungaria, Transilvania și Banat în toamna-iarna anilor 1918-1919*, în vol. *Gheorghe Buzatu. In memoriam*, coordonatori Marusia Cîrstea, Sorin Liviu Damean, Lucian Dindirică, Târgoviște, 2014, p. 346-352; Gabriel Moisa, *Poziția socialiștilor români din Ungaria, Transilvania și Banat față de revoluția maghiară din 1919*, în *Crisia*, 2004, p. 221-227.

² Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *Eugen Rozvan*, Editura Politică, București, 1971, p. 48.

³ *Scânteia*, 24 martie 1940, p. 3.

⁴ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op.cit.* p. 49.

căderea guvernului Al. Vaida Voevod în martie 1920⁵. În perioada premergătoare scrutinului, grupul socialist orădean a organizat mai multe adunări publice la care a fost prezent și el. Una dintre cele mai mari a avut loc la 25 aprilie 1920⁶. Cu acest prilej a ținut și un discurs, unde a anunțat că va candida pentru Adunarea Deputaților în circumscripția electorală Marghita. Deși a fost de mai multe ori prezent în circumscripție, acesta nu a fost ales deputat⁷.

Grupul socialist bihorean era controlat de Eugen Rozvany și Breiner Béla. Alături de ei s-au format noi lideri care au virat spre comunism în foarte scurt timp, precum Szenkovitz Sándor (Alexandru Sencovici) și Mogyorós Sándor (Alexandru Moghioroș). Dintre social democrații cu state mai vechi în partid, activau la Oradea Emil Bösörmény și Iosif Hübsenberger. La 15-18 august 1920, la Cluj, a avut loc Congresul Partidului Socialist din Transilvania și Banat⁸. Acolo au fost prezenți lideri socialiști din București în frunte cu Gheorghe Cristescu, cel care urma să devină primul lider al Partidului Comunist din România. Unii dintre participanți, între care și Eugen Rozvany, au ajuns la concluzia că mișcarea socialistă din România trebuie să se afilieze bolșevismului sovietic⁹. La încheierea lucrărilor, a fost ales membru al Comitetului Executiv al Partidului Socialist din Transilvania și Banat și reprezentant al acestuia la viitorul congres al Partidului Socialist din România, care trebuia să voteze afilierea la Comintern sau Internaționala Socialistă. În ultima zi au mai fost nominalizați cei doi reprezentanți ai Partidului Socialist din Transilvania și Banat care să facă parte din delegația socialiștilor români care urma să plece în Rusia sovietică pentru a-și oferi serviciile Moscovei și a deveni secție a acestei structuri comuniste supranaționale. Alături de Eugen Rozvany a fost nominalizat și Ion Flueraș. De altfel, în momentul nominalizării aceștia erau pe drum spre Oradea, de unde aveau să treacă în Cehoslovacia, Austria, iar de acolo în Germania, Suedia pentru a ajunge în Rusia. Agenții Siguranței au raportat această situație, afirmând că Ion Flueraș și Eugen Rozvany au părăsit Clujul în direcția Oradea Mare pentru a pleca apoi pe traseul indicat la Moscova și a lua parte la Congresul Internaționalei a III-a Comuniste (Comintern)¹⁰. Era același traseu controlat de agenții Moscovei din România și care a fost utilizat apoi de mulți comuniști în întreaga perioadă interbelică pentru a pleca în Uniunea Sovietică¹¹.

Din grupul care s-a deplasat la Moscova la sfârșitul lunii august 1920 au făcut parte Gheorghe Cristescu, Constantin Popovici, Eugen Rozvany, Ion Flueraș, Alexandru

⁵ Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, București, Editura Silex, 1996, p. 35-36

⁶ *Tribuna socialistă*, 1 mai 1920, p. 1-2.

⁷ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op.cit.* p. 52.

⁸ Sorin Radu, *Ion Flueraș (1882-1953) social-democrație și sindicalism*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p.100 (în continuare Sorin Radu, *Ion Flueraș...*)

⁹ *Tribuna socialistă*, 29 august, 1920, p. 3.

¹⁰ Sorin Radu, *Ion Flueraș...*, p. 101-102.

¹¹ Stelian Tănase, *Clienți lu' tanti Varvara. Istorie clandestine*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 165-199

Dobrogeanu-Gherea și David Finkelstein-Fabian. Interesant este faptul că la negocierile de afiliere la Comintern a lipsit Ion Flueraș care, pe motiv că făcuse parte din Consiliul Dirigent și participase activ la actul de la 1 Decembrie 1918, a fost trimis acasă întrucât era incompatibil cu una dintre condițiile afilierii la Comintern referitoare la dreptul proletariatului de a se separa de statele naționale, dacă doresc acest lucru¹².

Eugen Rozvany s-a întors în țară, iar la Cluj a ajuns în 19 ianuarie 1921. Din acest moment a militat deschis pentru transformarea socialiștilor români în comuniști, după modelul sovietic. În aceste condiții a intrat în coliziune cu liderii socialiștilor transilvăneni precum Ion Flueraș și Ioșif Jumanca care nu vedeau cu ochi buni transformarea socialiștilor români în marxiști¹³. Eugen Rozvany a plecat din fruntea organizației socialiste din Transilvania și Banat. El a participat totuși la lucrările Consiliului General al Partidului Socialist și al Sindicatelor din 30 ianuarie-3 februarie 1921, care urma să pregătească viitorul Congres al Partidului Socialist unde avea să se aleagă calea de urmat. La lucrările Consiliului s-a lansat ideea intrării în Comintern, idee care trebuia transpusă în practică printr-o decizie a viitorului congres. În acest fel s-a deschis calea spre bolșevizarea socialiștilor români. Acest lucru se va produce la Congresul Partidului Socialist din 8-12 mai 1921, când cea mai mare parte a celor prezenți au votat afilierea la Comintern. În acest fel s-a produs sciziunea în mișcarea muncitorească din România. O mare parte a delegaților la congres a fost arestată de autorități care erau informate de direcția în care urma să meargă mișcarea socialistă, devenită comunistă, din România. Printre cei arestați a fost și liderul comunist orădean Eugen Rozvany. El a fost eliberat în iunie 1922, asemeni celorlăți arestați¹⁴.

Oradea și Bihorul au jucat un rol important în mișcarea comunistă națională. Acest lucru este demonstrat de faptul că după cel de-al II-lea Congres al Partidului Comunist din România, desfășurat în 1922, mișcarea comunistă din țară a fost organizată în opt secretariate regionale. Unul dintre acestea era la Oradea¹⁵.

După un periplu brașovean și clujean, în octombrie 1923 Eugen Rozvany a revenit în Oradea. În jurul său a construit un grup comunist destul de consistent, format între alții din Breiner Béla, Sándor Ullman, Jénö Kovács, Miklós Gyármati, Francisc David, Szenkovits Sándor și Armin Reder cu care a organizat o serie de acțiuni. Până la sosirea lui Eugen Rozvany la Oradea, Breiner Béla a fost elementul catalizator al mișcării comuniste locale¹⁶.

În anul 1924, Partidul Comunist din România a fost scos în afara legii¹⁷. Chiar dacă nu mai puteau activa în cadrul Partidului Comunist din România, comuniștii s-au manifestat plenar în cadrul unor structuri controlate de ei, precum Blocul

¹² Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera comunistă balcanică și România (1919-1944)*, București, Editura Silex, 1994, p. 19.

¹³ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op.cit.* p. 57.

¹⁴ *Ibidem*, p. 69.

¹⁵ *File din istoria U.T.C.*, București, Editura Politică, 1971, p. 116.

¹⁶ *Scântea*, 24 martie 1940, p. 3.

¹⁷ *Adevărul*, an 37, nr. 12.420, 25 iulie 1924, p. 2.

Muncitoresc-Țărănesc. Acesta a fost înființat în 1925 și a fost foarte activ în Oradea și Bihor. Altă organizație a fost Sindicatele Unitare. Existența Blocului Muncitoresc-Țărănesc este certificată printr-un comunicat publicat în *Facla*, ziarul stângist controlat de N.D.Coclea, în data de 28 octombrie 1925, semnat de Eugen Rozvany și Ludovic Czeller¹⁸, în contextul pregătirii campaniei electorale pentru alegerile comunale din Bihor, din februarie 1926. Înființarea Blocului Muncitoresc Țărănesc, organizație legală controlată de comuniști, a fost, spunea Eugen Rozvany, o consecință a „*politicii reacționare a guvernelor conduse de generalul Averescu și I.I.C. Brătianu, care au desființat existența legală a unui partid revoluționar de clasă*”¹⁹.

Conștienți că singuri nu vor putea reuși, cu prilejul alegerilor comunale din februarie 1926, liderii Blocului Muncitoresc-Țărănesc în frunte cu Eugen Rozvany, au intrat într-un cartel electoral numit Blocul opoziției unite alături de Partidul Național, Partidul Țărănesc, Partidul Poporului și Organizația Sionistă. Din cele 26 de persoane de pe lista pentru alegerile din Oradea, 13 erau reprezentanți ai Blocului Muncitoresc Țărănesc. Cu acest prilej, Eugen Rozvany a fost foarte activ și acid în discursurile sale²⁰. Lista Blocului opoziției unite a fost declarată câștigătoare și chiar dacă alegerile s-au repetat, rezultatul a rămas același. În acest context, în consiliul comunal Oradea au intrat 8 reprezentanți ai Blocului Muncitoresc-Țărănesc. Aceștia au fost: Eugen Rozvany, Ludovic Czeller, Ioan Pelle, Nicolae Niculescu, Dezideriu Szántó, Friederich Gembatz, Alex Szabó, Iosif Hübschenberger²¹, toți membri ai grupului comunist orădean. Rezultatul a fost remarcabil, deoarece la nivelul întregii țări intraseră în consiliile comunale doar 27 comuniști încadrați în Blocul Muncitoresc-Țărănesc. Oradea avea 8 dintre aceștia, iar câte unul la Marghita, Salonta, Tileagd²². Cei opt reprezentanți ai comuniștilor din Consiliul comunal Oradea, dintr-un total de 30 consilieri, alcătuiau o forță de luat în seamă. Dealtfel aceștia au și emis dorința ca primarul să fie ales dintre ei, nominalizându-l în acest sens pentru această funcție pe Eugen Rozvany. Mai candidau Aurel Lazăr, Gelu Egri și Ștefan Sóos. Spre surprinderea generală cele mai multe voturi le-a obținut comunistul Eugen Rozvany, 7 voturi, urmat de Aurel Lazăr și Ștefan Sóos câte 6 și Gelu Egri 5²³. Situația era de neconceput și, la intervenția Ministerului de Interne, Consiliul comunal a fost dizolvat, fiind numită o Comisie interimară alcătuită din 11 persoane în frunte cu Gheorghe Popa. În noua comisie nu s-a mai regăsit nici un reprezentant al comuniștilor din Blocul Muncitoresc Țărănesc.

În calitate de lider al comuniștilor orădeni și bihoreni, Eugen Rozvany a luat decizia de a participa și la alegerile parlamentare din vara anului 1926. Lista comu-

¹⁸ *Facla*, 2 noiembrie 1925, p. 3.

¹⁹ *Dezrobirea*, nr. 1., 4 aprilie 1926, p. 1-2.

²⁰ *Tribuna*, nr. 13, 28 martie 1926, p. 3.

²¹ Ion Zainea, *Economie și societate în Bihor (de la Marea Unire la Dictatul de la Viena)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2007, p. 266.

²² Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op.cit.* p. 86.

²³ *Tribuna*, nr. 18, 2 mai 1926, p. 5.

nistă, sub sigla Blocului Muncitoresc Țărănesc, a fost depusă simbolic la Tribunal la 8 mai 1926 când se împlineau cinci ani de la debutul congresului de constituire a Partidului Comunist din România. Grupul comuniștilor bihoreni avea mari speranțe că vor obține un rezultat foarte bun la nivel județean, având în vedere rezultatul de la alegerile comunale din februarie 1926. Se estima că vor obține în Bihor 20% din voturi fără campanie electorală, iar dacă vor fi lăsați să-și organizeze adunări populare vor putea obține și mai mult²⁴. În Bihor Blocul Muncitoresc Țărănesc a obținut un scor electoral bun, peste 9.000 de voturi, dintr-un total de 39.273 la nivelul întregii țări²⁵. Rezultatul mult sub așteptări la nivel național l-a pus pe liderul comuniștilor bihoreni în contradicție cu liderii naționali acuzându-i pe aceștia de lipsă de combativitate, mai ales că în București listele Blocului Muncitoresc-Țărănesc obținuseră doar 630 voturi. Acuzele erau reciproce, Eugen Rozvany fiind acuzat la rândul său de intelectualism și reformism. În aceste condiții, el a transmis, la 30 mai 1926, conducerii centrale bucureștene a Blocului Muncitoresc Țărănesc o scrisoare în care își anunță demisia din funcția de membru supleant al conducerii centrale a formațiunii, precum și din cea a secției bihorene a aceleiași structuri²⁶. Demisia i-a fost refuzată, iar el a continuat să activeze în mișcarea comunistă orădeană. La alegerile parlamentare din iulie 1927, din totalul celor 66.465 de voturi exprimate, comuniștii grupați în Blocul Muncitoresc Țărănesc au obținut 5.203 voturi, adică 7,3%²⁷, iar la cele din 1928 Blocul Muncitoresc Țărănesc a obținut și mai multe voturi, 7.332 reprezentând 8,7% din total²⁸. Lista Blocului a fost compusă din Eugen Rozvany, Toszer József, Munkácsi Samuel, Ullman Sándor, Csordás János, Kriszan János, Almási Lajos, Kosztin Gabor și Boldizsár Imre²⁹.

Succesele comuniștilor locali au contribuit la o foarte bună poziționare a liderilor lor în ierarhia Partidului Comunist din România. Astfel, Eugen Rozvany a fost membru supleant al conducerii centrale a Blocului Muncitoresc Țărănesc, Breiner Béla era ales în 1926 membru al Comitetului Central al Partidului Comunist din România³⁰, în timp ce Haia Lifschitz a fost aleasă secretară a Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist din România³¹. În 1929, în cadrul Uniunii Tineretului Comunist din România își va face intrarea și Mogyorós Sándor (Alexandru Moghioroș), născut la Salonta în anul 1911. În 1930 el a fost trimis la studii la Moscova la școala de cadre a Cominternului, devenind unul dintre agenții cominterniști de primă importanță din România, după reîntoarcerea lui în țară, în 1931. La puțin

²⁴ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op.cit.* p. 92.

²⁵ *Ibidem*, p. 93.

²⁶ *Ibidem*, p. 95.

²⁷ Ion Zăinea, *Constituirea organizației național-țărăniste din Bihor și participarea acesteia la alegerile parlamentare din iulie 1927*, în *Analele Universității din Oradea, Istorie-Arheologie*, 1998-1999, p. 128.

²⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 2, 6 ianuarie 1929, p. 16.

²⁹ *Nagyváradi Napló*, nr. 138, 23 iunie 1927, p. 2.

³⁰ *Scânteia*, 24 martie 1940, p. 3.

³¹ *Case din Oradea legate de activitatea Partidului Comunist Român*, Oradea, CCES, 1971, p. 11.

timp, a fost arestat pentru propagandă comunistă. Fiind judecat în stare de libertate, acesta s-a ascuns și a activat în cadrul Uniunii Tineretului Comunist până în 1935, când a fost din nou arestat fiind considerat un terorist deosebit de periculos³².

Un rezultat bun a fost obținut de comuniștii din Blocul Muncitoresc Țărănesc în alegerile locale din 16 februarie-16 martie 1930, cu predilecție în Oradea. Prezența la urne a fost foarte slabă. Din cei 18.853 înscriși pe listele de vot au fost prezenți doar 10.016 electori, iar Blocul Muncitoresc Țărănesc a obținut 2.390 voturi adică 25,8 % și un total de 8 mandate în Consiliul comunal³³. La nivelul județului au avut 37 consilieri, 5 primari și 5 ajutoți de primari. La Salonta au fost obținute de asemenea 1.121 voturi și 8 mandate. În Oradea au reușit să intre în consiliul municipal nu mai puțin de 8 reprezentanți ai Blocului Muncitoresc Țărănesc: Miklós Gyarmati, Ullman Sándor, Francisc David, Szenkovitz Sándor, Kovács Jenő, Iosif Borși, László Șandor, Paul Rado. După constituirea consiliului comunal, la funcția de primar al orașului Oradea a candidat din partea comuniștilor Szenkovitz Sándor însă nu a obținut decât cele 8 voturi ale tovarășilor săi. Primar a fost ales Aurel Lazăr cu 23 voturi, în timp ce candidatul liberal, Gelu Egri, a obținut tot 8 voturi³⁴. La alegerile parlamentare din iunie 1931 comuniștii bihoreni au candidat sub sigla aceleiași Bloc Muncitoresc Țărănesc³⁵.

Beneficiind și de o bună infrastructură organizațională, comuniștii au răspândit manifeste în mai multe localități ale județului, prin intermediul căruțelor țărănilor care transportau mărfuri de la angroșiștii din Oradea la băcăniile de la sate. Altă modalitate de distribuire a manifestelor era prin intermediul hainelor confecționate de muncitorii orădeni, soțiile acestora transportându-le în coșurile cu care mergeau la piață sau după cumpărături la sate, pe la rude, etc³⁶.

În perspectiva alegerilor parlamentare din iunie 1931, la Oradea a luat ființă un ziar comunist intitulat *Erdély Szikra* [Scânteia Ardealului]. Chiar dacă pe prima pagină nu era trecut faptul că este un ziar comunist, acest lucru era trădat de faptul că editorul responsabil era Miklós Gyarmati, iar redactor responsabil Mathé Ernő, ambii arestați în mai multe rânduri pentru activități comuniste. În paginile ziarului se aduceau elogii permanente Rusiei sovietice³⁷. Autoritățile au reacționat, iar la câteva săptămâni de la apariție a fost interzis deoarece avea un „*substrat subversiv și agitator*”³⁸. La începutul anului 1932 același Mathé Ernő a editat o altă publicație, *Szemle* [Observator], interzisă și aceasta în cele din urmă din aceleași considerente³⁹.

³² Stelian Tănase, *op.cit.*, p. 263.

³³ I. Zainea, *Alegerile locale din 1930. Cazul județului Bihor*, în *Analele Universității din Oradea, Istorie-Arheologie*, 2000, p. 122.

³⁴ *Gazeta de Vest*, nr. 281, 24 iulie 1930, p. 2.

³⁵ *Idem*, nr. 531, 3 iunie 1931, p. 4.

³⁶ Aurica Broinaș, *Din amintirile unor vechi militanți bihoreni ai mișcării comuniste*, în *Semicentenerul P.C.R. în Bihor (1921-1971)*, Oradea, CCES, 1971, p. 112.

³⁷ *Gazeta de Vest*, nr. 488, 7 aprilie 1931, p. 4.

³⁸ *Idem*, nr. 502, 26 aprilie 1931, p. 8.

³⁹ *Idem*, nr. 710, 15 ianuarie 1932, p. 4.

Autoritățile au interzis întrunirile electorale ale Blocului Muncitoresc Țărănesc, iar când acestea aveau loc fără autorizație erau luate măsurile legale. Așa au stat lucrurile cu ocazia unei întruniri din iunie 1931, care s-a desfășurat la Tileagd. Parchetul îi interzisese lui Eugen Rozvany, secretar județean al Blocului Muncitoresc Țărănesc și conducător al campaniei electorale a formațiunii, să vorbească locuitorilor. Eugen Rozvany figura al doilea pe listele electorale ale Blocului, după Imre Aladar, secretarul general al Uniunii Generale a Sindicatelor. Ignorând interdicția acesta fost arestat, alături de alți lideri, între care Mihály Boroș din Ginta și Miklós Gyarmati, organizator principal al adunărilor electorale din Episcopia Bihor, Sântăul Mic și Sântion⁴⁰. Reacția autorităților față de diversele structuri comuniste era destul de fermă ca urmare a creșterii numărului de simpatizanți în perioada crizei economice. Acest fapt este certificat și de un raport întocmit de Direcția Generală a Siguranței Statului, care arăta că numai la nivelul județului Bihor numărul simpatizanților comuniști se ridicase, în lunile iunie-iulie 1931, de la 16.000 la 17.200, respectiv 4,24% din populația județului⁴¹. Ca urmare, Imre Aladár a fost ales deputat, însă mandatul său a fost invalidat pe motiv că nu era cetățean român⁴².

În anii 1927-1933, pe fondul crizei economice dar nu numai, se remarcă o activitate sporită a celulei comuniste orădene. Aceasta era una dintre cele mai active din România, având și o tradiție de luat în seamă pe tărâmul mișcării muncitorești⁴³. După încheierea acestei perioade, acțiunile comuniștilor orădeni au scăzut în intensitate. Pe de o parte intervenția în forță a autorităților de la începutul anului 1933 a liniștit spiritele în spațiul mișcării comuniste orădene și bihorene, iar pe de altă parte prin stingerea efectelor crizei economice, comuniștii au găsit tot mai puțin câmp de manifestare în rândurile muncitorimii orădene.

Supravegherea organizației bihorene prin intermediul Siguranței și a Serviciului Special de Informații a fost o constantă a perioadei interbelice. Aceasta se explica prin faptul că Oradea era o placă turnantă pentru spionajul sovietic în România și pentru alimentarea cu bani a mișcării comuniste de către Uniunea Sovietică pe diverse filiere. Astfel au stat lucrurile de fapt cu Procesul de la Cluj, din toamna anului 1928, unde 114 persoane, 76 prezente în boxă, au fost acuzate de participare la activități clandestine și de spionaj în favoarea Uniunii Sovietice⁴⁴. Fusesse destrucurată o rețea care era controlată direct de Biroul pentru Europa de sud-est al Cominternului din Viena, prin intermediul șefilor Partidului Comunist din România aflați în emigrație. Printre cei judecați se aflau și liderii comuniștilor orădeni, Eugen Rozvany, Szenkovics Sándor, Dezideriu Szántó, Haia Lifschitz, Ullman Șandor, Lu-

⁴⁰ S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *Electoratul din România în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, p. 192.

⁴¹ *Ibidem*, p. 201.

⁴² Livia Dandara, P.C.R. - *Tradiția trădării neamului*, în *Cuvîntul de ambele sexe*, an 1, nr.1, 1990, p. 1.

⁴³ Gabriel Moisa, *Români, unguri și evrei în Oradea interbelică*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. V, Sibiu, 2010., p. 146-159.

⁴⁴ Stelian Tănase, *op.cit.*, p. 94.

dovic Czeller. Liderul rețelei era Victor Aradi, un sociolog originar din Turda, cu studii la Budapesta. Acesta fusese un apropiat al lui Kun Béla, fiind adus de acesta funcționar în guvernul său în anul 1919, ca referent pentru Rusia al Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Ungare a Sfaturilor⁴⁵. Prin intermediul rețelei intrau în România sume considerabile, care erau distribuite apoi organizațiilor comuniste și *revoluționarilor de profesie*. Sumele vehiculate erau uriașe. Numai asupra lui Victor Aradi s-a găsit la arestare suma de 500.000 de lei, una imensă pentru vremurile acelea, când primul ministru al României avea o leafă lunară de 60.000 de lei.

Oradea era unul dintre locurile prin care se făceau aceste operațiuni, fiind foarte aproape de frontieră, iar birourile de avocatură ale lui Eugen Rozvany și Dezideriu Szantó puteau servi excelent ca loc de transfer al sumelor. Procesul s-a lăsat cu condamnarea a doar 37 persoane, din cele 76 puse sub acuzare. Restul au fost eliberate. Între acestea și Eugen Rozvany, în favoarea căruia a depus mărturie inclusiv Aurel Lazăr, care îl caracteriza ca un om implicat în treburile urbei ca membru al consiliului local, fără să cunoască activitatea subversivă a celui achitat.

Procesul și condamnarea din 1928 nu au slăbit însă activitatea de spionaj și de difuzare a resurselor necesare menținerii activităților structurilor comuniste din România. Bihorul a rămas, din aceleași considerente, un loc de tranzit al acestora. La sfârșitul anului 1930 este destructurată o altă rețea condusă de inginerul orădean Pál Solomon. Acesta avea în subordine zeci de agenți, organizați în patru celule. Organizația era coordonată de spionajul sovietic din Viena⁴⁶. Pál Solomon, inginer cu studii la Berlin, a fost recrutat de spionajul sovietic după destrucțiunea rețelei lui Victor Aradi, în anul 1928. Acesta vorbea foarte prost românește, după arestare și la proces având nevoie de translator. În cazul său s-a documentat faptul că avea un salariu lunar pe filiera spionajului sovietic de 12.000 de lei, adică exact atât cât avea un judecător și un procuror în România anilor 30.

La puțin timp după arestarea lui Pál Solomon a fost arestat pentru practici similare și avocatul orădean Dezideriu Szántó, unul dintre liderii organizației comuniste clandestine orădene și un fost apropiat al lui Kun Béla, care-l numise în timpul regimului său director al transporturilor din Budapesta⁴⁷. Dezideriu Szántó a organizat o rețea de agenți și curieri pe relația Viena. Interesant este faptul că deși locuia în Oradea acesta nu a organizat trecerea frontierei prin județul Bihor, tocmai pentru a nu trezi suspiciuni autorităților. Trecerea frontierei se făcea prin localitatea Crăciunești din Maramureș, de unde se ajungea în Cehoslovacia, iar de acolo la Viena. Achitat în procesul care i-a fost intentat în 1931, acesta a plecat în URSS în anul următor, iar în 1938 a fost executat în contextul Marii Terori⁴⁸.

Breiner Béla a fost, la rândul său, un personaj important în cadrul acestor rețele clandestine. În decembrie 1932, numele său a apărut într-un scandal legat de trans-

⁴⁵ Tibor Hajdu, *The Hungarian Soviet Republic*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, p. 11-23.

⁴⁶ *Universul*, nr. 109, 29 aprilie 1931, p. 2.

⁴⁷ Stelian Tănase, *op.cit.*, p. 144.

⁴⁸ *Ibidem*.

ferul unor sume de bani dinspre Viena spre organizațiile comuniste din România. Breiner Béla era unul dintre cei nominalizați de agentul cominternist Gustav Arnold, arestat la intrarea în România, care ar fi urmat să-i înmâneze acestuia sume importante de bani. El era deja un important lider comunist din ilegalitate, fiind membru al Secretariatului Comitetului Central al Partidului Comunist din România încă din 1931, fiind ales în această funcție la Congresul al V-lea al partidului care a avut loc în 3-24 decembrie 1934 la Gorcovo, lângă Moscova. Urmare a acestei implicări, Breiner Béla a fost arestat și condamnat la trei ani de detenție. A fost închis la Văcărești, Jilava și Doftana, de unde s-a eliberat în mai 1935⁴⁹. La Doftana a jucat un rol important în coagularea grupului comunist de acolo, întrucât era obișnuit cu munca clandestină, Breiner Béla fiind, alături de Gheorghe Gheorghiu-Dej, printre cei care au organizat o consfătuire clandestină a deținuților politici comuniști din penitenciare, profitând de faptul că fuseseră adunați la închisoarea Văcărești deținuți din mai multe închisori, în calitate de martori la procesul muncitorilor ceferiști din 1934⁵⁰.

Breiner Béla a avut o ascensiune fulminantă în ierarhia Partidului Comunist din România, fiind printre cei care au luat atitudine împotriva celor care „caută să arunce și România imperialistă cu celelalte țări din Balcani și din Asia în războiul criminal, contrarevoluționar împotriva Uniunii Sovietice, pentru eliberarea clasei muncitoare și țărănimii de sub jugul burgheziei și moșierimii, pentru dreptul de autodeterminare până la dezlipirea de stat a naționalităților asuprite și pentru amiciția popoarelor din România cu marele popor sovietic, condus de P.C. (bolșevic) din U.S. în frunte cu tovarășul Stalin, conducătorul genial al poporului muncitor din lumea întreagă»⁵¹. Urmare a unei asemenea poziții din cadrul structurii comuniste ilegale din România, Bela Breiner a fost ales, într-o primă fază, în Secretariatul partidului⁵² și chiar în fruntea Partidului Comunist din România, în perioada 1939-1940, după plecarea în Uniunea Sovietică a secretarului general al partidului, Boris Ștefanov⁵³. Este perioada în care Breiner Bela a avut poziții fățișe împotriva Mișcării Legionare, fiind de acord că aceasta, nu regele Carol al II-lea, este principalul adversar al comuniștilor români⁵⁴. În întreaga perioadă de după eliberare, orădeanul Breiner Béla a continuat munca clandestină participând inclusiv la tentative de evadare a unor lideri comuniști din Doftana. Între aceștia și viitorul lider comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej⁵⁵. S-a îngrijit îndeaproape și de bunul mers al educației tinerilor atrași spre mișcarea comunistă, luând parte activ la școlile de cadre care se desfășurau în clandestinitate. Într-una dintre aceste școli, desfășurată la Ploiești în lunile

⁴⁹ *Scânteia*, 24 martie 1940, p. 4.

⁵⁰ *Muzeul Doftana*, București, Editura Politică, 1960, p. 41.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Stelian Tănase, *op.cit.*, p. 466.

⁵³ *Ibidem*, p. 409.

⁵⁴ *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial. 1939-1944, Ediție de documente*, Ediție de documente elaborată de Octavian Dascăl, Carmen Dobrotă, Afrodita Petrovici, Mihaela Tănăsescu, Alina Tudor-Pavelescu, București, 2003, p. 68.

⁵⁵ *Muzeul Doftana*, București, Editura Politică, 1960, p. 41.

iunie-iulie 1939, l-a întâlnit și pe tânărul utecist Nicolae Ceaușescu⁵⁶.

În calitatea pe care o avea, Breiner Béla a gestionat și sumele venite din Uniunea Sovietică în anii 1939-1940, necesare pentru acoperirea cheltuielilor de funcționare a partidului. În condițiile în care Stalin se arăta din ce în ce mai dezinteresat de activitatea Cominternului, mai ales după declanșarea Marii Terori, sumele alocate inclusiv Partidului Comunist din România au devenit din ce în ce mai mici. La începutul anului 1939 mai erau stipendiați direct de Moscova, pentru calitatea lor de revoluționari de profesie, numai 26 de comuniști din România. Tocmai de aceea, în ianuarie-februarie 1939, Breiner Béla a făcut mai multe apeluri scrise Moscovei în care sublinia că dacă situația financiară nu se va îmbunătăți, nu se îmbunătățește nici munca partidului⁵⁷. Ca urmare a acestor intervenții, Ghiorgi Dimitrov, unul dintre liderii Cominternului, a deblocat suma de 1.000 de dolari pentru a susține activitățile comuniștilor români⁵⁸. Breiner Béla a încetat din viață în martie 1940, răpus de cancer în spitalul Colentina din București⁵⁹.

Ultimii ani ai perioadei interbelice au avut în fruntea celulei comuniste orădene pe Ullman Sándor și Miklós Gyarmati. Foștii lideri fie pleaseră în Uniunea Sovietică, cazul lui Eugen Rozvany și Aladár Imre, fie în structurile centrale ale Partidului Comunist din România (Breiner Béla) sau ale Uniunii Tineretului Comunist din România (Haia Lifschitz) și Senkovits Sándor. În aceste condiții cei doi, Ullman Sándor și Miklós Gyarmati, au devenit cei mai importanți comuniști. În jurul lor a gravitat un nucleu de aderenți. În ceea ce privește Uniunea Tineretului Comunist din Bihor, unii dintre cei mai importanți lideri au fost Balázs Emil și Minski Lajos, amândoi foști apropiați ai fostei lidere uteciste bihorene Haia Lifschitz.

Întrucât la nivelul întregii țări perioada crizei economice a generat oarecare creștere în amploare a mișcării comuniste, autoritățile au devenit mult mai atente cu aceasta, ca și cu alte mișcări politice extremiste.

În primele luni ale anului 1934, Bihorul a fost periat de organele Siguranței din Oradea, condusă de chestorul Valer Popovici și comisarul Nicolae Radovici⁶⁰. Efectele nu au întârziat să apară, fiind descoperite mai multe cuiburi comuniste în Oradea și Bihor. La începutul lunii februarie 1934, a fost devoalat un grup comunist în Oradea format din 45 persoane, condus de șoferul Fodor István⁶¹. Asupra lor s-a găsit un bogat arsenal propagandistic format din broșuri, manifeste, mașini de multiplicat și corespondență secretă. Cuibul comunist era organizat pe principii marxist-leniniste, așa cum sublinia presa, fiind „organizată pe baze

⁵⁶ Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin Mihai Răzvan, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul partidului*, București, Editura Adevărul Holding, 2012, p. 192.

⁵⁷ T.A. Pokivailova, 1939-1940. *Cominternul și Partidul Comunist din România*, în *Magazin istoric*, nr. 3 1997, p. p. 45-49.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin Mihai Răzvan, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul partidului*, București, Editura Adevărul Holding, 2012, p. 203.

⁶⁰ *Gazeta de Vest*, nr. 111, 4 februarie 1934, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*.

*militare și era compusă din trupe de recruți, pionieri, având și o brigadă de muncitori*⁶². În timpul anchetei s-a descoperit că aceasta era una dintre cele mai puternice organizații comuniste, având ramificații în numeroase localități din Bihor, o brigadă activă la căile ferate, alta la fabrica *Carmen* și alta formată din șomeri. Au mai fost arestați comuniști din Salonta și Marghita. Întregul grup a fost deferit Consiliului de Război de la Cluj. Procesul a avut loc în iunie 1934⁶³.

O altă organizație a fost descoperită la Beiuș, având în frunte pe Ioan Jurj. Percheziția domiciliară a descoperit la acesta numeroase manifeste. Anchetat, acesta a refuzat să spună de la cine a primit manifestele, afirmând că le are de la un necunoscut și că la un semnal primit de la tovarășii săi din Oradea urma să le distribuie în Beiuș și satele învecinate. A fost amendat cu suma de 1800 de lei. Întrucât nu a avut bani să plătească, a fost înaintat Perchetului⁶⁴.

Salonta beneficia, la rândul său, de o structură comunistă bine articulată, dând și un lider comunist foarte important, Mogyorós Sándor, născut în 1911 și activ în cadrul Uniunii Tineretului Comunist încă din 1929. În localitate apărea și un ziar „*comunisto-iredentisto-evreo-maghiar*»⁶⁵ intitulat *Szalontai Lapok* [Foaia Salontană], coordonat în anii 1930 de „*pana comuniștilor brevetați Remény Rozenblau și Székely Armin*»⁶⁶. Acesta ajuta foarte mult la distribuirea informațiilor de sorginte comunistă în oraș și împrejurimi. Tocmai de aceea autoritățile au fost foarte atente la mișcarea comunistă din Salonta. Într-un raport de la începutul anului 1935, poliția din Salonta făcea un bilanț al activității sale pe anul 1934. Între cele raportate erau și arestările din rândurile membrilor celulei comuniste din oraș și cei condamnați de Consiliul de Război de la Cluj. Aceștia au fost: Bonczos István, 2 ani și 6 luni, Bagosi Ferenc, 2 ani și 6 luni, Bonczos Mihály, 5 ani, Fejős István, 3 ani, Gáll Iosif, 5 ani, Insberger Iosif, 2 ani, Kovács Mihály, 2 ani, Kiss Francisc, 2 ani și 6 luni, Rákóczi Ferme, 2 ani și 6 luni, Széll Mihály, 1 an și 6 luni, Tóth Iosif, 2 ani și 6 luni, Varga Sándor, 2 ani, Sztamari Mihály, 6 luni⁶⁷.

Oradea rămânea centrul acțiunilor comuniste din Bihor. Aici erau liderii celulei județene, atât ai comuniștilor cât și ai uteciștilor. Aceștia din urmă erau de asemenea monitorizați de stucturile Siguranței și ale poliției, întrucât desfășurau acțiuni incompatibile cu legea. O asemenea acțiune, organizată de UTC din Oradea, era pregătită pentru 1 august 1934, când trebuia să se țină o mare manifestație muncitorească în care urmau a se distribui manifeste împotriva ordinii în stat și împotriva României. Autoritățile, prin agenți infiltrați în structurile comuniste, au luat la cunoștință de ce se pregătea și în dimineața zilei de 1 august 1934 poliția și agenții Siguranței au împânzit cartierele muncitorești de unde știau că aveau să se

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Idem*, nr. 1233, 17 iunie 1934, p. 4.

⁶⁴ *Idem*, nr. 1163, 18 februarie 1934, p. 4.

⁶⁵ *Idem*, nr. 1317, 2 octombrie 1934, p. 4.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Idem*, nr. 1402, 20 ianuarie 1935, p. 3.

adune manifestații. În aceste condiții toate acțiunile au fost oprite în fașă⁶⁸.

Atenția cadrelor Siguranței, poliției și jandarmeriei s-a menținut la cote ridicate deoarece se cunoștea faptul că Oradea era un nod important de translație dinspre Uniunea Sovietică, via Viena, a ideilor, materialelor de propagandă dar mai ales a resurselor financiare necesare dezvoltării mișcării comuniste din România. Liderii comuniști erau atent monitorizați și, chiar dacă nu erau arestați imediat, erau urmăriți în vederea depistării rețelelor pe care le coordonau. Erau arestați în primul rând cei care activau în teren. Așa s-a întâmplat în anii 1935-1937, în numeroase cazuri. În iulie 1935 au fost arestați și condamnați membrii unui grup de tineri uteciști din Oradea, coordonat de Cseköly Eremie și Névtelen József. Aceștia au fost condamnați la câte 2 ani de închisoare și plata unei amenzi de 10.000 lei. Alături de ei au mai fost condamnați Farkas László, 1 an închisoare, 5.000 lei amendă și 10 ani pierderea drepturilor politice, Kohn Mátyás, 8 luni și 10.000 lei amendă, Friedlander Ede, Roth Katalin, Wolf Andras, Kiss Sandor, la 3 luni închisoare și pierderea drepturilor politice pe 10 ani⁶⁹. În aceeași lună era condamnat Walmann Francisc la 2 ani de închisoare, 5.000 lei amendă și interzicerea drepturilor politice pe 10 ani, întrucât în locuința sa au fost găsite broșuri și manifeste comuniste⁷⁰, iar în septembrie 1935 au fost dictate alte două condamnări la Curtea de Apel Oradea. Cea mai de impact a fost cea a comunistului Andrei Fuchs, care sosise la Oradea în primăvara aceluia an de la Tg. Mureș pentru a organiza celule comuniste întrucât structurile orădene fuseseră destructurate rând pe rând de agenții Siguranței. Descoperit, acesta a fost arestat și condamnat, alături de cei pe care-i convertise, la 4 luni de închisoare⁷¹. Cea de-a doua condamnare a fost a unui grup de șase comuniști care au fost judecați pentru că au răspândit manifeste și au arborat steaguri comuniste pe coșurile fabricilor din Oradea. Aceștia erau: Steiner Gyorgy, Deutsch Elemer, David Oscar, Carol Ferenc, Lakatos Pál și Daro Sándor. Toți au fost condamnați la pedepse cuprinse între 5 luni și un an de zile și amendă între 5.000 și 10.000 lei⁷². În noiembrie 1935 au fost pronunțate noi condamnări ale Curții de Apel Oradea împotriva altor comuniști, Fried Eces, la patru luni de închisoare și trei ani de pierdere a drepturilor cetățenești pentru că a manifestat pe Bulevardul Regele Ferdinand și a strigat lozinci pro sovietice⁷³. Alături de el au mai fost condamnați alți 15 comuniști. În prima parte a anului 1936 a fost deferit justiției și condamnat pentru propagandă subversivă Matos Peter⁷⁴.

Un moment important din această perspectivă a fost arestarea, la începutul anului 1937, a unuia dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Eugen Rozvany.

⁶⁸ *Idem*, nr. 1271, 3 august 1934, p. 6.

⁶⁹ *Idem*, nr. 1525, 11 iulie 1935, p. 5.

⁷⁰ *Idem*, nr. 1537, 26 iulie 1935, p. 6.

⁷¹ Știrea, nr. 1016, 20 septembrie 1935, p. 6.

⁷² *Gazeta de Vest*, nr. 1584, 24 septembrie 1935, p. 1.

⁷³ *Idem*, nr. 1633, 26 noiembrie 1935, p. 6.

⁷⁴ Știrea, nr. 1244, 15 iunie 1936.

Este vorba despre avocatul Rudolf Kertész, cel căruia Rozvany îi lăsase cabinetul avocațial la plecarea în URSS. În anul 1934 acesta plecase în Uniunea Sovietică cu pașaport în regulă ca să-și viziteze soția, crainică la postul de radio-difuziune Moscova⁷⁵. Rudolf Kertész era cunoscut ca un militant comunist de frunte, făcând parte din conducerea celulei ilegale comuniste din Oradea încă din vremea în care aceasta era condusă de Eugen Rozvany.

Rudolf Kertész a fost prins când încerca să treacă ilegal frontiera cehoslovaco-română, în februarie 1937, cu acte false, pe filierele controlate de Moscova. Prins de autorități, acesta a recunoscut că din Rusia sovietică plecase în Polonia, iar de acolo prin Cehoslovacia în România. La interogatoriu, asupra lui s-au găsit acte false și documente subversive. La 18 februarie 1937, a fost adus la Oradea unde a fost internat în spital deoarece invoca probleme de sănătate⁷⁶. După însănătoșire a fost trimis în judecată și în aprilie 1937 a fost înaintat Consiliului de Război de la Cluj⁷⁷.

Autoritățile erau foarte atente cu liderii celulei comuniste orădene, Ullmán Sandor și Miklós Gyarmati. Acțiunile lor erau monitorizate îndeaproape, la fel ca și a celorlalți membri cunoscuți. Apropiindu-se campania electorală din toamna anului 1937, structurile administrative bihorene au luat măsuri speciale împotriva propagandei comuniste. Astfel, au fost interzise toate acțiunile organizate sub egida structurilor controlate de comuniști. Autoritățile județene și locale trebuiau să supravegheze toate întrunirile în care se adunau mai multe persoane, inclusiv cele de natură câmpenească, serate, baluri și chiar înmormântări. Se specifica faptul că era interzisă cu desăvârșire cântarea imnului Internaționalei a III-a Comuniste (Comintern), *Internaționala*, deoarece acest lucru putea crea prozeliți⁷⁸.

Rezultatul alegerilor parlamentare din noiembrie-decembrie 1937 a condus la instalarea regimului de autoritate monarhică al lui Carol al II-lea. Democrația tradițională interbelică românească lua sfârșit. După instaurarea noului regim, partidele politice au fost desființate, iar România intra încet într-o nouă zodie, aceea a regimurilor autoritare și totalitare, în care orice viață politică democratică a fost interzisă.

Partidul Comunist din România, organizația județeană Bihor a fost o structură politică dominată covârșitor în perioada interbelică, după cum se poate constata, de membrii comunităților maghiară și evreiască. Aceștia au făcut legea în organizație, iar dacă cineva nu era de acord cu conduita acesteia era rapid tras pe linie moartă. Este cazul inclusiv al lui Eugen Rozvany care, în momentul în care a avut o poziție diferită față de comuniștii locali în legătură cu „autodeterminarea popoarelor din România imperialistă”, el susținând ideea statului național român, a fost *demasc*at, scos din partid, moment în care soarta i-a fost pecetluită.

⁷⁵ *Noua Gazetă de Vest*, nr. 253, 18 februarie 1937, p. 8.

⁷⁶ *Idem*, nr. 254, 19 februarie 1937, p. 8.

⁷⁷ *Idem*, nr. 293, 7 aprilie 1937.

⁷⁸ *Buletinul Județului Bihor*, nr. 34, 26 august 1937, p. 1.

Ion Șișcanu*

STRATEGIA SOVIETICĂ PRIVIND TERITORIILE ROMÂNEȘTI (1918-1924)

In 1918, Bessarabia proclaimed its independence from the Russian Empire and united with Romania. The Bolsheviks pursued the objective of transforming Bessarabia into a bridgehead for the Romanian revolution. The project failed. In 1918, Soviet Russia, counting on the support of Hungarian Soviet troops, prepared for war against Romania. And this project ended in failure. At the beginning of 1920, the highest-ranking military specialists prepared a report addressed to L. Trotsky, the president of the Revolutionary-Military Council of the Russian Soviet Republic, in which they argued the necessity of regaining Bessarabia, because the province, they claimed, covered the entire south of Russia from Hungary and Romania. In the situation where Romania would not accept the retrocession of Bessarabia, the option of delimiting the Romanian territory between the Prut and Dniester was proposed based on the ethnic structure of the population of the counties of the former Bessarabian governorate and, above all, based on the strategic interests of Soviet Russia. On October 12, 1924, the III Session of the Central Executive Committee of Ukraine adopted the decision "On the creation of the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic within Ukraine", according to which the border of the SSR, to the west and southwest, lied on "state border of the USSR". In the conviction of some Bolshevik leaders from Balta and Kyiv, this formula would have meant that the territory between the Dniester and the Prut was also included in the composition of the MASSR, since the Soviet Union had not recognized the union of Bessarabia with Romania. At the current stage of the research, no official document was identified in which the western and southwestern borders of the MASSR were fixed on the Prut River and the Danube. On the contrary, the western and southwestern border of the MASSR was not even declared on the Prut and the Danube but remained on the Dniester.

Keywords: Bessarabia, Romania's revolution, the Red Army, the Ukrainian Front, Soviet strategy, the strategic importance of Bessarabia, the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic.

În cursul anului 1917, în Rusia se întâmplau evenimente ce vor marca secolul al XX-lea: o revoluție democratică și suprimarea monarhiei, după care a urmat lovitura de stat și instaurarea regimului bolșevic.

* **Ion Șișcanu**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, cercetător științific principal la Institutul de Istorie. <https://doi.org/10.58187/rim.131-132.05>

** Textul comunicării prezentate la Congresul Național al Istoricilor Români din 8-10 septembrie 2022, Alba-Iulia, România..

În anii revoluției și războiului civil, Rusia Sovietică a pierdut fostele poziții ale Imperiului rus pe arena internațională și teritoriile în Europa de Est. În această situație, conducerea statului sovietic putea să accepte statutul de putere regională sau să înceapă, din nou, lupta pentru revenirea în clubul Marilor Puteri. Conducerea sovietică a ales alternativa a doua, asumându-și conceptul revoluției mondiale, care îmbina noua ideologie și sarcinile tradiționale ale politicii externe privind consolidarea influenței Rusiei în lume. Obiectivul strategic al politicii externe a Kremlinului devenise restructurarea globală a sistemului relațiilor internaționale, stabilit după Primul Război Mondial, ceea ce presupunea că Anglia, Franța și aliații acestora, care pledau pentru menținerea sistemului de tratate de la Versailles, deveneau inamicii principali ai Rusiei.

Cu toate că pe fundalul acestor obiective majore de politică externă, chestiunea Basarabiei pentru Rusia avea o importanță secundară, Kremlinul considera că această problemă influența semnificativ relațiile Sovietelor cu Europa de Sud-Est și de Est. Aceasta, la rândul său, exercita un anumit grad de influență asupra relațiilor Rusiei cu Marile Puteri.

În opinia unor istorici ruși, „chestiunea Basarabiei este unică în sensul că acesta a fost singurul dintre teritoriile din vest, pierdute de Imperiul Rusiei, răpirea căruia nu a fost recunoscută de guvernul sovietic niciodată. În plus, intervenția românească în 1918 a fost nu numai prima ci și cea mai îndelungată intervenție în istoria statului sovietic. De aceea, eliberarea teritoriului Basarabiei de sub ocupația românească constituia obiectivul fundamental asumat de Moscova”¹.

În anii 1918-1924, în condițiile în care guvernul lui Lenin încă nu era recunoscut pe arena internațională, Rusia sovietică a manifestat mai multe intenții de a reocupa Basarabia. În opinia noastră, unele dintre aceste intenții – noi le-am numit și proiecte - , merită a fi studiate și interpretate pe baza noilor documente și ultimelor cercetări.

Prima intenție a guvernului bolșevic de la Petrograd a fost transformarea Basarabiei în calitate de cap de pod pentru revoluționarea României. Cum bine se știe, în hotărârea din 13/26 ianuarie 1918 a Consiliului Comisarilor Poporului al Republicii Sovietice Federative Ruse privind ruperea relațiilor diplomatice cu România, autoritățile românești sunt învinuite că au ocupat Basarabia, pentru a încerca „transformarea acesteia într-o pavăză împotriva torentului puternic al revoluției ruse”². Prin urmare, România era învinuită de stăvilirea „torentului revoluției ruse”.

Dar ce reprezenta, în realitate, „torentul puternic al revoluției ruse” care se îndrepta asupra teritoriilor românești? Răspunsul îl găsim în documentele vremii. Încă în nota din 16/29 decembrie 1917 către Constantin Diamandi, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Petrograd, Leon Troțki, comisar al poporului pentru afacerile externe al Rusiei Sovietice, este revoltat de faptul că

¹ Михаил Мельтюхов, *Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917–1940 гг.)*, Москва, Вече, 2006, p. 16.

² *Relațiile româno-ruse. Documente*, Vol I, 1917-1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 16.

trupele române, ocupând localitatea Leova *au împușcat revoluționari* (subl. ns.)³. „Mai mult - se indigna comisarul sovietic - , [...] autoritățile române, printr-un colonel rus și un general român, au invitat la Iași pe toți membrii Comitetului Revoluționar. La Iași, [...] întreg Comitetul a fost arestat”⁴.

Plecând de la această afirmație, L. Troțki dorea să afle „ce măsuri a luat guvernul român [...] pentru a pedepsi elementele criminale din cadrul ofițerimii române și birocrației românești *care au îndrăznit să ridice mâna asupra Revoluției Ruse* (subl. ns.)”⁵.

În legătură cu aceasta, comisarul sovietic amenința Legația română la Petrograd că „pe teritoriul Revoluției Ruse nu vom mai tolera nici un fel de represalii nu numai împotriva rușilor, ci și împotriva revoluționarilor și a socialiștilor români. *Oricare* soldat, muncitor și țaran va găsi sprijin în Puterea Sovietică rusă împotriva samavolniciei birocrației reacționare românești”⁶. Șeful diplomației bolșevice aducea la cunoștința autorităților române că „Puterea Sovietică nu se va opri de la cele mai severe măsuri împotriva conspiratorilor contrarevoluționari români, părtași ai lui Kaledin⁷, Șcerbacev⁸, și ai Radei⁹, absolut indiferent de ce posturi ocupă acești complotiști în ierarhia românească”¹⁰. Rezultă că „teritoriul revoluției ruse” în convingerea guvernului lui Lenin, era nu numai teritoriul fostului Imperiu rus, ci și orașul Iași.

Dovadă că bolșevicii percepeau „teritoriul revoluției ruse” în afara hotarelor fostului Imperiu rus, sunt și convingerile liderului de la vârful ierarhiei bolșevice. Numai peste un an, între 2-6 martie 1919, la Moscova, va avea loc congresul de constituire al statului major al revoluției socialiste mondiale – Kominternul. În cuvântarea rostită în ultima zi a congresului, V.I. Lenin declara cu toată convingerea: „Toți cei prezenți în această sală vor vedea cum va fi înființată Republica Mondială a sovietelor”. Vorbitorii la congres, fără excepție, încheiau cu sloganul „Trăiască revoluția mondială!”. Conducerea Kominternului era concepută ca embrion al guvernului mondial. Un an mai târziu, în 1920, la cel de-al doilea congres al Internaționalei Comuniste, L. Troțki, deja în funcția de comisar de război, va lansa sloganul „Spatele frontului Armatei Roșii se află în fața acesteia!” (*Tâl*

³ *Ibidem*, p. 6; La 1/14 decembrie 1917, în târgul basarabean Leova, de pe malul stâng al Prutului, bande înarmate rusești au atacat garda militară românească care asigura paza depozitului de cereale, comandantul acesteia – căpitanul Popilian – fiind ucis. Atentatul a provocat intervenția unui detașament al armatei române, care a ocupat localitatea. Vinovații au fost arestați, judecați și executați. Acțiunile autorităților române au provocat reacția guvernului bolșevic de la Petrograd.

⁴ *Relațiile româno-sovietice, Documente*, Vol. I, 1917-1934. București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 6.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 7.

⁷ Referire la atamanul cazacilor de pe Don, Alexei Maximovici Kaledin (1861-1918), care organizase lupta împotriva Puterii Sovietice în sudul Rusiei.

⁸ Generalul Dmitrii Grigorievici Șcerbacev era din aprilie 1917 comandantul armatelor ruse pe Frontul din România și adjunct al Comandantului de căpetenie regale Ferdinand.

⁹ Rada Centrală – Parlamentul Republicii Populare Ucrainene.

¹⁰ *Relațiile româno-sovietice, Documente*, Vol. I, 1917-1934, p. 7.

Krasnoi Armii – vpered!)¹¹. Așadar, torentul revoluției era, de fapt, Armata Roșie, care încă atunci încerca să aducă pe baionetele sale revoluția în Europa.

România, cum bine se știe, era vecina Rusiei. Pentru a merge să susțină sau să provoace revoluția în țările europene dezvoltate, Armata Roșie trebuia să treacă prin România și Polonia. Prin urmare, România era sortită să stea în calea „puternicului torent revoluționar”.

Despre obiectivul bolșevicilor de transformare a Basarabiei într-un de cap de pod pentru revoluționarea României vorbesc și documentele privind misiunea lui Cristian Racovski¹², la începutul anului 1918, în zona apropiată frontului din România.

În telegrama secretă, din 28 februarie/3 martie 1918, către V. Lenin și L. Troțki, Cristian Racovski începea astfel: „Am sosit cu sarcina de a alunga forțele române contrarevoluționare din Basarabia și de a provoca o mișcare revoluționară în România”¹³. Prin urmare, Racovski venise cu misiunea să provoace revoluția proletară în România, adică să realizeze ceea ce nu reușise Roșal¹⁴. Dar nu izbutește nici el, fiind împiedicat de ofensiva trupelor austro-germane. „Am fost nevoit, scrie Racovski liderilor bolșevici de la Petrograd, din cauza situației catastrofale create în Sud, ca urmare a ofensivei austro-germano-ucrainene, să mă opresc la jumătatea drumului și să accept semnarea unui tratat de pace cu România, care ne asigură Basarabia”¹⁵. Prin urmare, nu Basarabia constituia scopul lui Racovski,

¹¹ Лев Троцкий, *Проблемы международной пролетарской революции*, Комунистический Интернационал, Манифест Второго Конгресса Комунистического Интернационала, http://www.i-u.ru/biblio/archive/trotsky_problemi/01

¹² Cristian Racovski (1873-1941) a fost un militant socialist și apoi comunist bulgar, de profesie medic, stabilit în România și în Rusia, politician și diplomat sovietic. A activat ca socialist în Bulgaria, Elveția, Germania, Franța, Rusia și România, apoi în conducerea Kominternului. A deținut în trei rânduri - în noiembrie 1918, în ianuarie-decembrie 1919, și apoi între anii 1920 - 1923 funcția de președinte al Consiliului Comisarilor Poporului (guvernul) al Ucrainei sovietice. A căzut victimă „marilor terori” staliniste.

¹³ *Relațiile româno-sovietice, Documente*, Vol. I, 1917-1934, p. 28.

¹⁴ Debandada din Armata Rusiei, cauzată de introducerea alegerilor comandanților și de influența dezastruoasă a agitației bolșevice, i-a determinat pe o mare parte dintre ofițerii ruși, fideli jurământului față de țară, să organizeze detașamente de voluntari pentru a lupta cu bandele bolșevizate. În regiunea Donului, unde plecase generalul M.V. Alexeev, a fost formată Armata Voluntară. Generalul a stabilit legături cu statul major al Frontului rus de pe teritoriul României. Foarte curând în Iași a fost organizat Detașamentul voluntarilor ruși de pe frontul român, relativ numeros, condus de colonelul M.G. Drozdovskii, care urma să depună toate eforturile pentru răsturnarea puterii sovietice (Ruslan Gagcuiev, *Poslednii rățari. General M.G. Drozdovskii*). În cadrul acestei unități a fost format „comandoul de recunoaștere cu misiuni speciale”, condus de rotmistrul Bologovski. Una din misiunile principale ale comandoului era teroarea individuală. Conform afirmațiilor lui Bologovskii, înainte de a pleca către regiunea Donului, au fost lichidați peste 700 de bolșevici, mai mult sau mai puțin importanți. Dintre aceștia, cel mai important a fost S.G. Roșal, renumit pentru activitățile privind dezorganizarea frontului rus din România. Ofițerii din grupul lui Bologovskii l-au preluat de sub arestul românesc și l-au împușcat. http://murzim.ru/nauka/istorija/istorija-sssr/31037-r_oshal-semen-grigorevich-1896-1917.html

¹⁵ *Relațiile româno-sovietice, Documente*, Vol. I, 1917-1934, p. 28

ci România. Dovadă în acest sens este și explicația dată de el superiorilor săi: „N-am fi renunțat la lozincă noastră revoluționară a războiului revoluționar până la victoria finală, dacă n-ar fi fost ofensiva din Nord a inamicului”¹⁶.

Alt proiect, care încă trebuie investigat, este acel privind pregătirea de către Rusia Sovietică a războiului împotriva României.

În legătură cu capitularea Germaniei și sfârșitul Primului Război Mondial, situația politică și militară a Rusiei s-a modificat. Retragerea trupelor germane din Ucraina a condus la formarea, la 13 noiembrie 1918, la Kiev, a directoratului Republicii Populare Ucrainene, iar pe de altă parte, a permis guvernului Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene, care până acum se găsea în orașul Kursk, să plece la Harkov și să declare, la 29 noiembrie, restabilirea puterii sovietice în Ucraina. Între forțele armate ale acestor două formațiuni statale, declarate pe teritoriul Ucrainei, de-a lungul mai multor luni, se vor desfășura lupte pentru controlul teritoriului și extinderea influenței. La începutul lui aprilie 1919, trupele sovietice au cucerit orașul Jitomir și s-au apropiat de orașul Kamenet-Podolsk, pe malul stâng al Nistrului.

Între timp, Statul major al Frontului ucrainean (sovietic) elabora planul operației împotriva României. În memoriul operativ, întocmit încă la 6 aprilie 1919, se menționa că „având în vedere condițiile politice și sociale, Regatul României este dușmanul Republicii Sovietice Ucrainene. Ungaria în acest moment este aliatul nostru și propune forțele sale militare pentru lupta împotriva statelor capitaliste. Sarcina noastră este următoarea: să năvălim pe teritoriul României și, sprijiniți la flancul drept de Ungaria, să împingem românii spre mare”¹⁷. Pentru realizarea acestei sarcini trupele bolșevice trebuiau să ajungă la Nistru și să ocupe linia de start de la Cameneț-Podolk – la nord – până la Marea Neagră- la sud. În scopul ofensivei asupra României au fost formate patru grupuri. Primul grup trebuia să ocupe Bucovina, al doilea - să înainteze dinspre Moghiliov-Podolsk în direcția Ocnitza-Bălți, apoi „de-a lungul șoselei să desfășoare ofensiva către Iași. Grupul al treilea - din zona Râbnitza-Dubăsari-Tiraspol, să ocupe linia Iași-Chișinău și orașul principal al Basarabiei rusești - Chișinău. Grupul al patrulea – din zona Razdelnaia-Odesa, forțând Nistrul pe la Tiraspol și Ovidiopol, să atace în direcția Leiptig și Akerman. Toate grupurile trebuie să atingă linia Suceava-Fălticeni-Iași-Leiptig –Jebrieni—malul Mării Negre”¹⁸.

După încheierea acestei ofensive, Armata Roșie urma să facă corp comun cu trupele Ungariei sovietice care, conform planului, trebuiau să înainteze prin Cârli-baba și Câmpulung-Moldovenesc spre Suceava-Botoșani. În continuare era prevăzut ca „urmărire a ofensivei pe linia Iași-Vaslui-Focșani-Râmnic-Ploiești-București și pe linia Leiptig-Galați-Brăila-București, cu ieșire la Dunăre, concomitent cu lo-

¹⁶ *Ibidem*, p. 29.

¹⁷ Михаил Мельтюхов, *Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917–1940 гг.)*, p. 69.

¹⁸ *Ibidem*, p. 69-70.

vitura dată de trupele Ungariei sovietice pe linia Kronștadt (Brașov) - Ploiești-București și cu lovitura dată de flota sovietică asupra Constanței, „să fie aplicată o lovitură decisivă Regatului României încât să-i trosnească toate încheieturile”¹⁹.

Trupele sovietice ucrainene și maghiare urmau să cucerească orașul București, trupele sovietice basarabene - orașele Galați, Bolgrad, Reni și Ismail. În consecință „toată Basarabia, între granițele sale, trebuie curățată de trupele românești”²⁰.

A fost pregătit și proiectul ordinului operativ pentru Armata a 3-a ucraineană (sovietică) în care se menționa: „Trecând Nistrul pe la Dubăsari, Bender și Akerman, întreținând legătura cu răsculații din partea de nord a Basarabiei și Moldovei, să fie ocupat Chișinăul și, înaintând în adâncul Basarabiei, deplasându-se dinspre Chișinău spre sud, să fie atacat inamicul care opune rezistență în zona Bender-Akerman și să fie împins spre Marea Neagră și Dunăre. Ieșind la joncțiunea cu unitățile noastre din partea de nord, care înaintează în interiorul Basarabiei, să fie ocupată localitatea Fălcui, trecerea peste Prut de acolo și, în continuare, să fie ocupat orașul Focșani și partea de sud a României, unde se va face joncțiunea cu trupele sovietice ale Bulgariei”²¹.

La 13 aprilie, comandantul Frontului ucrainean a ordonat Armatei a 1-a a Ucrainei sovietice să se pregătească pentru ofensiva asupra României și, prin Bucovina, să stabilească legătura cu Ungaria sovietică. La 20 aprilie, Antonov-Ovsenko, comandantul Frontului ucrainean, a dispus organizarea unităților militare sovietice românești și stabilirea legăturii cu grupurile revoluționare turcești și bulgare, gata să lupte împotriva românilor. Mai mult, el i-a indicat lui Hudiakov, comandantul grupului de arme Odesa, că marșul acestuia în Basarabia trebuia să fie însoțit de acțiuni ale Bulgariei împotriva României²².

La 24 aprilie 1919, Comandantul Armatei a 3-a a dat ordinul nr. 02, conform căruia „sarcina frontului ucrainean era să curețe Basarabia și să se pregătească energic de ofensiva împotriva României, ieșind pe râul Siret unde, cu ajutorul răsculaților din zona de nord-vest și din Dobrogea, în comun cu trupele sovietice ale Ungariei și Bulgariei, să instaureze puterea proletariatului în România”²³.

La 25 aprilie, din Kiev la Moscova au plecat ofițerii statului major ai armatei a 3-a pentru a ridica hărțile României, Basarabiei și a fostului district militar Odesa.

În timpul acela, președinte al Consiliului Comisarilor Poporului (guvernul) al Ucrainei sovietice era Cristian Racovski. Un document publicat de Mihail Meltiuhov reproduce convorbirea acestuia, din 28 aprilie, cu un interlocutor, numele căruia nu este indicat, în toiul pregătirii ofensivei asupra României. Racovski spunea: „Ca o demonstrație politică, care ar însoți ofensiva noastră asupra Bucovinei

¹⁹ *Ibidem*, p. 70.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Михаил Мельтюхов, *Освободительный поход Сталина. Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917-1940 гг.)*, Москва, „ЯУЗА”, „ЭКМО”, 2006, p. 80.

²² *Ibidem*, p. 83.

²³ *Ibidem*, pp. 83-84.

și Basarabiei, am putea trimite României și garanților acesteia o notă. Punctul central în această notă poate fi acordul sovieto-român din 5 martie anul trecut²⁴. El constituie pentru noi un temelie comod și direct pentru acțiunile militare împotriva românilor. Obiectivul înaintat de noi va fi Basarabia, dar, de fapt, acesta va fi răsturnarea burgheziei române și unirea peste trupul ei cu Ungaria. Această demonstrație politică va ridica starea de spirit în Ungaria. [...] Eu personal consider că operațiile noastre în Bucovina și Basarabia trebuie desfășurate ca fiind generate de forțele locale, fără a ne afișa noi. În Odesa, pentru Basarabia este deja pregătit guvernul basarabean, componența căruia o vom discuta astăzi și care este compusă din tovarăși basarabeni²⁵. Se avea în vedere că între 28 și 30 aprilie 1919 a fost format guvernul provizoriu muncitoresc-țărănesc, condus de I. Kriivorukov care, la 1 mai, a publicat un manifest, declarând Basarabia – republică sovietică socialistă, parte componentă a R.S.F.S.R.

La 1 mai, guvernele RSFSR și RSSU au transmis guvernului român un ultimatum prin care cereau: „1) evacuarea imediată a trupelor române, a funcționarilor și agenților din întreaga Basarabie și acordarea libertății muncitorilor și țăranilor basarabeni de a-și instala propria lor putere; 2) deferirea tribunalului popular a tuturor vinovaților de crime săvârșite asupra muncitorilor și țăranilor basarabeni și asupra întregii populații din Basarabia; 3) înapoierea întregului patrimoniu militar care aparține Rusiei și Ucrainei și capturat de România; 4) retrocedarea către locuitorii Basarabiei a întregului patrimoniu ce le-a fost luat și confiscat²⁶.”

Guvernele sovietice ale Rusiei și Ucrainei așteptau, în 48 de ore, începând cu 1 mai ora 22 00, un răspuns clar și exact cu privire la acceptarea propunerilor lor. „În caz contrar ele vor considera că dispun de întreaga libertate de acțiune față de România²⁷.”

La 2 mai, guvernul RSSU a trimis guvernului României o notă în care atrăgea atenția că „Bucovina, în fața căreia se deschideau perspectivele eliberării de orice asuprire de clasă și națională, a devenit o pradă a oligarhiei militare și civile românești”. RSSU își exprima protestul și propunea României „să declare, în 48 de ore, consimțământul său privind evacuarea neîntârziată a trupelor sale din Bucovina. Termenul expira la 4 mai ora 14 00²⁸.”

Consiliul militar al Armatei a 3-a ucrainene a adresat populației Basarabiei un apel prin care o îndemna la luptă împotriva „ocupanților români”. În apel se sublinia că „drapelul revoluției sociale a atras lumea întreagă, începând cu Ungaria și terminând cu Franța. Muncitorii și țăranii revoluționari din Ucraina, care

²⁴ Este vorba de „acordul” semnat la 5-9 martie 1918 de prim-ministrul României, Alexandru Averescu, cu Cristian Racovski și „conducătorii” Republicii Sovietice Odesa.

²⁵ Михаил Мельтюхов, *Освободительный поход Сталина...*, pp. 85-86.

²⁶ *Relațiile româno-sovietice, Documente*, Vol. I, 1917-1934, pp. 41-42.

²⁷ *Ibidem*, p. 42.

²⁸ Михаил Мельтюхов, *Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917-1940 гг.)*, p. 76.

s-au eliberat de jugul exploatareilor săi și au restabilit puterea poporului – Sovietele de deputați ai muncitorilor și țăranilor – au hotărât să vină în ajutorul surorii sale – Basarabia. Noi am început ofensiva asupra Basarabiei [...]. Pe vărfurile baionetelor noastre noi aducem drapelul victoriei, drapelul luptei pentru libertate, drapelul luptei pentru un viitor mai bun, luptei pentru pământ, pentru drepturile oamenilor muncii. Tronurile călăilor-regi se clatină și este aproape ceasul când în Chișinăul negru, în Iași și în București vor flutura drapelele roșii – drapele libertății muncitorimii din lumea întreagă²⁹.

La 7 mai, comisarul poporului pentru problemele militare al RSSU N.I. Podvoiskii, a dat ordinul nr. 396, în care se spunea că „prin hotărârea Comitetului Executiv Central din toată Ucraina armatele noastre încep ofensiva împotriva gărzilor albe românești – călăii fraților noștri din Basarabia [...]”³⁰.

Două zile mai târziu la 9 mai, comandantul Frontului Ucrainean, Antonov-Ovseeiko, a transmis, către diviziile conduse de Hudiakov și Grigoriev, ordinul nr. 885, prin care le cerea să atace România. Însă, în aceeași zi, la 9 mai, unitățile care compuneau divizia a 6-a, condusă de Grigoriev, în raionul Balta din Transnistria, s-au ridicat la răscoală, jefuind totul în jur. Însuși Grigoriev s-a autoproclamat atamanul Ucrainei. În această situație, comandanții armatelor a 1-a și a 3-a au primit ordinul să suspende ofensiva împotriva României. Trupele sovietice s-au văzut nevoite să se apere de unitățile răsculate ale lui Grigoriev, acesta fiind declarat în afara legii. Răscoala a cuprins guberniile centrale ale Ucrainei³¹.

La 12 mai președintele CCP al RSSU l-a informat pe Vațetis, comandantul suprem al Armatei Roșii, că „aventura lui Grigoriev a compromis ofensiva asupra Basarabiei [...]. Noi am pus Ungaria într-o situație dificilă și noi înșine suntem într-o situație penibilă”³². La 25 mai guvernele RSSU și RSFSR, printr-o notă transmisă guvernului român, declarau că își declină orice responsabilitate față de soarta viitoare a diferitelor valori aduse pe timpul guvernului țarist în Rusia și care aparțin guvernului român, Băncii Naționale Române, altor bănci românești, precum și moșierilor și capitaliștilor români³³.

Între timp, situația pe frontul de sud al Armatei Roșii degradase, în urma ofensivei armatelor lui Denikin în bazinul Donețk și mai departe în interiorul Rusiei. În legătură cu aceasta, sarcinile puse Frontului ucrainean nu mai erau actuale. Mai mult, trupele sovietice dislocate la est de Nistru erau amenințate să fie încercuite, de aceea s-au retras către regiunea Jitomir.

²⁹ *Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции в 1917-1920 гг. Сборник документов и материалов*, Кишинев, Картя Молдовеняскэ, 1967, pp. 44-45.

³⁰ Михаил Мельтюхов, *Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917-1940 гг.)*, p. 79.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p.81.

³³ Relațiile româno-sovietice, Documente, Vol. I, 1917-1934, p. 43.

În fondul secretariatului președintelui Consiliului Revoluționar-Militar al Republicii Sovietice Ruse, istoricul rus A.V. Ganin a identificat un document care reflectă opiniile comandamentului sovietic privind problema Basarabiei la începutul anului 1920. Este vorba de raportul profesorului Academiei Statului Major General al Armatei Roșii, fost general-maior în armata țaristă, Fiodor Vasilievici Kosteaev, destinat președintelui Consiliului Revoluționar-Militar al Republicii Sovietice Ruse, L. D. Troțki, privind problema Basarabiei³⁴.

În acest document, la doi ani distanță de la unirea Basarabiei cu România, se argumentează necesitatea redobândirii Basarabiei, pentru că provincia, după cum se afirma, acoperea întreg sudul Rusiei dinspre Ungaria și România. Kosteaev menționa că importanța militară a Basarabiei era determinată atât de situația sa geografică, ea aflându-se pe direcțiile operative spre Odesa și cursul mijlociu al Niprului, cât și de calitățile sale geofizice, însemnând obstacolele dificile de trecut ale râului Nistru și, parțial, ale râului Prut. Basarabia, arăta militarul sovietic, acoperea tot sudul Rusiei, atât dinspre România, cât și dinspre Ungaria. De aceea, conchide el „obținerea pentru Rusia a Basarabiei și recunoașterea de către România a fostei frontiere de stat, chiar și pe calea unor concesi, este pentru Rusia un act militar de importanță capitală”³⁵.

Pe de altă parte, fostul general al armatei țarului, admitea și situația în care România nu va accepta retrocedarea Basarabiei. În acest caz, el propunea varianta delimitării teritoriului românesc dintre Prut și Nistru pe baza structurii etnice a populației județelor fostei gubernii basarabene și, mai ales, plecând de la interesele strategice ale Rusiei Sovietice.

În opinia autorului raportului, „în cazul cel mai probabil, înaintarea de către România a principiului de apartenență a Basarabiei pe baza autodeterminării popoarelor, din punct de vedere militar și în deplină conformitate cu datele etnografice și istorice, va fi necesar ca frontiera de stat cu România să se stabilească astfel încât, dacă este posibil, să rămână în Rusia părți ale Basarabiei, care se află pe cele mai importante direcții operaționale: spre Odesa și spre cursul de mijloc al râului Nipru”. Era vorba despre trasarea frontierei în direcția Odesa de la Bender spre gura râului Lunga. O astfel de delimitare ar fi lăsat pentru Rusia capul de pod în fața regiunii Odesa dar și coasta Mării Negre, precum și cursul inferior al Dunării și căile ferate din Basarabia de Sud³⁶.

Evidențiind importanța strategică a acestor zone ale Basarabiei, Kosteaev

³⁴ Raportul este înregistrat cu data de 15 martie 1920. La pregătirea documentului a participat și I. D. Madenov, militar din cadrul Statului Major General al Armatei Roșii, fost general al armatei țariste. Publicat în A.B. Ганин, *Бессарабия в советской стратегии начала 1920 года. Доклад Ф. В. Костяева Л. Д. Троцкому*. Disponibil pe web: <http://orenbkazak.narod.ru/bessarabia.PDF>

³⁵ Kosteaev avea în vedere fosta graniță dintre România și Rusia, pe râurile Prut și Dunărea.

³⁶ Foarte probabil că în 1940, când s-a stabilit traseul frontierei între RSSM și RSSU, care aproape coincide cu varianta propusă în 1920, recomandările lui Kosteaev au servit drept călăuză pentru prădătorii de la Kremlin.

menționa că „nici Moldova, nici Valahia nu au deținut vreo dată partea Basarabiei la sud de paralela or. Bender”³⁷. Militarul rus de rang înalt nu putea să nu știe că în conformitate cu prevederile Tratatului de pace de la Paris din 1856, Rusia a retrocedat Moldovei județele Ismail, Bolgrad și Cahul, teritorii care, după unirea Principatelor, au aparținut României până în 1878. De asemenea, și datele prezentate de Kosteaev privind structura etnică a populației din unele regiuni sunt întocmite în stilul imperialist rusesc, când toți etnicii veniți în Basarabia din alte părți, vorbind limba rusă, erau incluși în comunitatea rușilor, constituind, în felul acesta, în raport cu românii băștinași, o majoritate relativă³⁸.

Tocmai acest tertip i-a servit lui Kosteaev în calitate de argument pentru a propune revendicarea județul Hotin, subliniind că acesta ar fi trebuit să aparțină Rusiei, deoarece populația rusă ar fi predominat acolo. De aceea, specialistul militar rus propunea ca în partea de nord a Basarabiei granița să fie trasată de la Moghiliiov - Podolsk la gura râului Racovăț.

În același context, Kosteaev propunea ca în cadrul procesului de delimitare a graniței să fie prezentate României și cerințe politice. El recomanda să i se interzică României să mențină trupe în zona românească de frontieră a Basarabiei, să i se ceară înlăturarea de acolo a forțelor contrarevoluționare, care ar fi intenționat să lupte cu Rusia Sovietică. În raport se menționa că pentru a diminua importanța părții Basarabiei rămase României conform criteriului etnografic, și preciza (de la Moghiliiov la Bender) și spațiul cu lățimea de 25 - 50 de mile de la linia de cale ferată Odesa — Jmerinka, Rusia trebuia să ridice chestiunea privind neutralizarea de către România a acestei părți a Basarabiei, din punct de vedere militar, adică să i se interzică să mențină în această parte a provinciei trupe, în afară de unități de grăniceri, dar și să construiască, să consolideze sau să mențină depozite etc.

Analizarea propunerilor lui Kosteaev arată că atât cele militar-geografice, cât și cele demografice, în mare parte, au fost utilizate de conducerea de la Kremlin în 1940. Prin legea Sovietului Suprem al URSS din 2 august 1940 „Cu privire la formarea Republicii Sovietice Moldovenești”, prin care s-a decis fărâmițarea teritorială a Basarabiei, și prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem al URSS din 4 noiembrie 1940 „Cu privire la stabilirea graniței între RSSU și RSSM”, luându-se în calcul interesele strategice, Stalin a dezmembrat Basarabia, lipsind-o de județele Ismail, Cetatea Albă (Akerman) și Hotin.

Rezultatele războiului cu Polonia din 1919-1921, nefavorabile pentru Rusia, și diminuarea valului revoluționar în Europa l-au impus pe Lenin să reanalizeze ideea revoluției mondiale. El a conchis că Europa încă nu era pregătită pentru revoluția proletară mondială, însă nici capitalismul mondial nu dispunea de po-

³⁷ A se vedea anexa nr. 2 „Informație istorică privind Basarabia”.

³⁸ A se vedea anexa nr. 3 „Gubernia Basarabia. Structura etnică”.

tențialul necesar pentru lichidarea republicii sovietice. Liderul bolșevic a propus proletariatului să treacă de la tactica asaltului la asediul capitalismului.

Dintre multiplele mijloace și procedee folosite în cadrul asediului capitalismului mondial, dar luând în calcul eventualitatea extinderii revoluției socialiste, bolșevicii apelează la înființarea, la granițele cu țările limitrofe, a bazelor de atac pentru Armata Roșie. În acest context, una dintre țintele principale ale bolșevicilor a fost regiunea Balcanilor, zona din stânga Nistrului urmând să fie desemnată ca linie de start pentru extinderea „torentului revoluționar”³⁹.

La începutul anului 1924, când încă se mai negociau aspecte privind organizarea conferinței româno-sovietice de la Viena, la Moscova, la inițiativa autorităților sovietice, demarează pregătirile pentru formarea, pe malul stâng al Nistrului, a republicii sovietice moldovenești.

La 12 octombrie 1924, Sesiunea a III-a a Comitetului Executiv Central din Ucraina adoptă hotărârea „Cu privire la crearea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în componența Ucrainei”, potrivit căreia hotarul RASSM, la vest și sud-vest, trecea pe „granița de stat a URSS”⁴⁰. În convingerea unor fruntași bolșevici de la Balta (capitala RASSM) și Harkov (capitala de atunci a RSSU) această formulă ar fi însemnat că în componența RASSM era inclus și teritoriul dintre Nistru și Prut, deoarece Uniunea Sovietică nu recunoscuse unirea Basarabiei cu România. „Considerăm drept frontieră (a RASSM – I.Ș.) - menționa N. Scrâpnic⁴¹ - nu Nistrul, ci Prutul. Să țină capitaliștii deocamdată în mâinile lor Basarabia. Aceasta este o chestiune de fapt, și nu de drept. Dreptul e de partea noastră. Pe harta noastră Basarabia este marcată cu o linie roșie, căci Basarabia trebuie să devină o parte inseparabilă a RASSM”⁴².

Dar cuvintele lui N. Scrâpnic erau doar o speranță izvorâtă din scopul formării RASS Moldovenești, acela de a ocupa și sovietiza Basarabia, a exporta revoluția proletară în România și în regiunea Balcanilor.

În faza actuală a cercetării nu a fost identificat vreun document oficial în care hotarul de vest și de sud-vest al RASSM (respectiv, al RSSU, adică, al URSS) ar fi fost fixat pe râul Prut și pe Dunăre.

Dorința bolșevicilor de a extinde teritoriul RASS Moldovenești, respectiv al RSS Ucrainene, până la Prut și Dunăre, a fost prezentată drept realitate mai ales în cadrul discuțiilor privind proiectul stemei și drapelului RASSM. La un an de la proclamarea sus-numitei republici, în septembrie 1925, Prezidiul Comitetului Executiv Central al RASSM, condus de I. N. Chior-Ianachi, a examinat chestiunea privind stema și drapelul noii „formațiuni statale”. Cu privire la proiectul

³⁹ Detaliat despre aceasta vezi: Ion Țișcanu, *RASS Moldovenească – o replică a Careliei sovietice executată de Kremlin*, În *Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați*, Seria 19, Istorie, Tom IX, 2010, pp. 145-162.

⁴⁰ Gheorghe E. Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*, Chișinău, Editura Civitas, p. 174.

⁴¹ Nicolai Scrâpnic, fruntaș al partidului comunist al R.S.S. Ucrainene. Între anii 1922-1927 - comisar al Justiției din RSSU.

⁴² Ion Țișcanu, *Formarea și evoluția R.A.S.S.M. de la 1924 la 1940*, în „Cugetul”, 1992, nr. 5-6, p. 62.

stemei, între altele, se spunea: „[...] e) a se preciza proporția dintre părțile din stânga și dreapta Nistrului; i) partea de pe malul stâng al Nistrului a RASSM să fie colorată într-un roșu ilustrativ, iar cea de pe malul drept — în negru, care să fie hașurată pe diagonală cu linii de culoarea părții din stingă Nistrului; z) literele de-a lungul teritoriului să fie aranjate astfel, încât pe partea din dreapta Nistrului să se afle: RAS, iar pe cea din stânga Nistrului — SM”⁴³.

Aceste propuneri au fost trimise la Harkov, capitala de atunci a RSSU, pentru a fi aprobate de către instanțele ucrainene superioare. Însă, la 16 februarie 1926, adjunctul reprezentantului permanent al RASSM pe lângă guvernul Ucrainei sovietice comunica la Balta că „proiectul stemei RASSM, transmis Comitetului Executiv Central al Ucrainei pentru aprobare, a fost trimis, pentru coordonare, către Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei, care a respins proiectul pentru că pe ea (pe stemă – I.Ș.) a fost trasată harta Basarabiei”⁴⁴.

La 1 octombrie 1926, I. Tur, consilierul lui V.P. Zatonkii, secretarul CC al PC(b) al Ucrainei, a solicitat conducătorilor autonomiei moldovenești „să i se comunice numărul procesului verbal și data la care a fost adoptată hotărârea privind stabilirea graniței RASSM pe râul Prut”. Iosif Badeev, primul secretar al Comitetului regional de partid, a răspuns că frontiera de vest a RASSM, implicit a Ucrainei, a fost stabilită prin hotărârea Comitetului Executiv Central din întreaga Uniune, din 12 octombrie 1924. „În același timp, menționa Badeev, vă informăm că conform explicațiilor tovarășului Starâi, președintele Consiliului Comisarilor Poporului al RASSM, această expresie a fost adoptată de către Biroul Politic al CC al PC(b) din întreaga Uniune la propunerea tovarășului Cicerin, care se referea anume la râul Prut, însă a fost formulată cu subînțeles, având în vedere relațiile internaționale existente, fără a numi clar râul Prut”⁴⁵.

Ulterior, în scrisoarea adresată conducerii Ucrainei Sovietice, reprezentantul RASSM la Kiev lămurea că „ideea stemei - RASSM, reunită cu Basarabia – corespunde momentelor politice de la care plecaseră Partidul Comunist și Puterea sovietică în procesul de formare a Republicii Moldovenești”⁴⁶. Nici după aceasta, conducerea ucraineană nu a acceptat includerea hărții Basarabiei pe stema RASSM.

Pe de altă parte, articolul al 14-lea din Constituția a doua a RASS Moldovenești, adoptată la 6 ianuarie 1938, stabilea foarte clar teritoriul și, respectiv granițele RASSM⁴⁷: „Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească este alcătuită din raioanele: Balta, Valea Hoțului, Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Codâma, Cotovsk, Ocna-Roșie, Pesceana, Râbnîța, Slobozia, Ciorna, Tiraspol”⁴⁸

⁴³ *Ibidem*. Ordinea literelor este conform alfabetului rusesc.

⁴⁴ О. Галущенко, *О первой конституции молдавского народа*, în „*Вехи молдавской государственности*”, Кишинев, Метромаш, 2000, с. 56.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 57.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Prima Constituție a RASSM a fost adoptată la 23 aprilie 1925. A se vedea *Вехи молдавской государственности...*, pp. 29-38.

⁴⁸ Raioanele sunt prezentate în ordinea alfabetului rus.

și orașul Tiraspol, care este supus nemijlocit organelor superioare ale puterii de stat a RASS Moldovenești⁴⁹.

Prin urmare, hotarul de vest al RASS Moldovenești nu a fost nici măcar declarat pe râul Prut, ci rămânea pe râul Nistru.

În plus, Sovietul Suprem al URSS, în legea adoptată la 2 august 1940 privind formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, evidențiază Basarabia și RASSM ca entități separate. „Venind în întâmpinarea oamenilor muncii din Basarabia, a oamenilor muncii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească privind reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din RASS Moldovenească [...]”, în componența RSSM unionale se includeau „șase raioane ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești și șase județe ale Basarabiei”⁵⁰.

În urma operației militare din 28 iunie-3 iulie 1940 și anexării Basarabiei la Uniunea Sovietică, competențele Comitetului regional moldovenesc al PC(b), cele ale Sovietului Suprem și Consiliului Comisarilor Poporului din RASSM au fost extinse și asupra teritoriului dintre Prut și Nistru. Basarabia întreagă a fost încorporată în RASSM, prin urmare, și în RSS Ucraineană.

Așadar, în politica externă în anii 1918-1924, în Europa de Sud-Est, Rusia sovietică și URSS au continuat principiile țariste: extinderea teritorială, dominația în zona Dunării, în Balcani și strâmtoarele Mării Negre. Atitudinea URSS față de România a fost arogantă și agresivă. Problema fundamentală în relațiile dintre cele două țări în anii 1918-1924 era rezistența României în calea extinderii imperiului sovietic în sud-vestul Europei, din care deriva și chestiunea Basarabiei.

Anexa nr. 1.

Raportul profesorului Academiei Statului Major General al Armatei Roșii, F.V. Kosteaev, către președintele Consiliului Revoluționar-Militar al Republicii Sovietice Ruse, L. D. Troțki, privind problema Basarabiei⁵¹

Statului Major General I
Sediul central
F. V. Kosteaev
„15” martie 1920
or. Moscova

Strict secret

Președintelui Consiliului Militar Revoluționar al Republicii

Importanța militară a Basarabiei este determinată de faptul că ea, atât prin amplasarea sa relativă (se află pe direcția operațională către Odesa și către cursul mijlociu al râului

⁴⁹ *Вехи молдавской государственности...*, pp. 29-38.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 93.

⁵¹ A se vedea raportul Kosteaev și anexele „Informație istorică privind Basarabia” și „Gubernia Basarabia. Structura etnică”: <http://orenbkazak.narod.ru/bessarabia.PDF>

Nipru), cât și prin proprietățile sale fizice (mai ales prin obstacolele greu de trecut ale râului Nistru și, parțial, ale râului Prut) acoperă tot sudul Rusiei, atât dinspre România, cât și dinspre Ungaria. De aceea, păstrarea Basarabiei pentru Rusia și recunoașterea de către România a fostei frontiere de stat⁵², chiar și cu prețul altor concesii, este pentru Rusia un act militar de însemnătate capitală.

Prin urmare, prima propunere făcută României ar trebui să se bazeze pe necesitatea păstrării Basarabiei pentru Rusia.

În cazul în care, cel mai probabil, România va propune principiul conform căruia Basarabia îi aparține în baza dreptului popoarelor la autodeterminare, din perspectiva militară și în deplină conformitate cu datele etnografice și istorice va trebui ca frontiera de stat cu România și fie trasată astfel, încât să fie posibilă păstrarea pentru Rusia a părților Basarabiei, care se găsesc pe cele mai importante direcții operaționale: spre Odesa și spre cursul mijlociului al râului Nipru.

1. Spre Odesa și litoralul Mării Negre se află căile ferate care vin dinspre România: Iași-Bender-Odesa, Galați-Bender-Odesa, Galați-Akerman-Odesa, de o importanță strategică enormă.

Toate aceste drumuri traversează trei județe — Bender (Tighina), Ismail și Akerman (Cetatea Albă); dintre ele județul Akerman se învecinează nemijlocit cu raionul cu o populație predominant rusă (36,5% — ruși, 16,5% — moldoveni); județul Ismail — cu doar o ușoară predominare a moldovenilor în raport cu rușii (39,1% moldoveni, 32% ruși, 12,5% bulgari), moldovenii populând partea de vest a județului, iar rușii, în cea mai mare parte — partea de est; în județul Bender ruși reprezintă jumătate dintre moldoveni.

De asemenea, trebuie remarcat faptul că nici Moldova, nici Valahia nu au stăpânit niciodată partea Basarabiei de la sud de orașul Bender.

De aceea, frontiera de stat dintre Rusia și România în direcția Odesa, în conformitate cu datele etnografice și istorice, poate fi proiectată după cum urmează: Bender (pentru Rusia, inclusiv ca trecere peste Nistru)⁵³ - râul Lunga până la vărsare și, în continuare, o linie dreaptă spre Reni; această frontieră poate fi îndreptată de la Bender direct la gura râului Lunga.

Această frontieră de stat, în afară de faptul că creează un cap de pod în fața raionului Odesa, ne păstrează în continuare cele mai importante căi ferate din Sudul Basarabiei, coasta Mării Negre de la Odesa până la gura râului Dunărea și cursul inferior al Dunării.

2. În direcția cursului mijlociului al râului Nipru se află singurul județ cu populație rusă predominantă - Hotin (ruși - 59,5%, moldoveni - 23,8%), care ar trebui să aparțină în mod incontestabil Rusiei.

Această parte a Basarabiei include legătura feroviară directă de la Cernăuți la Jmerrinka și în continuare la Kiev.

Frontiera de stat în această parte a Basarabiei poate fi proiectată astfel: Mogilev (Podolsk) - gura râului Rakoveț.

⁵² Se are în vedere granița ruso-română pe râul Prut și pe Dunăre.

⁵³ Această propunere a fost realizată în urma războiului de la Nistru din 1992, când conducerea de la Chișinău a cedat separatiștilor pro-ruși de la Tiraspol orașul Bender cu împrejurimile sale și podul peste Nistru.

3. Pentru a diminua importanța părții Basarabiei care, pe baza criteriilor etnografice, ar trebui să treacă la România (de la Moghilev până la Bender) și se întinde la 25 - 50 de mile de la linia de cale ferată Odesa-Jmerinca⁵⁴, României, din perspectivă militară, trebuie să i se pună condiția neutralizării acestei părți a Basarabiei, adică să i se interzică României să mențină în această parte a Basarabiei trupe, cu excepția celor de frontieră, să construiască fortificații, să păstreze depozite etc.

Concomitent cu soluționarea problemei privind frontiera de stat trebuie pusă și problema garanțiilor militare, iar România trebuie, la fel ca și Estonia, să înlăture de pe teritoriul său toate grupurile, organizațiile și trupele care își pun scopul de a lupta cu Rusia Sovietică.

Cer instrucțiuni privind problemele enunțate ca bază în negocierile pașnică.

Anexe: 1) harta frontierei proiectate⁵⁵;

2) schiță istorică și etnografică.

Informație istorică privind Basarabia

Anexa nr. 2

Până în secolul al XIII-lea triburile slave – uglichii, care locuiau între Nistru și Dunăre (actuala Basarabia) și care au avut orașele Peresecena, Tighina (Tungate) — acum Bender) și Belgorod (acum Cetatea Albă), erau subordonate cnejilor din Kiev și Galiția.

La începutul secolului al XIII-lea, terenurile uglichilor au căzut sub stăpânirea tătarilor.

În secolul al XII-lea, în Basarabia apar românii. La începutul secolului al XV-lea, Basarabia a trecut de la tătari la Lituania, dar către 1432 era deja sub puterea turcilor.

În secolul al XVI-lea, Bugeacul a fost cedat tătarilor.

La sfârșitul secolului al XVI-lea și până în 1621, Basarabia a aparținut Poloniei. După 1621, până în secolul al XIX-lea, a rămas sub puterea turcilor.

În conformitate cu Tratatul de la Belgrad din 1739 Basarabia a rămas sub puterea turcilor.

Potrivit Tratatului de la Kuciuk-Kainargi din 10 iulie 1774 (ratificat la 13 ianuarie 1775) Rusia a dobândit teritoriile dintre Nipru și Bugul de Sud, însă Basarabia a fost înapoiată Turciei.

Conform Tratatului de la Iași din 1791 Rusia a obținut teritoriul până la Nistru.

În conformitate cu Tratatul de la București de la 16 mai 1812, întreaga Basarabie a trecut la Rusia, însă Moldova și Valahia au rămas sub puterea Turciei.

Conform Tratatului de la Adrianopol din 1829 Rusia a obținut gurile Dunării cu insulele și cu orașul Sulina.

Potrivit Tratatului de la Paris din 18 (30) martie 1856 (ratificat la 27 aprilie 1856), Rusia a cedat Turciei partea de sud a Basarabiei (întregul județ Ismail și părți ale județelor Cahul și Ackerman) și gurile Dunării cu insulele și orașul Sulina.

Conform Tratatului de la Berlin din 1878, Rusia și-a întors partea de sud a Basarabiei (întregul județ Ismail și părți ale județelor Cahul și Ackerman) și gurile Dunării cu insulele și orașul Sulina.

Conform Tratatului de la Berlin din 1878, Rusia și-a întors partea de sud a Basarabiei, dar gurile Dunării au trecut la România.

Întocmită de I. Modenov.

⁵⁴ Este vorba de spațiul de pe malul stâng al Nistrului, populat în principal cu români.

⁵⁵ Harta nu a fost găsită.

Gubernia Basarabia. Structura etnică

Județele	Numărul total al locuitorilor	Velicorușii malorușii, bielorușii	Polonezii	Bulgarii	Moldovenii	Germanii	Grecii	Albanezii	Armenii	Țigani	Evreii	Turcii	Alții
Chișinău, or. Chișinău	363 900 -	13,82 % 30,16 %	1,32 3,00	0,40 0,85	62,91 17,59	0,84 1,17	0,14 0,28	- -	0,22 0,34	0,65 0,14	19,45 45,93	0,02 0,03	0,23 0,51
Akerman, or. Akerman	402 200 -	36,37 74,22	0,12 0,59	21,32 1,04	16,39 0,73	16,35 0,70	0,04 0,15	- -	0,25 2,15	0,40 0,10	4,63 19,72	3,91 0,18	0,22 0,42
Bender, or. Bender	295 300 -	20,40 53,85	0,65 3,20	7,61 0,35	45,15 7,35	2,90 0,96	0,06 -	- -	0,05 0,24	0,45 -	8,43 33,40	14,15 -	0,15 0,65
Bălți, or. Bălți	286 700 -	18,13 22,84	0,68 2,89	0,01 0,04	66,35 17,08	1,00 0,56	0,05 0,09	- -	0,08 0,27	0,73 0,03	12,88 55,86	- 0,02	0,09 0,32
Ismail, or. Ismail	348 500 -	32,08 72,35	0,22 0,55	12,52 4,20	39,10 7,13	1,95 0,28	0,73 2,25	0,34 -	0,07 0,42	0,47 0,13	4,80 12,27	7,25 0,10	0,47 0,37
Orhei, or. Orhei	288 400 -	8,24 11,54	0,27 0,95	0,04 0,04	77,87 27,60	0,10 0,08	0,07 0,07	- -	0,09 0,56	0,75 0,95	12,50 67,85	- -	0,07 0,36
Soroca, or. Soroca	302 200 -	20,90 19,53	0,80 1,97	0,01 0,01	63,21 20,88	0,48 0,14	0,03 0,03	- -	0,06 0,03	0,20 0,08	14,25 66,97	- -	0,06 0,36
Hotin, or. Hotin	411 400 -	59,54 47,02	0,72 2,33	- -	23,84 0,26	0,22 0,13	- -	- -	- 0,05	0,03 -	15,60 60,06	- -	0,05 0,15
Întreaga gubernie	2698 600	27,80	0,60	5,33	47,58	3,11	-	-	-	0,45	11,79	2,88	0,46

Mihai Țurcanu*

THE MOLOTOV-RIBBENTROP PACT AND THE BRITISH SECURITY GUARANTEES FOR ROMANIA (SEPTEMBER-OCTOBER 1939)

PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP ȘI GARANȚIILE DE SECURITATE
BRITANICE OFERITE ROMÂNIEI. (SEPTEMBRIE-OCTOMBRIE 1939)

Acest studiu descrie evoluția aspectelor politice și diplomatice ale relațiilor româno-britanice din primele două luni ale celui de-al Doilea Război Mondial. Această evoluție este analizată pornind de la impactul pe care Pactul Ribbentrop-Molotov și izbucnirea războiului l-au avut asupra sa. Studiul se concentrează asupra unei perioade scurte de timp, evidențind și explicând modul în care considerentele strategice britanice, dictate de scopul de a înfrînge Germania și influențate decisiv de intrarea sovietică în război, au determinat politica Londrei față de România și actualizarea atitudinii britanice față de garanțiile de securitate oferite anterior. Astfel focalizat, studiul presupune familiarizarea prealabilă a cititorilor, cel puțin în termeni generali, dar corecți, cu o serie de alte circumstanțe, evenimente și procese (cum ar fi circumstanțele în care britanicii au oferit României garanțiile de securitate din 13 aprilie, relațiile României cu Polonia din perspectivă britanică, atitudinea britanică față de revizionismul maghiar și bulgar, politica britanică față de problema petrolului românesc, relațiile turco-britanice, negocierile trilaterale turco-franco-britanice din vara și toamna anului 1939, politica externă a României în general și relațiile româno-germane și sovieto-române în special, etc) care au avut o influență directă sau indirectă asupra problemei analizate.

Cuvinte cheie: Marea Britanie, Basarabia, România interbelică, garanții de securitate.

The immediate consequences of the signing of the Ribbentrop-Molotov Pact were regarded by Romanian diplomats in London as „incalculable”, but their reports to the Romanian Ministry for Foreign Affairs (R.M.F.A.) reflected the conviction that Stalin’s move did not change Britain’s decision to militarily oppose Nazi aggression¹; R. Hoare² also assured Gafencu that England’s intention to decla-

* **Mihai Țurcanu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.06>

¹ *Florescu to R.M.F.A., no. 1057 of 22 August 1939*, f. 368-369 in A.M.A.E.R., fund 71/Anglia, v. 10; at that time, Radu Florescu was Counselor at the Romanian Legation in London.

² Reginald Hoare served as Britain’s Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary to Romania between 1935 and 1941.

re war on Germany if it attacked Poland was not affected by the Ribbentrop-Molotov Pact and that public opinion and the British parliament were unanimous in supporting the Cabinet's approach³; among other things, we might add here that the fact that England renewed its commitment to Poland and even strengthened it by signing a Treaty of Mutual Assistance on 25 August 1939 demonstrates the unfoundedness of biased insinuations or interpretations questioning the seriousness of British intention to oppose the Nazi aggression through military means. It seems that those who were in fact willing to strike a deal with the Nazis did so using such insinuations as a pretext (based on the «The thief shouts „Catch the thief!” louder than everyone else» principle), and the Romanian Legation in London was reporting back home the fact that British official circles appreciated the Soviet step as a desire to „let the capitalist countries go to war while Russia secures an expectative position in Europe”⁴; on September 7, 1939, Stalin confirmed the correctness of this assumption in a meeting attended by members of the Comintern and the Politburo⁵. Regarding the viability, in the aftermath of the Ribbentrop-Molotov pact, of the security guarantees offered by Britain to Romania on 13 April, Alexandru Crețianu⁶ was expressing undue optimism when he concluded that despite some „perplexities about England's attitude toward Hungary's territorial claims, it must be emphasized that both the text and the spirit of the Franco-English guarantee leave no doubt as to guaranteeing our territorial integrity”⁷.

The Romanian Minister in London, V. Tilea reported to R.M.F.A. the fact that diplomats accredited in the British capital circulated concerning information about the impact that the Soviet-Nazi agreement would have on Bessarabia and Transylvania⁸. Shortly after the conclusion of the Soviet-Nazi pact, Halifax personally conveyed to Tilea his opinion that there was a possibility that the agreement would involve a division of Poland, but also that, as England's position was determined, the fate of peace or war was entirely in the hands of Germany; Tilea, for his part, assured Halifax that although the Soviet-Nazi agreement had greatly complicated Romania's position, its foreign policy remained unchanged. Tilea also conveyed to Gafencu – the Romanian Foreign Minister, his view that the agreement between Hitler and Stalin proved that Germany could not be relied upon in the effort to resist Soviet revisionism (which was a fair assessment) and that, for such end, Romania could only rely on British support (a rather wishful thinking based on the misunderstanding of the situation)⁹. After the conclusion of the pact, the British ambassador to Moscow, Seeds, famously accused

³ Hoare to Gafencu, 23 August 1939 in A.M.A.E.R., fund 71/Anglia, v. 7, f. 156.

⁴ Florescu to R.M.F.A., no. 1058 of 23 August 1939, in A.M.A.E.R., fund 71/Anglia, v. 10, f. 370.

⁵ Ivo Banac, *Diary of Georgi Dimitrov*, Yale University Press, New Haven & London, pp. 115–116.

⁶ Alexandru Crețianu was Secretary General at the Romanian M.F.A.

⁷ Al. Crețianu, *Securitatea României în cadrul angajamentelor internaționale, 25 August 1939* in A.M.A.E.R., Fund 71/România, vol. 7, f. 152.

⁸ Idem, *Tilea to R.M.F.A., no. 1094 of 2 September 1939*.

⁹ *Tilea to R.M.F.A., no. 1070 of 26 August 1939* in A.M.A.E.R., fund 71/Anglia, v. 10, f. 376-380.

the Soviet government of bad faith. Yet the Cabinet, faithful to its characteristic consistent, calm, and rational manner, remained fully aware of the fact that in the eventuality in which Britain became engaged in conflict with Germany, it had absolutely nothing to gain by adopting a hostile attitude towards the U.S.S.R.. This is precisely why Tilea informed the R.M.F.A. that the British authorities were asking the English press „to write with care and tact on the topic of the future Soviet foreign policy”, and that, for the same reasons, a reserved tone was also imposed upon the public discourse on Italy¹⁰.

Regarding the attitude on the eve of the war adopted by Romania towards Poland, Tilea informed the Foreign Office of the fact that it will be one of benevolent neutrality, while also making gratuitous political or propagandistic statements, such as that „...of great importance for the whole of Europe is for Romania to be strengthened and emerge powerful at the end of the war, in order to be able to save, as in 1919, the whole of Europe from Bolshevism”¹¹. On the other hand, and this highlights clearly the essence of the so-called „equilibrium policy” pursued by Carol II, the King of Romania, the latter charged Gigurtu¹² to travel to Germany to meet with Goring on September 9 to convey him „his word that the declaration of neutrality was only a step towards an alliance with Germany”¹³.

The outbreak of hostilities brought the issue of Romanian oil to the forefront of the British government’s attention. The economic and trade aspects of the Romanian-British relations are not the subject of this paper, yet the oil matter, in the context of the British blockade of Germany, had such a prominent weight in the general equation of the Romanian-British relations, that we must assume it to be known, at least in general terms, by the readers.

The outbreak of war accelerated Britain’s policy of diplomatic pressure on Romania to determine the latter’s alignment with the objectives of the British strategy, despite Bucharest’s official declaration of neutrality of September 6. During the timeframe analyzed in this paper, ie the first two months of the war, the British policy towards Romania followed the course assumed in the summer of 1939. In the framework of this policy, and from a British-assumed perspective, Romania had to reach comprehensive agreements with Hungary¹⁴ and Bulgaria to prevent the latter two from aligning with Germany’s foreign policy that,

¹⁰ Tilea to R.M.F.A., no. 1111 of 5 September 1939 in A.M.A.E.R., fund 71/Anglia, v. 10bis, f. 18.

¹¹ Idem, Tilea to R.M.F.A., no. 1078 of 26 August 1939, f. 392-394.

¹² Romanian pro-German politician and Prime Minister in July-September 1940.

¹³ Record of the Conversation between Ribbentrop, Gigurtu and Manoilescu on 26 July, at Fuschl, in *Documents on German Foreign Policy*, v. 13, p. 301.

¹⁴ In fact, since June 1939, Hungarian diplomats in London have been working to change Britain’s attitude towards Hungarian territorial claims in Transylvania, alleging that the already issued British security guarantees to Romania have indirectly contributed to the intensification of the persecution of the Hungarian minority in Transylvania and that, in this situation, Hungary could no longer contemplate an exclusively peaceful solution to its territorial claims: *Halifax to O’Malley*, no. 32 of 15 iunie 1939, in DBFP, third series, vol. VI, 1939, London, 1953, p. 77-

to that end, fueled their revisionist hopes. The conclusion of such agreements was regarded by the British as a key step necessary to be taken in order to reach their main foreign policy goal in south-eastern Europe: the establishment of a bloc of allied neutral states acting as a bulwark against German expansion in the Balkans. However, and the British knew this, such agreements could only be reached on the basis of Romanian territorial concessions in Dobrogea and Transylvania. From the first days of the conflict, Alexander Cadogan (the Permanent Under-Secretary of State for Foreign Affairs) asked Tilea about the actions taken by Romania in order to reach an agreement with Hungary, but received only an evasive answer¹⁵, while at Sofia, the British Minister George Rendel explained to the Bulgarians the reasons for Britain's entry into the war through statements conveyed in such terms that were interpreted by Romanian diplomats as clearly encouraging Bulgarian revisionism¹⁶. The Romanians were guessing correctly, up to a certain point, what was the situation in terms of actual British intentions. Given that Germany, by occupying the western half of Poland, reached the northern border of Romania, Rendel was of the opinion that that would have been enough to force Romania, through the pressure exerted jointly with Hungary and Bulgaria (by virtue of the revisionist claims of these states), to enter into the political sphere of influence of the Reich. In order to avoid the «vast» consequences of Germany's capture of Romania's potential, Rendel suggested to Halifax that

78; Halifax informed Gafencu, through the British Legation in Bucharest, about the content of this effort. Although the British government refused to express its view on the veracity of such allegations, still, in connection with the deterioration of the security climate in Europe, Halifax expressed concern regarding what he considered a dangerous situation determined by the deterioration of the Romanian-Hungarian relations, and asked the Romanian government to avoid situations which would further strain the aforementioned relations: Idem, *Halifax to Le Rougetel*, no. 298 of 8 August 1939, p. 629-631; more interesting seems to be what the British government had to say about the Hungarian claims: Halifax told Gafencu that the British government intended to let the Hungarians know that it „had no wish to close their mind to the existence of this issue or to the importance that the Hungarian government attach to it” expressing the view that the matter could be resolved by peaceful negotiations in a calm atmosphere, but that the existing situation excluded, for the time being, such prerequisites: Idem, *Halifax to Le Rougetel*, no. 299 of 8 August 1939, p. 631-632. Gafencu was unpleasantly surprised by the British approach: Idem, *Le Rougetel to Halifax*, no. 288 of 10 August 1939, p. 641-642. The Romanian prime minister, Armand Călinescu was infuriated by the British approach, which he considered to be putting him, who „dammed the totalitarian tendencies in Romania” and was „basing the country's independence policy on the foundation of friendship with France and England”, in an impossible situation. Călinescu warned the British that their attitude was undermining his position, as the Romanian public opinion was against any territorial cession and would have regarded with hostility the British approach if it gained knowledge of it: Idem, *Le Rougetel to Halifax*, no. 292 of 11 August 1939, p. 660-661. Accordingly, Halifax promised not to make any reference to Hungarian territorial claims in British correspondence with Hungarian diplomats: Idem, *Halifax to Le Rougetel*, no. 309 of 14 August 1939, p. 687.

¹⁵ Tilea to R.M.F.A., no. 1112 of 5 September 1939 in A.M.A.E.R., Fund 71/Anglia, v. 10bis, f. 24.

¹⁶ Eugen Filloti (Minister of Romania in Sofia) to R.M.F.A., no. 2482 of 8 September 1939. Anexă: Declarațiile ministrului Angliei la Sofia in A.M.A.E.R., Fund 71/Anglia, v. 8, f. 288-291.

the United Kingdom should take the initiative and prevent such an encirclement of Romania by mediating a Romanian-Bulgarian political agreement based on the cession of the southern part of Dobrogea (the «Quadrilateral»). However, the Romanians, unlike the British, were convinced, or at least seemed convinced, that Bulgaria had already and irreversibly entered the orbit of Germany and that, therefore, any attempts at Romanian-Bulgarian mediation were in fact futile; the British diplomats, who did not regard this thesis as accurate, were aware of the Romanians' refusal to discuss the matter and sensed that too much insistence on their part could have thrown Romania into the arms of Germany. Yet, on the other hand, they believed they needed to make to Romania clear the point that should the latter align itself with Hitler, such a desperate act would have still not been enough to secure its possession of the Quadrilateral, which the Germans would have had to use in any scenario as the main bargaining chip in their interaction with Bulgaria. Based on this rationale, the British diplomats in Sofia believed that the only choice Romania had was between bad and worse, that is, either to «offer» Bulgaria the Quadrilateral as soon as possible as proof of goodwill, or to postpone the inevitable cession until the Bulgarian threat materialized in the form of an ultimatum supported by the Germans, in which case the credit for this victory of the Bulgarians would have belonged to Hitler¹⁷. By mid-September, the British Cabinet agreed in principle with the above reasoning and authorized R. Hoare to convey to the Romanian government that it attached great importance to the strategic position of Bulgaria, considered in London to be the „key” of the Balkans, and on whose goodwill depended also to a large extent the aid that Romania could hope to receive from Turkey. However, being aware of the risk that such an approach entailed for the Romanian-British relations that could have been, by taking such an initiative, „irreparably affected at that extremely critical moment”, Halifax instructed Hoare not to make such representations unless in favorable chosen circumstances and in a form and language suitable to the sensitivity of the matter¹⁸. Hoare undertook to wait for the right opportunity in this regard but warned his superiors that territorial issues were viewed in Romania in a „desperately delicate” manner¹⁹. The Romanian and British diplomatic correspondence from September shows the persistent concern for Turkey's stance in relation to its obligations to Romania within the framework of the Balkan Entente, in relation to ongoing trilateral negotiations between Turkey, Britain and France, but also in relation to the support that the British and the French needed to obtain from the Turks with a view to upholding the guarantees offered to Romania on 13 April. One particularly problematic aspect of the matter is related to the fact that in May-June, in the context of the signing of the Anglo-Turkish provisional secu-

¹⁷ *George Rendel to Foreign Office, no. 176 of 12 September 1939*, in A.N.I.C., fund Microfilme Anglia, inventory 3493, roll 282.

¹⁸ *Idem, Foreign Office to Hoare, no. 385 of 14 September 1939*.

¹⁹ *Idem, Hoare to Foreign Office, R. 7583/6499/57 of 15 September 1939*.

rity agreement, Romania opposed the British initiative of determining Turkey to subscribe, in precise terms, to Franco-British guarantees issued to Romania on April 13. This opposition was offered by the Romanians based on the rationale that such a step would have undermined the neutrality of the Balkan Entente in the eyes of Germany by the fact that a member of this alliance, ie Turkey, was committing to join the British in the event of a conflict in the Balkans. The problem was further complicated by the U.S.S.R.'s entry into World War II, as the September 17 Soviet attack on Poland indicated that aggression against Romania could come not just from the Nazis, but also from the Soviets. The Turkish Ambassador in London, Aras, had informed Halifax already since June that Turkey could not, by virtue of its agreements with the U.S.S.R., pledge to assist Romania against Soviet Russia. Even more significant for our topic is that, on that occasion, Halifax agreed with Aras, and even suggested him the possibility of an exchange of notes excluding Russia from the ranks of potential aggressors targeted by security guarantees, so that the Soviets would not oppose Turkey subscribing to these security guarantees offered by the French and British to Romania²⁰. This makes it clear that even as early as June 1939, the British decision-makers of the highest level were clearly considering a scenario in which they would choose not to uphold their security guarantees to Romania should the latter be threatened by the U.S.S.R., as such a step would have simply been outside the scope of their general European policy^{21, 22}. At the same time, the Balkan Pact Treaty of February 9, 1934, was a mutual security guarantee concerning strictly the Balkan borders of these states, and its jurisdiction was strictly defined as the Balkan Peninsula. Even if one of the signatories was attacked by a non-Balkan power, the Treaty

²⁰ *Halifax to Sir H. Knatchbull-Hugessen, no. 231 of 15 iunie 1939 in DBFP, third series, vol. VI, 1939, London, 1953, p. 82-83.* In June 1939, the Soviets supported the idea of Turkey joining the Anglo-French guarantees offered to Romania against Germany: Onur Isci, *Russophobic neutrality: Turkish diplomacy, 1936-1945*, A Dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences of Georgetown University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History, Washington, 2014, p. 64.

²¹ Aras was referring to the 1925 Turkish-Soviet Treaty of Friendship and Neutrality, which provided that neither of the signatories could enter into any „combination” with any of the other’s neighbors without his prior consent.

²² There are, nevertheless, other, internal British documents signed by Halifax and in which the State Secretary for Foreign Affairs expresses the opinion that the guarantees covered also Romania’s eastern border against a potential Soviet attack: *Halifax to P. Lorraine (Ambasadaorul britanic la Roma), no. 274 of 21 iunie 1939, DBFP, third series, v. VI, London, 1953, p. 127.* The existence of such contradictory documents issued by the same source and at about the same time proves just how complicated the matter was in itself. It also serves as testimony to the fact that such documents should never be unequivocally regarded as „documentary evidence” of the veracity of intentions and dispositions. Thus, the example of this obvious contradiction shows why such primary sources should never be looked at outside the context of general and particular circumstances in which they were issued. In our particular case, it is worth looking into who were those to whom these dispatches containing such contradictory considerations were being sent.

was envisaged to be activated only if another Balkan state joined that attack, and only against that Balkan aggressor; moreover, according to the R.M.F.A., Turkey has signed the Balkan Pact Treaty under the secret reservation that Turkey "will in no case admit to being considered engaged in taking part in any acts directed against the U.S.S.R."²³.

The circumstances of the outbreak of the war forced also an important change in the British strategy towards Romania approved by the Chiefs of Staff Committee of the British Imperial Defense Committee on June 2, 1939, and which was that in the event of a conflict, the British government should not „under any circumstances want Romania to remain neutral”²⁴. In the first days after the outbreak of war, the Chiefs of Staff Committee revised its position, opposing the French pressure²⁵ directed towards an immediate Romanian involvement in the war on the side of the Allies. The revision was based on the grounds that such a move, due to Romania’s geographical location and limited capabilities, was perceived as having little practical value and potentially entailing the adverse effect of the probable entry of Hungary and Bulgaria into the war on the side of Germany, while the U.S.S.R. could have not been expected to miss such an opportunity to annex Bessarabia. At the same time, the British military was of the opinion that neutral, Romania retained the possibility to limit the access of the Nazis to its natural resources, while if it had been occupied, the Germans would have seized all the Romanian wheat and the oil wells, which even if destroyed, could have been rebuilt in a matter of weeks. Consequently, the Chiefs of Staff Committee recommended postponing Romania’s entry into the war for when it could have been properly supported, and its involvement could have had a direct influence on the outcome of the conflict²⁶. The Foreign Office diplomats agreed with the opinion of top British soldiers, being also aware of the fact that the Poles told the Romanians that they would not ask for military aid if Hungary remained neutral and that they, in their turn, would not get involved in a potential Romanian-Hungarian conflict unless Germany supported the Hungarians²⁷. The British government, which was, moreover, worried about the potential consequences of

²³ Al. Crețianu, *Securitatea României în cadrul angajamentelor internaționale, 25 August 1939* in A.M.A.E.R., Fund 71/România, vol. 7, f. 146-148.

²⁴ *Position of Romania in Time of War. Memorandum for official submission to the C.I.D. (Committee for Imperial Defence)*, annexed to Philip Nichols (*Șef al departamentului Sud of cadrul Foreign Office*) către Ingram, nr R.6101.87/G of 25 iulie 1939, in A.N.I.C., fund Microfilme Anglia, inventory 3494, roll 281.

²⁵ Pressure was also exerted through the French ambassador in Bucharest on R. Hoare to determine him to join France’s efforts to persuade the Romanian government to go to war, an initiative that surprised the Foreign Office: *Philip Nichols Maiorul Cornwall-Jones, no. R6811/G of 27 August 1939* in T.N.A. CAB 66/1 *Original Reference 1 (39)-50 (39)*, 1939 3 Sep-25 Sep, f. 29-31.

²⁶ *Idem, War Cabinet. Chiefs of Staff Committee. Position of Roumania. Report C.O.S. (39)5 by C. I. N. Newall, Dudley Pound, E. Ironside, 4 sept. 1939*, f. 25-28.

²⁷ *Idem, Hoare to Foreign Office, no. 328 of 26 August 1939 and Hoare to Foreign Office, no. 317 of 24 August 1939*, f. 32-34.

Romania's entry into the war on Italian policy, was so keen as to avoid Romania's involvement in the war, that it went as far as to exact from the French government the promise to avoid putting any pressure in this regard upon the Romanians without coordinating such actions with them first²⁸. If, from a legal standpoint, Romania did not owe Poland any support in the wake of the German attack²⁹, then the Soviet attack on September 17 put Romania in a position where it had to fulfill its legal obligation as an ally. However, Carol's government decided not to do so, and Tilea justified this decision in London by referring to the „special situation” of Romania, which, if it had fulfilled its obligations, would have probably been forced to engage on two fronts against both Germany and Soviet Russia, with Hungary and Bulgaria waiting for the right time to take action. Tilea found complete understanding at the Foreign Office, which understanding must be linked to the fact that the British, whose goal - that guided as a cardinal point their entire foreign policy since September 3 - was the defeat of Nazi Germany, did not intend to engage in any conflict with the U.S.S.R. to help Poland or Romania. Yet reflecting the same British approach was also the news that Tilea sent to Gafencu on September 17 informing him that “the unilateral guarantee is not yet effective in the East”³⁰. At the same time, even after the Soviet intervention, the Chiefs of Staff Committee under the War Cabinet continued to regard Germany as the primary danger to Romania and believed that the latter would be the former's next victim. According to the Committee's reports, in such a scenario Britain would not have been able to provide immediate assistance to Romania, ie to immediately implement the provisions of the April 13 guarantee, but would have had to limit its response at continuing to mount economic pressure upon Germany, as well as at consolidating its military capabilities in the West until it had become able to take effective offensive action against Germany³¹. Moreover, allied military experts recommended that Romania should not be supplied with spare war material, as even armed, Romania could have been „easily” defeated and conquered by Germany, in which case this equipment would have fallen into the hands of the Nazis. On the other hand, they were of the opinion that armed

²⁸ Idem, *Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 12 September 1939*, W.P. (39) 25, f. 207.

²⁹ Due to their alliance being focused exclusively on the eastern flank; in March-April 1939, when Hitler's next most likely target seemed to be Romania, the Poles employed this very rationale to oppose the British initiative of transforming the Polish-Romanian mutual defense agreement into an *erga omnes* alliance: *Appendix V. Instructions to the British Military Mission to Moscow. Staff conversations with Russia. Memorandum for the guidance of the U.K. Delegation in DBFP*, third series, vol. VI, 1939, London, 1953, p. 772; *Securitatea României în cadrul angajamentelor internaționale, 25 August 1939* in A.M.A.E.R., Fund 71/România, vol. 7, f. 144-145.

³⁰ *Tilea to R.M.F.A., no. 1163 of 17 September 1939* in A.M.A.E.R., fund 71/Anglia, v. 10bis, f. 81-82.

³¹ *War Cabinet. Chiefs of Staff Committee. The possible course of the war: appreciation 18 September 1939. Report*, C.O.S. 39 (35), T.N.A. War Cabinet Memoranda W.P. (39) 1 – W.P. (39) 50, vol. I, f. 280-281.

Turkey could have successfully resisted Hitler and, also due to its strategic position, considered it to be the „key” to the security of the British positions in the Near and the Middle East and therefore recommended „maximum” support being provided to that country³².

Although Halifax had warned the British government since September 12 about the possibility of an attack against Poland from the East³³, opinions were divided within British government officials and parliamentarians with regard to the Soviet motives behind this action, as well as with regard to what the British government’s reaction should have amounted to. Chamberlain, for instance, labeled the move as „cynical”³⁴, but the British were not sure that it was carried out in close cooperation with the Nazis, with whom the Soviets have, in fact, coordinated as early as September 10 even the official pretext for their attack upon Poland, ie the “need” to protect the Ukrainians and Belarusians „threatened” by Germany³⁵. For instance, the British ambassador in Moscow was of the wrong opinion that the Soviet action surprised the Germans³⁶. On the other hand, Churchill can be said to have been enthusiastic about the news of the Soviet invasion and accepted (or, rather, pretended to accept) the arguments of the U.R.S.S. at face value³⁷, which demonstrates (once again) how easy it is for greatest statesmen to transition from loyalty to cynicism, when the interest dictates it. The British government’s official statement of 19 September 1939 rejected the pretext invoked by the Soviets for the invasion and vowed that the Soviet aggression «could not change the determination of the British government, supported by the whole country, to fulfill its obligations to Poland and to continue the war until its goals are achieved»³⁸; however, these goals were only those we briefly outlined above and amounted to the defeat of Germany. This was also pointed out by Halifax to the Polish ambassador in London, Raczynski, who was also shown that, since the secret protocol of the Polish-British Mutual Assistance Agreement was stipulated to be automatically activated only in the case of a German attack, the British Cabinet did not consider itself compelled to declare war

³² Allied Permanent Military Representatives, Gwydyr House, 28 September 1939, *Military Strategy to be adopted in the Near East including the Balkans*, in T.N.A., *Memoranda W.P (39) 51 – W.P. (39) 100*, v.2, f. 122, 129.

³³ Keith Sword, *British Reaction to the Soviet Occupation of Eastern Poland in September 1939* in *The Slavonic and East European Review* Vol. 69, No. 1 (Jan., 1991), p. 84.

³⁴ Chamberlain’s 20 September speech in the House of Commons, in HC Deb 20 September 1939 vol 351 cc975-1024, available at https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1939/sep/20/war-situation#S5CV0351P0_19390920_HOC_309, retrieved on 9 April 2020.

³⁵ M. Țurcanu, *O cronică a relațiilor româno-germane (aprilie 1939 – iunie 1941)*, in *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 2 (110), Chișinău, 2017, p. 120.

³⁶ Keith Sword, *British Reaction to the Soviet Occupation of Eastern Poland in September 1939* in *The Slavonic and East European Review* Vol. 69, No. 1 (Jan., 1991), p. 86.

³⁷ Martin Kitchen, *Winston Churchill and the Soviet Union during the Second World War* in *The Historical Journal*, vol. 30, No. 2 (Jun., 1987), p. 415.

³⁸ The Romanian version of this statement is to be found in A.M.A.E.R., Fund 71/Anglia, v. 8, f. 293.

upon the U.S.S.R.³⁹. From the British point of view, the situation created through the Soviet aggression against Poland generated a number of potential opportunities. Among these was counted the new circumstance defined by the fact that the buffer zone between the two totalitarian regimes had disappeared and the British were expecting, as a result, that the tension between them would increase (as it would indeed happen), and that the Germans would thus be forced to keep a large number of divisions in the East. The British perceived also the risks entailed by this situation: they worried that if they treated U.S.S.R. on par with the Reich, they would thereby force the conclusion of a *de jure* Soviet-Nazi alliance, with the potentially fatal consequence that the combination of the technological, industrial, military, and material and human resources potential of the two totalitarian regimes could have for the fate of the Western democracies. However, and this was also due to the fact that the public was not aware of the secret protocol signed by Poland and Britain, the international public opinion was critical of London's decision not to aid Poland against the Soviet aggression. For instance, in the US, that decision was regarded by many as proof that London was waging an imperialist war in which it pursued selfish aims⁴⁰. Very soon, on September 28, the Soviets signed the Boundary and Friendship Treaty with the Nazis, and, in a joint statement, Molotov and Ribbentrop called on France and England to end the war against Germany, threatening to otherwise offer a coordinated German-Soviet response⁴¹; After this step, following which the British could no longer justify in their own eyes the Soviet aggression as being undertaken on «strategic grounds», they sought their way out of this predicament by entirely accepting the justification invoked by Soviets for attacking Poland - ie the defend the Ukrainians and the Belarusians. The exchanges of populations and territories undertaken by the Nazis and the Soviets on the occasion of the signing of the aforementioned treaty were chosen by the British as indirect proof of the veracity of that justification⁴². On the other hand, the Soviets were not inflexible in their relations with the British at that point. Maisky hastened to restore the prestige of the Soviet state marred by the agreement with the Nazis and assured the British officials that the U.S.S.R. did not want to see Nazi Germany emerge victorious as that would have meant the undisputed hegemony of that „capitalist” power over Europe from the Atlantic to the shores of the Black Sea. He, moreover, suggested that it would have been possible, in those circumstances, for Britain and the U.S.S.R. to sign a new Soviet-British trade agreement, but also to identify a form of cooperation based on the shared goal of containing the Nazi expansion in the Balkans⁴³. As

³⁹ Sword, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 91.

⁴¹ Țurcanu, *O cronică*., p. 121.

⁴² Sword, *op. cit.*, p. 93.

⁴³ M. Carley, „A Situation of Delicacy and Danger”: *Anglo-Soviet Relations, August 1939-March 1940*, in *Contemporary European History*, vol. 8, No. 2 (Jul., 1999), p. 180-181.

for Romania and its relations with England, the Soviet invasion of Poland, which decided the fate of that country unexpectedly quickly, exempted it from the duty to provide a transit corridor (through Constanța and on its territory) for the intended Franco-British aid; but the manner in which the Romanian authorities interned the Polish government aroused the indignation of the British government, Halifax being of the opinion that this action produced a „deplorable” impression as it was taken under German pressure and that Romania’s attitude was „all the more deplorable as it had received guarantees against German aggression”⁴⁴.

The nature of the duplicitous attitude of the British cabinet towards the Soviet invasion of Poland should be understood and noted due to essential similarities between the latter’s international situation and that of Romania, and especially from the perspective of their relationship with Great Britain. Romania, whose security relations with Britain were still based on the unilateral security guarantees of April 13, did not have a strictly defining agreement defining German aggression as its object, agreement that could have been invoked by the British to justify the discrimination they made between Soviet and Nazi aggression, but this did not mean that, with respect to the newly emerging Soviet threat, London could not get rid of its obligations to Romania just as easily. Above have been highlighted the early signs of the shaping of this attitude, and in the following, it will be seen precisely how it played out. Thus, even though in June 1939 Halifax was stating that the security guarantee granted to Romania was valid in the event of any attack from any direction⁴⁵, the Ribbentrop-Molotov pact made the British re-evaluate their attitude towards the possibilities generated by the new configuration of international relations in Eastern Europe. The island press correctly interpreted the Soviet invasion of Poland as evidence of the division of Eastern Europe into spheres of influence, intuiting that this deal would have wide repercussions, including on Bessarabia⁴⁶. The Romanian government has reacted negatively to these observations of the British press concerning the potential consequences of the Ribbentrop-Molotov pact for Romania. They were labeled by Gafencu as „biased and likely to unjustifiably alarm our public opinion”; the real problem was, however, that from September 1939 and up to June 1940, the Romanian statesmen were fighting, with all the perseverance that they were capable of, against believing in the imminence of the Soviet danger despite all the contrary signs and the fact that warnings in this regard were coming from all directions⁴⁷, which warnings Carol’s government did not want to take into account, with Gafencu instead choosing to believe „the reassuring explanations

⁴⁴ *Minutes of the meeting no. 22 (39) of the British War Cabinet*, in *War Cabinet Conclusions W.M. (39) 1 – W.M. (39) 66*, 3 sept. – oct. 1939, vol. I, Printed for the War Cabinet, November, 1939, p. 175.

⁴⁵ *Halifax to P. Loraine (ambasadorul britanic la Roma)*, no. 274 of 21 iunie 1939, DBFP, third series, vol. VI, 1939, London, 1953, p. 127.

⁴⁶ “Daily Herald” of 23 September in *A.M.A.E.R.*, Fund 71/Anglia, v. 18, f. 249.

⁴⁷ Mihai Țurcanu, *Statele Unite și problema Basarabiei*, București-Brăila, 2019, p. 253

given to us by the various Soviet diplomats⁴⁸, to the detriment of the analysis made by his own diplomats. Thus, towards the end of September, Tilea reported to his superiors from the R.M.F.A. his conclusion that the U.S.S.R. had „resumed” its imperialist policy - this time on a Bolshevik ideological basis, and that he himself was sure that Stalin was pursuing the occupation of „at least” Bessarabia and that, in this sense, the Soviet dictator had secured the support of Germany⁴⁹, but also of Italy, as Italy’s military attaché in London, Colonel Ruggieri, conveyed to the Romanian diplomat that the Soviet-Nazi agreement targeted also Bessarabia, about which Ruggieri was of the opinion that it should have been ceded by Romania. In such a scenario, Ruggieri assured Tilea that Italy would have attempted to influence Hungary and Bulgaria to refrain from action against Bucharest, and warned him that Romania could, otherwise, share the fate of Poland⁵⁰. At the same time, Tilea correctly predicted from London that the moment of the intensification of military activities in the East could be chosen by the Soviets as the most favorable for action against Romania⁵¹. Halifax was clearly concerned about Bessarabia when he asked the Soviet Ambassador Maisky on September 28 about the Soviet intentions towards Romania, a question to which he received no reply⁵², but the British Secretary of State was aware that, only two days before, Maisky had informed Beneš that “The U.R.S.S. intends to ask Romania for Bessarabia as soon as possible”⁵³. It can, however, be added that these demarches were of a general nature and were made for informational purposes, as we know from the diary of his personal secretary, Oliver Harvey, that Halifax was at that determined not to honor the British guarantee in the eventuality of the Soviet attack, even if Romania opposed such an attack militarily (as the provisions of the guarantee required it to do), because „nor can we, in fact help Romania against Russia *even if we would*, as Turkey would not help us against Russia”⁵⁴.

The Romanian government sought, at the end of September, to find out in an unofficial manner whether the guarantees were in any way affected by the new circumstances generated by the Soviet implementation of the secret provisions of the Ribbentrop-Molotov Pact. Tilea took the necessary (but informal) steps,

⁴⁸ *Gafencu to Romanian Legation in London, no. 62463 of 5 October 1939, in A.M.A.E.R., Fund 71/Anglia, v. 10bis, f. 199; moreover, Gafencu asked Tilea to reach “insistently” the British news agencies and the British war censorship, in order to prevent the circulation of the news: Gafencu to Romanian Legation in London, no. 65182 of 17 October 1939 in A.M.A.E.R., fund 71/Anglia, v. 18, f. 253, Idem, Tilea to R.M.F.A., no. 1309 of 19 October, f. 254; Idem, Tilea to R.M.F.A., no. 1294 of 18 October, f. 255.*

⁴⁹ *Tilea to R.M.F.A., no. 1205 of 26 September 1939 in A.M.A.E.R., Fund 71/Anglia, v. 10bis, f. 140.*

⁵⁰ *Idem, Tilea to R.M.F.A., 123 of 28 September 1939, f. 172-174.*

⁵¹ *Idem, Tilea to R.M.F.A., no. 1364 of 10 November 1939, f. 350.*

⁵² *Idem, Tilea to R.M.F.A., no. 1212 of 28 September, f. 170-171.*

⁵³ *Confidential annex to W.M. (39), 28th Conclusions, Minute 8, in T.N.A., CAB 65/3 Original Reference (39) 4-(39) 66 Annexes, 1939 5 Sep-31 Oct, f. 59.*

⁵⁴ *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey, 1937-1940, London, 1970, p. 323.*

and Cadogan informed him that the guarantees had been given to Romania at a time when the imminent threat to the Romanian state seemed to come from Nazi Germany and therefore they did not cover Romania's eastern border. He added that Britain could look for ways to help Romania in the case of a Soviet attack, but only if Turkey's concurrence could be secured in this regard (being isolated from Romania, such assistance could have been provided by Britain only through the Turkish Straits)⁵⁵. Tilea's request was discussed at the Sept. 29 Cabinet meeting, at which Halifax asserted that if the U.R.S.S. annexed Bessarabia, Britain would have had no more reason to declare war on it than it did in the case of the annexation of eastern Poland, a logic with which, continued Halifax, the French - who opposed any interpretation of the guarantee other than that directed against Germany - agreed⁵⁶ and that this should therefore be the official course of the Allies, while only the right manner for bringing the decision to the notice of the Romanian Government remained to be identified. The matter was discussed by the Cabinet on September 29, with most of its member expressing the opinion that the U.S.S.R., being a „non-European power,” the guarantees were not applicable to the eventuality of its aggression⁵⁷ (the form in which they were issued stipulated that they would be activated in case of aggression by a European power). On October 6, 1939, the War Cabinet approved the course proposed by Halifax⁵⁸. Tilea understood correctly the true picture of the situation, reporting to his superiors from the R.M.F.A. that the issue, from the British perspective, amounted not just to the need to ensure the Turkish backing, but rather to the interest that Great Britain had in ensuring the neutrality of the U.S.S.R. in its conflict with Germany⁵⁹. In line with his, on 10 October 1939, Halifax informed Tilea directly that „in the early phase the United Kingdom wanted to avoid complications with Russia at all costs” and that if Romania chose to ask Britain directly (ie, in a formal manner) if its guarantees were applicable in the event of a Soviet

⁵⁵ PRO, *Foreign Office: Roumania, British guarantee to Roumania, FO 371/23852*, in D. Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România, 1938-1940*, București, 1983, p. 152.

⁵⁶ *War Cabinet 31 (39). Conclusions Of a Meeting of the War Cabinet held at 1 0 Downing Street, S. W. 1, on Friday, September 29, 1939, at 11-30 A.M in T.N.A.*, War Cabinet Conclusions, W.M. (39)1 - W.M. (39) 66, 1939, v.1, f. 170. The Romanian historiography often repeats the groundless assertion that one of the main, although indirect, causes that led to the Soviet annexation of Bessarabia of 28 June 1940 was the fall of France. The implicit rationale is based on the prejudice of France being what is called „a traditional ally” (whatever that means) of Romania, and, due to this, could or would have somehow deterred or prevented the annexation. The quoted source proves that the French themselves were far from sharing such prejudiced views.

⁵⁷ Louise Atherton, *Lord Lloyd at the British Council and the Balkan Front, 1937-1940*, in *The International History Review*, Vol. 16, No. 1 (Feb., 1994), p. 39.

⁵⁸ *War Cabinet 39 (39), Conclusions of a Meeting of the War Cabinet held at 1 0 Downing Street, S.W. 1, on Friday, October 6, 1939, at 11 - 3 0 A.M.*, in T.N.A., War Cabinet Conclusions, W.M. (39)1 - W.M. (39) 66, 1939, v.1, f. 216-217.

⁵⁹ *Tilea to R.M.F.A., no. 1235 of 5 October 1939 in A.M.A.E.R., Fund 71/Anglia, v. 10bis, f. 206.*

attack, then the latter would have „probably” had to give a negative answer⁶⁰; Romanian diplomats, or at least those in London, assessed correctly what the general trend of the evolution of the problem was, and Tilea warned the R.M.F.A. not to force the Foreign Office to define its position in a categorical manner, as the answer would have been negative and it would have simply amounted „to an invitation to Russia to occupy us”⁶¹.

When analyzing this episode, it is essential not to lose sight of two facts. *The first one* is that the British were absolutely certain at that time that the Turks would not take the step of joining the British had the latter intended to support Romania in the eventuality of a Soviet attack. In fact, as shown above, they have themselves put forward the idea of signing a Turkish-British agreement stipulating the exclusion of such a possibility at the time when the Foreign Office was trying to enlist Ankara’s support for the Anglo-French security guarantees (directed against Germany) to Romania. Thus, it could be concluded without exaggeration that through the answer given by Cadogan to Tilea, the British „washed their hands” in a very diplomatic manner of the obligation assumed through the guarantee issued to Romania and which, whatever may be said, was formulated in a general manner applicable to any threat at any of the borders of Romania. Although the issue remained the main topic of discussion between Romanian and British diplomats for the next couple of months, it was in fact and from a British-assumed perspective, perceived as settled, and the decision through which it was settled was assumed as a matter of governmental policy. Therefore the opinion, widely regarded in the Romanian historiography as a fact, and expressed, for example, by D. Funderburk in the terms that „...under certain circumstances, the United Kingdom was willing to extend the coverage of the guarantee beyond the original German threat” or that Britain “was ready to interpret the guarantee in a broader sense, with applicability in certain circumstances also to the [Romanian] eastern border” seems to have little to no basis in reality⁶². *The second fact* that we must keep in mind in is that the guarantees had an unilateral character because the Romanian government refused in March-April 1939 to engage in any kind of bilateral negotiations with the British and insisted that these guarantees should be offered to them in a categorically unilateral manner. That meant that not only Romania could have no say on the form or content of the guarantee, but also that, since it was the unilateral decision of the British to issue them, the guarantees were also their sole responsibility, and that they could, based on this consideration, also disavow them without breaching any contract, agreement, pact, etc. This was entirely acknowledged by the R.M.F.A., who, answering to an inquiry

⁶⁰ *Referat al M.A.S. cu privire la adresa secretă no. 7621/III of 29 October 1939 a Marelui Stat Major al Armatei române cu referință la problema garanțiilor*, in A.M.A.E.R., Fund 71/România, v. 7, f. 288-289.

⁶¹ *Idem, Tilea to R.M.F.A., no. 1274 of 13 October 1939*, f. 247.

⁶² Funderburk, *op. cit.*, p. 152-153.

of the General Staff of the Romanian Army with reference to the issue of guarantees, admitted that in March-April, Carol wanted at all costs to avoid having any discussions that “would have engaged the Romanian government in negotiations that could have resulted in commitments for Romania - something which it wished to avoid”. In these circumstances, the R.M.F.A. was of the opinion that Romania could not do much to influence France and England, which were „the sole judges with regard to what those guarantees given to us covered, in terms of their application and duration” and admitted that the Allies were “obviously free at any time to withdraw the guarantee they gave us unilaterally. They may at any time, based on one or another action of Romania, which they would interpret as contrary to their interests, withdraw their guarantee”⁶³.

The reason why the British adopted this policy in relation to the Romanian-Soviet dispute over Bessarabia, must be sought exclusively in the fact that the adoption of a different policy would have been in dissonance with the supreme objective of Great Britain (as well as that of France), which was the defeat of Germany. All the secondary objectives and the actions taken in turn to achieve them were obligatorily subordinated to this main goal. Therefore, supporting Romania in the face of the Soviet threat (or, for that matter, Finland, Poland, or the Baltic States), simply did not fit into the logic of the actions the necessity of which was dictated by the imperative of the supreme objective. Gafencu was warned about this by the French ambassador to Bucharest, A. Thierry, when the former asked the latter on September 28, 1939, to clarify France’s position in relation to the guarantees offered to Romania. Thierry frankly stated on that occasion that the Soviet threat „will never divert England and France from the path on which they set out, namely that of fighting to the end, that is, until the final victory against Germany. The hopes of some Romanian pacifists ... namely that given the Russian danger, the western states must reach peace as soon as possible, will never persuade England and France to hurriedly receive a peace from Germany that would strengthen the Reich and weaken the Western Powers”⁶⁴. This is where lie the roots of the main divergence between the position of Romania (but also that of Poland, Finland, etc.) and that of Britain (but also of France, or the USA), which divergence is beginning to take visible shape precisely from this period. Britain, to whom a Soviet threat in 1939-1940 did not seem like a realistic possibility, regarded Germany as the existential danger that needed to be removed and saw no reason to provoke the Soviet animosity and thus lay the foundations of a Soviet-German alliance. On the other hand, Gafencu was of the opinion that «England and France had to fight not one war, but two wars, and that one

⁶³ *Referat al M.A.S. cu privire la adresa secretă nr. 7621/III din 29 octombrie 1939 a Marelui Stat Major al Armatei române cu referință la problema garanțiilor*, in A.M.A.E.R., Fund 71/România, v. 7, f. 287, 294.

⁶⁴ *Referatul lui Gafencu cu privire la întvederea avută cu Ambasadorul Franței, A. Thierry, la 28 September 1939, la M.A.S. in A.M.A.E.R., fund 71/România, v. 7, f. 226-227.*

victory is not enough if it is not followed by a second victory...» and that the two western powers «would not be able to consolidate the European peace on a just basis” if they did not assume against Soviet aggression the same attitude they displayed against the Nazi one. The same thesis was also supported by the American Minister in Bucharest, F.M. Gunther who was of the opinion that Britain’s policy towards the U.S.S.R. proved that facts contradicted London’s rhetoric of describing itself as being engaged in a fight against aggression⁶⁵. A glance at the politico-military map of Europe of that time would be enough to convince us that, depending on the perspective we assume, both rationales can be defended with similarly (if not equally) strong arguments. Each side was right in its own way, or perhaps none of them were; both of these assessments amount to the same conclusion iterated time and again throughout history, namely that being right or wrong in a moral (and therefore also subjective) sense has very little in common with what can or cannot be done objectively. That is not to say that the subjective psychological value of such considerations is negated, but only that succesful politics and policies, especially on the international arena, do not allow themselves to be guided by them.

⁶⁵ *Gunther to the State Secretary, 21 februarie 1940, section I, 740.0011 European War 1939/ 1707, in A.N.I.C., fund Microfilme S.U.A., inventory 1804, roll 662.*

Mariana Țîbulac-Ciobanu*

CONTRIBUȚII PRIVIND ACTIVITATEA „MOLDKNIGOTORG”-ULUI ȘI A LIBRĂRIILOR „LUMINIȚA” ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ

The author of this article deals with the issue of the historical evolution of the book publishing and distribution in RSSM in 1940–1989. The author makes a historical retrospective on the historical evolution of book distribution which was generally attributed to the „Moldknigotorg” - a republican association of the book trade that monopolized the book market in that period. This state structure for has played a substantial role in promoting the book among the mass reader. Thus, the idea of launching the “Luminița” project appears, which was, in fact, an instrument of “taming” the writers against the Soviet regime and of giving up ideas of national identity. The study brings again into description the main scientific realizations, the works, the personalities in this sphere, presenting in the same time also the political-ideological part of the writing literature in this Soviet period.

Keywords: Moldavian SSR, Moldknigotorg, propaganda, ideology, publishing of books, “Luminita” project.

Articolul de față își propune să arate că tipărirea și comerțul de carte, circulația acesteia în RSSM a fost dintotdeauna obiectul unor importante decizii aprobative, dar și-a unor permanente restricții și sancționări din partea autorităților. Autoritățile comuniste promovau editarea de carte drept un fenomen cultural, cu un potențial de „iluminare a maselor”, dar în realitate procesul editării și tipăririi de carte, era marcat de o cenzură a ideilor și a concepțiilor, instaurate după anexarea Basarabiei în 1940.

Puse în acțiune, politicile și instituțiile care monitorizau scrierea și editarea lucrărilor au fost mereu restrictive și represive în cazul cărților care nu se încadrau în canonul cultural-ideologic al PCUS¹. Monopolul statului asupra acestui domeniu considerat primordial în implementarea politicilor de partid, era garantat de un sistem administrativ de comandă bazat pe controlul total al statului asupra mijloacelor de producție și planificare centralizată.

* Mariana Țîbulac-Ciobanu, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie. <https://doi.org/10.58187/rim.131-132.07>

¹ Maria Danilov, *Carte și cenzură în Basarabia (1812-1917)*. Chișinău, 2018.

Spre deosebire de alte domenii, editarea de carte a beneficiat cel mai puțin de relativa deschidere a vieții social-economice și politice din RSSM, întrucât, în calitate de instrument al propagandei politico-ideologice oficiale, era chemată, mai presus de toate, să contribuie la ridicarea conștiinței politice a populației, în sensul sprijinirii necondiționate a politicii partidului și statului sovietic atât în problemele interne, cât și externe. În consecință, măsurile în domeniul editării și difuzării cărții n-au fost îndreptate spre slăbirea controlului ideologic, ci, dimpotrivă, au vizat mai cu seamă consolidarea capacităților propagandistice, organizatorice și de eficientizare economică.

În acest sens, activitatea editorială a „Moldknigotorgului” devenea un mijloc important de culturalizare al populației în ceea ce privește lectura, pentru că în anii 1941-1944 presa sovietică din Basarabia a dispărut. În această perioadă a continuat să apară doar ziarul „Moldova socialistă”. Până în decembrie 1942, denumit „Pentru Moldova sovietică”, ziarul a fost editat pe front și a avut dimensiunile unei gazete militare de tiraj. Începând cu data de 25 decembrie 1942, a revenit la titlul „Moldova socialistă” și a fost editat la Moscova până în 1944. Colaboratori ai ziarului la acea vreme au fost scriitorii: Emilian Bucov, Ion Cana, Bogdan Istru, David Vetrov.

Astfel, putem spune că istoria postbelică a presei din RSSM începe în anul 1944, la Soroca, unde în lunile martie-august a fost reluată editarea principalelor publicații periodice de până la război: „Moldova socialistă”, „Советская Молдавия”, „Tânărul leninist”. Ulterior, redacțiile ziarelor centrale au fost transferate la Chișinău, în centrele raionale au fost relansate ziarele bilingve locale, secțiile politice din cadrul stațiilor de mașini și tractoare au reluat editarea ziarelor de tiraj. Treptat, a fost recuperată presa specializată antebelică. În 1945 a fost fondată o nouă publicație periodică „Țăranul sovietic”, organul central al CC al Partidului Comunist al Moldovei. Către începutul anului 1951 în RSSM au fost înregistrate 180 de titluri de ziare cu un tiraj total per ediție de 500 de mii de exemplare, 12 reviste cu un tiraj anual de circa un milion de exemplare.

După anexarea Basarabiei, sovieticii au încercat să împiedice orice aspirații naționale de reunificare cu România prin cenzurarea strictă a publicațiilor. De aceea, au inventat o limbă „moldovenească” - o limbă română rusificată forțat la nivel de vocabular și ortografiere, scrisă și publicată în noile ediții de carte sau apariții periodice cu alfabet rusesc. În perioada destalinizării, după moartea lui Stalin în 1953, importul de carte românească a fost permis pentru câțiva ani, apoi a fost oprit, contribuind la rezistența față de politica lingvistică rusificare a URSS pe teritoriul Basarabiei.

Sistemul puterii de stat în RSSM era dual și ambiguu: exista un sistem formal, consfințit în Constituție și unul real al dublului aparat de partid și de stat (local și unional), bazat pe constrângere și propagandă. Totodată, naționalismul de vitrină promovat în această perioadă, dădea credit ideii că autoritățile sovietice urmăreau interesul „prosperării și înflorii poporului RSSM” prin diferite mijloa-

ce. Cercetătoarea specializată în antropologie, Jennifer R. Cash, analizând studiul fenomenelor post-socialiste, scrie că procesul de „modernizare a RSSM din epoca sovietică” a fost puternic influențat de elementele festive ale culturii socialiste, acestea fiind în mare parte inseparabile de politicile sovietice ale naționalităților, care constituiau cumva o prioritate a evenimentelor festive folclorice și politice.

În perioada anilor 1953–1964 editarea, distribuirea și chiar comerțul cu carte se regăsea și în atribuțiile Ministerului Culturii al RSS Moldovenești, în componența căruia intrau Direcția Edituri și Industria Poligrafică de pe lângă de Consiliul Miniștri, și în cele ale Direcției Iluminare Culturală de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSSM ș.a. Din documentele de arhivă rezultă o conflictualitate între aceste instituții, iar ineficiența lor se datora faptului că prea multe instituții erau implicate în această sferă.

În anii 1940–1989 difuzarea cărții era pusă, în general, în seama „Moldkni-gotorg”-ului – Asociație republicană a comerțului cu cărți, care a monopolizat piața de carte. „Această structură de stat, devenise principală în ceea ce privește promovarea cărții în rândurile cititorului de masă”.² Astfel, a apărute ideea lansării librăriilor „Luminița”, care au fost, de altfel, și un instrument de „îmblânzire” a scriitorilor față de regimul sovietic.

Ca orice inițiativă, propunerea înființării „Luminițelor” a fost livrată de sus, de prim-secretarul Partidului Comunist al Moldovei, Ivan Bodiul. Oficial, librăriile făceau parte dintr-un plan de promovare a lecturii și alfabetizării. Dar în spatele acestui scop nobil se ascundeau și alte interese. Scriitorul Vladimir Beșleagă descrie proiectul „Luminițelor” ca fiind o încercare politică cinică de a atrage scriitorii moldoveni de partea statului și de a le reduce din rezistența față de regim.³ Într-adevăr, decizia de a construi librăriile „Luminița” a venit după cel de-al treilea Congres al Uniunii Scriitorilor, care a avut loc în octombrie 1965. Autoritățile sovietice au catalogat Congresul drept „naționalist” și „diversionist”, din cauza că scriitorii ceruseră revenirea la alfabetul latin.

În fapt, „Luminițele” erau magazine specializate în difuzarea producției editoriale, amplasate strategic în toate localitățile din RSSM. Aceste magazine de cărți aveau ca scop luminarea maselor prin carte. Importanța și eficiența acestora pentru sistemul sovietic de distribuție a producției editoriale a fost demonstrată în timp. Succesul „Luminițelor” se datora, în primul rând, amplasării acestora în locuri cu trafic intens, în al doilea rând, bunei organizări a procesului distribuțional.

Cartea tipărită era expediată la Asociația Republicană de comerț cu carte „Moldkni-gotorg”, iar de aici, prin intermediul Bazei republicane de comerț cu carte, era distribuită în 61 de rețele ale asociațiilor raionale. Rețeaua librăriilor a

² Mihai Lescu, *Activitatea Editorială, CCRE „Presa”, Chișinău, 2008. p.99.*

³ Paula Erizanu, *Câte o librărie în fiecare sat: apariția și dispariția librăriilor Luminița în Moldova*, <https://www.moldova.org/cate-o-librarie-in-fiecare-sat-aparitia-si-disparitia-librariilor-luminita-in-moldova/> (vizitat la 26.03.2022).

crescut de la 129 în 1966 – la 409 în 1973. O librărie deservea în medie 9,3 mii persoane: la orașe – 24 mii, iar în localitățile sătești – 7,7 mii. De la asociațiile raionale cartea ajungea în librării, magazine specializate din orașe, care depășeau cifra totală de 30, și în „Luminițele” de la sate, care la 1985 ajunseră la cca 750.⁴ Cărțile, având un preț mic, erau accesibile cititorilor de diverse categorii. Chiar dacă cu timpul numărul de cărți, broșuri, ziare și reviste a crescut, promovarea acestora adesea era o obligație a librarilor.

Până în 1988, prin intermediul „Moldknigotorg”-ului au fost deschise, peste 750 de „Luminițe”, care erau dirijate de rețelele raionale, subdiviziuni ale Asociației republicane de distribuție. Până în 1990, numărul lor a crescut la 1500, astfel încât aproape în fiecare sat s-a deschis câte o librărie.

Multe dintre fostele „Luminițe” pot fi recunoscute și astăzi în satele Republicii Moldova - au rămas aceleași culori pe fațade, aceeași arhitectură, aceleași geamuri mari, doar că majoritatea sunt abandonate; unele au fost transformate în magazine alimentare. Pe unele clădiri se mai găsește inscripția, scrisă în chirilică. Alteori, structura dreptunghiulară și ramele ferestrelor sunt singurele caracteristici care mai pot fi recunoscute.

Rafturile librăriilor „Luminița” erau pline de cărți ale scriitorilor basarabeni, dar și ale scriitorilor din literatura universală, în așa-zisa limbă „moldovenească”, dar și de cărți în limba rusă. În librării nu se găseau decât câteva cărți române, tipărite cu litere rusești, precum Eminescu, Creangă și o mână de autori români născuți în Moldova de peste Prut. Cei care preferau cărți ale scriitorilor românești, trebuiau să meargă după ele la librăriile din Odesa sau Cernăuți, în Ucraina sovietică, la Moskova sau Leningrad.

Alături de literatura de specialitate și literatura politică marxist-leninistă, majoritatea cărților disponibile erau traduceri sau romane ale unor scriitori moldoveni, convenabili din punct de vedere politic. Așadar, cărțile erau, desigur, selectate în baza criteriilor ideologice la nivel de conținut. Cenzorii sovietici aveau grijă să fie publicate doar lucrările care să corespundă ideologiei partidului și să înlăture pasaje care nu conveneau puterii. Scriitorii neconformiști, cum era Ion Druță, întâmpinau dificultăți în a-și publica lucrările - în cazul lui Druță, aceasta se aplica, în special, asupra articolelor lui de presă.

Interpretarea dată o găsim și în „Hronicul Tipografiilor și Editurilor din Moldova (1643–2003)”, unde se menționează clar că în perioada regimului sovietic (1940–1991), tipografiile și editurile, rețelele de difuzare și distribuție erau trecute în gestiunea statului⁵.

⁴ Svetlana Tiltu, *Târgul internațional de carte științifică și didactică – promotor al cărții științifice*, // *Biblioscintia. Revistă de biblioteconomie și științele informării*, 2012, nr. 7-8. p. 60-61.

⁵ Raisa Mahu, Laurențiu Melnic, *Hronicul Tipografiilor și Editurilor din Moldova (1643–2003)*, Chișinău, 2003. p. 6.

La fel ca alte instituții economice, librările aveau de îndeplinit un plan de vânzări, lună de lună, transmis de sus de la „Moldknigotorg”. Fiecare sat trebuia să vândă lunar cărți în valoare totală de 400-800 de ruble sau circa 300-500 de cărți. O carte pentru copii costa 15 copeici, în timp ce o carte de ficțiune sau non-ficțiune costa între 1,30 și 3,60 ruble.

În presa raională a vremii erau trecute listele magazinelor de cărți, care îndeplineau planul de vânzare lunară, impus de autorități. Spre exemplu, ziarul „Scânteia leninistă” din august 1974 informa cititorii că satul Ciuciulea din raionul Glodeni a îndrăgit cartea, bibliofili fiind colhoznicii, învățătorii de la școala locală și de meseii, membrii comitetului organizației comsomoliste, elevii și cursanții. Tot acolo găsim tipărit: „Luminița” din Ciuciulea e în fruntea întrecerii socialiste a colectivelor librăriilor din raion, iar șefa magazinului, Margareta Gorcea supraîmplinește regulat planurile de realizare a literaturii, iar în mai puțin de o lună de activitate, librara a vândut deja literatură în sumă de peste 400 de ruble”. Într-un alt număr al ziarului găsim din nou date despre aportul adus de librară la împlinirea planului impus de „Moldknigotorg”: „Comsomolista Margareta Gorcea organizează cum se cade realizarea literaturii pe baze obștești, ea a atras la difuzarea cărților mulți elevi. Aceasta îi și ajută să depășească în fiecare lună sarcina de realizare a literaturii”. (De menționat că Margareta Gorcea a fost cea mai longevivă angajată a „Luminiței”. A activat 30 de ani ca vânzătoare de carte, din 1974 pînă în 2004, când i s-a cerut ca ultimele cărți rămase să fie restituite la „Moldknigotorg”, iar clădirea a fost transformată în magazin alimentară).

Așadar, în ciuda sistemului politic care impunea difuzarea literaturii pe baze obștești, librăriile „Luminița” au reușit să promoveze lectura în mediul rural, iar zeci de mii de moldoveni continuau să se aboneze la colecțiile de ficțiune. Este de remarcat că rețeaua de librării nu a supraviețuit disoluției sistemului comunist, edificiile librăriilor au fost privatizate ori au ajuns într-o stare deplorabilă, iar tirajul pentru cele mai populare cărți de poezie, de exemplu, a scăzut de la 15 000 la 1 000.

La începutul anilor 1990, instituțiile private au preluat în mare parte producția de carte existentă (actualmente, sectorului privat îi revine circa 80 % din numărul total de titluri și tiraje)⁶. Pe de o parte, acesta este un lucru îmbucurător, caracterizat printr-o diversificare a producției editoriale fără iz ideologic și cu noi abordări, dar pe altă parte, eforturile statului de reorganizare, centralizare a procesului de distribuție a producției editoriale au fost ineficiente.

Perioada de tranziție prelungită în care s-a pomenit societatea s-a răsfrânt negativ atât asupra întregii economii, inclusiv, asupra sistemului editorial, iar o dată cu acesta a fost afectat și cel de distribuție și difuzare a cărții, ale căror structuri erau rudimentare.

⁶ Marina Rusu, *Industria de carte. Aspecte conceptual-teoretice*. https://www.academia.edu/19701500/Industria_de_carte_Aspecte_conceptual_teoretice (vizitat 28.07.2022).

În RSSM cultura „atotnorodnică” de sorginte sovietică era cântată peste tot, iar înflorirea literaturilor „frățești” era considerată factorul mobilizator de cimentare a unității marii literaturi sovietice.

Astfel, pentru cititorii din RSSM, opera unor scriitori, ca: Mihail Șolohov, Fadeev, Tvardovski, Paustovski, Iacob Colas, Maxim Rilski, Samed Vurgun, Cingiz Aitmatov, Rasul Gamzatov și mulți alții, trebuia să devină „o comoară culturală și o mândrie înaltă sovietică”. Toate acestea, împreună cu realitatea literaturii sovietice moldovenești, aveau ca scop alimentarea sentimentului de mândrie pentru apartenență la cultura sovietică „unică”.

La acea vreme, „*Literaturnaia Gazeta*”, care era organul oficial al scriitorilor sovietici, scria: „Noi privim cu însuflețire și muncim cu entuziasm la crearea culturii comunismului, pentru că în ea vedem cea mai înaltă înflorire a talentului, cea mai luminoasă îmbinare a frumuseților sufletului popular, a comorilor sufletești ale tuturor popoarelor sovietice”⁷.

O structură similară cu „Moldknigotorg”-ul, care avea același scop, de „popularizare a cărții și a lecturii” a fost și Societatea Prietenilor Cărții din Moldova, având un comitet de conducere la Chișinău și cu filiale în toate raioanele și orașele și cu organizații primare în sate și în colectivele de muncă. „Societatea a publicat o serie de afișe, pancarde, cataloage cu tiraje anuale, consacrate acțiunilor de popularizare a cărții organizate de ea, precum ar fi: Sărbătoarea republicană a cărții pentru copii, Sărbătoarea poeziei pușkiniste, ș.a.”⁸

În perioada „Moldknigotorg”-ului era apreciată compoziția, dar și grafica cărții. În acest sens, în presa vremii găsim numele lui Isaie Cârmu, apreciat de această instituție drept un ilustrator grafician, personalitate de seamă în domeniul graficii de carte, pictor cu renume, maestru emerit în arte, membru al Uniunii Artiștilor Plastici. Lucrările lui Isaie Cârmu au fost apreciate la cele mai prestigioase expoziții, concursuri republicane, unionale și internaționale de pe atunci, precum vestitul Târg Internațional de Carte de la Leipzig, Germania (1970-1989); prestigioasa expoziție de carte pentru copii de la Bologna, Italia (1976); Bienala de afișe din Varșovia, Polonia (1971-1973); Rusia (1970) etc⁹. Graficianul se simțea onorat că activează pentru o astfel de instituție. Iată un exemplu cum munca sa a schimbat destinul unei cărți: „Acum vreo câțiva ani a fost nereușit scoasă în lumină o carte bună, dar care nu s-a cumpărat. S-a și constatat din ce motive. A fost prost, butucănos copertată. Și atunci la „Moldknigotorg” a fost adunat de la depozite restul tirajului necumpărat (un număr destul de impunător) și cărții i s-a făcut o suprapertă – atrăgătoare, nu luxoasă, ci vioaie, care te cheamă, te

⁷ „*Literaturnaia Gazeta*”, *History of Literaturnaia gazeta* <https://www.eastview.com/wp-content/uploads/2019/03/EVLiteraturnaiaGazetaDA.pdf> (vizitat la 12.05.2022)

⁸ Vasile Gârneț, *Cartea în tranziție*, în „*Contrafort*”, nr. 5-6 (103-104), mai-iunie: Edituri și editori din Basarabia - supliment tematic, 2003.

⁹ Svetlana Miron, Isaie Cârmu, *Biobibliografie / Biblioteca Națională a Republicii Moldova*, Chișinău, 2010. p. 81.

ademenește s-o i-ai în mâini. Astfel succesul cărții este asigurat, fiindcă povestirea este talentată, scrisă de un „clasic viu”, apreciat și pe alte meleaguri”¹⁰.

Alături de graficieni, scriitorii din RSSM au încercat inițial să păstreze echilibrul între cerințele autorităților față de creația lor și interesele proprii, de exprimare prin intermediul abordării unor teme istorice și a liricii „abstracte”, apoi și-au reorientat creația spre teme contemporane. Cărțile apărute după 1944 conțineau o mulțime de poezii și poeme, care glorificau puterea sovietică și pe Stalin. Poemul lui Emilian Bucov, „Țara mea”, a fost propus la Premiul Stalin pe anul 1949. Prezentând poemul la ședința Uniunii Scriitorilor din URSS la 12 noiembrie 1949, poetul P.S. Fateev a declarat că „este o operă interesantă și proaspătă din punct de vedere politic, care îl caracterizează într-un chip nou pe Bucov. În poemul „Țara mea” autorul reflectă Moldova contemporană, etalează „uriașa restructurare socialistă” care s-a produs la sat și colectivizarea și lupta maselor pentru colectivizare. Autorul reflectă nu doar schimbările economice la sat, ci și maturizarea ideologică a țărănimii, prezintă cum decurge colectivizarea, cum decurge construcția școlară, cum cresc specialiștii noi, arată nașterea și dezvoltarea clasei muncitoare. Și cu toate că este de proporții, poemul se citește cu interes”. Susținând această opinie, B. Gorbatov a numit poemul lui Bucov „cea mai importantă operă în poezia moldovenească”, ambii fiind înalt apreciați de „Moldknigotorg”¹¹.

Pe de altă parte, în RSSM creația era supusă unei cenzuri drastice, măsuri de interzicere și lichidare fiind aplicate publicațiilor considerate ideologic „dușmănoase orânduirii socialiste”. În această perioadă au fost emise ordine de retragere, din fondurile bibliotecilor instituțiilor școlare, a unor cărți, considerate „periculoase”¹².

Mai multe întreprinderi editoriale activau sub egida Comitetului de Stat al RSSM pentru edituri, poligrafie și comerțul de carte. Această structură avea în grijă editarea și difuzarea producției editoriale, deținând o poziție superioară în ierarhia instituțiilor preocupate de apariția și distribuirea tipăriturilor. Comitetul de Stat pentru edituri, poligrafie și comerțul cu cărți al RSSM a fost desființat în 1990, iar în baza lui a fost format la 10 august 1990 Departamentul de Stat pentru edituri, poligrafie și comerțul cu cărți al RSS Moldova¹³. Departamentul devine organul administrației de stat, care promovează politica Guvernului în domeniul editării de carte națională, asigurării economiei naționale și populației din republică cu producție de carte, mărfuri de menire social-culturală, servicii

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Valeriu Pasat, *Intellectualii și puterea. Sovietizarea creației în RSSMoldovenească în primii ani postbelici*. <https://tribuna.md/2020/07/16/intellectualii-si-puterea-sovietizarea-creatiei-in-rss-moldoveneasca-in-primii-ani-postbelici/> (vizitat 08.08.2020).

¹² Angela Lisnic, *Cenzura din domeniul culturii în RSSM în anii '60-'70 ai secolului XX: referințe de arhivă*, în *Tyragetia*, serie nouă 2012, vol. VI [XXI], nr. 2, p.308.

¹³ *Hotărîrea Nr. 22, din 21-01-1991 cu privire la aprobarea Regulamentului Departamentului de stat pentru edituri, poligrafie și comerțul cu cărți al R.S.S. Moldovenească, în Monitorul Parlamentului*, nr. 1-2, art. 16, Chișinău, 1991.

editorial - poligrafice.

Astfel, informațiile prezentate în acest articol ne permit să formulăm un șir de constatări și concluzii referitoare la forma de promovare, dar și la conținutul interdicțiilor ce existau în RSSM, ca parte componentă a sistemului totalitar sovietic. Putem afirma că interdicțiile erau impuse ca mijloc de intimidare a intelectualității și a dreptului la libera exprimare. Forma interdicțiilor purta un caracter sistematic, care se impuneau ca o normă a sistemului totalitar. Cenzura era un instrument ideologic al statului sovietic, prin care erau să controlate aspirațiile și idealurile intelectualității. Totodată, putem susține că interdicțiile nu pot fi privite numai ca o intimidare sau forțare, ci și ca un standard de produs intelectual, ce trebuia să corespundă unor rigori ideologico-culturale.

La sfârșitul anilor '90, fosta asociație monopolistă „Moldknigotorg” devine ineficientă și costisitoare. Ea se divizase în câteva structuri mai mici, majoritatea dintre care vindeau cartea doar pe lângă alte mărfuri, practicând un adaos comercial mare și livrând cu mare întârziere achitățile către edituri pentru cărțile livrate. Asociația n-a putut face față necesităților pieței de tranziție. Structurile sale au început a intra în colaps una după alta, chiar dacă făceau încercări disperate de a-și schimba strategiile manageriale. Dintre toate, în stare de funcționare normală a rămas doar Editura „Știința”, care a știut să se acomodeze rapid cerințelor de piață.

Totuși, dezideologizarea și descentralizarea industriei de carte a avut aspectul ei benefic, care a condus la liberalizarea producției și a pieței de carte, cu toate că la început a existat o anumită perturbare a sistemului, fapt care s-a manifestat printr-o dezorientare a editorilor, confrunțați cu diverse probleme de management și marketing, de lipsa surselor financiare, a unei piețe de desfacere și a unui sistem de distribuție.

BIBLIOGRAFIE

Andrei Eșanu*, Valentina Eșanu**

MOȘTENIREA CULTURALĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ARIA DE INTERESE A SLAVISTULUI BASARABEAN POLIHRONIE SÂRCU (1855-1905)

The article attempts to prove that, besides the numerous studies about the South Slavic history of culture and literature, Polychronie Sârcu paid a special attention towards the spiritual legacy of the Romanian Bessarabians and particularly towards the history of the Căpriana Monastery, where he received his primary schooling. His works on the history of Russian-Romanian cultural relations, the role of Romanians as a link between the Orthodox peoples of the Balkans and the Eastern Slavic world were highly appreciated. He presented this role of Romanian culture in a special course at the Faculty of History and Philology of St. Petersburg University. Simultaneously with the study of the old Bulgarian literature, he also paid attention to the Romanian medieval manuscript heritage. Some of these codices and documents were published by P. Sârcu or included in his collection of manuscripts. The materials he accumulated in the Romanian lands are described in the present article. Such scientific interests fully justify the opinion of the authors, who equally appreciate Polihronie Sârcu not only as a Slavist, but also as a Romanian scholar.

Keywords: Căpriana monastery, Romanian manuscripts, Romanian Slavists, medieval cultural relationships, Slavic language, Theological Seminary in Chisinau.

Cu toate că după anexarea Basarabiei la Rusia în 1812 populația provinciei a fost ținută departe de cultura cărții, de instruire prin școli înalte, totuși, pe parcursul sec. XIX - încep. sec. XX provincia românească situată la Est de Prut a lansat un șir de importante personalități între care scriitori, juriști, filologi, istorici ș.a. Una dintre acestea a fost Polihronie Sârcu care a devenit cunoscut în cercurile academice și universitare ruse în ultimul sfert al sec. XIX, mai ales prin lucrările sale în domeniul istoriei și culturii scrise ale slavilor de sud, ale bulgarilor și sârbilor, în special. Dacă în mediul științei filologice ruse și bulgare el rămâne până astăzi destul de cunoscut, în cercurile academice românești de specialitate până în prezent opera sa este nevalorificată și nediseminată. Trebuie să remarcăm că încă în 1942

* Acad. Andrei Eșanu, consultant științific la Institutul de Istorie.

** Valentina Eșanu, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.

<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.08>

Polihronie Sârcu (1855-1905)

i-a fost întocmită o bibliografie la București¹, iar la Chișinău în anul 1967 s-a elaborat o biografie cu o anexă bibliografică², eforturi care nu au fost continuate. Drept urmare, în studiul nostru ne propunem să revenim la această remarcabilă figură a științei basarabene, să arătăm mediul cultural spiritual de la Mănăstirea Căpriană, în care a studiat inițial adolescentul Polihronie, și să aducem în actualitate contribuția sa la cercetarea moștenirii cultural-spirituale a românilor, celor basarabeni în particular, or tocmai aceste aspecte au rămas în afara atenției cercetătorilor de pe ambele maluri ale Prutului.

Conform biografiilor săi, Polihronie Sârcu s-a născut la 30 iulie 1855 în satul Strășeni, situat la cc. 30 km de Chișinău, într-o familie numeroasă, a unor țărani români sărmani, în care a însușit graiul moldovenesc din partea locului. După ce a încheiat studiile la școala de 2 clase în satul natal, din cauza unor deficiențe fizice (șchiopăta de un picior), dar și din cauza atitudinii neprietenoase a mamei vitrege, el a fost nevoit încă de la vârsta de 8-10 ani să pribegească, găsind refugiu la mănăstirea Căpriană³ din apropiere. Fiind un copil cu deosebite calități intelectuale, Polihronie a fost observat de monahii care se ocupau de instruirea copiilor și adolescenților bulgari, or pe atunci lăcașul sfânt din centrul Basarabiei era închinat mănăstirii bulgare Zograf de la Muntele Athos. Drept urmare, Căpriană era diriguată de călugări athoniți. Pe atunci stareț al mănăstirii basarabene era un călugăr destul de instruit, numit Cozma (Kuțaru) de Zograf (1860-1882)⁴. Pe timpul stăreției sale, chiar pe când se afla acolo adolescentul Polihronie, bogata mănăstire Căpriană trecea printr-o perioadă de mari prefaceri (construite o biserică nouă, o impunătoare casă a stăreției, alte clădiri, împrejmuată incinta mănăstirii cu un zid de cărămidă, aduse de la Athos și instalate în catapeteasmă noi icoane, instalate clopote în vechea biserică *Sf. Adormire ... ș.a.*) și o efervescentă viață cultural-spirituală (activa școala

¹ Bogdan Damian P., *Basarabeantul P. Sârcu și contribuția lui la cultura românească veche*, în „Arhiva Românească”, t. VIII, București, 1942, p.99-151.

² Матковски Александрина, *Полихроние Сырку. Скицэ библиографикэ*. Кишинэу, 1967. Ediția a fost reluată în Bulgaria: Матковски А., *Полихроний и Сырку, Александр Яцимирский. Биобиблиографии*, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, Велико Търново, 2013, с. 4-40.

³ Матковски Александрина, *Полихроний Сырку и Александр Яцимирский. Библиографии*, Университетско издателство «Св.св. Кирил и Методий», Велико Търново, 2013, с. 6.

⁴ *Mănăstirea Căpriană cu Schitul Condrița (secolul al XV-lea – începutul secolului al XXI-lea). Studii, documente și materiale*, Coord. A. Eșanu și Gh. Postică. Autorii volumului: A. Eșanu, Gh. Postică, V. Eșanu, S. Ciocanu, V. Pelin, N. Fuștei, I. Negrei, Chișinău, Cartdidact, 2019, p. 73-74.

mănăstirească, biblioteca se completa cu numeroase cărți ș.a.). Anume în această perioadă tânărul Polihronie însușește limbile bulgară, sârbă, greacă și slavonă, își perfecționează cunoașterea limbii ruse, avându-i drept mentori pe monahii bulgari și greci, între care și ieromonahul Climent, care avea în grija sa cărțile mănăstirii. Despre nivelul de instruire la această școală mănăstirească ne vorbește și faptul că în anii '70 ai sec. al XIX trei dintre absolvenții ei, ce-i drept după absolvirea Seminarului Teologic din Chișinău și a altor școli duhovnicești rusești, au ajuns episcopi în teritoriile Sud-Slave aflate sub stăpânire otomană, fiind vorba de Natanail, episcop de Ohrida, Partenie - de Niș și Eustratie – de Pelagonia⁵.

Tot pe atunci, el este atras de fascinația vechilor tipărituri și codice slavone, copiate fie în Moldova, fie la Athos, păstrate în biblioteca mănăstirii. Dintr-o publicație a sa de mai târziu⁶, aflăm că Polihronie a manifestat interes față de istoria Căprianiei, unde în clisiarnița lăcașului a descoperit o serie de documente vechi, între care originalele celui din 7 mai 1470 de la Ștefan cel Mare și cel de închinare Zografului din 30 ianuarie 1698 de la Antioh Cantemir. Din aceeași publicație ne convingem că el a cercetat și celebrul *Evangheliar* dăruit mănăstirii Căpriania de Petru Rareș voievod și de Elena Doamna în 1545, aducând și însemnarea de danie a acestora, ce-i drept după un studiu publicat de unul din istoricii ruși la Odessa. Atât actele menționate, cât și *Evangheliarul* erau întocmite în limba slavonă, de pe care tânărul ucenic a învățat a le citi și a le înțelege. Mai târziu, în 1879, precum arată tânărul savant, la întoarcerea din călătoria din Sud-Estul Europei trece pe la Căpriania, unde același stareț Cozma de Zograf i-a arătat vechiul hrisov din 7 mai 1470 de la Ștefan cel Mare, pe care l-a copiat, l-a descris și tălmăcit în limba română, iar ulterior, cu ocazia publicării actului vine cu ample comentarii, prin care face dovada unei bune cunoașteri a vechii istorii a mănăstirii. Într-un format mai larg, savantul basarabean a conturat istoria acestei mănăstiri în altă lucrare⁷, în care scoate în evidență rolul lăcașelor monastice moldave, adevărate centre de cultură și instruire din secolele XV-XVI nu numai pentru Principatele Române, ci și pentru întreaga Rusie de Vest și de Sud-Vest, unde Ortodoxia s-a aflat într-o poziție dificilă din cauza presiunii continue a Bisericii Catolice și a curentelor reformiste din Vestul Europei. Folosind, material istoric concret, Polihronie Sârcu susține că, în această perioadă, mulți tineri din Sud-Vestul Rusiei veneau să studieze în mănăstirile moldovene, inclusiv și Capriana, unde nu rare ori erau tunși în monahism sau hirotoniți preoți. În același eseu, cercetătorul i-a în dezbatere problema strânselor legăturilor culturale și ecleziastice ruso-române, o atenție deosebită acordându-i-se misiunii diaconului rus Isaia la Moscova, care anterior fusese călugărit pe la mijlocul secolului al XVI-lea la Capriana de cunoscutul stareț Eftimie⁸.

⁵ *Ibidem*, p. 87.

⁶ Sârcu P., *Un uric inedit de la Ștefan cel Mare*, în „Revistă pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. VII, Fasc. I, București, 1893, p. 377-383.

⁷ Сырку П.А., *Из истории сношений русских с румынами*, СПб., 1896.

⁸ *Ibidem*, p. 3-5.

Printre altele, vom arăta că dacă pe la 1879 cele două originale în limba slavonă (7 mai 1470 și 30 ianuarie 1698) și *Evangheliarul* lui Petru Rareș se mai păstrau la Căpriană, apoi astăzi aceste valoroase relicve sunt pierdute. Dacă conținutul primului document (7 mai 1470) se cunoaște datorită publicării de Polihronie Sârcu⁹, apoi al doilea act (30 ianuarie 1698) a ajuns pe căi necunoscute în colecția „P.I. Sevastianov” din Secția de manuscrise a Bibliotecii de Stat a Rusiei din Moscova¹⁰, pe când codicelui mai sus arătat i s-a pierdut urma.

Rezultatele deosebite la învățătură ale harnicului ucenic Polihronie au fost remarcate de monahii athoniți de la Căpriană, care au găsit de cuviință să-l recomande și să-l susțină material pentru a-și continua studiile la Seminarul Teologic din Chișinău, pe care l-a absolvit în 1874 cu rezultate excelente¹¹.

În toamna aceluiași an Polihronie Sârcu se înscrie la Universitatea din Odesa, iar ceva mai târziu depune cerere și este înscris la 5 octombrie 1874 la studii la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității imperiale din Petersburg. În urbea de pe Neva, tânărul basarabean este atras în tumultul vieții științifice de la Facultate, or pe atunci aici își desfășurau activitatea renumiți istorici și filologi slaviști ruși. Aceștia le-a atras atenția aptitudinile sale intelectuale și dragostea de muncă și, apreciindu-i vocația pentru știință, l-au orientat pe tânărul student spre activitatea științifică. Surmontând multe lipsuri materiale (or, Mănăstirea Căpriană cu începere din 1873 a fost lipsită de imensele sale proprietăți și nu mai putea să-l susțină), datorită insistenței și calităților sale deosebite Polihronie Sârcu absolveste în 1878 Universitatea cu medalia de aur pentru excelența sa teză de licență „Istoria creștinismului în Bulgaria până la cneazul Boris și creștinarea poporului bulgar” (*История христианства в Болгарии до князя Бориса и крещение болгарского народа*) (rămasă în manuscris)¹². Tema acestei lucrări nu a fost aleasă întâmplător, căci încă din școala mănăstirească de la Căpriană, el acumulasе importante cunoștințe în domeniul istoriei, limbii și culturii bulgare. De altfel, problema moștenirii cultural-spirituale ale poporului bulgar a devenit una din principalele probleme în aria de interese științifice ale lui Polihronie Sârcu, pentru mulți ani înainte.

După absolvirea Facultății de Istorie și Filologie, a fost încadrat la Universitatea din Petersburg, pentru a preda la catedra de slavistică. În anii 1878-1879, pentru a-și îmbogăți cunoștințele de profil, este trimis într-o delegație științifică de durată la Constantinopol, Athon, Bulgaria, Macedonia și România. Informațiile și cunoștințele acumulate pe teren au fost formulate într-o serie de dări de seamă

⁹ Sârcu Polihronie, *Un uric inedit de la Ștefan cel Mare*, în „Revistă pentru istorie, arheologie și filologie”, București, vol. VII, Fasc. I, București, 1893, p. 377-383. Ulterior documentul a fost reluat în mai multe ediții românești inclusiv *Documenta Romaniae Historica*, vol. II (1449-1486), Ed. de L. Șimanschi ș.a. București, 1976, p.245-246, doc. 165.

¹⁰ Biblioteca de Stat a Rusiei, Moscova, Secția manuscrise, *Colecția P.I. Sevastianov*, d. 1484, fila 5.

¹¹ Матковски Александрин, *Полихроний Сырку и Александр Яцимирский. биобиблиографии*, Университетско издателство «Св.св. Кирил и Методий», Велико Търново, 2013, с. 7.

¹² Лавров П.А., *Научная деятельность П.А. Сырку*, в „Журнал Министерства Народного Просвещения”, Санкт-Петербург, 1906, февраль, с. 62. (În continuare ЖМНП).

prezentate la Societatea filologică de pe lângă Facultatea de Istorie și Filologie a Universității, societăților de Arheologie și Etnografie și celei Geografice – toate din Sankt-Petersburg. În baza materialelor acumulate și a impresiilor de călătorie în străinătate Polihronie Sârcu a pregătit o serie de studii și cercetări cu privire la vechea cultură a popoarelor sud-slave. Din rapoartele prezentate se desprinde clar faptul că tânărul slavist a manifestat un viu interes față de vechile documente și manuscrise identificate în diverse centre ecleziastice și publice. Călătoriile de documentare s-au soldat de asemenea cu acumulări de codice medievale, care au pus începuturile interesantei sale colecții de manuscrise, încât către sfârșitul vieții acestea numărau 84 de unități, inclusiv 19 pergamente bulgare și sârbești din sec. XIII-XV¹³ (colecția azi se păstrează în Secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg)¹⁴.

În paralel, studiază mai multe colecții de manuscrise medievale din Biblioteca Academiei de Științe din Petersburg, obținând în 1883 și postul de ajutor de bibliotecar la aceiași instituție. La 6 noiembrie 1882 susține teza de magistrul în filologia slavă „Povestire bizantină despre uciderea împăratului Nicefor Focas după o veche versiune bulgară” (*Византийская повесть об убиении императора Никифора Фоки в старинном болгарском пересказе*). Lucrarea a văzut lumina tiparului cu aceeași denumire și în scurtă vreme a avut ecouri favorabile în presa științifică de atunci¹⁵. Această lucrare ca și altele de mai târziu apărute la Cankt-Petersburg au ajuns în epocă și în Basarabia, fiind atestate în Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț¹⁶, precum și în Biblioteca gubernială (ulterior, Biblioteca Națională a Republicii Moldova), unde pot fi consultate și astăzi.

În 1887 Universitatea din Petersburg îl trimite din nou într-o călătorie de studii în Sudul Dunării (Constantinopol, Athon, Mecedonia, Serbia, Bosnia, Dalmația), zăbovind mai mult timp în Bulgaria, unde continuă să studieze moștenirea cultural-spirituală a Patriarhului Eftimie de Târnovo, important cărturar bulgar din sec. al XIV-lea. Drept urmare, în scurtă vreme a reușit să elaboreze un valoros tratat „Cu privire la istoria corectării cărților în Bulgaria în sec. XIV. *Partea I: Vremurile și viața Patriarhului Eftimie de Târnovo*”; „*Partea II: Scrierile liturgice ale Patriar-*

¹³ Ильинский Г.А., *Пергаменные рукописи П.А. Сырку*, в „Русский филологический вестник”, 1908, том 59, с. 350-363. *Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР. Описание русских и славянских рукописей XI-XVI веков*. Состав. Н.Ю. Бубнов и др., Ленинград, 1976.

¹⁴ *Описание рукописного отделения Библиотеки Императорской Академии Наук*, I, Рукописи, том 1 (I. „Книги священного писания и II. Книги богослужбных”). Состав. В.И. Срезневский, Ф.И. Покровский, С.-Петербург, 1910. *Ibidem*, I, „Рукописи”, том 2 (III. „Творения отцов и учителей церкви”, IV. „Богословие догматическое и полемическое” и V. „Богословие учительное”), Петроград, 1915.

¹⁵ *История светских сказаний, повестей и сказок в старинной болгарской литературе*, 1883. А.Н. Веселовский, *Болгарские повести Букурештского сборника*, в „ЖМНП”, ч. 231, январь, 1884, с. 76-90.

¹⁶ Cereteu Igor, *Valori cărturărești din Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț (tipărituri din sec. XVI-XX)*, Chișinău, 2021, p. 655.

hului Eftimie de Târnovo¹⁷, tratat care, fiind publicat, a fost înalt apreciat în mediul slaviștilor ruși și bulgari. Pentru această lucrare o comisie, având în componență pe academicienii ruși A. N. Veselovschii, A. A. Şahmatov și A. N. Pânin, i-a decernat în 1899 marele premiu „M. V. Lomonosov” al Academiei Imperiale de Ştiințe a Rusiei. În același an, a susținut teza de doctor în filologie slavă, referenți fiindu-i cunoscuții profesori slaviști V. I. Lamanschii și A.I. Sobolevschii. În paralel, publică mai multe studii și recenzii în reviste de specialitate din Rusia și din străinătate¹⁸.

În anii 1895-1896 Polihronie Sârcu efectuează investigații în Muzeul ceh și în colecția rămasă de la slavistul slovac Pavel Jozef Šafárik (1795-1861) din Praga¹⁹, bibliotecile din Poznan și Berlin²⁰, apoi și cele din Londra și Oxford²¹ unde continuă cercetările sale în materie de manuscrise sud-slave și românești (la aceste din urmă ne vom opri aparte mai jos). Colecția de manuscrise slave din Muzeul britanic din Londra²² au fost descrise cu deosebită minuțiozitate și acribie științifică, dar acestea au rămas un timp în manuscris, fiind publicate post-mortem de prietenul și colegul său A.I. Iațimirskii, de asemenea originar din Basarabia, care, apreciind înalt profesionalismul lui Sârcu, adaugă un valoros studiu istoriografic cu privire la această colecție londoneză²³. În paralel, slavistul Sârcu a acordat o mare atenție cercetării graiurilor sud-slave, publicând, de asemenea, o serie de studii²⁴.

Încă de timpuriu, fiind conștient de obârșia sa românească, Polihronie a acordat atenție de-a lungul activității sale și studierii moștenirii cultural-spirituale a românilor. Trebuie de subliniat faptul că debutul său în cercetare, care datează din timpul studiilor sale la Seminarul Teologic din Chișinău, este dedicat obiceiurilor de Crăciun și Anul Nou ale moldovenilor basarabeni²⁵. Deși au fost publicate mai târziu,

¹⁷ Сырку П., *К истории исправления книг в Болгарии в XIV в.* Ч.1 *Время и жизнь Патриарха Евфимия Терновского*, СПб., 1898. Сырку, *К истории исправления книг в Болгарии в XIV в.* Ч.2 *Литургические труды Патриарха Евфимия Терновского*, СПб., 1890.

¹⁸ Vezi bibliografia întocmită de Александрина Матковски, *Полихроний Сырку и Александр Яцимирский. Биобиблиографии*. Университетско издателство «Св.св. Кирил и Методий», Велико Търново, 2013, с. 21-40.

¹⁹ Сырку П.А., *Рукописные приложные отрывки в собрании Шафарика*, в „Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук”, 1896, том 1, кн. 1, с. 81-92; кн. 2, с. 258-265. În continuare Известия ОРЯСИАН.

²⁰ Матковски Александрина, *Полихроний Сырку и Александр Яцимирский. Биобиблиографии*. Университетско издателство «Св.св. Кирил и Методий», Велико Търново, 2013, с. 14.

²¹ Сырку П.А., *Заметки о славянских и русских рукописях в Bodleian Library в Оксфорде*, в „Известия ОРЯСИАН”, 1902, том VII, кн.4, с. 325-345. *Idem*, *Заметки о славянских и русских рукописях в Bodleian Library в Оксфорде*, в „Известия ОРЯСИАН”, 1907, том XII, кн.4, с. 87-140.

²² *Славянские и русские рукописи Британского музея в Лондоне: Посмертный труд П. Сырку, изданный под наблюдением и с предисловием А.И. Яцимирского*, в „Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук”, 1908, том 84, № 4, с. 1-86. În continuare Сборник ОРЯСИАН.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Syrku P., *De la phonologie bulgare. Dialecte macédonien*, dans „Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique” par Ofeikoff, Philipoli, 1888, p. 237-310.

²⁵ Сырку П.А., *Святые обычаи и песни у бессарабских молдаван на Рождество и Новый Год*, в „Кишиневские епархиальные Ведомости”, 1874, № 5, с. 207-221.

unele lucrări dedicate obiceiurilor și ritualurilor de înmormântare ale românilor basarabeni, de asemenea, au fost elaborate în primă tinerețe a istoricului nostru²⁶.

În timpul primei sale delegații de cercetare în sud-estul Europei (1879), Sârcu s-a oprit la București, unde a făcut cunoștință cu Bogdan Petriceicu Hașdeu, pe atunci director a Arhivelor Statului, acesta, la fel român de obârșie basarabeană, l-a găzduit și l-a ajutat să facă cunoștință cu manuscrisele slave păstrate acolo²⁷. Pe parcursul aceleiași călătorii atenția cărturarului nostru a fost îndreptată și asupra unor grupuri de etnici ruși stabilite de o anumită vreme pe teritoriul României. Primele impresii de pe urma acestei călătorii le expune într-o serie de studii dedicate sectanților ruși din România, inclusiv staroverilor, molocanilor ș.a.²⁸, precum și călătoriilor savanților români pe meleagurile populate de slavi²⁹.

În 1884 lui Polihronie Sârcu i se acceptă prezentarea unui curs de limbă și literatură română la Facultatea de Istorie și Filologie, ceea ce însemna de fapt, redeschiderea catedrei de romanistică la Universitatea din Petersburg. Or, o primă asemenea catedră, numită pe atunci „de limbă valaho-moldovenească” a fost inițiată de Iacob Hâncu (Ghincukov), care a activat la aceeași instituție de învățământ între anii 1839-1858. Hâncu a alcătuit în acest scop „un manual³⁰ și o crestomație³¹ cu texte din cea mai avansată literatură română din epocă³²”. Polihronie Sârcu își începe cursul la 12 ianuarie 1884 printr-o prelegere dedicată importanței românisticii pentru știința filologică și istorică slavă. Din întregul curs ținut timp de câțiva ani Sârcu a reușit să publice integral doar prima prelegere³³. Din această

²⁶ Сырку П.А., *Из быта бессарабских румын. Народный календарь румынского населения в Бессарабии. С предисловием А.И. Яцимирского*, в „Живая старина”. Периодическое издание Отделения Этнографии Императорского Русского географического общества, вып. 1-2, СПб., 1913, с. 147-180. *Идет, Погребальные обычаи и обряды румын Бессарабии*, в „Живая старина”, вып. 3-4, СПб., 1913, с. 363-370.

²⁷ Сырку П.А., *Отрывок малорусского простонародного лечебного травника и два заговора. По рукописи начале XVII в., хранящейся в Румынском государственном архиве в Бухаресте*, в „Филологические записки”, Воронеж, вып. 1, 1883, с. 2-12.

²⁸ Сырку П.А., *Русские мистические секты в Румынии. 1. Сковны. 2. Молокане*, в „Христианское чтение”, январь-февраль, 1879, с. 32-68. *Идет, Наши раскольники в Румынии и отношение к ним румынского правительства*, в „Христианское чтение”, май-июль, 1878, с. 663-705, ноябрь-декабрь, 1880, с. 435-452.

²⁹ Сырку П.А., *Путешествие румынских ученых по славянским землям*, в „ЖМНП”, 1880, ч. 210, август, с. 44-60; ч. 211, сентябрь, с. 1-21; ч. 212, октябрь, с. 69-85.

³⁰ Гинкулов Яков, *Начертание правил валахо-молдавской грамматики*, СПб., 1840, 376 с.

³¹ Гинкулов Яков, *Собрание сочинений и переводов, в прозе и стихах, для упражнения в валахо-молдавском языке, с присовокуплением словаря и собрания славянских первообразных слов, употребляемых в языке валахо-молдавском*, Спб., 1840, la care e anexat un dicționar de cuvinte de origine slavă în limba română (Ion Jarcuțchi, *Iacob Hâncu (Ghinculov)*), în „Comisia gubernială științifică a arhivelor din Basarabia (sfârșitul sec. XIX- începutul sec. XX)”, Chișinău, 2011, p. 124).

³² Danilov Maria, *Contribuții basarabene la cercetarea limbii române în contextul culturii slave (secolul al XIX-lea)*, în „Enciclopedia. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice”, Chișinău, 2012, nr. 2 (3), p. 29-36.

³³ Сырку П.А., *О изучении румыноведения для славянской науки*, в „ЖМНП”, 1884, январь, с. 234-247.

prelegere vom desprinde că el considera că românii locuiesc în Regatul României, Transilvania, Bucovina și Basarabia, precum și în teritoriul din stânga Nistrului, iar la sud de Dunăre – în Macedonia și Thesalia. Subliniind rolul românilor în istoria universală, el arată că Principatele Dunărene au jucat pentru lumea slavă același rol ca și anterior Italia pentru bizantini și greci, și că românii au devenit în secolele XV-XVII un centru al legăturilor ecleziastice, culturale și literare dintre est-slavi și greci. Cât privește limba română, el considera că aceasta s-a format în baza a trei elemente etnografice: tracic, roman și slav. Din istoria literaturii române el scoate în evidență drept deosebit de valoroase cronicile din sec. XV-XVII, în special cele moldave cu care „se pot mândri toți românii”³⁴, iar dintre marile personalități ale culturii românești îi remarcă pe mitropoliții Varlaam, Dosoftei, Iacob Stamati și episcopul Filaret Scriban. După toate aparențele, după închiderea acestui curs Polihronie Sârcu a spicuit din prelegerile sale și a publicat mai târziu mai multe materiale dedicate relațiilor dintre români și slavi, acordând atenție mai ales raporturilor culturale, ecleziastice și lingvistice³⁵.

Dintre contemporanii săi, mari personalități ale culturii române el îi evidențiază pe B.P. Hașdeu, A. Odobescu, A. D. Xenopol, prin activitatea cărora se formează o nouă direcție orientată spre eliberarea gândirii românești din brațele slavonismului și apropierea de apusul latin³⁶. În timpul concediilor de vară a efectuat călătorii în teritoriile locuite de români. La Cernăuți studiază colecția de *Evanghelii* de limbă slavă din sec. XII-XVI, iar la Suceava cercetează și copie cărțile domnești de la Alexandru Iliș din 1633 și alte două cărți domnești de la Vasile Lupu din 1636 și, respectiv, din 1639. În 1879, înainte de a ajunge la București, se oprește la Sibiu și Brașov, unde cercetează o serie de documente în limba slavă descoperite în arhivele din Brașov, Sibiu și Muzeul Brukenthal din partea locului, fiind vorba de corespondența dintre domnii valahi cu magistraturele acestor orașe, în total, 28 de acte din secolele XV-XVII³⁷. Un amplu studiu înnobit cu texte și ilustrații Sârcu îl dedică *Octoihului* din a doua jumătate a sec. XIII-lea din Caransebeș³⁸. Aceste din urmă lucrări au fost publicate post-mortem de A.I. Iațimirskii. Totodată, precum constata cercetătoarea chișinăuiană Alexandrina Matcovschi, A.I. Iațimirskii „nu s-a limitat doar la o simplă redactare a manuscriselor lui [Polihronie Sârcu – n.n.],

³⁴ Danilov Maria, *Contribuții basarabene la cercetarea limbii române în contextul culturii slave (secolul al XIX-lea)*, în „Enciclopedica. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice”, Chișinău, 2012, nr. 2 (3), p. 34.

³⁵ Сырку П.А., *Остатки славянской литературы в Молдавии. (I. Византия, Note dintr-o excursiune în Moldova)*, в „ЖМНП”, ч. 220, апрель, 1882, с. 300305; *Idem*, *Славянско-румынские отрывки. Румынский «сфарог» и славянский «Сварог»*, в „ЖМНП”, ч. 251, май, 1887, с. 1–17; *Idem*, *Из истории сношений русских с румынами*, в „Известия ОРЯСИАН”, том. I, кн. 3, 1896, с. 495–542.

³⁶ *Ibidem*, p. 34.

³⁷ Сырку П.А., *Из переписки румынских воевод с Сибинским и Брашовским магистратами*, в „Сборник ОРЯСИАН”, т. LXXXII, СПб., 1906., с. 1-35.

³⁸ Сырку П.А., *Карансебешский Октоих второй половины XIII века*, в „Сборник ОРЯСИАН”, т. LXXXII, №1, СПб., 1906, с.V-XIII и 1-60.

ci a tins, ca acolo unde trebuia să completeze, să dezvolte și să finalizeze ideile nedezvăluite până la capăt ale colegului său decedat. Datorită acestor intervenții deosebit de reușite, au văzut lumina tiparului multe din studiile nefinalizate ale lui Polihronie Sârcu”, iar „altele dintre acestea au fost înzestrate cu introduceri”³⁹.

În primăvara anului 1897, cercetând colecțiile de limbă slavă din British Museum, a identificat un codice, fiind vorba de o *Evanghelie* din anul 1574⁴⁰ – după A. I. Iațimirski ar fi o copie de pe tipăritura diaconului Coresi și diacului Tudor din 1560-1561. Aceasta conține 276 file scrise cu cerneluri negru, roșu, verde și aurie, iar la sfârșit are o amplă însemnare în limba slavonă a copistului, Radul grămăticul, fiul lui Drăghici din Mănăcești, pe care Polihronie Sârcu o reproduce integral în studiul său⁴¹. Trebuie de subliniat faptul că descrierea manuscriselor de Polihronie Sârcu este deosebit de minuțioasă și, în același timp, una din primele realizate în literatura de specialitate. Printre manuscrisele din aceeași colecție savantul nostru atrage atenția asupra *Evangheliei* din 1356, copiate pe pergament (275 file cu miniaturi) la comanda țarului Bulgariei Ioan Alexandr (1331-1371). Pe ultima filă curată a *Evangheliei* a găsit o însemnare nedată în limba română: „*Scris-am eu Gavriil ierodiacon vlădicii din Țara Românească, când aicea la ageie (sic!) Pavel (să fie vorba de mănăstirea Sf. Pavel de la muntele Athos? - n.n.) și cine va să zică Dumnezeu să-l ierte*”⁴².

În același an, Polihronie Sârcu efectuează investigații și în Bodleian Library de la Universitatea din Oxford, unde, pe lângă altele, examinează celebrul *Evangheliar* greco-slav al lui Gavriil Uric din 1429, realizat la Mănăstirea Neamț din porunca Marinei Doamna, soția lui Alexandru cel Bun (1400-1432). Savantul basarabean până într-atât a fost captivat de acest celebru codice, încât cercetările sale s-au revărsat într-un amplu studiu publicat post-mortem într-un periodic rusesc, dedicat exclusiv manuscrisului în cauză⁴³. În timpul aceleiași călătorii de documentare la Londra, Polihronie Sârcu face cunoștință cu istoricul și folcloristul M. Gaster, care îi pune la dispoziție două manuscrise necunoscute ale *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*⁴⁴. Rezultatele cercetării acestor codice le publică la Petersburg în 1900⁴⁵. Revenind la această lucrare a lui Polihronie Sârcu mulți ani mai târziu,

³⁹ Матковски Александрина, *Полихроний и Сырку, Александр Яцимирский. Библиографии*. Изд. Унив. „Св. св. Кирил и Методий”, Велико Тирново, 2013, с. 63.

⁴⁰ Slaviștii bulgari și români, care au cercetat mai târziu același codice, îl datează cu anul 1572 (referințe vezi: Cândea V., *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. I; București, 2010, p. 342-343).

⁴¹ Сырку П. А., *Славянские и русские рукописи Британского музея в Лондоне. Посмертный труд П. А. Сырку, изданный под наблюдением и с предисловием А. И. Яцимирского. Рукопись №9*, в „Сборник ОРЯСИАН”, т. LXXXIV, №4, Спб., 1908, с. XI-XII.

⁴² *Ibidem*, с. 1, 22.

⁴³ Сырку П. А., *Заметки о славянских и русских рукописях в Bodleian Library в Оксфорде*, в „Известия ОРЯСИАН”, 1907, т. XII, кн. 4, с. 87-140.

⁴⁴ Матковски А., *Полихроний Сырку и Александр Яцимирский. Библиографии*. Университетско издательство «Св. св. Кирил и Методий», Велико Тирново, 2013, с. 14-15.

⁴⁵ Сырку П. А., *К вопросу о подлиннике поучений валашского господаря Иоанна Нягое к своему сыну Федосию*, в „Известия ОРЯСИАН”, 1900, т. V, кн. 4, с. 1284-1307.

cunoscutul slavist român Gheorghe Mihăilă apreciază înalt valoarea științifică a operei savantului basarabean care a fost „primul ce a ridicat problema raporturilor dintre cele trei versiuni în care ne-a parvenit opera lui Neagoe Basarab: slavonă, greacă și română. În ciuda numeroaselor erori făcute de Sârcu din cauza premisei false de la care pornise, și anume că forma originală a *Învățăturilor* ... este cea din actualul ms. 1062 B.A.R. (adică versiunea prescurtată a lui Radu Logofețel de divan, realizată abia în 1727, pe baza traducerii din secolul al XVII-lea) și cu toate că nu-i fusese accesibil manuscrisul de la Athos, ci numai descrierea din catalogul lui Lampros⁴⁶, Sârcu reușise să descopere adevărul, și anume: versiunea slavonă reprezenta originalul *Învățăturilor* ..., iar cea grecească și românească erau două traduceri independente, derivate din cea slavonă”⁴⁷ paternitatea căreia este atribuită în cele mai recente studii învățatului domn muntean Neagoe Basarab.

În timpul activității sale la Universitatea din Sankt-Petersburg sau la Biblioteca Academiei Imperiale din aceeași urbe, Polihronie Sârcu a elaborat o serie de alte articole, dintre care unele studii și recenzii dedicate lui Nicolae Milescu Spătaru, atât până la stabilirea sa la Moscova în 1671⁴⁸, cât și cu privire la activitatea sa la Departamentul Soliilor. Cu referire la această din urmă perioadă a vieții Spătarului, Polihronie Sârcu publică studiul introductiv la lucrarea „Relație chineză cu privire la solia lui Nicolae Spătaru în China”⁴⁹. Seria de lucrări dedicate fostului demnitar moldovean aflat în serviciul țărilor ruși este întregită de o esențială recenzie la lucrarea lui Emile Picot „Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Milescu, ambassadeur du tzar Alexis Mihalovitch en Chine, Paris, 1883, 60 p.”⁵⁰

Pe tot parcursul activității sale științifice, încă de pe când era student, Polihronie Sârcu a căutat să mențină legături cu slaviștii români și să le solicite lucrările lor în materie de literatură și carte veche. Astfel, el era în bună măsură la curent cu ceea ce se publica în revistele *Columna lui Traian*⁵¹ editată de B.P. Hasdeu, *Buletinul Ministe-*

⁴⁶ Lampros Spiridon, *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mont Athos*, Cambridge, 1895, p. 367.

⁴⁷ Mihăilă Gheorghe, *Originalul slavon al Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, în „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie”. Ediție facsimilată după unicul manuscris păstrat. Transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de prof. dr. G. Mihăilă, cu o prefață de Dan Zamfirescu, București, 1996, p. LXXV.

⁴⁸ Сырку П. А., *Николай Спафарий (По поводу издания: Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Milescu, ambassadeur du tzar Alexis Mihalovitch en Chine. Par Emile Picot, Paris, 1883)*, в „ЖМНП”, ч. 239, июнь, 1885, ст. 335–346; Сырку П. А., *Николай Спафарий до приезда в Россию*. Отдельный оттиск из „Записок Восточного Отделения Императорского Русского Археологического Общества”, Т. III, СПб., 1888, с. 183–196; Investigațiile lui P. A. Sârcu în această problemă au fost continuate de subsemnați în studiul: A. Eșanu, V. Eșanu, *Nicolas le Spathaire Milescu et la civilisation occidentale (avant son établissement en Russie)*, dans „Impact de l'imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains”, București, 2009, p. 111–122.

⁴⁹ *Китайская реляция о посольстве Николая Спафария в Китае*. Маньчжурский текст в переводе А.О. Ивановского с предисловием П.А. Сырку, С.-Петербург, 1889, XIV+44+26 с.

⁵⁰ ЖМНП, 1885, ч. 239, июнь, с. 335–346.

⁵¹ Сырку П. А., *Новости иностранной литературы. Ученый журнал в Румынии „Columna lui Traian. Revistă pentru istorie, lingvistică și literatură populară*. В.Р.Найдеу, București, 1876, в „ЖМНП”, ч. 195, февраль, 1878, с. 402–418.

rului *instrucțiunii publice și al cultelor*⁵² din București și chiar a publicat unele opinii despre conținutul acestor periodice la Petersburg. Tănărului Polihronie i-au atras atenția și unele studii publicate în revistele bisericești românești, cum ar fi *Candela* (Cernăuți)⁵³ și *Biserica Ortodoxă Română* (București)⁵⁴, precum și în periodicele de specialitate *Revista critică literară* (Iași)⁵⁵, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* (București)⁵⁶, venind de fiecare dată cu prezentări și recenzii dolidora de opinii critice originale. De altfel, în această din urmă revistă Polihronie Sârcu publică uricul din 7 mai 1470 de la Ștefan cel Mare (după toate aparențele, unica apărută în România), cu traducere în limba română, însoțită de ample comentarii și referințe la literatura de specialitate din epocă, apărută mai ales în periodicele din Odessa⁵⁷.

În același timp, lui Polihronie Sârcu nu-i scapă din vedere și unele lucrări importante ale istoricilor români, reacționând cu prezentări și reflecții critice în presa rusă de specialitate. Între aceste fac parte „Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi. Reprodusă cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ de B.P. Hașdeu, tom. 1, București, 1881”⁵⁸; Ioan Bogdan, „Cronici inedite, atingătoare de istoria românilor, adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni, București, 1895”⁵⁹; „Biblioteca Academiei Române. Ioan Bianu, Catalogul manuscriselor românesce. Fascicula I, București, 1897”⁶⁰; „A. Ștefulescu, Mănăstirea Tismana, Târgu-Jiu, 1896”⁶¹.

De o atenție deosebită s-au bucurat în creația științifică a lui Sârcu, două dintre principalele lucrări ale învățatului episcop Melchisedec Ștefănescu. Dacă „O vi-

⁵² Сырку П. А., *Румынский журнал народного просвещения (Buletinul Ministerului instrucțiunii publice și al cultelor. Anul I, nr. 1-4, București 1884-1885)*, в „ЖМНП”, ч. 238, апрель 1885, с. 263-273.

⁵³ Сырку П. А., [Рецензия]. Constantin Popovici. *Fântânele și Codicii dreptului bisericescu ortodoxu cu unu apendice, care conține învățătura celor 12 apostoli, tradusă din rextul original grecescu*. Tipăritură separată din „Candela”, Cernăuți, 1886, в „Византийский Временник”, том I, СПб., 1894, с. 214-216. П. А. Сырку [Рецензия]. Teodoru Tarnovschi la facultatea teologică din Cernăuți. *Despre cele mai însemnate liturgii ale bisericii orientale, mai ales cu privire la cele ce-s întrebuințate în timpul de față în biserica ortodoxă*. Extras din „Canrela”, Cernăuți, 1893, в *Византийский Временник*, том I, СПб., 1894, с. 214-218.

⁵⁴ Сырку П. А., [Рецензия]. A. Rezermeriță. *Câteva cuvinte despre stilul bizantin. Privire generală asupra arhitecturii, sculpturii și picturii bizantine, din „Biserica Ortodoxă Română, an. XVIII, nr. I*, в „Византийский Временник”, том I, вып. 2, СПб., 1894, с. 453-454.

⁵⁵ Сырку П. А., [Рецензия]. Ar. Densușianu. *Originea cuvântului „vlach”*, în „Revista critică literară”, Iași, an. II, nr. 1, в *Византийский Временник*, том II, вып. 1-2, СПб., 1895, с. 295-299.

⁵⁶ Сырку П. А., [Рецензия]. Dr. I. Gherghel. *Despre năvala ungarilor asupra cetății Constantinopol la 934, în Revista pentru istorie, arheologie și filologie (București), red. Gr. Tocilescu, 1893*, в „Византийский Временник”, том II, вып. 1-2, СПб., 1895, с. 299-301.

⁵⁷ Sârcu P., *Un uric inedit de la Ștefan cel Mare*, în „Revistă pentru istorie, arheologie și filologie”, vol. VII, Fasc. I, București, 1893, p. 377-383.

⁵⁸ „ЖМНП”, ч. 227, июнь, 1883, с. 391-397.

⁵⁹ „Известия ОРЯСИАН”, том. I. Кн. I, 1896, с. 99-105.

⁶⁰ „Известия ОРЯСИАН”, том. III. Кн. I, 1898, с. 313-314.

⁶¹ „Известия ОРЯСИАН”, том. III. Кн.2, 1898, с. 592-602.

zită la câteva biserici antice din Bucovina, București, 1885, 95 p.”⁶² îi este rezervată doar o prezentare sumară, apoi „Viața și scrierile lui Grigorie Țambiac, București, 1884, 102 p.”⁶³, lucrare de pionierat în literatura românească de atunci, a provocat o adevărată explozie de analize și reflecții critice din perspectivă sud-est și est europeană din partea cărturarului basarabean, care s-a soldat cu o substanțială recenzie, depășind-o ca valoare științifică pe cea a predecesorului său.

Despre interesul manifestat de savantul basarabean față de cultura noastră medievală este grăitor și faptul că în timpul călătoriilor sale de documentare în provinciile istorice românești a colectat și o serie de vechi manuscrise, care astăzi se păstrează în Fondul „Polihronie Sârcu” din Biblioteca Academiei de Științe din Sankt-Petersburg. Dintre acestea cercetătorii ruși (V.I.Srizevski, G.A. Ilinski) și români (Damian P.Bogdan, A. Matcovschi) au identificat:

1. ОКТОИХЪ (Octoih), [Moldova ?], sec. XV, in 4°, pergament, incomplet, lipsă început și sfârșit, 79 f., text în slavonă, Partea I.

- *Bibliografie: Ильинский Г.А. Пергаментные рукописи Сырку*, в „Русский филологический вестник” (Варшава), 1908, том LIX, с. 361. **Срезневский В.И., Покровский Ф.И.** *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук*. I, Рукописи, том. 1, Спб., 1910, с.97-98. **Constantinescu Radu.** *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 185, nr. 934. **Cândea V.,** *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 295, nr. 1176.
- *Deținător:* Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55, mss. nr. 13.3. 6, Colecția P.A. Sârcu fost mss. nr. 22.

2. ПСАЛТЫРЬ (Psaltire), [Moldova ?], sec. XV, in 4°, 1 f., pergament, text în limba mediobulgară.

- O însemnare ștearsă pe câmpul de jos.
- Fila conține psalmii XXV și XXVI
- *Bibliografie: Срезневский В.И., Покровский Ф.И.* *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук*. I, Рукописи, том. 1, Спб., 1910, с.58. **Constantinescu Radu.** *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 185, nr. 932. **Cândea V.,** *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 298, nr.1198.
- *Deținător:* Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P. A. Sârcu), mss. nr. 4.5.11 (fost ms. nr. 12).

⁶² „Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества”, 1884, № 11, ноябрь, с. 28-31.

⁶³ Сырку П. А., [Рецензия]. *Новый взгляд на жизнь и деятельность Григория Цамблака*, в „ЖМНП”, 1884, ч. 236, ноябрь, с. 106-153.

3. ЧЕТВЕРОВЕАНГЕЛИЕ (*Tetraevanghelie*), [Moldova ?], a doua jumătate sec. XVI, in folio, incomplet (lipsește sfârșitul), 324 f. text în limba mediobulgară. La ff. 1, 8, 99, 154 și 243 frontispicii și litere inițiale mari ornamentate în chinovar.

- Însemnări: Însemnări în română la filele 8-12 de danie din 1673 și pe I copertă interior din 1728, tot acolo P.Sârcu notează „изъ Тиги” (din Tighi).
- Bibliografie: Срезневский В.И., Покровский Ф.И. *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук*. I, Рукописи, том. 1, Спб., 1910, с. 18-19. Bogdan, D. P. *Bibliotecile și instituțiile Academiei de Științe a URSS*, în „Revista Istorică Română” (București), 1938, Vol. 8, p. 350; Constantinescu Radu. *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 71, nr. 340. Căndea V., *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 297, nr.1190.
- Deținător: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei; Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P. A. Sârcu), mss. nr. 13.1.1 (fost ms. nr. 7).

4. ТРИОД ПОСТНАЯ (*Triod de post*), [Banat ?] sfârșitul sec. XVI, text în limba mediobulgară, in folio, incomplet (lipsă file de sfârșit 267-323), 323 f.

- Însemnări: La f. 6 notă de danie a lui Stoikov la biserica Sf. Petka (Paraschiva), apoi urmează însemnarea de copertare a cărții de către aceeași persoană în anul 1635. La f. 4 pe jumătate tăiată însemnarea de danie la aceeași biserică de Ivan Bozaci. Pe I copertă interior P.Sârcu notează locul unde a procurat manuscrisul – „Peștera”.
- Bibliografie: Срезневский В.И., Покровский Ф.И. *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук*. I, Рукописи, том. 1, Спб., 1910, с.125. Constantinescu Radu. *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 185, nr. 933. Căndea V., *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 297-298, nr.1194.
- Deținător: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P. A. Sârcu), mss. nr. 13.1.18 (fost ms. nr. 34).

5. МИНЕЯ ПРАЗНИЧНАЯ (*Minei la praznice*), [Moldova ?], 15 iunie 1593, in folio, incomplet (lipsă f. 9-11, 163-164), 267 f. Text și însemnări în limba slavonă. Pe prima filă frontispicii în chinovar. La fila 266^v însemnarea, precum că cartea a scris-o „diac Condrea ot Soroca”, fiind terminată la 15 iunie 1593. Pe aceeași filă o altă însemnare de danie de la sf. sec. XVI-lea; la f. 27-44 o însemnare de cumpărare și danie a cărții din 1611; la f. 267 o notă de danie din anul 1795 de la popa Ioan din Pazargic în biserica satului Debreșiți.

- Bibliografie: Срезневский В.И., Покровский Ф.И. *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук*. I, Рукописи, том. 1, Спб., 1910, с.168; Bogdan, D. P. *Bibliotecile și instituțiile Academiei de Științe a URSS*, în „Revista Istorică Română” (București), 1938, Vol. 8, p. 349; Ангелов Ст. *Из ръкописната сбирка на П.А. Сырку*, в „Известия из Народната

Библиотека и, Библиотеката на Софийския Държавен Университет”, 1963, 3/9, с. 66. **Constantinescu Radu**. *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 72, nr.351. **Cândea V.**, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p.297, nr. 1187.

- Deținător: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P. A. Sârcu), ms. nr. 13.1.22 (fost ms. nr. 47).

6. СЛУЖЕБНИКЪ (*Liturghier*), [Moldova], 1662, in 4°, 200 f. ; (20 x 15 cm). Text liturgic în slavonă; tipicul, indicații de citire și rugăciunile în română. Scris de doi copişti: I Vasile sau Ghelasie (f. 1 - 22^v), II. Ion diacul (f. 23 - 200). Ornamentat cu frontispicii din împletituri cu elemente florale în chinovar (f. 1) și în culori (f. 64, 144, 163), în chinovar și cerneală (f. 23, 116); numeroase inițiale mari cu elemente zoomorfe și florale; titluri și indicații marginale în chinovar. Legătură în lemn și piele cu incrustații geometrice, pe muchia cărții desen ornamental în chinovar și cerneală. Pecete în fum a bisericii Adormirii ... din Șchei (f. 22^v și 64). Hârtie din sec. al XVII-lea cu filigrane de tip „stea hexagonală în cerc”, „trei semilune” identificate după Dianova, T. V. Filigrani XVII veka ... nr. 571-572 – anul 1627; nr. 1087 – anul 1657; și „blazon cu corn de vânătoare și coroană”, două varietăți neidentificate.

- Cuprins: Îndreptarea dumnezeieștii slujbe. Leturghia (sic) când întră popa în beseceă (sic !) (f. 1 - 22^v); Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur (f. 23 - 63^v); [Liturghia Sf. Vasile cel Mare] (f. 64-115^v); [Dumnezeiasca slujbă a celor mai înainte sfințite] (f. 116-143^v); Otpusturi care le zice preutul preste săptămână în toate zilele și la toate praznăcele cele dumnezeiești preste an (f. 144 -162^v); Acatistul Preasfintei Nascătoare de Dumnezeu (f. 163 - 200).
- Însemnari: I. a copistului Ion diacul: „Ca să [s]e știe de scrisoare[a] aceștii Leturghie a popei lui Vasilachie de Brașeu, precum au început de au scris Vasili ova [sau] Ghelasie, călugăr de la mănăstire de la Dobromirna, și apoi s-au pristăvit. Dup[ă] aceea m-am apucat eu, Ion diacul, ungurean din Ardeal, din ținutul Cetății de Baltă, de pe Târnava cea Mică, din sat din Cerghid cel Mare, ficiorul lui Arân Bostan donie, de-am scris cu multă osteneală Zlatoust, Preždes[ve]scenna, otpusturile, acatistul, de o am săvârșit când am șidzid [sic !] în Moldova, la mănăstire[a] Bistrița, în zilele lui Istratie Dabija Voievod. Iar în Țara Ungurească au fost craiu Apașii Mihaiu, când au arsu țara și au robit turcii și tătarii, văleat 7170 [1662], ap[rilie], 18° (f. 200); II. Însemnare de danie la f. 63^v în limba română din anul 1664, ianuarie 18, a protopopului Văsii, care închină cartea bisericii din Șchei, întru pomenirea preotesei Neacșa (f. 63^v).
- Bibliografie: **Срезневский В.И., Покровский Ф.И.** *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук*. I, Рукописи, том. I, Спб., 1910, с. 86. **Bogdan D. P.** *Bibliotecile și instituțiile Academiei de Științe a URSS*, în „Revista Istorică Română” (București), 1938, Vol. 8, p. 349; **Constantinescu Radu**. *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*,

București, 1986, p. 72-73, nr. 355. (indică greșit data scrierii – 1624 și însemnări de la Soveja pe f. 206, când manuscrisul, conține 200 de file). **Ștrempel G.** *Manuscrise românești aflate la Leningrad și Kiev*, în „Studii și Cercetări de Bibliologie” (București), 1972, Vol. XII, p. 22 – 23. **Cândea V.**, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 299-300, nr.1211. **Pelin Valentina.** *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*, Catalog, Chișinău, 2017, p. 214-215, nr. 190.

- Deținător: Manuscrisul s-a aflat în colecția lui P. A. Sârcu către sfârșitul sec. al XIX-lea, iar din 1906 se păstrează în actualul depozit: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P. A. Sârcu), mss. nr. 13.2.1 (fost ms. nr. 17).

7. Miscelaneu, Moldova, [s.n.], 1773. Text în română, scriere semiuncială cu elemente cursive de un singur copist. Începutul și sfârșitul lipsesc, 82 f. (16,1 x 10,0 cm). Titluri și inițiale în chinovar; viniete simple în chinovar (f. 55^v, 63^v). Hârtie din sec. XVIII cu filigrane (“Pro Patria”, Klepikov, nr. 20 – anul 1765: Клепиков С.А. *Филиграны и штемпели на бумаге русского и иносеранного производства XVII - XX вв.*, Москва, 1959). Conține: Gromovnic. Trepetic. Poricologos. Apocrife. Coperta lipsește.

- Cuprinde: *Întrebări și răspunsuri de patimile Domnului nostru Iisus Hristos*] (f. 1-2). Începutul lipsește; *Întrebările și răspunsurile ale blagocestivului chir Leon împărat cu dascălul, din teologie sfinților, că era bun creștin și blagocestiv* (f. 2^v-10); *Truparele dimineții, când va să meargă omul pre cale* (f. 10^v -11^v); [*Simbolurile literelor*] (f. 12-13^v); [*Simboluri liturgice*] (f. 14-19^v; f. 20 - 20^v albă); [*Legenda Sf. Sisoie*] (f. 21-24^v); *Istorie pomilor și a tuturor legumilor* (f. 25 -29^v); [*Descântec de turbare*] (f. 29^v); [*Zodier*]. *A lui Eraclie împărat* (f. 30^v - 35); [*Gromovnic*] (f. 35-48^v); [*Legenda Duminicii*] (f. 49-55^v); [*Trepetic*] *Sămile a omului care să zbat* (f. 56 – 63^v); [*Tălcuire la rugăciunea “Tatăl nostru”*] Începutul lipsește. (f. 64 - 65^v); [*Întrebări și răspunsuri teologice*] (f. 66 - 68^v); [*Cheie pentru tălmăcirea visurilor*] (f. 69 - 70); [*Apocalipsa Sf. Ioan Teologul*] (f. 70^v - 82^v). Fragment
- Însemnarea copistului la f. 30 despre scrierea manuscrisului în 1773 și prezentarea acestei date după calendarele altor popoare și în legătură cu evenimente istorice. La f. 48 însemnare reprodusă de copist la sfârșitul *Gromovnicului*: „*Acum întâiu românesc alcătuit după cel sârbesc. Așezatu-s-au pe limba românească ca întru o sută de ani să slujască, că și cel slovinesc întru aceștia chip au fost, fiind un mare astrolog la Kiu, scos de un mare doftor moscal. S-au tălmăcit întru aceștia chip, precum acum [1]757 vălet am aflat, așa în stamba noo s-au dat, fev[ruarie]*”. La f. 48^v însemnare posesorală din sec. al XIX-lea a lui Stăvărache *sin Costii*.
- Bibliografie: **Ștrempel G.** *Manuscrise românești aflate la Leningrad și Kiev*, în „Studii și Cercetări de Bibliologie” (București), 1972, Vol. XII, p. 25-26. **Moraru Mihai, Velculescu Cătălina.** *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, II, București, 1978, p. 347 (cotă greșită). **Constantinescu Radu.** *Manuscrise de origine*

românească din colecții străine. *Repertoriu*, București, 1986, p. 253, nr. 1318. **Cân-dea V.**, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 303, nr.1230. **Pelin Valentina**. *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*, *Catalog*, Chișinău, 2017, p. 259-261, nr. 242.

- Deținător: Manuscrisul a făcut parte în sec. al XIX-lea din colecția lui P.A. Sârcu, iar din 1906 se păstrează în actualul depozit: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P. A. Sârcu), mss. nr. 13.6.20 (fost ms. nr. 69).

8. Miscelaneu, Transilvania, Făgărași, 1784. Text în limba română; scriere cursiva de copistul Vâlcu logofăt, 132 f. (14,5 x 10,5 cm). Scris pe hârtie din sec. al XVIII-lea (filigran: “blazon” și literele “GBT”). Frontispicii cu motive florale și geometrice lucrate stângaci în chinovar (f. 1, 36, 47, 80, 100, 122); titluri și inițiale în chinovar. Legătură în piele groasă fără ornamente.

- Cuprinde: *Viața preacuviosului Alexie omul lui Dumnezeu* (f. 1-32^v); [*Zodier*]. Începutul lipsește (f. 33-46^v); *Cazania lui Adam* (f. 47-53^v); : *Molitva lui Sfânt Sisoie* (f. 54-58^v); *Epistoliia [în ceasul morții]* (f. 58^v-59^v); *Cazania părintelui nostru Avraamu* (f. 60-79); *Istoriile domnilor de la Adam până au venit Radul Negrul-vo-dă domnu din Țara Ungurească în Țara Rumânească [descrierea evenimentelor până în anul 1591]* (f. 80-99^v); *Întrebări [și răspunsuri] de darurile Sfintei, Bisericii* (f. 100-110^v); *Cadi-să a ști tot omul de zile[le] care le-au arătat Dumnezeu lui Moise prorocu [ca zile rele]* (f. 110^v -112^v); *Viața Sfântului Macarie [Egipteanul]* (f. 113-121^v); *Moartea lui Alixandru împărat*. Fragment din *Alexandria* (f. 122-132^v).
- Însemnări: la f. 6 nota copistului și posesorului manuscrisului, Vâlcu logofăt din târgul Făgărași, despre împrejurările în care a scris. La filele f. 11^v - 12, 46, 61-62, 82, 98, 112^v, 132^v note despre calamități naturale și despre evenimente din viața sa din anii 1784, 1808, 1813 și 1814.
- Citat în: – *Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV-XVIII) privind istoria României*. Întocmit de I.Crăciun și A. Ilieș. – București, 1963, nr. 50 (XXXV), p. 156 (menționat la textele *Letopiseșului Cantacuzinesc* după o copie dactilografată de pe *Codex Sârcu* provenind din biblioteca M.Gaster).
- Bibliografie: **Pelin Valentina**. *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*, *Catalog*, Chișinău, 2017, p. 265-266, nr. 247.
- Deținător: Manuscrisul a ajuns în Rusia către sfârșitul sec. al XIX-lea și a făcut parte din colecția P.Sârcu, care din 1906 a fost vărsată în fondul de bază (Osnovnoe sobranie) al actualului depozit: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 0 (Osnovnoe sobranie), ms. nr. 138.

9. Miscelaneu, Moldova, [s.n.]: a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și 1788), 194 f. (21,2 x 16,0 cm). Text în limba română, scriere cursivă minusculă de doi copiiști: I (f. 1-144), II (f. 144^v – 194^v), titluri și inițiale cu mici ornamente în chinovar. Hârtie cu

filigrane („blazon cu leu surmontat” și „leu”). Legătură în carton și piele cu incrustații florale; cotor restaurat.

- Cuprinde: [*Agapie Landos, Minunile Maicii Domnului sau Mântuirea păcătoșilor*] (f. 1-144). Foaia de titlu și prefața lipsesc; anexe ulterioare: *Apologhia, adică mângâierea omului celui scârbit, carele se află în mare scârbă și supărare* (f. 144^v-170^v); *Cuvânt pentru răbdare*. Fragment din *Pateric* (f. 171-174^v); *Din scrierile Sf. Grigore Bogoslovul: Stihuri de sfățuire* (f. 175-175^v); *Scrisoarea starețului Paisie Velickovski către ucenicii de la seceriș* [din anul 1775]. Copie din 1788 (f. 176-180); fragmente din scrierile lui Ioan Scărarul, Grigore Sinaitul și Vasile cel Mare, despre viața călugărească (f. 180^v-188^v)
- Consemnarea copistului la f. 80 despre copierea “la anul 1788” a “Cuvântului starețului [Paisie] din sfânta mănăstire a Neamțului către ucenicii săi”.

Însemnare posesorală din sec. al XIX-lea în limba română pe o foiță aparte din manuscris, nenumerotată, a „ieromonahului Ioanichi[e] Hagi, bulgar cu porecla Curgiuclu”, pentru cartea care i-a fost dăruită.

- Bibliografie: **Ștrempel G.** *Manuscrise românești aflate la Leningrad și Kiev*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, București, XII, 1972, p. 25. **Constantinescu Radu.** *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, nr. 1317, p. 253 (arată proveniența ms. din țara Românească și îl consideră a fi scris după 1788). **Cândea V.**, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 304, nr.1237. **Pelin Valentina.** *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia), Catalog*, Chișinău, 2017, p. 287-288, nr. 275.
- Deținător: Manuscrisul a făcut parte din colecția lui P.A. Sârcu, iar din 1906 se păstrează în actualul depozit: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P.A. Sârcu), ms. nr. 13.5.21, (fost ms. nr. 57).

10. Miscelaneu, sec. XVIII, Moldova, [s.n.], a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Sfârșitul lipsește. 30 f. (17,5 x 12,0 cm). Text în limba română, Scriere cursivă de un singur copist. Hârtie din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea cu filigrane (“stea”, “ulcior”). Coperta lipsește.

- Cuprinde: *A Sf. Grigore [Sinaitul], întrebare către Sf. Maxim Cavesocalivul* (f. 1 - 2^v); *Dintru ale lui Calist, a preasfințitului patriarh a Țarigradului, Cuvânt al luării aminte și al rugăciunii* (f. 3 - 14^v); [*Excerpte din scrierile Sfinților Părinți despre ascultare*] (f. 15-16^v); *Versul iubitei și preafrumoasei pustii, din Varlaam și Ioasaf* (f. 17-18); [*Colinde*] (f. 19-27, 29 - 30; text numai pe recto filelor); *Rugăciune*, în limba greacă cu caractere chirilice (f. 28).
- Bibliografie: **Ștrempel G.** *Manuscrise românești aflate la Leningrad și Kiev*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, București, XII, 1972, p. 26-27. **Moraru Mihai, Velculescu Cătălina.** *Bibliografia analitică a cărților populare laice*. II, București, 1978, p. 347. **Constantinescu Radu.** *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 253, nr. 1320. **Cândea V.**, *Mărturii*

românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 304, nr.1238. **Pelin Valentina**. *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*, Catalog, Chișinău, 2017, p. 288-289, nr. 276.

- Deținător: Manuscrisul a făcut parte în sec. al XIX-lea din colecția lui P.A. Sârcu, iar din 1906, se păstrează în actualul depozit: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P.A. Sârcu), Ms. nr. 13.7.37, (fost ms. nr. 82).

11. Miscelaneu, Moldova și Țara Românească, texte originale în limba neogreacă, sec. XVIII, până inclusiv în 1785, III + 207 f. + IV f. (16,3 x 11,2 cm și 12,4 x 8,0 cm). Scris pe hârtie, titluri și inițiale în chinovar, legătura în carton cu cotor din piele.

- Cuprinde: *Scrisorile voievodului Alexandru Mavrocordat* (f. 1-136^v); *Scrisorile domnului Nicolae Mavrocordat* (f. 137-207).
- Însemnări: 1) la f. 1 notă posesorală în neogreacă din sec. XVIII; 2) tot acolo în creion notat 1907, nr. 4; 3) La f. IV însemnare nedescifrabilă datată cu anul 1785; 4) Pe foaia de protecție a I coperte note unor cheltuieli, datate cu 23 aprilie 1813.
- Bibliografie: *Описание рукописного Отдела Библиотеки Академии Наук СССР*, том 5: Греческие рукописи, Состав. И.Н. Лебедева, Ленинград, 1973, c. 172-173. **Pelin Valentina**. *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*, Catalog, Chișinău, 2017, p. 291, nr. 279.
- Deținător: Manuscrisul a intrat în Biblioteca Academiei de Științe în 1907 de la văduva lui P.A.Sârcu și se păstrează în actualul depozit: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 0, Ms. nr. 185.

12. Dioptra lui Filip Solitarul [Monotropos], tom 1-2, 1804. Moldova, la Mănăstirea Neamț, prelucrare versificată a călugărului Petru Pop (f. 3^v-75^v), 76 f. (22,8 x 17,4 cm). Text în limba română, scriere cursivă minusculă. Hârtie cu filigrane de la sfârșitul sec. al XVIII-lea („blazon” și „coroană”). Inițiale florale în chinovar și cerneală cu elemente ornamentale extinse deasupra textului sub formă de frontispiciu (f. 4, 38) și inițiale ornamentale în cerneală (f. 3^v, 37^v). Legătura originală în carton.

- Concept de document în limba rusa de la mijlocul sec. al XIX-lea, cu multe greșeli gramaticale, a diaconului Gheorghe Ciocan de la biserica Sf. Nicolae din satul Șostacii de Sus din ținutul Soroca (f. 1^v-2).
- Cuprinde: *Prefața lui Petru Pop*: „Fost-am ca unul ce întră într-o grădină mare împărătească, plină de tot felul de flori, și culege numai vărfurile florilor celor mai frumoase și mai mirositoare ca să facă o cunună împărătească. Așa am fost și eu, am intrat cu mintea într-o carte ce să numește *Dioptra*, adecă oglindă pre[a] văzătoare de cei ce iubesc lumea, și am cules dintrînsa numai cuvintele cele ce arată deșertăciunea lucrurilor lumii acesteia, de le-am făcut două tomulețe în stihuri. Și s-au scos aici, în Mănăstirea Neamțului, de nevrednicul robul lui Dumnezeu, păcătosul frate Petru Pop, în zilele luminatului nostru domn Alexandru Constantin

Moruzi voievod, la anul 1804, avgust 1 (f. 3^v; f. 1-3 albe, liminare, cu însemnări); *Dioptra, tomul 1* – 412 versete numerotate (f. 4 -36^v); *Dioptra, tomul 2* – 544 versete numerotate (f. 38 -75); un adaos ulterior: *Rugăciune către Preacurata Fecioară, alcătuire de Toma episcopul*, 1815, aprilie 28 (f. 75^v -76).

- Însemnări: notă posesorală din 1840 în limba română a poslușnicului Ioan Barbă-Roșie (f. 1) și altă însemnare despre evenimente din 1850 legate de familia sa (f. 1^v); Consemnare posesorală din sec. al XIX-lea în limba română a lui Sidor monah (f. 76^v) și alta din 1869, decembrie 8, în limba râmână a lui Pavel Barbă-Scumpă (f. 37).
- Bibliografie: **Срезневский В.И., Покровский Ф.И.** *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук*. I, Рукописи, том. 2, Спб., 1910, с. 482-483. **Bogdan D.P.** *Bibliotecile și instituțiile Academiei de Științe a URSS*, în „Revista istorică română”, București, 8 (1938), p. 350. **Ștrempel G.** *Manuscrise românești aflate la Leningrad și Kiev*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, București, XII (1972), p. 24. **Constantinescu Radu.** *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, nr. 1316, p. 253 (datează manuscrisul cu anul 1815 și menționează proveniența lui de la Soroca). **Cândea V.**, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*. Seria Nouă, vol. IV; București, 2010, p. 306, nr.1259. **Pelin Valentina.** *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia)*, Catalog, Chișinău, 2017, p. 296-289, nr.287.
- Deținător: Manuscrisul a făcut parte din colecția lui P.A. Sârcu, iar din 1906 se păstrează în actualul depozit: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din *Sankt-Petersburg*, Secția manuscrise, Fond 55 (Colecția P.A. Sârcu), Ms. nr. 13.5.20, (fost ms. nr. 60).

13. Ioan Enachi (Enacu). Cărțișoară cu stihurele. Moldova, Ioan. Enacu, 1846, 29 f. (20,5 x 16,5 cm). Text în limba română. Exemplar autograf a lui Ioan Enacu, blănar gălățean. Ornamentat de autor cu miniaturi simpliste în culori: icoana Maicii Domnului de la Xeropotam (f. 3) și scenetă intitulată “Gura Iadului” (f. 23); frontispiciu în culori reprezentând turle de biserici (f. 18); chenar cu cerneală neagră pe fiecare filă, marginile albe fiind punctate cu negru și roșu. Scris pe hârtie cu anul emiterii, 1844. Copertă din carton subțire

- Cuprinde: *Precuvântarea autorului*, cu date biografice și dedicație lui chir Iordache Ivanovič din Comrat (f. 3-17^v) f. 1-2 liminare); *Stihuri adunate [și prelucrate] din cartea Alfavita sufletească – “Alfavita sufleteasca”* (f. 18); “*Mustrarea trupului de la suflet*” (f. 23^v); “*Trupul către suflet*” (f. 24)
- Însemnări: la f. 2 notă posesorală din 1846 în limba română a lui Iordache Ivanonovič din Comrat. La f. 1 însemnare în limba rusă din 1851, cu multe, greșeli orfografice, despre donarea cărții de către negustorul hagi Ianic din Chișinău lui Dimitrij Egorovič.
- Bibliografie: **Ștrempel G.** *Manuscrise românești aflate la Leningrad și Kiev*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, București, 12 (1972), p. 24. **Constantinescu**

Radu. *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, nr. 1315, p. 252 (descriere sumara). **Cândea V.**, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate. Seria Nouă*, vol. IV; București, 2010, p. 307, nr.1266. **Pelin Valentina.** *Manuscrise românești din secolele XIII-XIX în colecții străine (Rusia, Ucraina, Bielorusia), Catalog*, Chișinău, 2017, p. 312, nr. 307.

- Deținător: Manuscrisul a făcut parte din colecția lui P.A. Sârcu, iar din 1906 se păstrează în actualul depozit Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Filiala din Sankt-Petersburg, Secția de manuscrise, Fond 55 (Colecția P.A. Sârcu), Ms. nr. 13.4.12, (fost ms. nr. 48).

Unii istorici consideră că următoarele două manuscrise de limbă slavă din aceeași colecție a lui Polihronie Sârcu ar proveni de asemenea din spațiul istoric și cultural românesc:

1/ 14. ЕВАНГЕЛИЕ АПРАКОС (*Evanghelie*), sec. XII. Fragment pe pergament, text în slavonă. Însemnări descifrate în câteva variante: I. „От Края (-ѳ) Вылкова из Тичи” (De la ținutul Vilcovo din Tici) (Ильинский); II. „Отъ Края (-ю) Р™зкова изъ Тиги” (De la ținutul Rezcov din Tighi) (Срезневский); III. din Vâlcov și Tighina, sec. XIX (Constantinescu).

- *Bibliografie: Ильинский Г.А. Пергаментные рукописи Сырку*, в „Русский филологический вестник” (Варшава), 1908, том LIX, с. 350-361. **Срезневский В.И., Покровский Ф.И.** *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук. I, Рукописи, том. 1, Спб., 1910, с. 2. Сводный каталог славяно-русских рукописных книг хранящихся в СССР, XI-XIII вв., Москва, 1984, с.142, № 115. Constantinescu Radu. Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 175, nr.892. **Cândea V.**, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate. Seria Nouă*, vol. IV; București, 2010, p. 293, nr. 1163.
- Deținător: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Sankt-Petersburg, Fond 55, mss. nr. 13.7. 37, Colecția P.A.Sârcu fost nr. 14.

2/ 15. ОКТОИХЪ (*Octoih*), Moldova, sec. XV, in 4°, pergament, incomplet, lipsă început și sfârșit, 79 f., text în slavonă, Partea I.

- *Bibliografie: Ильинский Г.А. Пергаментные рукописи Сырку*, в „Русский филологический вестник” (Варшава), 1908, том LIX, с. 361. **Срезневский В.И., Покровский Ф.И.** *Описание рукописного отделения библиотеки Императорской Академии Наук. I, Рукописи, том. 1, Спб., 1910, с.97-98. Constantinescu Radu. Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986, p. 185, nr. 934. **Cândea V.**, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate. Seria Nouă*, vol. IV; București, 2010, p. 295, nr. 1176.
- Deținător: Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, Sankt-Petersburg, Fond 55, mss. nr. 13.3. 6, Colecția P.A. Sârcu fost mss. nr. 22.

Către începutul secolului al XX-lea Polihronie Sârcu devine unul dintre cei mai apreciați slaviști în cercurile academice ruse, numărându-se printre organizatorii așa-numitului Congres prealabil (Предварительный Съезд) al filologilor ruși din 1903. Istoricul nostru figurează cu intervenții la asemenea secții importante ale lucrărilor Congresului, cum ar fi cea cu privire la principiile de elaborare a „Enciclopediei Slave” (subsecție la cea de literatură și artă); la bibliografia slavă și cea referitoare la editarea monumentelor scrise slavo-bisericești. Opinia sa deosebită exprimată la aceasta din urmă secție a fost publicată într-o ediție specială - Buletinul Congresului.⁶⁴

În 1904 Polihronie Sârcu a vizitat pentru ultima dată provincia natală Basarabia. În ultimii ani de viață, el trece prin grele încercări, rămânând fără loc de muncă, suportă mari lipsuri materiale și boli grele, care i-au apropiat sfârșitul, stingându-se din viață la 23 iunie 1905. A fost înmormântat la cimitirul Smolenskii din Sankt-Petersburg.

De-a lungul vieții Polihronie Sârcu a acumulat nu numai o interesantă colecție de manuscrise vechi din secolele XII-XIX, dar și o bogată bibliotecă personală, din care cea mai mare parte a fost transmisă între anii 1906-1907 Bibliotecii Universității din Sankt-Petersburg, iar alta (din care făceau parte și ediții românești de cărți și reviste) Bibliotecii Academiei de Științe a Rusiei, secția din Petersburg.

Marea majoritate a studiilor, recenziilor și materialelor sale cu privire la moștenirea culturală medievală românească, deși au fost scrise și publicate cu peste un secol în urmă, rămân până astăzi a fi deosebit de interesante și valoroase, dar rămân azi aproape necunoscute mediului academic românesc, încât valorificarea lor ar putea deschide noi perspective de cercetare și cunoaștere a vechii noastre culturi. Moștenirea științifică lăsată de Polihronie Sârcu este înalt apreciată în mediul academic rusesc, mai ales cel din Sankt-Petersburg, unde a studiat și activat. De exemplu, în 2016 la Biblioteca Academiei de Științe a Rusiei, în Secția de Manuscrise, a fost organizată o amplă expoziție dedicată cărturarului basarabean cu ocazia împlinirii a 110 ani de la stingerea sa din viață, iar în 2021 aceeași instituție a organizat o Conferință științifică internațională, în centrul atenției căreia s-a aflat, de asemenea, moștenirea științifică a savantului nostru.

⁶⁴ *Мнение П. А. Сырку*, в „Предварительный съезд русских филологов (10-15 апр. 1903 г.), бюллетень”, СПб., 1903, с. 141-143, приложение 2.

Igor Cereteu*

CONTRIBUȚII LA RECONSTITUIREA LISTEI CĂRȚILOR DIN BIBLIOTECA MĂNĂȘTIRII HÂNCU

Hâncu Monastery, an old monastic center in the central part of Bessarabia, had an archive and library very rich in documents, manuscripts and printed books, which disappeared after its liquidation in 1950. Some of the printed books were taken by the monks, and when it was reactivated in 1990, they were returned to the monastery. Most of the library's books were taken to the Hâncu monastery, some of which are still preserved today. Based on the sources, we restored the list of books before the liquidation (118 books), and based on the specialized literature, field research and current literature (75 books). In the library of the Hâncu monastery, there were books printed in Romanian in: Buzau, Iași, Râmnic, Bucharest, Sibiu, Brașov, Vienna, Buda, the Neamț monastery, Chișinău and Saint Petersburg. Fewer have been identified in library and museum holdings. The oldest books in the library of this monastic center were printed in Buzău and date from the end of the 17th century, followed by those from Iași and Bucharest, from the first half of the 18th century. More numerous are the books printed at the Neamț monastery and in Chisinau from the 19th century. The monks from Hâncu were also interested in religious books in Romanian, printed in Brașov, Vienna, Buda, Saint-Petersburg, which circulated in eastern Moldova at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century. Currently, the library of the Hâncu monastery is being restored, and following research we have identified over 70 Romanian books, preserved in good conditions.

Keywords: Hâncu monastery, library, old book, Bessarabia, printing center.

Mănăstirea Hâncu a fost ctitorită în 1677 de boierul Mihalcea Hâncu, care a asigurat-o cu posesiuni funciare¹ și, probabil, cu inventarul și cărțile necesare slujbelor religioase. Până în prezent nu s-a scris suficient de mult despre cărțile vechi din biblioteca mănăstirii, încât reconstituirea listei lor prezintă anumite dificultăți. O atare reconstituire a fost elaborată de către Alexei Agachi² în contribu-

* **Igor Cereteu**, doctor habilitat în istorie, șeful secției Istorie Medievală la Institutul de Istorie.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.09>

¹ L. T. Boga, *Documente. Acte privitoare la Mănăstirea Hâncu*, în *Arhivele Basarabiei*, 1, 1930, p. 92-93.

² Alexei Agachi, *Istoria mănăstirii Hâncu (1677-2010)*, Pontos, Chișinău, 2010, p. 106-107.

ția sa la istoria mănăstirii, însă cercetările recente în domeniu permit o reevaluare și o datare mai sigură a tipăriturilor incomplete, care au aparținut în diferite perioade mănăstirii Hâncu.

Prima mențiune despre cărțile din biblioteca mănăstirii a fost atestată de Paul Mihail într-o condică din 1817, scrisă de Chiril arhimandrit și blagocin, în care sunt trecute mai multe cărți manuscrise și tipărite, fără an și locul apariției³. Analizând atent lista cărților din condică, se poate preciza locul și anul ediției unor titluri de cărți. Cu toate că datarea unora prezintă anumite dificultăți, coroborarea informației din sursele istorice cu situația cunoscută în prezent ne determină să fim convinși că în biblioteca acestui centru de cultură și spiritualitate din Basarabia existau în 1817 următoarele cărți⁴: *Mineie* pe cinci luni (Buzău, 1698); *Octoih* (Buzău, 1700); *Liturghii* (Buzău, 1702, 2 ex.); *Antologhion* (Iași, 1726); *Antologhion* (București, 1736); *Molitvenic* (Iași, 1749); Macarie Egipteanul, *Omilii* (București, 1775); Theodor Studitul, *Cuvinte* (Râmnic, 1784); Dorotei, *Cuvinte* (Râmnic, 1784); *Apostol* (Râmnic, 1794); *Evanghelie* (Râmnic, 1794); *Ceaslov* (Iași, 1797); *Triodion* (București, 1798); Teoflact, Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Evangheliilor* (Iași, 1805, 2 ex.); *Chiriadromion* (mănăstirea Neamț, 1811); *Viețile sfinților* pe 12 luni, (mănăstirea Neamț, 1807-1815); Sfântul Ioan Sinaitul, *Scara* (mănăstirea Neamț, 1814); Augustin Episcopul, *Kecragarion* (mănăstirea Neamț, 1814); *Liturghie* (Chișinău, 1815); *Molebnic* (Chișinău, 1815, 2 ex.); *Octoih de canoane pentru pavecerniță* (mănăstirea Neamț, 1816); *Chiriadromion*, I-II (Iași, 1816, în limba greacă); *Catihiz* (Chișinău, 1816); *Rugăciune în ziua Nașterii lui Hristos* (Chișinău, 1816). În această condică sunt incluse și trei manuscrise: o *Evanghelie* rusească, un *Tipicon* rusesc și un *Pateric*.

Din informația din această condică reiese că în biblioteca mănăstirii Hâncu existau în 1817 șapte titluri de cărți tipărite la Buzău⁵, trei de la București, cinci de la Iași, patru de la Râmnic, de la mănăstirea Neamț - 16 titluri și de la Chișinău - 3 titluri. Din secolul al XVII-lea este semnalat un titlu; din secolul al XVIII-lea - 11 și din secolul XIX (până la 1817) - 22 titluri de carte. Pentru secolul al XIX-lea (până la 1817) constatăm o creștere considerabilă a numărului cărților din biblioteca mănăstirii Hâncu, datorită prezenței tipăriturilor de la mănăstirea Neamț și Chișinău, ale căror tipografii și-au început activitatea în această perioadă.

În 1821 au fost inventariate repetat bunurile mănăstirii. Alexei Agachi a identificat condica, în care au fost incluse cărțile, pe care a publicat-o în lucrarea

³ Paul Mihail, *Știri privitoare la mănăstiri și schituri din Basarabia la 1817*, în *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău „Știința”, 1993, p. 46-47

⁴ Cărțile au fost scrise în listă conform ordinii identificării din condică și nu este respectat criteriul cronologic.

⁵ Recent am identificat *Mineiul pe luna iunie*, Buzău, Tipografia Episcopiei, 1698. În prezenta condică sunt menționate cinci mineie, iar lunile nu sunt indicate. Acesta este motivul pentru care în listă nu am specificat mineiele pentru fiecare lună, dar au fost incluse împreună în lista elaborată de noi la poziția din condică, în ordinea identificării cărților.

sa⁶. În cazul acestei condici, scrisă doar la patru ani de la cea precedentă, situația nu este cu mult diferită. Aici am putea completa cu următoarele cărți identificate: Simion, Arhiepiscopul Thesalonicului, *Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos* (București, 1765); *Carte folositoare de suflet* ([București], 1800); *Urmare întru Duminica ... Paștelu*, (Tipografia Mănăstirii Neamț, 1814); *Arătarea pe scurt a dumnezeieștilor dogme ale credinței* (Tipografia Mănăstirii Neamț, 1816); *Rânduiala panihidei* (Chișinău, 1817); *Molitvenic* (Chișinău, 1820).

O mărturie indirectă despre existența unor cărți bisericești în biblioteca mănăstirii Hâncu în primele decenii ale secolului al XIX-lea este *Instrucția mănăstirii Hâncu*, elaborată în 1823, din care rezultă că duhovnicul mănăstirii este dator să citească pentru comunitatea monahală în fiecare zi sau, în funcție de situație, la a treia zi, din viețile sfinților părinți, sau din cărțile sfinților Dorotei, Teodor Studitul, Efrem Sirul, Ioan Scărarul, iar ulterior din cărțile Sfântului Macarie, Isaac Sirul și din alte cărți cu o asemenea tematică⁷. Dacă facem referire la condica din 1817, constatăm că aceste cărți erau deja în bibliotecă, or prezența lor este confirmată și prin condica din 1821.

Primele informații din literatura istorică despre documentele și cărțile vechi din mănăstire sunt semnate de N. Murzakevici⁸, care în 1848 atesta la Hâncu valori bibliofile vechi: 1) șase *mineie* pe tot anul, în care paremiile și sinaxarele sunt în moldovenește, iar stihirile și canoanele în slavonă, tipărite în Valahia, în Buzău, în 7206 / 1698, în timpul domnitorului Constantin Basarab Voievod; 2) *Octoih*, tipărit tot acolo, în timpul aceluiași voievod în 7208 / 1700; 3) *Minei* pe tot anul în limba slavonă, tipărit în Moldova, în orașul Iași în 7276 / 1734⁹, în timpul domnitorului Mihail Racoviță voievod; 4) *Minei* pe tot anul, în care paremiile, sinaxarele, apostolii și evanghelia sunt în limba română, iar stiharele și canoanele în limba slavonă, tipărită în Valahia, în București, în 7244 / 1736, în timpul domnitorului Constantin Nicolae Voievod; 5) *Irmologhion* în limba slavonă, tipărit în Lavra din Kiev, în timpul lui Stanislav August. Această informație a fost preluată dintr-un memoriu scris de starețul mănăstirii, egumenul Dosoței, la 18 decembrie 1841¹⁰ și are un caracter selectiv, încât nu reflectă situația reală din biblioteca mănăstirii din prima jumătate a secolului al XIX-lea, deoarece în condica de la 1817 sunt trecute mai multe titluri de cărți și câteva manuscrise.

⁶ Alexei Agachi, *Istoria mănăstirii Hâncu (1677-2010)*, Pontos, Chișinău, 2010, p. 106-107.

⁷ Д. Щерловъ, Матеріалы для історіи Гинкульскаго монастыря, в Кишиневскія Епархіальныя Ведомости, № 10, 1900, с. 260-272, p. 268.

⁸ Мурзакевич Н., Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской, в Записки Одесскаго Общества Истории и Древностей, томъ второй, Одесса, 1848, Отд. I, с. 318-319.

⁹ În ceea ce privește datarea acestui titlu de carte, autorul a produs o confuzie. Egumenul Dosoței, autorul memoriului de la 18 decembrie 1841, din care s-a inspirat N. Murzakevici, indică *Antologhionul* tipărit la Iași, în timpul lui Mihai Racoviță Voievod, în anul de la facerea lumii 7234, care de la Nașterea lui Hristos este anul 1726.

¹⁰ Alexei Agachi, *op. cit.*, p. 108.

A. Zașciuk confirmă în 1862 existența la mănăstirea Hâncu a documentelor vechi, pe care le-a semnalat N. Murzakevici în 1848, însă include în listă alte câteva cărți vechi tipărite: *Octoih* (Buzău, 1700); *Antologhion* (Iași, 1726); Macarie Egipteanul, *Omilii* (București, 1775); Teodor Studitul, *Cuvinte* (Râmnic, 1784); Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Evangheliilor* (Iași, 1805)¹¹. Precizăm, de asemenea că două dintre aceste titluri le-am identificat în procesul cercetării: prima la Biblioteca Științifică Centrală (*Liturghie*, Buzău, 1702) și a doua la Biblioteca Națională a Republicii Moldova (*Antologhion*, Iași, 1726). Constatăm că nici A. Zașciuk nu a semnalat toate titlurile de cărți din bibliotecă, folosindu-se de aceeași sursă pe care a utilizat-o Murzakevici.

Pe un *Antologhion*, tipărit la mănăstirea Neamț, în 1840 am identificat o însemnare, în care sunt enumerate șapte cărți, altădată proprietate a egumenului Ghedeon de la mănăstirea Hâncu: „Această carte, ce să numește *Heruvicariu*, este din numarul acelor șapte cărți. Al 2-lea *Utrinariu*, al treilea *Triodul* și *Penticostariul*, al 4-lea și al 5-lea, 2 cărți pe 12 luni ce să numesc *Idiomilare*, al 6-lea *Prohodul Domnului*, al 7-lea *Anastasimatarul*, sânt drepte a părintelui Igumenu Ghedeon nacialnicul Sfinței Monastirii Hă(n)cului, cumpărate de la Ieromonahul Climent din Sfânta Monastire Chipriana, cu preți trezeci 30 ruble argint la anul 1870 dechemvrie 1 zi. Și pentru că mi-au fost încredințate mie pe o vreme pentru cântare am însămnat întrânsele, am și iscălit monah Filaret”¹². Din această însemnare constatăm existența la mănăstirea Hâncu în 1870 a încă șapte cărți bisericești, dintre care pot fi identificate următoarele: *Antologhion*, (Tipografia Mănăstirii Neamț, 1840); Dimitrie Suceveanu, *Ideomilar*, Partea I (Tipografia Mănăstirii Neamț, 1856); Dimitrie Suceveanu, *Ideomilar*, Partea II (Tipografia Mănăstirii Neamț, 1856); Dimitrie Suceveanu, *Ideomilar*, Partea III (Tipografia Mănăstirii Neamț, 1857)¹³; *Anastasimatar* (Viena, 1823).

P. Crușevan menționează în 1903 existența în arhiva mănăstirii Hâncu a documentelor vechi semnalate anterior de N. Murzakevici, însă exclude din listă hrisovul domnitorului Grigore Alexandru Ghica din 10 februarie 1766, ceea ce ne determină să credem că acest document nu mai exista în arhiva mănăstirii la începutul secolului al XX-lea. Printre raritățile mănăstirii, P. Crușevan atestă și unele cărți la care face referire A. Zașciuk, însă include în listă și un *Osmoglasnic*, tipărit la Râmnic în anul 1742¹⁴.

¹¹ A. Защук, Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область. Санкт-Петербург, 1862, с. 206.

¹² Igor Cereteu, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*. Cuvânt înainte Prof. univ., Dr. Iacob Mârza, Tipo Moldova, Iași, 2011, p. 236, CCXXI, nr. 673; Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, volumul IV (1829-1859), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009 p. 230.

¹³ Aceste *Ideomilare* în prezent se află în fondurile Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova, la cota 84751, fiind legate împreună.

¹⁴ Бессарабія. Геграфическій, историческій, статистическій, экономическій, этнографическій, литературный и справочный сборникъ съ 224 иллюстраціями, портретами и картой Бессарабской губерніи. Подъ редакціей П.А.Крушевана. Москва, Типографія А.В.Васильева, 1903, с. 149-160.

La începutul secolului XX Zamfir Arbore afirma că în biblioteca mănăstirii Hâncu se aflau mai multe cărți, însă menționează doar două dintre ele: Macarie Egipteanul, *Omilii*, (București, 1775) și *Antologhion* (Iași, 1726)¹⁵. În perioada interbelică au fost întreprinse cercetări temeinice în domeniul cărților vechi manuscrise și tipărite, încât datorită acestor rezultate putem reconstitui parțial lista cărților din unele biblioteci mănăstirești.

De un real folos pentru completarea informației despre biblioteca mănăstirii Hâncu este catalogul lui Alexandru David, care în 1934¹⁶ a cercetat în mănăstirile și bisericile Basarabiei cărțile tipărite la Chișinău și Sankt-Petersburg. În biblioteca mănăstirii a identificat următoarele titluri: *Liturghie* (1815); *Biblia* (Sankt-Petersburg, 1819); *Noul Testament* (Sankt-Petersburg, 1819); *Minei de obște* (1819); *Molitvenic* (1820); *Tipic în scurt* (1823); *Rugăciune de mulțumire* (1826); *Instrucția blagocinului bisericilor* (1827); *Instrucția blagocinului mănăstirilor* (1828); *Slujba Sf. Mucenițe Eftimia* (1835); *Slujba pentru înfrângerea lui Carol XII* (1838); *Slujba pentru Chiril și Iulita* (1840); *Datoriile călugărilor* (1841, 6 ex.); *Catihizis* (1844, 2 ex.); *Trebnic* (1859).

Importante mărturii despre biblioteca mănăstirii Hâncu sunt oferite de Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei. În timpul cercetării cărților din biblioteca mănăstirii am identificat două tipărituri pe care înaltul ierarh le-a dăruit acestei instituții monahale: *Psaltire* (Sibiu, 1805) și *Octoih* (Râmnic, 1865). Nestor Vornicescu a lăsat posterității o contribuție valoroasă despre valorile bibliofile¹⁷, în care precizează unele detalii, demne de toată atenția, referitoare la manuscrisele din bibliotecă.

Mănăstirea Hâncu a fost închisă în 1950, iar averea risipită. Cărțile din bibliotecă au dispărut și doar câteva au fost recuperate. Unele se află în bibliotecile altor mănăstiri basarabene. Din sursele istorice am identificat 118 cărți (109 titluri), proprietate a mănăstirii Hâncu până la închiderea. În biblioteca mănăstirii s-au aflat cărți din diferite centre tipografice, am identificat, însă cărți tipărite la: Buzău - 5 titluri/6 exemplare (4,5% / 5,08%), Iași - 6 titluri/7 exemplare (5,5% / 5,93%), București - 11 titluri/ 11 exemplare (10,09% / 9,32%), Râmnic - 5 titluri/5 exemplare (4,5% / 4,23%), mănăstirea Neamț - 50 titluri/50 exemplare (45,87% / 42,37%), Chișinău - 28 titluri/35 exemplare (25,68% / 29,66%), Sankt-Petersburg - 3 titluri/3 exemplare (2,75% / 2,54%), Viena - 1 exemplar (0,9% / 0,84%). Din secolul al XVII-lea sunt atestate cinci mineie de la Buzău din 1698; din secolul al XVIII-lea - 14 titluri, din secolul al XIX-lea - 94 de titluri.

Mai jos prezentăm lista cărților din bibliotecă, reconstituită din sursele istorice și din condicile mănăstirii, elaborate în timpurile mai vechi. Această listă reflectă situația relativă din bibliotecă până la închiderea mănăstirii.

¹⁵ Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, 1904, p. 114.

¹⁶ Alexandru David, *Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918)*, Universitas, Chișinău, 1993, nr. 3, p. 24; 17/45; 20/50; 22/55; 23/57; 33/67; 37/68; 40/70; 45/74; 55/78; 57/80; 61/102; 62/103; 67/105; 87/125.

¹⁷ Nestor Vornicescu, Mitropolitul Olteniei, *Mănăstirea Hâncu, centru de spiritualitate românească în secolele XVII-XX*, în *Literatura și arta*, nr. 8 (2481), 25 februarie 1993, p. 7.

Buzău: *Mineie pe șase luni* (1698); *Octoih* (1700); *Liturghii* (1702, 2 ex.); Fotie, Patriarhul Constantinopolului, *Epistolie de obște* (1832); Ioan Gură de Aur, *Puțul* (1833).

Iași: *Antologhion* (1726); *Molitvenic* (1749); *Ceaslov* (1797); Teofilact, Arhiepiscopul Bulgariei, *Tâlcuirea Evangheliilor* (1805, 2 ex.); *Tâlcuirea celor șapte taine* (1807); *Chyriacodromion*, I-II (1816, în limba greacă); *Tipicon* (1816).

București: *Antologhion* (1736); Simion, Arhiepiscopul Thesalonicului, *Voavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos* (1765); Macarie Egipteanul, *Omiilii* (1775); *Triodion* (1798); *Carte folositoare de suflet* (1800); *Chyriacodromion* (1801); *Slujba cuviosului Dimitrie de la Basarabov* (1801); Vasile cel Mare și Grigore Bogoslovul, *Cuvinte* (1826); Ioan Gură de Aur, *Cuvânt* (1827); Macarie Ieromonah, *Tomul al 2-lea al Antologhiei* (1827); *Octoih* (1890).

Râmnic: *Evanghelie* (1794); Atanasie cel Mare, *Sinopsis* (1783); Dorotei, *Cuvinte* (1784); Theodor Studitul, *Cuvinte* (1784); *Evanghelie* (1794); *Apostol* (1794).

Mănăstirea Neamț: *Viețile sfinților* (1807-1815); *Chyriacodromion* (1811); Augustin Episcopul, *Kecagrarion* (1814); *Scara Sfântului Ioan Sinaitul* (1814); *Urmare întru Duminica ... Paștelui* (1814); *Cel mai mic și cel mai mare Îngeresc Chip* (1816); *Apologia* (1816); *Arătarea pe scurt a dumnezeieștilor dogme* (1816); *Octoih de canoane pentru Pavcerniță* (1816); *Adunare a cuvintelor pentru ascultare și viața starețului Paisie de la Neamț* (1817); *Octoih* (1836); *Hronograf* (1837); *Antologhion* (1840); *Evanghelie* (1846); *Minei pe 12 luni*, (1845-1847); *Penticostarion* (1848); *Prolog*, vol. I-IV (1854-1855); Dimitrie Suceveanu, *Ideomilar*, P I-III (1856); *Evanghelie* (1858); *Psaltire* (1859); *Liturghie* (1860); *Acatistul Sfintei Treimi* (1863); *Ceaslov* (1874).

Chișinău: *Liturghie* (1815); *Molebnic* (1815, 2 ex.); *Catihiz* (1816); *Rugăciune în ziua Nașterii lui Hristos* (1816); *Rânduiala panihidei* (1817); *Biblia* (1819); *Noul Testament* (1819); *Minei de obște* (1819); *Molitvenic* (1820); *Rânduiala sfințirii bisericii* (1820); *Pentru datoriile presviterilor de popor* (1823); *Tipic în scurt* (1823); *Rugăciune de mulțumire* (1826); *Instrucția blagocinului bisericilor* (1827); *Instrucția blagocinului mănăstirilor* (1828); *Slujba Sf. Mucenițe Eftimia* (1835); *Liturghie* (1837); *Slujba pentru înfrângerea lui Carol XII* (1838); *Slujba pentru Chiril și Iulita* (1840); *Datoriile călugărilor* (1841, 6 ex.); *Catehism creștinesc* (1844, 2 ex.)¹⁸; *Trebnic* (1859); *Liturghie* (1860); *Antologhion* (1861); *Ceaslov* (1862); *Triodion* (1862); *Slujba lui Metodie și Chiril* (1865); *Psaltire* (1907).

Sankt-Petersburg: *Noul Testament* (1817, 1819); *Biblia* (1819).

Viena: *Anastasimatar* (1823).

În ultimii ani a apărut oportunitatea de a cerceta mai multe biblioteci mănăstirești, cu rezultate relevante pentru fenomenul circulației valorilor bibliofile românești în Basarabia. Aceste investigații ne-au permis completarea listelor de cărți din bibliotecile noastre. Chiar dacă după instaurarea regimului sovietic în Basarabia majoritatea mănăstirilor au fost închise, cu excepția celei de la Japca,

¹⁸ Cartea este datată greșit de A. Agachi cu 1839. Pe foaia de titlu este specificat că în tipografia de la Moscova a fost tipărit în 1939, iar la Chișinău în 1844.

unele cărți și odoare bisericești au fost protejate de călugări. După redeschiderea instituțiilor monahale a început reconstituirea bibliotecilor. În unele fonduri din Chișinău și în mănăstirile redeschise am identificat cărți care anterior au aparținut mănăstirii Hâncu¹⁹.

Mănăstirea Hâncu a fost reactivată, începând cu anul 1990, când a demarat construcția întregii instituții monahale. Am vizitat mănăstirea Hâncu la 2 aprilie 2012 și am obținut permisiunea egumenei Parascheva pentru a cerceta biblioteca mănăstirii. Cărțile din bibliotecă sunt depozitate într-o încăpere special amenajată, condițiile de conservare sunt foarte bune. Am fost condus de monahia Epistimia, care a părut interesată de subiectul valorilor bibliofile din mănăstire. Am cercetat în câteva ore 75 de cărți tipărite (64 de titluri) și am descifrat însemnările manuscrise. Cărțile din bibliotecă aparțin ca loc de tipărire următoarelor centre: Iași (11 exemplare/11 titluri), Râmnic (4 exemplare/4 titluri), Brașov (1 exemplar/1 titlu), Buda (3 exemplare/3 titluri), Sibiu (1 exemplar/1 titlu), mănăstirea Neamț (16 exemplare/13 titluri), Chișinău (29 exemplare/22 de titluri), Sankt-Peterburg (2 exemplare/1 titlu), București (6 exemplare/6 titluri), Buzău (2 exemplare/2 titluri). Cea mai veche carte identificată în bibliotecă este Iacov, Mitropolitul Moldovei, *Adunare de multe învățături*, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1757, iar cea mai târzie *Acatistul Sfintei Treimi*, Chișinău, Tipografia Eparhială, 1915. Din secolul XVIII am atestat patru titluri, din secolul XIX – 47 de titluri și din secolul XX (până la 1915) – 12 titluri. Cele mai numeroase cărți în biblioteca mănăstirii Hâncu sunt din tipografia de la Chișinău, după care urmează în ordine numerică descrescătoare cărțile tipărite la mănăstirea Neamț, Iași, București, Râmnic, Buda, Buzău, Sankt-Peterburg, Brașov și Sibiu. Mai jos prezentăm lista cărților cercetate în biblioteca mănăstirii Hâncu:

Iași: Iacov, Mitropolitul Moldovei, *Adunare de multe învățături*, (1757), *Ceaslov* (1797), Ioan Damaschin, *Descoperire cu amănuntul a pravoslavniciei credințe* (1806), *Psaltire* (1818), *Panihidă împreună cu Litia mică* (1821), Scriban, Filaret Stavropoleos, *Sfințita ermeneutică* (1856), *Acatistul Sfântului Panteleimon* (1862), Th. Codrescu & D. Gusti, *Evanghelie. Carte de citire pentru clasele elementare* (1862), Drăghici, Manolachi, *Acatistul Sântului Mare Mucenic Mina cu Cinstiul paraclis a preacuvioase Maice Paraschiva* (1862), Drăghici, Manolachi, *Acatistul Sfântului Spiridon, făcător de minuni* (1862), Drăghici, Manolachi, *Acatistul Cuvioasei Parascheva* (1862).

Râmnic: *Octoih* (1776), *Penticostar* (1785), *Minei pe luna septembrie* (1862), *Octoih* (1865).

Brașov: Aaron, Vasile, *Patimile și moartea lui Isus Hristos* (1805).

Buda: *Minei pe luna martie* (1805), *Minei pe luna iunie* (1805), *Minei pe luna iulie* (1805).

¹⁹ Vezi în această privință: Igor Cereteu, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*. Cuvânt înainte Prof. univ., Dr. Iacob Mârza, Tipo Moldova, Iași, 2011, p. 50, nr. 10; p. 54, nr. 21; p. 236, nr. 673; p. 277, nr. 825-827, p. 277-278. În fondul 2119, inv. 6, dosar 712 (Agenția Națională a Arhivelor din Republica Moldova) am identificat cartea *Pentru datoriiile presviterilor de popor*, Chișinău, 1823, care are însemnarea de proprietate a mănăstirii Hâncu.

Sibiu: *Psaltire* (1805).

Mănăstirea Neamț: *Viețile sfinților pe luna noiembrie* (1811), *Viețile sfinților pe luna februarie* (1812), *Viețile sfinților pe luna martie* (1813), *Viețile sfinților pe luna mai* (1813), *Viețile sfinților pe luna iulie* (1814), *Noul Testament* (1818), *Minei pe luna septembrie* (1831), *Minei pe luna septembrie* (1845), *Minei pe luna aprilie* (1846), *Ceaslov* (1850), *Prolog*, vol. 3 (1855) (3 ex.), *Prolog*, vol. 3 (1855), *Prolog*, vol. 4 (1855), *Slujba Sfântului Modest* (1861).

Chișinău: *Molebnic* (1815), *Ceaslov* (1817), *Psaltire* (1818) (2 ex.), *Molitvenic* (1820), *Liturghie* (1837) (2 ex.), *Ceaslov* (1867), *Evanghelie* (1855), *Liturghie* (1859), *Nichifor, Arhiepiscopul Astrahanului, Chiriadodromion* (1860) (3 ex.), *Ceaslov* (Chișinău, 1862), *Octoih* (1862), *Ceaslov* (1907), *Slujba și acathistul Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu... icoanei numită Iversca* (1908), *Trebnic* (1908), *Cartică de rugăciuni pentru mireni* (1909), *Slujba și acathistul Sfântului Serafim din Sarov* (1910) (2 ex.), *Viețile sfinților pe luna ianuarie*, *Cartea II* (1910), **Învățăături creștinești** (1911), *Evanghelie* (1912) (2 ex.), *Deplinirea Trebnicului* (1912), *Acathistul Sfântului Panteleimon* (1913) (2 ex.), *Acathistul Sfintei Treimi* (1915).

Sankt-Peterburg: *Biblia* (1819) (2 ex.).

București: *Pateric* (1828), *Viețile sfinților pe luna august* (1836), *Prohodul Domnului* (1868), *Cartea psalmilor* (1885), *Noul Testament* (1885), *Viețile sfinților*. Volumul II. Luna octombrie (1902).

Buzău: Ioan Gură de Aur, **Împărțirea de grâu** (1833), *Panihidă și Litia mică* (1839).

Mănăstirea Hâncu, vechi centru monahal din partea centrală a Basarabiei, a avut o arhivă și o bibliotecă foarte bogate în documente, cărți manuscrise și tipărite, care au dispărut după lichidarea ei în 1950. Unele dintre cărțile tipărite au fost luate de călugări, iar la reactivarea din 1990 au fost restituite mănăstirii. Cele mai multe dintre cărțile bibliotecii au fost duse la mănăstirea Hâncu, unele dintre care se păstrează și în prezent. În baza surselor am restabilit lista cărților înainte de lichidare (118 exemplare), iar în baza literaturii de specialitate, a cercetărilor de teren și a celei din prezent (75 exemplare). În biblioteca mănăstirii Hâncu s-au aflat cărți tipărite în limba română la: Buzău, Iași, Râmnic, București, Sibiu, Brașov, Viena, Buda, mănăstirea Neamț, Chișinău și Sankt-Petersburg. Mai puține au fost identificate în fonduri de biblioteci și muzee. Cele mai vechi cărți din biblioteca acestui centru monahal au fost tipărite la Buzău și datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea, după care urmează cele de la Iași și București, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Mai numeroase sunt cărțile tipărite la mănăstirea Neamț și la Chișinău din secolul al XIX-lea. Monahii de la Hâncu au fost interesați și de cărțile religioase în limba română, tipărite la Brașov, Viena, Buda, Sankt-Petersburg, care au circulat în estul Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. În prezent biblioteca mănăstirii Hâncu este în curs de restabilire, iar în urma cercetărilor am identificat peste 70 de cărți românești, păstrate în condiții bune.

MEMORII

Mircea Druc*

DIN ISTORIA ALEGERILOR PREZIDENȚIALE DIN ROMÂNIA ANULUI 1992. VREM REÎNTREGIREA PATRIEI!

Sindromul amputării

La 28 noiembrie 1991, am plecat la București. Eram pe atunci deputat la Chișinău, din partea Frontului Popular. Intenționam să iau cuvântul în cadrul ședinței festive, consacrată aniversării a 73 de ani de la Marea Unire. Am ajuns în capitala tuturor românilor unde am declarat răspicat: „**Vrem Reîntregirea Patriei!**” Credeam sincer că o altă ieșire din impas nu există. Doream să le amintesc colegilor parlamentari că avem un obiectiv strategic comun: **Reunirea**. Conducerea Camerei și a Senatului nu-mi permitea să urc la tribună. Dar s-au implicat îndârjit doi parlamentari – poetul Ion Alexandru și scriitorul Claudiu Iordache - și am reușit, astfel, să-mi rostesc alocuțiunea în sala Parlamentului din Dealul Mitropoliei. Scriitorul Romulus Rusan a văzut și apreciat întâmplarea astfel:

„Ședințele aniversare din Parlament sunt puse la grea încercare când din noianul vocilor idilice se ridică una care încearcă să iasă din festivism și să abordeze o problemă reală. Meseria de patriot devine brusc incomodă când trebuie să părăsești tonul de litanie gen „Cântarea României”, și să devii concret, să iei hotărâri ce ar putea supăra pe alți inamici decât pe aceia de care te temi tu. Așa s-a întâmplat ieri, la sărbătoarea Unirii, când dl. Mircea Druc a luat în sfârșit cuvântul, după ce, de trei săptămâni, delegațiile Frontului Popular din Moldova au bătut pe la ușile cancelariilor noastre, cerând fără succes să se ia poziție în privința cetățeniei românilor de dincolo de Prut și în cea a viitorului teritoriilor pierdute prin Pactul Ribbentrop-Molotov. Duminică va avea loc în Ucraina un referendum pentru proclamarea independenței și din acest moment orice precizare de poziție va fi tardivă. Cei de peste Prut vin astăzi la București și cer ajutor așa cum făceau transilvănenii înaintea mării Uniri.

Dl Druc a făcut, în cuvântul său, o fină analiză a psihologiei noastre din acest

* **Mircea Druc** (n. 25 iulie 1941, satul Pociumbăuți, comuna Zăicani, județul Bălți, România), om politic, fost Președinte al Consiliului de Miniștri al RSSM între 25 mai 1990 și 28 mai 1991.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.10>

moment. Neliniștea care ne macină în viața de toate zilele, intoleranța și nesiguranța în care ne complăcem sunt urmări ale unei frustrări calificate de domnia sa drept „sindrom al amputării”. Corpul, care și-a pierdut o parte a sa, simte durerile acelei părți mult timp după ce n-o mai are. Iar noi, o parte din noi, ne lăsăm copleșiți – în tot acest timp, când se pune în joc destinul unor ținuturi ce ar putea fi socotite, altfel, abandonate – de un somn mioritic care le permite celor mai duri să-și facă de cap.

Cinste celor care au permis dlui Druc, acest om politic român, să ajungă la tribuna Parlamentului României. Cinste și celor care l-au aplaudat, uneori cu dragoste, alteori cu precauție. Dar în același timp nu pot să nu mă întristez că nici o rezoluție nu a fost luată într-o ocazie atât de propice. Am spus-o: meseria de patriot e grea, când trebuie să fii curajos. Cât de mult au fost deranjate lașitățile și inerțiile „mioritice” s-a putut vedea din transmisiunea în direct a Radioului, care alternând Parlamentul cu Palatul Victoria, întrerupea cu ostentație propunerile dlui Druc, preferând să se mute asupra ceremonialurilor dlui Mitsotakis.

Păcat că nu știm sărbători așa cum trebuie istoria. Păcat că nu lăsăm istoria să meargă înainte. Poate că această lipsă de curaj ține tot de sindromul amputării. Mă gândesc la frica pe care ne încredințăm că am extirpat-o din noi, dar care ne chinuie încă din când în când, fără să ne placă s-o recunoaștem”. (Romulus Rusan. Festivismul puterii ne îndepărtează de realitate. „Cotidianul”, 29 noiembrie 1991). Redau acum extrase din acea alocuțiune pentru ca tânăra generație să aibă idee cum gândea, în 1991, un unionist basarabean/nord-bucovinean/moldovean: „Comemorăm, oarecum liberi, ziua de 1 Decembrie! Dar... nu cred că de dragul retrospectivei. Comemorăm pentru a transforma trecutul în prezent. Și prezentul în viitor. Trecutul nostru, și tragic, și glorios, nu e decât o cale istorică spre ziua de astăzi. Iar prezentul nu este altceva decât un scurt popas în drumul nostru spre un viitor necunoscut. Nu cred că românii fără țară, „purtând blesteme în cerul gurii drept moștenire din părinți”, ar putea fi fericiți, tot așteptând să vadă Bucureștiul. Mie, bunăoară, Imperiul mi-a permis să trec Prutul abia acum câteva luni, la cei 49 de ani împliniți. Nu cred că am putea admite la infinit, ca o parte a națiunii române să constate cu amărăciune, așa, cum o făcea transilvăneanul Octavian Goga, poetul tuturor românilor înstrăinați, înainte de Marea Unire din 1918, zicând: „Și printre voi îmi duc povara/Stropit de răs și de noroi,/Căci vai de cine-și pierde țara/Ca să și-o ceară de la voi ...”. Nu cred că vorbele mele v-ar face să bănuieți că aveți în față un „populist” melodramatic și puțin cam exaltat. Nu, nicidecum! Cu toate că vă întreb retoric: „De ce Mircea Druc, feciorul lui Gheorghe și Ileana, țărani români dintr-un județ din nordul Basarabiei, fiind ales deputat, de către alegători români, într-o circumscripție pe pământ românesc, nu poate lua cuvântul în Parlamentul României, decât așa, ocazional? Ca acum, la o aniversare, într-o ședință festivă.

E timpul să se deprindă o lume toată cu ideea că în curând se vor prezenta în Parlamentul Tarii toți deputații, din toate teritoriile strămoșești aflate deocamdată sub ocupație străină. Nu cred că cineva, fie de la Chișinău, fie de la București sau din altă parte ar reuși să mă convingă că n-ar fi fost cazul să vorbesc aici, acum

și anume așa. În acest cadru, unicul reproș, pe care îl admit la adresa mea, este: **anticiparea**. Da, recunosc: eu cuget și acționez ca și cum **Reunirea** s-ar fi produs deja. Și mă gândesc la ceea ce avem de făcut mai departe, într-o țară reasezată.

Cred, însă, că adevărul și libertatea, fără de care ar fi imposibil să ieșim din criză, nu ne pot fi servite pe tavă de cineva din afară. Nici obținute sub formă de credite nu pot fi. Căci nu există o bancă mondială ce ar da cu împrumut libertate și adevăr celor captivi. Celor rătăciți sau induși în eroare. Adevărul se cere trăit. Iar libertatea cucerită prin luptă. Și menținută - cu prețul unei vigilențe eterne. Românii au cedat destul! Explicațiile, justificările nu au acum niciun rost. Nu merită o prea mare atenție nici insinuările unor străini, care caută să ne țină în captivitate, la propriu și la figurat. Nici frica patologică din oasele noastre nu o putem scoate rapid. Străinii și românii timorați vehiculează: „Occidentul preferă acest status quo”. „Moscovia n-o să ne dea gaze și petrol”. „La Kiev nici nu vor să audă. Mai e și Budapesta, unde se inventează mereu niște simetrii”. Iar la Chișinău - tactica pașilor mărunți: unul înainte, doi înapoi. Și, vorba Leonidei Lari, unii se complac „domnitori peste trei județe și o stână”. La București, elitele mai stau la cumpene: ce câștigă cu ideea națională fiecare partid sau lider politic în parte? Toate acestea sunt niște premize false. Ușor de combătut cu argumente de ordin istoric, economic și geopolitic. Cu silogisme, statistici și fapte. Și le vom combate mereu. Ori de câte ori vom avea ocazia.

Acum vă amintesc doar că avem un singur obiectiv strategic - **Reunirea!** Noi, românii de pretutindeni, având credința în Dumnezeu, spunem: „**Vrem Reîntregirea Patriei!**”. Acest deziderat este un liant vital care ne lipsește. Pornim pe calea **Reîntregirii** și astfel vom face să dispară o bună parte din actualele animozități, care ne macină pe noi, românii. Vom crea premisele concilierii naționale. Vom mai tempera egocentrismul fiecăruia dintre noi, politicianismul nociv, regionalismul provinciilor istorice și patriotismul de fotbal sau de cartier. „**Reunirea!**” - căci altfel, între Ucraina și România va apărea o nouă Irlanda de Nord. Un nou Liban. Un nou Cipru. Nu putem admite fragmentarea teritoriilor strămoșești, răpite odinioară. Vor avea de pierdut nu numai românii. Nu numai Europa de Est. Ci și occidentalii, atât de nereceptivi la problemele României nedreptățite.

Mișcarea de Renaștere Națională a românilor din teritoriile anexate în 40/44 de Imperiul sovietic roagă Parlamentul și Guvernul să dea curs unui apel lansat de numeroase ONG-uri basarabene. Apel susținut și de către toți deputații Frontului Popular din parlamentul de la Chișinău. Cerem să fie adoptată de urgență o lege vizând reconfirmarea cetățeniei tuturor românilor înstrăinați, oriunde s-ar afla în prezent. Cerem de asemenea ca Parlamentul României să ia poziție față de referendumul din Ucraina. Să recunoască acest stat independent în devenire numai după soluționarea problemelor legate de consecințele pactului Molotov-Ribbentrop.

Îmi dau prea bine seama că chiar în clipa aceasta, cineva dintre compatrioții noștri, cei care ne aud la radio, sau chiar din această sală, îmi reproșează: „Suntem un popor dezamăgit! Ne-am epuizat. Nu mai putem lupta. Am sacrificat destul!” Nu! Nu este adevărat! Niciodată, dar niciodată, timpul nu a fost mai favorabil pen-

tru România ca în prezent... Numai reuniți vom reuși. Pentru început, o altă ieșire din impas nu există. Și nimeni nu ne poate garanta că vom supraviețui în cea de a treia conflagrație mondială. De data aceasta o conflagrație economică și ecologică, care ne va cuprinde în curând. **Reunirea!** – căci altă soluție nu există. Medicii și psihologii cunosc anumite cazuri când oameni schilodiți se plâng, după mulți ani, că-i doare cumplit mâna sau piciorul amputat. Psihoterapia decurge anevoios și suferința nu se mai termină. Exact așa se va întâmpla și cu Națiunea Română dacă va abandona **idealul Unirii**. „**Sindromul amputării**” nu va dispărea niciodată...

În încheiere, mă adresez către Domniile Voastre de la tribuna parlamentului Țării mele România cu rugămintea: Să răbdăm măcar șase luni fără acte de violență și exhibiționism!; Să aibă loc alegeri, să respectăm regula, democrația și bunul simț!; Să spunem lumii clar, cu fermitate: **Vrem Reîntregirea!**; Să cugetăm, să acționăm ca și cum **Reunirea** s-ar fi produs deja; Să ne sincronizăm asupra problemelor **României Reîntregite!**; Să nu vorbim despre **Unire!** Să ne unim! Așa să ne ajute Dumnezeu!”

PRIMUL CANDIDAT „DE DINCOLO”

Cadrul legislativ

În 1992, pentru a doua oară, după evenimentele din decembrie 1989, electoratul român a fost chemat să aleagă un nou parlament și un nou președinte al țării. Conform noii Legi privind alegerea președintelui României, fiecare cetățean român putea să-și depună candidatura îndeplinind o condiție obligatorie: să prezinte o listă de cel puțin 100.000 de susținători. Indiferent dacă venea din partea unor partide sau ca independent. Față de 1990, numărul candidaților înscrși oficial pentru alegerile prezidențiale s-a dublat, ajungând la șase. Alegerile pentru Camera Deputaților și Senatul, precum și pentru președintele României s-au desfășurat simultan la 27 septembrie 1992.

Scrutinul prezenta o dublă surpriză: pentru prima oară în procesul electoral românesc era înregistrată o candidatură independentă. Fostul președinte al Consiliului de Miniștri al RSSM venea la alegerile prezidențiale din România cu o platformă unionistă surprinzătoare și un slogan inedit: „**Nu există români „de dincolo” și români „de dincoace”. NOI suntem ai Țării!**” O declarație a candidatului independent - „Dacă voi învinge, considerați că **Reîntregirea** este înfăptuită” - era de un optimism, care începea să contravină flagrant elanului tot mai anemic al **Unionismului**, minat de noua realitate. Întâmplarea avea loc în faza fierbinte a nedeclaratului război ruso-român de la Nistru și în ajunul declanșării unei crize economice generalizate. Relațiile Chișinău – București deveneau tot mai neclare; **idealul Unirii**, după „Podurile de flori” de la Prut și „Podurile de sânge” de la Nistru, părea sortit să rămână doar în cărțile de istorie. Însă, cu participarea în scrutinul electoral a unor „candidați de dincolo” (Leonida Lari la parlamentare și Mircea Druc la prezidențiale), **Reunirea** a mai captat, pentru un scurt timp, atenția opiniei publice interne și externe.

Contestații

La Biroul Electoral Central au fost depuse trei contestații vizând doi candidați la președinție: Ion Iliescu și Mircea Druc. În cazul președintelui în exercițiu, un contestatar cerea clarificarea afirmației din „România Liberă”, conform căreia Ion Iliescu ar fi dispus folosirea armelor contra manifestațiilor din 25 septembrie 1991. Un alt contestatar acuza semnarea tratatului cu fosta Uniune Sovietică. În cazul lui Mircea Druc „reclamantul”, un ziarist la „Universul Bucureștilor”, pretindea că „împricinatul” n-ar avea cetățenie română ci moldovenească.

În seara zilei când autointitulatul jurnalist a decis să mă elimine din cursă, am participat la „Studioul electoral” al Televiziunii române la orele 22.30. Întrebat de reporter ce opinie am despre contestație, am comentat în felul următor: „Acum câteva zile, la o emisiune TV, am declarat: mi-am restabilit cetățenia română obținută la naștere; astfel am devenit nespus de bogat fiindcă nu mai sunt „un om fără țară”, vorba poetului transilvănean. Dar iată că s-a găsit un invidios, care dorește să mă lipsească de această avuție, recuperată după o jumătate de secol. Vorbind serios, problema nu e Druc, ci participarea noastră la alegeri. În fond, avem pe rol o tentativă de a nega, din start, ideea și dreptul românilor din teritoriile naționale înstrăinate. O încercare perfidă de a exclude basarabienii și nord-bucovinenii din viața politică a Țării. Dar, diversiunea antiunionistă, indiferent de cine și de unde ar fi inspirată, nu va avea succes”.

La dosarul meu fusese atașată și o declarație din partea mai multor deputați și senatori, depusă la Curtea Constituțională de către Ioan Alexandru. Parlamentarii români argumentau corectitudinea înregistrării de către Biroul Electoral Central a candidaturii lui Mircea Druc. Curtea Constituțională, păstorită de profesorul/academicianul Vasile Gionea, cu majoritate de voturi, în numele legii, a respins contestația. Simbolic, o decizie contrară ar fi fost percepută de către toți românii unioniști drept o nouă cedare/trădare a Basarabiei, similară cu cea din iunie 1940. Hotărârea Curții Constituționale nr. 5 din 3 septembrie 1992 a fost publicată în Monitorul Oficial nr. 234 din 23 septembrie 1992.

Au existat numeroase contestații și de alt gen, care m-au ofțicat din cale afară. Mă refer la atacurile din mass-media de la Moscova și Kiev, Chișinău și București. În noua ipostază, îmi erau de ajutor licența în psihologie, activitatea de psihoterapeut, imunitatea sau experiența de disident și militant al **Mișcării de Eliberare Națională în clandestinitate (1959-1991)**. Totuși, în unele cazuri, nu reușeam să rămân „nemuritor și rece”. Mai ales, când din partea unor publicații, de la care așteptam mesaje de încurajare și solidaritate, veneau niște insinuări neghioabe. De exemplu, revista „Națiunea”. Citez din nr. 28 (105), 10-16 iulie 1992:

„Dl. Mircea Druc, președintele Frontului Democrat Creștin din Basarabia, a fost anunțat candidat la Președinția României. Ce poate fi mai frumos în ideea ca un basarabean din Basarabia, ca un român din partea încă neunită cu țara, să fie președinte al României? Propunerea, venită de la Mișcarea Ecologistă, contrastează însă cu democrația creștină, ideologia profesată de dl. Druc. Mă rog, în epoca noastră, înain-

te de a dispărea, ideologiile se interferează... În mod interesant și subiectiv am dori foarte mult ca un român (ca dl. Druc) să ajungă președinte al Rusiei, ale cărei realități le cunoaște foarte bine pentru că sunt identice cu cele din Basarabia bolșevizată... Doamne, cât ne-am bucura ca dl. Druc să ajungă președinte al Rusiei! Este mai greu să ni-l imaginăm pe dl. Druc, însă, ca președinte al României. Dl. Druc este tot atât de străin – român fiind – de realitățile românești, ca și dl. Rațiu, român de viță veche, îmbogățit prin negustorie în țara de negustori a bătrânului Albion. Dar dl. Druc are un avantaj: ne-a arătat ce-a fost în stare cât a fost premier în Republica Moldova. Dar are și un dezavantaj: dacă pe dl. Rațiu perfidul Albion și experiența din țară l-au făcut să nu mai candideze (Cheia fericirii sale s-a rupt), pe dl. Druc, se pare, Moscova îl ține scai de candidatura la președinția României. Așa este, dle Druc?”

Semnături

Cu certitudine, cei prezenți la Biroul Electoral Central, în seara când îmi depuneam candidatura, nu intuiau ce se petrecea în sufletul meu. Aveam deja informații că faza fierbinte a războiului ruso-român de la Nistru s-a stopat. La 21 iulie 1992, la Moscova fusese semnat de către Snegur și Elțin, asistați de Smirnov, un dubios „Acord de pacificare”. Secesionista Pridnestrovie obținuse tot ce-a dorit, inclusiv dreptul la autodeterminare, în ipoteza unirii Republicii Moldova cu România. Una dintre condițiile „armistițiului rușinii” a fost desemnarea lui Andrei Sangheli ca prim-ministru și destituirea miniștrilor Ion Costăș și Anatol Plugaru. Chișinăul n-a cerut în schimb măcar eliberarea prizonierilor de război, printre aceștia și Ilie Ilașcu, președintele secției Tiraspol al Frontului Popular Creștin Democrat. Eram președintele Frontului, dar nu vedeam nici o posibilitate reală de ai ajuta cumva. România fusese complet eliminată de la negocierile instituite de Mecanismul Cva-dripartit. Neoliberalii de la Kremlinul „amicului” meu Boris Elțin ne-au plasat o bombă cu ceas - trupele ruse staționează în Republica Moldova și în prezent.

Unica mea consolare: la București, după o jumătate de secol, se consfințează dreptul românilor din Basarabia, Nordul Bucovinei și ținutul Herța de a participa la viața politică a Patriei. Era prima și unica reparație morală efectivă pentru românii sortiți să vegezeze în teritoriile naționale înstrăinate. Pentru NOI, uniuniștii de la Chișinău și Cernăuți, implicarea în alegeri însemna distrugerea unui sentiment de românofobie, inoculat timp de decenii de către „eliberatorii” sovietici și perpetuat de rușii și ucrainenii democrați și neoliberali. Doream ca alegerile din 1992 să fie fixate de cronicari ca un preludiv al **Reîntregirii Patriei**. În schimb, a doua zi, 28 august 1992, președintele de la Chișinău se întâlnea la Huși cu președintele de la București. Acolo, Mirea Snegur avea să declare morocănos: „Înscrierea candidaturii lui Druc la funcția de președinte reprezintă o chestiune ce privește doar România; conducerea Republicii Moldova are alte probleme, mai importante, de care trebuie să se ocupe”. Ceea mai actuală era, desigur, ocazia de a ura succes lui Ion Iliescu în cursa electorală.

Întrebat de ziariști, imediat după înregistrarea candidaturii, cu ce sentimente

pornesc în cursa electorală, am spus: „Candidatura mea, ca independent, a devenit o realitate în primul rând datorită entuziasmului și dăruirii; aproape 1000 de basarabeni și nord-bucovineni, răspândiți în toată România, au lucrat zi și noapte, fără răgaz. Unii au venit direct din tranșeele de la Nistru în acalmia dintre două lupte cu mercenarii ruso-ucraineni. Adeseori, flămânzi și însetați, adunând cu atâta chin cele 105 022 de semnături, au îndurat insulte și agresivități, din partea unor conaționali, care au avut norocul de a se naște dincoace de Prut. Sunt sigur că vom învinge. Nu mă refer la victoria mea, ci la victoria noastră, a tuturor celor care au într-adevăr sentimente oneste și care sunt români adevărați”.

Venise la Biroul Electoral Central un grup numeros de oameni, purtând drapelul tricolor cu gaură, ca să mă susțină moral. Le-am mulțumit și mi-am exprimat speranța că vom reuși în toate doar fiind strâns uniți și consecvenți până la capăt. Ziarul „Cotidianul” menționa a doua zi: „Printre numeroșii participanți la acțiunea de înregistrare a candidaturii lui Mircea Druc s-au aflat și membri din conducerea Alianței Civice – Ana Blandiana, însoțită de Romulus Rusan și Nicolae Prelipceanu. Solicitată de ziariști să comenteze evenimentul, dna Blandiana a declarat: „Mă bucur foarte mult, poate mai mult pentru români, decât pentru dl Mircea Druc, că s-au strâns cele 100.000 de semnături obligatorii. Mi s-a părut o imensă rușine că au existat cetățeni români care să-i jignească, să-i agrezeze pe basarabeni care strângeau semnături. Cred că este foarte bine că există un candidat la Președinție din Basarabia. Acest lucru reprezintă un simbol ce poate fi considerat un pas spre reîntregirea țării”. Ziarul „Graiul Maramureșului” din 3 septembrie 1992 puncta: „Domnul Mircea Druc este singurul dintre candidații la președinție care a reușit, ca independent, să adune cele o sută de mii de semnături necesare. Basarabeanul cu cetățenie română sporește emoțiile electoratului în cursa prezidențială”.

Mass-media a reținut și ceea ce am declarat după depunerea semnăturilor: „Pentru NOI, 27-31 august 1989 a însemnat o primă și mare victorie. Iar 27 august 1991, n-a fost decât o inducere în eroare, o iluzie, deoarece n-am crezut că independența, proclamată în ziua aceea, înseamnă și independența față de Patria-mamă România. Astăzi, 27 august 1992, NOI marcăm o tristă aniversare și totodată un început. Suntem pe calea cea bună. Regret, însă, că predicția mea nu s-a adevărit: la 1 decembrie 1991, când un grup numeros de parlamentari de la Chișinău și București au constituit **Consiliul Național al Reîntregirii**, spuneam că cele două state românești se vor uni în iulie-august anul acesta. Au fost ratate câteva oportunități de a ne reapropia și reîntregi. Dar, nu e un pericol de moarte pentru **idealul Reunirii**. În ultimul timp, înregistrăm doar o stagnare a unui proces istoric ireversibil”.

Campania electorală

În cadrul scrutinului, candidații au avut la dispoziție trei săptămâni, între 31 august și 24 septembrie 1992. La start, mi-am dat seama că nimerisem într-o situație

fără ieșire. Candidații la președinție, în afară de mine, aveau în teren oamenii și logistica unor structuri ale formațiunilor politice de care aparțineau. Echipele de experți/consultanți le sugerau în ce localitate ar putea aduna mai multă lume la întrunirile electorale. Eu, însă, acționez după „metoda probe și erori”. De aceea, chiar din prima zi, am călcat cu stângul, după cum a și remarcat „Tineretul liber” din 4 august 1992: „Domnul Mircea Druc a ales Constanța, pentru debutul campaniei sale electorale, din mai multe motive: i s-a spus că aici are cele mai mici șanse, dar a venit, mai în glumă mai în serios, după principiul „dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau”; a existat și o doză de sentimentalism dar și una foarte serioasă – importanța acestui județ. Sâmbătă, însă, la ora 11.00, pe o vreme caniculară, în Sala Sporturilor din localitate, nu s-au adunat nici 100 de oameni. Imaginea acestui prim contact electoral era de-a dreptul dezolantă. Totuși, domnul Druc nu și-a pierdut cumpătul – calm, aproape imperturbabil, a prezentat în fața micului auditoriu motivele deciziei sale de a candida pentru postul de șef al statului. Ba, chiar, cu umor, privind locurile goale din jurul său, domnia sa a mărturisit că se aștepta ca măcar adversarii săi politici, susținătorii altor candidați, să fie prezenți în număr mult mai mare la această întâlnire”.

Pe tot parcursul campaniei electorale și, ulterior, ori de câte ori apărea ocazia, precizăm: participarea mea la alegerile prezidențiale din 1992 n-a fost ambiție personală, ci obligație statutară de lider național ales al Frontului Popular Creștin Democrat. La Congresul al treilea, care s-a ținut în februarie 1992, cei 800 de delegați, întruniți în incinta Operei din Chișinău, au hotărât în unanimitate: „Românii din teritoriile înstrăinate vor participa la alegerile parlamentare și prezidențiale din Țara noastră, România! Indiferent de somațiile venite de la Moscova sau Washington, Kiev sau Budapesta!” Nici de sugestiile „înțelepților” de la Chișinău și București nu au ținut cont liderii și aderenții Frontul Popular Creștin Democrat. Când Congresul a votat Rezoluția, nimeni nu avea o imagine clară cum va decurge participarea basarabenilor la alegerile din România. Toată lumea era entuziasmată: „E vrerea noastră (sic!), suntem români și punctum, avem mandat și, de azi înainte, vom participa la viața politică a Țării!” Personal, am demarat consultări cu formațiunile politice și rugam conducerea acestora să selecteze și să admită pe listele lor câte un candidat din Basarabia. Au răspuns pozitiv doar două partide: PNȚCD și PUNR. Celelalte s-au eschivat.

În februarie 1992, mă gândeam că vom reuși să-l convingem pe Mircea Snegur. Sau, de ce nu, pe Alexandru Moșanu. Să participe la alegerile din România unul dintre cei doi președinți de la Chișinău, al republicii sau al parlamentului. Îmi părea că așa ar da bine; e mai solid pentru percepția electoratului și a observatorilor străini; ar avea mai mare efect dacă agențiile de presă străine ar difuza știrea: „În România, la alegerile prezidențiale din toamna lui 1992, participă și președintele Republicii Moldova”. Rapid însă, mi-am dat seama că nici Snegur, nici Moșanu nu-și doreau să se angajeze într-o atare competiție. Mai ales că nimeni nu le putea garanta a priori victoria. Cu certitudine, ei mai aveau motive și de alt ordin; în plus, la Nistru se declanșase faza fierbinte a războiului ruso-român.

Într-o asemenea conjunctură mi-a revenit sarcina să mă înscriu în cursa electorală ca să salvăm onoarea **Mișcării de Renaștere Națională** a românilor basarabeni. Un rol important în luarea deciziei l-a avut și regretatul Nicolae Lupan, scriitor, jurnalist, luptător antisovietic, fondatorul **Asociației Mondiale Pro Basarabia și Bucovina**. Între timp, o delegație a voluntarilor basarabeni m-a convins definitiv că nu există o altă cale: „Domnule Druc, fiți purtătorul nostru de cuvânt! Vă mandatăm ca să duceți la București mesajul nostru de **Reîntregire a Patriei**. Noi rămânem la Nistru, în tranșee, să murim apărând pământul strămoșesc!”. Și, anume sub acest aspect, consider că s-a mai făcut un pas simbolic spre **Reunire**. Să-mi fi spus atunci cineva (analistii, căpotașii de serviciu) cum puteam soluționa într-un mod mai onorabil problema. Ar fi fost imposibil să convocăm un congres extraordinar la care Mircea Druc, ales recent în calitate de președinte, ar fi debeat o nerozie: „La congresul Frontului Popular Creștin Democrat din februarie curent ne-am cam aprins și am votat pripit o Rezoluție de mare importanță politică. Acum, însă, ne-a mai scăzut fierbințeala; nu mai avem nici curaj, nici forțe ca s-o îndeplinim!”.

Precizez: nu au nici un rost speculațiile că, chipurile, Rezoluția din februarie 92 a fost o diversiune a unor membri din conducerea Frontului, care „doreau să scape de Druc”. Indiscutabil, la Chișinău existau destule persoane, unele controlate de Moscova sau Kiev, care ținteau să ajungă în fruntea **Mișcării de Renaștere Națională**, ca s-o decapiteze din interior. Însă, factorul decisiv al implicării mele în alegerile din România a fost cu totul de alt ordin. La 28 noiembrie 1991, în sala Parlamentului României din Dealul Mitropoliei, am rostit discursul la care m-am referit mai sus. Când am coborât de la tribună, s-a apropiat de mine Radu Ciontea, liderul Partidului Unității Naționale a Românilor (PUNR). Avea ochii în lacrimi. Am discutat apoi cu un grup de parlamentari din Transilvania. M-au întrebat tranșant dacă aș vrea să candidez din partea PUNR-ului la viitoarele alegeri din România.

A fost o mare surpriză pentru mine. Întotdeauna, datorită istoriei comune, am simțit că există o afinitate aparte între basarabeni, bucovineni și transilvăneni. Am continuat contactele cu Radu Ciontea. Eram bucuros și decis să conlucrez cu formațiunea sa. Pe parcurs, însă, conducerea s-a schimbat. Și Ioan Gavra a făcut o declarație pentru presă: „Nu vom mai susține candidatura lui Mircea Druc; el nu reprezintă o forță de coeziune; vom găsi un alt candidat basarabean”. Și, sincer, mi-am zis: ce bine ar fi dacă noua conducere a PUNR ar reuși să-l convingă pe Mircea Snegur să candideze. Însă, până la urmă, „basarabeanul” selectat de Gavra drept candidatul cu o mult mai mare „forță de coeziune” decât Druc, avea să fie Gheorghe Funar, un fruntaș născut în Banat.

După destrămarea Uniunii Sovietice, NOI urmăream un obiectiv politic primordial: să demonstrăm comunității internaționale că frontiera pe Prut, devenise o chestiune fictivă. Pentru „românii de dincolo”, care au sperat și au supraviețuit o jumătate de secol, barierele artificiale nu au mare importanță. Cugetam și acționam atunci, ca și în prezent, pornind de la ideea că România ar fi deja reîntregită. Formulaseam și mă conduceam de următoarele principii de activitate practică în

teren: **sincronizare, interferență, transplant**. Cu părere de rău, abia în ultimii ani, aceste principii sunt aplicate de jos în sus, tot mai frecvent și mai constructiv. Județele și municipiile, orașele și comunele se înfrățesc. Administrațiile locale valorifică oportunitățile și tot ce este mai de preț pe ambele maluri ale Prutului și în întreg spațiul românesc. În 2022, conducerea Statului Român, formațiunile politice și Bucureștiul, vede lucrurile altfel în comparație cu mentalitatea din primele două decenii de după 1989.

Dar primul pas, și poate cel mai important, a fost legea care prevedea reconfirmarea cetățeniei românilor care o pierduseră fără voia lor. Insistam ca cetățenia să fie acordată tuturor originarilor din teritoriile naționale răpite în 40-44. Mă refeream la experiența Germaniei. Bonn-ul stabilise prin lege: orice etnic german, oriunde s-ar afla, avea drepturi de cetățean al Republicii Federale Germania. Solicitam cetățenia română, fără prea multă birocrație și cât mai curând posibil, pentru toți românii, care nu și-au pierdut-o din propria voință. Argumentam: „Basarabeni, nord-bucovinenii și locuitorii din ținutul Herța nu și-au dorit să devină Homo sovieticus și cetățeni ai Imperiului ideocratic bolșevic. Tot mai mulți declară că vor să-și restabilească cetățenia română, obținută la naștere, să fie așa cum au fost bunicii și părinții lor după Marea Unire de la 1918 – cetățeni ai **României Reîntregite**”.

La 10 septembrie 1992, ora 22.05., am participat la „Studioul electoral” al Televiziunii Române. Moderatorul emisiunii m-a întrebat prin ce diferă programul meu în privința **Unirii**? Cu această întrebare se adresa pe rând tuturor candidaților deoarece absolut toți aveau inclus în programele lor un aliniat – „Reîntregirea țării”. Am răspuns: „Participând la această campanie electorală pentru funcția de președinte, candidații doresc să obțină puterea politică. Firește, acest deziderat constituie, în general, sensul luptelor politice și al scrutinului electoral. Mie, însă, nu mi-a fost sete niciodată de putere; mă obligă să fac politică situația actuală din Basarabia, precum și pericolul destrămării Statului Unitar Român și al Națiunii Române, după un model, acum în derulare, într-o „țară vecină și prietenă”. Și fac politică așa cum mă pricep. Și-i rog pe toți românii să-mi ierte „aroganța” sau lipsa de modestie. Să nu se supere colegii mei de competiție, dacă pot să mă exprim așa. Ei vorbesc despre **Unire** pentru a câștiga votri, pe când NOI, inclusiv eu, o și construim, încet și sigur, pas cu pas. E o diferență, mare și principală”.

Cei șase candidați erau caracterizați de către unii jurnaliștii români neoliberali în felul următor: „Trei sunt procomuniști – Druc, Iliescu și Funar, iar ceilalți trei sunt neocomuniști”. De ce, mă rog, Mircea Druc era un procomunist? „Fiindcă nu a declarat niciodată că este anticomunist”. Îmi părea atât de naivă sau răuvoitoare această abordare, încât nici nu mă mai osteneam să vin cu justificări. Adică, degeaba le spuneam că exclud orice cult în afară de cultul lui Cristos și al Națiunii, tot procomunist rămâneam. Încă un mic detaliu: eu pronunțam Cristos și sunt, unii mă corectau: Hristos (ca în rusește) și sânt (pe moldovenește). La Chișinău, diverși comentatori mă considerau un partizan al terapiei de șoc, atât în economie, cât și în problema integrării celor două state românești. Întâlnindu-mă cu alegătorii la Iași,

le-am explicat: nu sunt pentru o Unire declarată, ci una construită. Nu e cazul să așteptăm până când Moscova și Kievul ne vor spune printre dinți: „Români, dacă tot aveți voi un imn atât de mobilizator, deșteptați-vă, nu mai dormiți, uniți-vă!” Și nu e necesar să vină domnia Iliescu și Snegur până la Prut, călare pe cai albi, să schimbe niște fanioane, decretând: „Gata, uai, Unirea s-a înfăptuit!”

La insinuările „înțelepților moderați” replicam adeseori: „Dacă trecerea de la vorbe la fapte se cheamă „terapie de șoc”, atunci voi promova-o mereu, indiferent de funcția ocupată”. Și, timp de un an cât am fost președinte al Consiliului de Miniștri al RSSM (o funcție mai mult fictivă, strict subordonată Centrului imperial) aplicasem deja principiile constructiviste formulate în programul meu electoral. N-am mai ținut cont de obstrucționarea sistematică din partea structurilor biurocratice de la Moscova. Nici de situația din celelalte colonii sovietice. Primii din URSS am trecut de la miliție la poliție. N-am reușit să facem jandarmerie fiindcă opoziția comunistă invoca ostentativ „palma jandarmului român” din perioada interbelică. Personal, ca ieșire din blocaj, am propus modelul italian (carabinieri). Am modificat în Moldova Sovietică sistemul de învățământ. Am preluat din România concepția liceelor și notificarea cu 10 puncte. Am solicitat sprijinul Bucureștiului ca să înființăm Academia de Studii Economice și Academia de Poliție. În locul școlilor sovietice de zece ani am constituit la Chișinău licee bilingve: român - englez, român-francez, român-spaniol, român-german și român-italian. Urma să deschidem încă două licee român-portughez și român-turc. Am trimis la studii în România și în alte țări europene peste 3500 de tineri basarabeni. Am găsit o modalitate ca să-i ajut și pe tinerii nord-bucovineni (autoritățile ucrainene nu le eliberau pașapoarte ca să meargă la studii în România). Am plantat în Basarabia și la Chișinău 20 000 de puiți de stejari și alte specii de arbori; le-am adus de la pepinierele din Suceava, Botoșani și alte județe. Până atunci, autoritățile comuniste plantaseră mai mult, și în mod special, белая березка (mesteacănul alb) - simbolul Rusiei, ca să ne deosebim și imagologic/peisagistic de malul drept al Prutului, unde predomină stejarul, teiul, salcâmul și nukul, într-un cuvânt, flora autohtonă.

La emisiunile TV și radio, întrebările moderatorilor și cele venite din partea cetățenilor, fără legătură între ele, vizau cele mai diverse domenii. Telespectatorii și radioascultătorii reținuseră deja, din mass-media, că am vizitat mai multe obiective industriale. Și, firește, doreau să le vorbesc despre felul în care consideram că principiile mele, expuse în programul electoral, ar putea fi aplicate. În cadrul întâmplărilor electorale prin care treceam, oriunde aș fi ajuns, căutam să cunosc pe viu întreprinderile din zona respectivă. Am bătut cu piciorul platformele industriale din Cluj, Brașov, Ploiești; am ajuns pe la toate șantierele navale, toate combinatele metalurgice, pe la fermele agricole din județele Constanța, Tulcea, Galați și Buzău. Cu o zi înainte de principala dezbatere la TV, vizitasem obiectivele economice din Pitești.

Peste tot descopeream premise de aplicare a viziunii mele **Etnosistemică**. Eram convins: unica soluție viabilă de redresare economică este **revoluția managerială**, axată pe principiile meritocrației. Peste tot în România întâlneam

persoane instruite, deștepte, lucide. Și de fiecare dată îmi ziceam în gând: „Uite, doamna s-ar descurca excelent în fruntea ministerului sănătății; domnul ar fi bun de președinte al țării; uite o formidabilă candidatură de prim-ministru”. Spuneam electoratului: „Numai printr-o autentică **revoluție managerială**, prin profesionalizarea conducerii, aplicând și celelalte principii enunțate, am putea redresa **Sistemul Național Producător**. De acea le propun românilor **Triada: Redresarea economiei – Pacificarea Țării – Reîntregirea Patriei**”.

„Pacificarea” reieșea din atitudinea mea față de minoritățile naționale din cele două state românești. România avea/are o situație specifică: mai rar o țară în care autohtonii să fie în proporție de 90%. Și nu existau bariere care să împiedice o rezolvare cât mai armonioasă a problemelor interetnice. În Nordul Basarabiei, unde m-am născut, nu au existat conflicte naționale. Mă refeream la o experiență pozitivă în perioada interbelică. În Piața teatrului din Cernăuți, conviețuiau pașnic Casa română, Casa germană, Casa evreiască, Casa poloneză. Buna înțelegere, spuneau bătrânii, a durat până la invazia sovietică din 40...

Ca cercetător științific, și în calitate de candidat la președinție, abia așteptam să aflu amănunțit, chiar de la sursă, care ar putea fi problema minoritarilor, nu pretextul lor. Am început dialogul cu maghiarii, zicând: „Fraților, am fost și eu, timp de 50 de ani, „minoritate națională” într-un Imperiu spulberat recent. De aceea, acum, în țara noastră România, mă comport conform proverbului: „Ce ție nu-ti place, altuia nu face!” Haideți, încetișor și câte oleacă, cum spun moldovenii, să vedem ce probleme aveți. Vă asigur - toate vor fi soluționate în cadrul legislației și standardelor ONU; așa cum se rezolvă ele în Uniunea Europeană, în SUA, în oricare țară de pe mapamond, care pretinde că a rezolvat deja problemele minorităților într-un mod echitabil”.

Din turneele electorale reveneam la București cu impresii inedite, dominante. Ca român din teritoriile ocupate, care nu trecusem Prutul decât după o jumătate de secol, m-am convins: România este extraordinar de frumoasă, cu un mare potențial de redresare socio-economică, dar crunt nedreptățită. E păcat, ziceam, să ai așa o țară și să nu poți să duci în ea o viață decentă, la standarde europene. M-a impresionat profund și pozitiv diversitatea, particularitățile de la un județ la altul. Percepeam Țara ca un splendid mozaic, irepetabil. Nu mă așteptam să întâlnesc tocmai în Satu Mare și Sălaj atâtea afinități cu peisajul, înfățișarea oamenilor și ambianța rurală din Nordul Basarabiei unde m-am născut și am copilărit. M-am simțit ca acasă la Timișoara și Arad, la Sibiu, Zalău, Oradea și Baia Mare. Nu mai zic de Bucovina și Moldova. Sufeream, căci nu puteam ajunge mai repede la Brașov și la Craiova. Întâlniri și impresii de neuitat la Deva, Galați, Tulcea.

Țin minte și o scenă amuzantă la Tulcea. Mă concertasem asupra discursului la mitingul electoral care urma să înceapă. Auzind vociferări, am ieșit afară unde se adunase lumea. O doamnă agitată se contra cu niște cetățeni. Când m-a văzut, l-a înșfăcat pe unul de braț și l-a adus în fața mea, somându-l răspicat: „Nu te mișca, domnule! Stai pe loc și ia aminte!” Apoi către mine: „Mă iertați, o să vă ex-

plic ce s-a întâmplat. Dar mai întâi, vă rog să răspundeți! Prompt, scurt, tare! Ca să audă toată lumea! Cum se numește satul în care v-ați născut?” „Pociumbăuți” „Unde ați făcut școala primară?” „În deal, la popa”. „Ai auzit, provocatorul?” - se adresa femeia către domnul derutat pe care încă îl mai ținea strâns de mânecă. Apoi, către mulțimea intrigată: „Eu sunt fiica popii! În 44, ne-am refugiat! În casa noastră s-a făcut școală pentru elevii din clasele primare. Cu domnul Mircea Druc nu ne-am mai văzut de la botezul nostru. Tatăl meu, preotul Kuharski, ne-a botezat. În aceeași zi. Într-o apă, cum se spune la Pociumbăuți. Am venit bucuroasă la miting să-mi revăd consăteanul și am dat peste acest individ. Umblă printre oameni și-i instigă: „Nu-l ascultați pe Druc, să nu-l votați! E un jidan din Basarabia!” Astfel, am descoperit la Tulcea refugiați din satul meu și localitățile vecine. Era printre ei și domnul profesor Tutunaru ajuns la 90 de ani. În copilărie auzisem lucruri frumoase despre fostul director al școlii din Zăicani.

Desigur, în campania electorală acumulasem și unele impresii negative. De exemplu, patriotismul „de fotbal” sau „de cartier”. Ca să menajez vanitățile provinciilor istorice, reiteram, ori de câte consideram oportun, că sunt basarabean prin naștere, bucovinean prin educație, transilvănean prin empatie dar cu o singură cetățene - cea română. Totodată, spuneam că mi-ar fi plăcut să însușesc tot ce au mai bun bănățenii, dobrogenii, aromânii; să fiu ager ca oltenii, ca să nu le permitem impostorilor să ni se urce în cap, să ne tragă pe sfoară... Nu puteam procura un pahar cu lapte la cantină, hotel, dar nici în cartier. Îmi plăcea faptul că foarte multă lume fuma, bea whisky și cafea. Cunoșteam deja situația din fosta Uniune Sovietică. Mă gândeam că românii erau pe cale să devină dependenți de nicotină și mari consumatori de surogate. Având și o imunitate deficitară, ca a noastră, la ce ne putem aștepta în privința natalității dacă tinerii fumează, beau cafea și tărie, ca în Rusia? Care va fi structura biopsihică a viitoarei generații?.. M-am simțit fericit în casa unui pădurar din Maramureș, care a găzduit echipa mea timp de două zile. Eu nu am băut decât lapte proaspăt. Apropo, în 1992, s-a întâmplat ceva, care m-a făcut să iau o decizie definitivă: să nu mai beau niciodată în viața mea nici alcool și nici tutun. De atunci și până în clipa când aștern aceste rânduri n-am încălcat angajamentul. La rugămintea mea, acest legământ de abținere totală a fost binecuvântat de confesorul meu, părintele Constantin Galeariu, regretatul profesor și teolog. Întâmplarea s-a petrecut înainte de implicarea în campania electorală. Merită relatată pe larg, și o voi face-o într-un alt context.

Am ținut neapărat să am întâlniri cu electoratul la Iași, Suceava, Botoșani, Ipotești. Din capitala Moldovei am mers la Pașcani, ca să punem țara la cale cu salariații de la întreprinderile din zonă. Am ajuns apoi în Transilvania; am depus flori la mormântul poetului Octavian Goga, marea revelație a unui adolescent basarabean aflat sub ocupație sovietică. După ce am vizitat mai multe județe din țară mi-am înnoit programul electoral lansat inițial. Am adăugat câte un capitol aparte pentru armată, școală și biserică. Am simțit peste tot: programul meu are mai mare priză în plan profesional decât teritorial. Cu bagajul de cunoștințe din

fosta URSS, nu mai aveam emoții când intram pe porțile fabricilor și uzinelor din România. Nici în discuțiile cu savanții, scriitorii, artiștii, ofițerii nu aveam bariere. În fața literaților mărturiseam că în anii de studenție la Leningrad eram un mare adept al Școlii latiniste din Transilvania. Când mă întâlneam cu inginerii, medicii, profesorii, specialiștii în agricultură, salariații din complexe industriale, înțelegerea era perfectă. Nu cred că mă înșelam, despărțirile erau atât de calde. Dar, la mitingurile împânzite cu lozinci și dominate de vociferări exaltate/agresive, cu «частушки» românești – niște strigături politice rimate, comunicarea cu electoratul nu mă mulțumea defel.

Cum se explică faptul că, în campania electorală, nu încercam careva emoții negative, nu aveam bariere de comunicare cu lucrătorii din fabrici și uzine, CAP-uri și IAS-uri? Problemele și aspirațiile diverselor categorii profesionale din România le înțelegeam perfect din două motive personale. Primul: m-am reciclat de câteva ori; la sovietici, odată exclus din partid, nu mai puteai continua activitatea pedagogică. Am fost trimis la „munca de jos”, ca să mă reeduce colectivele de oameni ai muncii; am îndeplinit diverse funcții în Centrala industrială din Mâtișci (o suburbie a Moscovei), cu un efectiv de peste 25 000 de angajați; cea mai mare întreprindere din URSS, producătoare de materiile de construcție, inclusiv din toxicul polivinil-cloric. Am lucrat apoi, în posturi diferite, la Combinatul de prelucrarea lemnului și producerea mobilei din Cernăuți.

Al doilea motiv: în perioadă 1971-1982, ajunsesem un fel de «интеллектуальный батрак» („argat intelectual”). Ca să am o «крыша» („protecție”) și să primesc o locuință la Moscova, concomitent cu activitatea în întreprinderi, am scris pentru doi șefi lucrările de doctorat, inclusiv articolele științifice în domeniile respective. Ca să-mi întrețin familia am mai scris două lucrări, contra cost, pentru două persoane cu mulți bani. Astfel, am asigurat patru disertații, susținute cu brio de către patru cetățeni sovietici de etnie diferită, care, astfel, au devenit patru candidați în științe, în patru domenii diferite, cu acte/diplome în regulă. Am mai scris încă două disertații pentru mine. Pare incredibil, dar acesta e adevărul demonstrabil oricând; mai în glumă, mai în serios, aș putea afirma că Mircea Druc este de șase ori candidat în diverse științe (variante sovietică) sau de șase ori doctor (variante românească). Menționez prima oară acest fenomen inedit. Cred că ar prezenta interes fiind dezvăluit într-un studiu aparte sau, mai curând, într-un roman din viața sovietică, scris în stilul școlii neorealiste italiene.

Ulterior, mi-am dat seama: răul care mi l-au făcut kaghebiștii și nomenclaturii devenise un bine. Experiența de 11 ani în producție s-a transformat într-un avantaj. „Vasta experiență”, invocată adesea demagogic, nu înseamnă repetarea la infinit a unor deprinderi ce țin de o singură profesie. Însă, la Chișinău, în 90-91, niște lideri politici, (de regulă, absolvenți ai Institutului agricol sau/și ai școlilor superioare de partid sau școlilor superioare ale KGB) năimeau jurnaliști ca să-l tracaseze pe Druc la tot pasul. Președinții de colhoz și directorii de sovhoz, ajunși deputați ai norodului, mă acuzau de „incompetență”. Totuși, bietul prim-minis-

tru, autor și lector al unor cursuri de organizare și conducere, după atâta cercetare și atâtea teze de doctorat, se pricepea și el la ceva, chiar de-ar fi fost un mărginit, sau bătut în cap din naștere.

Însă, găștele colhoznice erau sigure: pentru funcția de președinte al Consiliului de Miniștri ar fi fost mai bun un om de-al lor. Unul, care vreo două decenii neîntreput să fi condus un colhoz, să fi lucrat contabil la un minister sau prim secretar de raion. Cu toate că o atare carieră nu era decât o „experiență îngustă” - secretele unei meserii însușite maximum în cinci ani. Aceste deprinderi, însă, nu-l ajută pe un lider într-o conjunctură tot mai schimbătoare. Oricând, pentru rolul de președinte de țară sau de prim-ministru poate fi mai adecvată o persoană cu expertiză în mai multe domenii; se descurcă mai bine un om integru, fără cazier, care în viața sa ar fi fost, pe rând, marinar pe un cargobot, participant la o expediție în Antarctica, profesor de dans sportiv, merceolog și director al unui mare depozit angro. Aceasta se cheamă „experiență vastă” și numai ea te ajută să faci față în situații conflictuale, de dispeccerat, să iei decizii însoțite de risc, să anticipezi și să prezici. Concluzia la care am ajuns: pe parcursul vieții fă tot posibilul, evită „cretinismul profesional”; am în vedere amprenta comportamentală lăsată de exercitarea îndelungată a unei singure activități. Indiscutabil, orice activitate umană lasă urme specifice în felul de a fi. Dacă nu te reciclezi din șapte în șapte ani, intervine uzura morală.

Participanții la întrunirile electorale întrebau candidații la președinție cum își imaginează ei viitorul guvern, pe cine ar numi prim-ministru. La acest capitol nu se înfiripase nici o idee în mintea mea. Ziceam: devenind președinte, mă voi adresa parlamentului cu rugămintea ca deputații și senatorii să-i evalueze pe cei cinci candidați și să decidă care ar fi mai bun pentru funcția de prim-ministru. Întrebat pe cine aș alege între Roman și Stolojan, spuneam că sunt supărat pe amândoi. Pe domnul Roman fiindcă s-a „dispersat”. N-a rezolvat mai întâi o problemă de strategie economică: finalizarea, nu abandonarea, construcțiilor începute deja, inclusiv hidrocentralele și canalul București-Dunăre. Ar fi rămas în cronici ca un prim ministru al continuității și eficienței manageriale. Pe domnul Stolojan eram supărat pentru blocajul economic, pentru inflația prea mare, punerea pe butuci a industriei și agriculturii și pentru că nu aducea niciodată vorba despre Basarabia și Nordul Bucovinei.

Colindând județele Moldovei, am poposit și la Mircești. Nu puteam să exclud din program Ruginoasa. La muzeul Alexandru Ioan Cuza, am avut parte de un ghid fascinant. O doamnă, Mariana, vorbea cu atâta pasiune despre întâmplări și fapte inedite pentru mine. După Mica Unire, primul Domnitor al României a fost obligat să abdice, să ia calea exilului. Și, culmea, nu i se mai permitea să revină acasă pentru că ar fi „perturbat” cumva situația politică. Am dedus: încă o lovitură de stat a partidelor politice. Pentru o clipă, am uitat pe ce lume mă aflu. Parcă m-am pierdut cu firea și am exclamat: „Am să-l răzbun pe domnitor!” Avusesem sentimentul că eram un urmaș al lui Alexandru Ioan Cuza; că aveam datoria să întreprind ceva ca toți puciștii să fie aspru pedepsiți. În capul meu, tot ce relata ghidul muzeului, se

asocia cu niște întâmplări recente: întoarcerea regelui Mihai de la frontieră, aversiunea față de exilul românesc, debarcarea mea comandată de Kremlin și operată de clanul Snegur-Moțpan-Sangheli-Daraban din Republica Moldova.

În septembrie 1992, ca o sinteză a tot ce-am spus alegătorilor în timpul campaniei electorale, am rostit la TV România următorul discurs: „Stimați compatrioți! Noi, românii basarabeni, participanți la actuala campanie electorală, ne transformăm într-un simbol al **Continuității**. Implicarea românilor basarabeni în alegerile actuale înseamnă consecvență în lupta pentru un ideal codificat în conștiința generațiilor de români, care a fost și este idealul suprem - „**Dacia Phoenix**”. Patria noastră care renaște din propria-i cenușă. Anume, pentru acest ideal, pentru această cauză a **României Reîntregite** și prospere ne-am angajat să activăm utilizând toate mijloacele posibile.

După o eclipsă de 50 de ani, românii din teritoriile naționale temporar ocupate vor fi reprezentați în forul suprem al Țării-mamă. Însăși prezența noastră, a românilor înstrăinați, în actuala campanie electorală, înseamnă deja o mare victorie politică pentru întreaga națiune română. Opinia publică mondială va constata că România, urmând exemplul Germaniei, își refuză statutul de țară dezmembrată. Alegerile din 1992 vor fi fixate în cronici ca un în preludiu al **Reîntregirii Patriei**.

Nu m-am înscris în cursa electorală din vanitate, din interese conjuncturale sau de grup. Acceptând să candidez la funcția de președinte al României nu fac altceva decât să manifest consecvență în transpunerea în viață a rezoluțiilor Congresului al III-lea al Frontului Popular din Moldova, care s-a ținut la Chișinău, în februarie 1992. Aceste rezoluții preconizează participarea noastră, a românilor din teritoriile ocupate, la alegerile din septembrie 1992. Participarea mea la alegeri semnifică de asemenea respectarea principiilor de **sincronizare, interferență, transplant**, principii care stau la baza activității **Consiliului Național al Reîntregirii**, fondat la 1 decembrie 1991, la inițiativa unui grup de parlamentari de la Chișinău și București. Candidând la funcția de președinte, eu nu pot aparține unei singure formațiuni politice. Cauza și conștiința îmi dictează să depășesc orice convenție și orice conveniențe înguste de partid. **Nu pot reprezenta un partid, eu reprezint un ideal!**

Acum, ca niciodată, Statul Român necesită un președinte independent și echidistant. De aceea, nu pot avea ca obiectiv electoral, decât problematica strategică a renașterii Națiunii Române, respectând cu strictețe următoarele principii: **Cugetă și acționează ca și cum România ar fi reîntregită; Revoluția managerială, unica soluție viabilă; Investigare, instruire, inovare; Proprietate, autoritate, stabilitate; Transformă dar nu distruge, restructurează dar nu dăuna; Domnia legii și Dictatura legilor Naturii**. Timpul și spațiul alocat nu-mi permit să comentez aceste principii pe care este axat programul meu electoral. Voi descifra doar două din aceste principii.

Primul: **Transformă dar nu distruge, restructurează dar nu dăuna**. Cei care au dorit să restructureze vechiul sistem decizional centralizat al comuniștilor

au cauzat daune grave protecției sociale și siguranței statului. Reformatorii pripiți au vrut să transforme relațiile și forma de proprietate colectivă, dar, privatizând, au distrus și procesele tehnologice. Drept urmare, în agricultură, de exemplu, nu mai funcționează sistemul de irigare și România a pierdut 5 milioane tone de porumb, evaluate la 600 milioane dolari. Iar pierderile totale, cauzate de distrugerea sistemului de irigare, se vor ridica, anul acesta, la cifra de 1 miliard dolari. Astăzi muncitorii din industriile nocive nu mai primesc lapte ca antidot și grădinițele din țară nu au lactate pentru copii. Un alt principiu enunțat este **Dictatura legilor, inclusiv a legilor Naturii**. Nu dorim o nouă dictatură a unei clase, a unui partid, a unei camarile, sau a unei persoane. Și dacă voi fi ales, voi cere ca portretul liderilor politici, inclusiv al președintelui, să nu depășească mărimea unui timbru poștal. Excludem orice cult, în afară de cultul lui Isus Cristos.

Cu toate că președintele are prerogative limitate, voi „deranja” cu insistență noul Parlament ca să definitiveze, cât mai urgent, corpul le legi și voi face tot posibilul pentru a impune **dictatura legii**, în toate compartimentele societății. Ajungând președinte voi cere ca noul guvern să aplice, riguros, toate principiile enumerate pentru atingerea a două obiective strategice: **1) reîntregirea și supra-viețuirea României ca stat, în actuala conflagrație economică mondială; 2) o nouă calitate a vieții prin natalitate, longevitate, performanțe de sănătate și de creativitate; prin antrenarea spirituală și fortificarea biopsihică a națiunii pentru o intrare onorabilă în mileniul al treilea; prin adaptarea și rezistența românilor la șocul schimbărilor permanente și a transformărilor de ordin economic, ecologic, social și biologic.**

Bineînțeles, în realizarea acestor obiective strategice, un rol esențial îl va avea știința biologică, medicina și credința în Dumnezeu. Programul meu, care va fi dat publicității, include și obiective tactice, cum ar fi: asigurarea cu alimente, îmbrăcăminte, locuințe, medicamente, materiale de construcții și vom realiza aceste urgențe chiar dacă va trebui să cadă guvernul în fiecare an, cum se întâmplă în unele state occidentale. Altfel, nu are rost să mai facem politică.

„Realistii” și „pragmaticii” mă întreabă adeseori ironic: d-le Druc, ce șanse vă acordați? Le răspund: eu nu-mi pot acorda nici o șansă, dvs. decideți. Chiar dacă mi-ar garanta cineva că voi fi ales cu 80%, aș considera o înfrângere aflând că celelalte 20% sunt tineri. Dacă te resping tinerii, nu ai nici o șansă să faci ceva pentru România. Aș vrea să mă susțină înțelepciunea națiunii, bătrânii. Căci dacă te resping bătrânii, înseamnă că nu ai autoritate și mandat de încredere. Aș fi recunoscător dacă m-ar susține managerii, proprietarii, țărani, muncitorii, inginerii, cercetătorii, fără de care nu poți câștiga o competiție, un război economic, în plină desfășurare. Sunt creștin și aș putea conta să fiu susținut de Biserică și de credincioși. Mai știm cu toții că Marea Unire a făcut-o și armata națională. Tot armata noastră, bine echipată, este și va fi garantul perpetuării românilor în spațiul nostru ancestral, hărăzit de Dumnezeu. Dacă nu mă susțin militarii, înseamnă că nu am șanse să-mi realizez programul. Tineri și bătrâni, manageri și proprietari, țărani și muncitori, ofițeri și preoți, cu voi

aș vrea să pornesc pe calea grea, a reinnoirii din noi, activizând întreaga viață a națiunii, realizând o transformare radicală, dar fără distrugeri!

Stimați telespectatori! Aveți în fața dumneavoastră pe cel mai bogat om din lume. Dar o viață întreagă am fost cel mai sărac de pe pământ, fiindcă eram un om fără țară. Acum câteva luni mi-am recăpătat cetățenia română pe care o pierdusem fără voia mea. În patru luni am obținut ceea ce am așteptat conștient timp de 40 de ani. Și, să știți: sunt fericit pentru că patria noastră – România – este atât de frumoasă și are un potențial enorm de creștere și dezvoltare. Și acum, vă rog să transmiteți, din om în om, din casă în casă, un simplu și mare adevăr – nu există român **de dincolo și de dincoace de Prut**. Românii de la Chișinău-Nistru sunt aceiași români ca și cei de la Chișinău-Criș. Românii de la Cernăuți au aceleași suflet și aceleași drepturi ca românii de la Timișoara. Cei din cetățile lui Ștefan cel Mare și Sfânt de pe Nistru, (cetățile Hotin, Soroca, Tighina, Cetatea Albă) sunt aceiași români ca cei din cetățile vestice ale țării - Arad, Oradea, Satu Mare, Baia Mare.

În încheiere, mă adresez tuturor cu o rugămintă: uitați-vă acum la mine, ca să mă țineți minte. Eu nu voi putea aplica, pretutindeni, în țară, portretul lui Mircea Druc în culori. Nu dispun de mijloace financiare. Costă prea scump portretul în culori al unui candidat la președinția României! Eu, care de copil am înțeles cât de greu se câștigă existența, având bani, i-aș cheltui cu totul pe altceva: pe medicamente pentru voluntarii-combatanți și polițiștii basarabeni răniți în lupte; pentru ajutoarele familiilor de refugiați din stânga Nistrului și a celor căzuți pe front; pe manuale și burse pentru tinerii din Cernăuți și Herța. De aceea, vă rog, rețineți imaginea de pe ecranul televizorului și poate că vă veți aminti de mine la urnele de vot. Vă mulțumesc!"

Important: Pe parcursul acelei campanii electorale, mi-am dat seama că omul simplu evaluează situația socio-politică a țării în dependență de motivația sa strict personală. Însă electoratul, în general, diagnostichează obiectiv cine ești și ce scopuri urmărești. Sper că tinerii basarabeni și nord-bucovineni, viitori candidați la scrutinele din România, vor ține cont de faptul că în est, vest, nord și sud lumea este sătulă de promisiuni, corupție și minciuni mass-media.

La Chișinău, în campania electorală din decembrie 1991, Mircea Snegur a avut o prestație tipică de nomenclurist, statalist, moldovenist. Și a fost ales ca președinte „împăciuitor” al Republicii Moldova. La fel și în dreapta Prutului, în septembrie 1992, majoritatea votanților l-au ales președinte pe Ion Iliescu cu alura sa de „părinte liniștitor”, adversar al schimbărilor radicale. Opoziția reunită în cadrul Convenției Democratice și-a plătit erorile tactice: desemnarea tardivă a lui Emil Constantinescu, al cărui mesaj nu a convins „oamenii muncii de la orașe și sate”. Mai persista și o confuzie creată de PNT, care părea mai preocupat de restaurarea monarhiei decât de victoria în alegeri. Iar candidatul independent Mircea Druc, conform datelor oficiale, a obținut 326.866 de voturi, respectiv 2,75% din totalul voturilor valabil exprimate. Ulterior, ajungând prin județele țării, mai multe persoane mi-au mărturisit: „Am fost în comisia

de numărare a voturilor. Știind că nu puteți câștiga alegerile, unii membri fie vă anulau voturile, fie le treceau la Iliescu sau Constantinescu, în dependență de orientarea lor politică”.

La 30 de ani de la alegerile prezidențiale din România, scriitorul, jurnalistul și analistul politic Viorel Patrichi a scris: „Am văzut rezultatele votului din 27 septembrie și 16 octombrie 1992: pe primul loc, Ion Iliescu! „Am votat toată noaptea până am făcut scurtă la mâini cu Ion Iliescu”, mi-a zis șeful unei circumscriptii electorale din Vaslui. „Duduiam sobele când am băgat buletinele de vot în ele”, mi-a spus o femeie de serviciu de la Școala 50 din București. Și cu toate acestea, după primul scrutin, Emil Constantinescu era primul pe București, ca număr de voturi, urmat de Mircea Druc și apoi venea Ion Iliescu.

Ziarul „Tineretul Liber”, din 1 octombrie 1992 puncta: „Deși românii din Basarabia au solicitat cetățenie română de la Președinția și Parlamentul României pentru a participa la vot, nu au fost onorați nici măcar cu un răspuns formal. Frica de Kremlin e încă reală la București și rezultatele acestor alegeri îndepărtează și mai mult unirea românilor. „Ai văzut, bă, i-a mâncat basarabeantul pe toți aseară la televizor. E mai deștept decât toți” – striga cineva într-o stație de troleibuz. „O fi, mă, da e deștept pentru el. Noi n-avem nevoie de așa ceva”- i-a răspuns interlocutorul. Mircea Druc, onest, direct și fără șanse este considerat de unii, pe nedrept, iepurașul lui Iliescu sau al lui Constantinescu ...”. Dar nu „Tineretul Liber” scria. Eu scriam! Eram jurnalist, dar făceam sondaje verbale cu oamenii pe stradă. Nu le scoteam din burtă ca majoritatea. Toți – cu Ion Iliescu! Români originari din Cernăuți, din Herța, din toată Basarabia îmi spuneau că votează cu... Ion Iliescu, deși comuniștii și-au bătut joc de ei, le-au falsificat până și buletinele de identitate. Se întorceau de bună voie (?) cu gâtul în lațul bolșevicilor. Un general de armată, nu-i mai dau numele, mi-a spus: „E bun Mircea Druc, e mai bun ca alții, dar e **de dincolo**. Să mai aștepte, să-l vedem mai bine...”

Lipeam afișe cu portretul lui Mircea Druc prin București. Aveam o scară telesopică și urcam portretul candidatului nostru la 3-4 metri pe stâlpi fiindcă ne copleșeau celelalte partide: Bătrâna Deșcă era tuflită imediat peste afișul nostru, dar nu se mai puteau zgăibăra așa de sus. Ne-au fugărit țiganii lui Iliescu pe Ștefan cel Mare, care vegheau ca afișele Frontului Salvării Naționale să rămână intacte. Până la urmă, ne-au prins poliștii și ne-au dus la Școala 50, unde ne-au fript câte o amendă la fiecare când au aflat că punem afișe pentru Partidul Reîntregirii Naționale (Partidul Național al Reîntregirii). „Aaaa! Voi erați? Buletinul!...” Probabil că am fost singurii amendați în cei 30 de ani de demență în tranziția spre nicăieri. Ulterior, „un nume greu” din redacția ziarului la care lucram mi-a făcut raport la SRI că aș fi „agent KGB”. Vai de steaua noastră de rătăciți!...

Câți își mai amintesc de episodul Mircea Druc? Probabil puțini. Și mai puțini pricep semnificația dramatică a momentului: „unu din Basarabia” candidează la Președinția României! Turbau rușii și ucrainenii prin ziarele lor: Ce caută Mircea Druc la Președinția României? Fără să vrea, aceștia înțelegeau mai mult, decât

românii mei din București. Un politician din „Republica Moldova” candidează la președinția României. Deci se poate. Prin urmare, locuitorii din „Republica Moldova” chiar sunt români, nu cum spun rușii și ucrainenii. Imperialii nu admiteau un asemenea comportament naționalist din partea unui „maldavan” de dincolo de Prut. Aceeași mentalitate aveau și conservele bolșevice de la București. Cele mai triviale reacții de respingere le-au avut oamenii lui Ion Iliescu. Ei l-au dat în judecată că nu are ce căuta la alegerile din România...

Poate că poveștile din războiul de la Cotu Donului, evocate de tata, un țăran cu trei clase – primul meu profesor adevărat de istorie, poate o anume structură bio-psihică emoțional comună, poate o anume formă similară de interiorizare a istoriei naționale m-au determinat să mă apropii de Mircea Druc pe care îl consider și azi cel mai onest politician din tot spațiul de etnogeneză a românilor. (Ca să fii naționalist, trebuie să ai simțul sferei... cu el te naști sau nu...). De aceea, l-au și marginalizat...”

„Lecția/ideea Druc”

În septembrie 1992, agențiile de presă străine erau unanim de acord: alegerile din România s-au desfășurat într-un mod civilizată. Isteria de la 20 mai fusese uitată. Ambele tabere mari păreau dornice de liniștea lor. Titlurile materialelor transmise spre lumea largă mi-au întărit convingerea că nu întotdeauna marile agenții de presă sunt și mari diagnosticieni. Cea mai adecvată analiză a făcut-o agenția de presă spaniolă: „Românii au optat pentru continuitate și pentru o schimbare lentă a societății”.

În rezultatul alegerilor pentru cameră și senat, România devenea o țară dificil de guvernat. „Ignoranța și sărăcia, teama de schimbare, inerția naturală a omului simplu sufocat de lipsuri, sătul de politică și programele economice ale partidelor puțin persuasive, ne prezentau lumii întregi ca pe niște oameni suferinzi de abuz. Aveau să urmeze patru ani de lupte intestinale, de exhibiționism parlamentar, și multe serenade la adresa românilor în presa internațională. Ne așteptam ca în cele două camere ale parlamentului român să domine o instabilitate în stil italian, sau, mai bine zis, de tip polonez, cu o singură diferență: în România asemenea situație avea să fie stimulată de un președinte aliat cu vechile structuri comuniste, care reprezentau aproape o jumătate de țară. Cât mai avem de plătit?” - se întreba Viorel Patrichi în „Tineretul liber” din 1 octombrie 1992.

Astăzi, în 2022, eventualilor cititori ai acestor evocări le mărturisesc sincer că în campania electorală am rămas profund dezamăgit de propria-mi prestație. Ca și de toate discursurile mele publice, dar mai ales de propria-mi ținută la emisiunile TV. Totuși, despre cel de al șaselea candidat „fără nici o șansă” la președinția României, câteva publicații din România, Republica Moldova, din Cernăuți și diaspora au punctat aspectele inedite și pozitive. Am rămas profund recunoscător deoarece atașamentul lor constructiv față de **idealul Unirii** m-a ajutat să rezist în aceea inegală și extenuantă încheștare ideologică.

Ziarul „Libertatea”, septembrie 1992: „De la început să facem o distincție netă între preferințele personale și concluziile științifice ale politologului pe baza analizei obiective a conjuncturii politice și a tendințelor specifice ale electoratului din România în acest septembrie 1992. Dintre candidații prezidențiali mi-a plăcut cel mai mult dl. Mircea Druc, ca ținută și forță intelectuală, dar analiza obiectivă îmi spune că nu are nici o șansă în competiția electorală pentru Cotroceni... Una din imperfecțiunile democrației, este aceea că votul popular nu decide totdeauna în favoarea omului cel mai bun, datorită în primul rând rolului precumpănitor pe care îl joacă mașinăria politică de partid. Dar, cum remarca Winston Churchill, într-o dictatură selecția poate fi și mai rea, așa cum a dovedit-o cu prisosință sistemul comunist...”

Revista „Europa Est/Vest”, din 27 septembrie 1992, puncta în editorialul intitulat „**Lecția Druc**”: „Mircea Druc ne-a demonstrat tuturor că rămâne un mare român, un mare patriot și, în plus un mare cunoscător al treburilor economice. De altfel, candidatul independent Mircea Druc a oferit în partea a doua a întâlnirii o adevărată lecție celor cinci colegi de competiție electorală... Maturitatea politică și experiența acumulată ca prim ministru în teritoriul românesc din stânga Prutului au demonstrat că Mircea Druc este pe tărâm economic și managerial, cel mai în cunoștință de cauză, cel mai priceput. El a făcut dovada cunoașterii economiei mondiale... Într-un cuvânt, Mircea Druc a demonstrat tuturor românilor, tuturor partidelor politice aflate în competiție, că pe el se poate conta atunci când se va forma noul guvern...”

Revista lunară „Vatră”, editată de Uniunea scriitorilor din România, în editorialul din septembrie 1992 intitulat „**Un învins care face mai mult decât un învingător: „ideea Druc**”: „După recensământ, sperietoarea maghiară a început să arate destul de jalnic și ridicol; abia un milion și jumătate, cu țigani cu tot. Era de așteptat, în asemenea condiții, ca vocația patriotismului nostru electoral să se înfrupte din altă temă: cea a Basarabiei. Când acolo, aceasta e prezentă în toate discursurile politice doar în modul decorativ. Dl. Mircea Druc - care reprezintă, într-adevăr, un simbol și o idee - n-a reușit să facă niciunde un miting mai de doamne-ajută. Toate organizațiile „pro” Basarabia s-au ascuns pe unde au putut când a fost vorba să dea față cu ideea **Unirii**. Aceasta e departe de a deveni un sentiment imperios. **Idealul unirii** e pentru prea mulți un ideal facultativ, ceea ce înseamnă că e mai puțin decât nimic. Ezitățile noastre rușinoase, felul în care-i tratăm pe basarabeni ca pe niște români de mâna a doua, târăgănarea unui act pe care alții l-ar fi făcut cu ochii închiși, vor încărca de penibil paginile istoriei. Pentru că tot suntem mereu cu ochii pe ei, să ne gândim ce-ar fi făcut ungurii într-o situație asemănătoare. „**Ideea Druc**” e azi înfrântă. Dar omul care o poartă, cu temperamentul lui sobru și echilibrat, patetic și îndârjit, face mai mult decât orice învingător. Înfrângerea lui de moment nu e decât premisa victoriei. Altfel, rușinea unui întreg neam va fi de nesuportat”.

Țin să menționez, în mod special, enorma susținere morală venită din partea publicațiilor „Țara”, „Glasul Națiunii”, „Sfatul Țării” de la Chișinău, precum

și publicația lunară „Cuvântul Românesc” - o voce demnă a românilor răspândiți pe toate continentele. Publicația „Plai Românesc” de la Cernăuți, păstorită de regretatul academician Vasile Tărățeanu, la 23 septembrie 1992 explica: „Alegerile din România nu-i poate lăsa indiferenți pe românii din teritoriile aflate în componența Ucrainei. Cu atât mai mult că printre cei șase candidați la președinția Țării se numără și Mircea Druc, unul dintre membrii fondatori, fost vice președinte al Societății pentru cultura românească „Mihai Eminescu” din Cernăuți. El nu ne împarte poporul în români de „dincolo” și în români de „dincoace”. Și după cum a remarcat nu odată, nu ne vom putea integra în Europa decât uniți. De aceea foarte mulți români nord-bucovinenii, când se roagă în biserici, aprind câte o lumânare și în sănătatea lui Mircea Druc”. Iar „Sfatul Țării”, cotidian al parlamentului de la Chișinău, m-a desemnat printre cele 10 personalități ale anului 1992, motivând astfel: **„Pentru temerarul său demers în viața politică, pentru efortul neobosit de a păstra vie în conștiința neamului cauza Reunificării”**.

În 1998, regretatul Claudiu Iordache, scriitor, revoluționar, - unicul deputat care, în august 1991, a votat în Parlamentul României contra recunoașterii pripite și necondiționate a Republicii Moldova, - constata cu amărăciune: „Mircea Druc avea să fie primul și ultimul președinte al Consiliului National al Reîntregirii. Viața sa, o parte activă în umbra Imperiului Sovietic, o alta, ca român stabilit la București - o asumare extremă a condiției ingrate de a fi român cu adevărat. Fost prim-ministru al Moldovei în 1990-91, Mircea Druc nu a convins Puterea de la București să treacă de la declarații de intenții la realizarea **Reîntregirii**. Izolat în indiferența cosmopolită a capitalei României, ultragiatic continuu în trecutul său, ținta serviciilor secrete rusești, abandonat adesea de „frații” de dincolo și de dincoace de Prut, Mircea Druc, candidat la Președinția României în 1992, cunoaște astăzi arsura indiferenței ori ingratitudinii românești”.

Aici e cazul să fac o precizare principală: nu am primit din nici o sursă vreă compensație personală. Și nu aștept din partea nimănui grațitudine pentru **creștința într-un ideal**. Mă consider un simplu cetățean român (fost cetățean sovietic, fără voia mea). România a făcut și continuă să facă **posibilul** pentru noi, românii înstrăinați, din Basarabia, Nordul Bucovinei, Ținutul Herța și de pe alte meleaguri. În tot cazul, eu personal nu am avut, nu am și nu voi avea pretenții. Am făcut prea puțin pentru România fiindcă nu am o altă armă decât speranța și credința nestrămutată în **idealul Reîntregirii**. Mulțumesc mereu lui Dumnezeu că există România. Dacă aș fi fost evreu îi mulțumeam lui Iahweh fiindcă există statul Israel. Admit în continuare că, inopinat, ar putea interveni și unii factori externi, care să forțeze **Reîntregirea**. Așa cum s-a întâmplat după puciul bolșevic din 1917, după războiul civil și relațiile ruso-ucrainene, care, începând cu 2014, parcă se repetă.

Mă gândesc acum și la un factor extern de alt ordin, despre care am aflat abia în 2016. Marius Diaconescu a publicat în www.adevarul.ro un document inedit: „La 28 iunie 1991 Senatul SUA a emis Rezoluția 148 prin care susține reunifi-

carea R. Moldova cu România”. Admitem că cei care atunci reprezentau SUA la București, n-au găsit de cuviință să informeze autoritățile române. Însă, pentru mine, acum, în 2022, ar fi cu mult mai important un răspuns la următoarele trei întrebări: 1. Ambasada României la Washington l-a informat pe Ion Iliescu, președintele în exercițiu, despre Rezoluția 148?; 2. Cineva de la București, a informat pe cineva de la Chișinău despre Rezoluția 148, înainte ca Statul Român, inopinat, să recunoască primul independența statală a Republicii Moldova?; 3. Președintele Mircea Snegur a știut de existența respectivei rezoluții a Senatului SUA?

Întreb, fiindcă la 27 august 1991, dacă am fi avut știre de Rezoluția 148, mesajul meu ar fi fost următorul: „**Domnule președinte Mircea Snegur! Domnule președinte Alexandru Moșanu! Domnilor deputați ai poporului! Afară, în Piața Marii Adunări Naționale, poporul, care ne-a ales, cere să reconfirmăm, prin votul nostru, ceea ce au decis, la 27 martie 1918, predecesorii noștri, deputații Sfatului Țării! În caz contrar, nimeni nu va putea ieși din incinta parlamentului!**”

Conștient de gravitatea momentului, îmi asumam riscul inerent și mă angajam cu fermitate să-i înduplec pe cei doi președinți și pe colegii deputați. Cu siguranță, în acel moment, NOI, unioniștii basarabeni, dispuneam de toate mijloacele de convingere adecvate situației. Îmi dădeam seama totodată, că Moscova și Kievul ar fi recunoscut imediat independența ПМР (Приднестровская Молдавская Республика), declarată la Tiraspol, cu două zile mai înainte ca Chișinăul să fi votat independența Republicii Moldova. În consecință, Armata a 14-a ar fi blocat toate trecerile peste râul Nistru, devenit din nou frontieră cu România. Atât, și nimic mai mult. Căci, conform Rezoluției 148, SUA urma să recunoască reunificarea Republicii Moldova cu România.

Adevărul e că **Reunirea** cu Țara-mamă România nu a reprezentat niciodată o urgență pentru elita politică și clanurile mafioate din Republica Moldova. Totodată, nu putem rămâne la infinit dependenți de motivația schimbătoare a străinilor. Dacă Helmut Kohl ar fi ținut cont de părerile francezilor, britanicilor, americanilor, rușilor, am fi avut și în prezent două state germane... Am urmărit atent relatările mass-media despre acțiunile întreprinse în Republica Moldova de către președintele României Traian Băsescu și echipa sa. Speram că va reuși mai mult, fiind omul care nu a pierdut nici o bătălie politică, în comparație cu Mircea Druc – „un mare campion al pierderilor”, cum l-a numit talentatul jurnalist și poet Boris Vieru. Acum nu-mi rămâne decât să urmăresc pe Internet evoluția euro-optimistă a președintei Maia Sandu și a partidului PAS.

Cu toate eșecurile înregistrate, eu rămân așa cum am fost și până în prezent - un „unionist fanatic” (vorba rușilor/ucrainenilor). În percepția mea, **Unionismul** reprezintă: o enigmă istorică și lingvistică; memoria generațiilor de eroi români; calea noastră de la vis la realitate; un ansamblu de evocări și practici; un sistem de cugetare și meditație; un cod comportamental sui generis. **Unionismul**, fiind un fenomen panromânesc, nu are culoare politică, nu este conservator, liberal, comunist, fascist, de dreapta sau de stânga. **Unionismul** este un drept natural al

traco-geto-dacilor de **a fi** în spațiul lor ancestral: în Carpați, la Nistru, la Tisa, la Dunăre și la Marea Getică...

Pe zi ce trece românii, în ansamblu, se transformă într-o soluție suprasaturată de informații contradictorii. Parțial, și din această cauză, foarte mulți cetățeni, se arată tot mai defazați în privința **Reunirii**. Scepticii susțin că pe timpul „podurilor de flori” erau mulți români care voiau să ne unim, dar nu se putea. Însă, acum ne-am putea reunifica, dar sunt mai puțini doritori. Optimiștii, însă, ignoră faptul că „masele largi ale oamenilor muncii de la orașe și sate” (ideologemă ideocratică bolșevică) nu au obiective naționale strategice; că marea majoritate a românilor de pretutindeni operează cu fenomene de bâlci, cu sintagme precum „eu și revoluția” sau „să moară capra vecinului”. **Unionismul** este un ideal care nu ține cont de oligarhi, de interesele nașilor, finilor și cumetrilor, nici de acțiunile lor trecătoare.

Timp de 30 de ani nu am mai avut o conjunctură atât de favorabilă pentru **Reîntregirea Patriei**. Ne aflăm într-o situație similară cu cea din 1991, înainte de prăbușirea Imperiului sovietic. Spirala istoriei s-a întors. Deși Republica Moldova și România sunt expuse amenințărilor externe, calitatea resurselor umane se ameliorează treptat pe ambele maluri ale Prutului.

După un secol, există semne clare că ora astrală ar putea bate din nou. Reeditarea performanței din 1918 devine posibilă, deși scenariul ar putea avea o regie diferită. Important însă e rezultatul final – revenirea de jure și de facto a Statului Român în teritoriile sale, integrate în 1918 și răpite în '40. Realizarea acestui obiectiv strategic nu este misiunea multimilor, ci a unei minorități creative a Națiunii Române, care construiește **Reîntregirea** zi de zi, cu răbdare, credință și efort conjugat.

Dacă Bucureștiul nu elimină de facto consecințele pactului Stalin-Hitler, procesul destrămării României, început în iunie 1940, va continua, după modelul Iugoslaviei sau Ucrainei. În prezent, **Integrarea** celor două state românești constituie unicul **Proiect de Țară**. Obiectivul strategic – **Reîntregirea** – condiționează **imperativ categoric** mobilizarea totală a resurselor posibile și disponibile; mijloacele tactice determină întreaga activitate operativă în fiecare subsistem al Statului Național Unitar.

PAGINA DOCTORANDULUI

Olga Aramă*

PRIMUL SFAT DOMNESC AL LUI BOGDAN AL III-LEA

The reign of Bogdan III, between the years 1504-1517, has so far not enjoyed an exhaustive treatment in Romanian historiography. The same can be said for many subjects during the reign of Bogdan III. The Hospodar Council during the reign of Bogdan III was treated in some studies, but many such elements were not fully understood. In this study we show that although historiography addressed the issue of the beginning of the reign of Bogdan III, the source on which these considerations were based is a late copy with many mistakes. In fact, since the end of the reign of Stephen the Great, the ground was being prepared for an organic transition from one reign to another, and the stability of the reign ensured by this transition was ensured by the unity of action between the Royal Council and Bogdan III.

Keywords: Bogdan al III, Stephen the Great, Hospodar Council, XVI Century.

În actul guvernării, după cum se știe, domnul totdeauna era secondat de către Sfatul domnesc. Importanța acestuia a fost deseori evocată atunci când s-a făcut analiza instituțiilor statului medieval - Țara Moldovei¹. Or, excepție nu a reprezentat nici perioada sfârșitului secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Pentru Țara Moldovei această perioadă corespunde, fără îndoială, cu domnia celui mai mare domn pe care l-a avut țara românească de la est de Carpați - Ștefan cel Mare. Dincolo de imensitatea materialului bibliografic de care s-a bucurat domnia lui Ștefan cel Mare, tot atât de curios este și dezinteresul istoriografiei românești față de tema sfetnicilor apropiați ai domniei din perioada conducerii lui Bogdan al III-lea (1504-1517)².

Aici trebuie să facem o remarcă esențială. În istoriografia românească de mai multă vreme s-a atras atenția asupra fenomenului asocierii la domnie ca element esențial al asigurării stabilității în sistemul politic atât al Țării Românești, cât și al

* **Olga Aramă**, doctorandă, Școala Doctorală Științe Umanistice, USM.

<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.11>

¹ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, București, Ed. Academiei, 1968.

² În general, cu unele excepții, tema Sfatului domnesc a fost neglijată în istoriografia românească alături de întreaga domnie a lui Bogdan al III-lea.

Moldovei³. Încă de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea a fost asociat la tron și apărea în documente cu titlul de voievod⁴. Acest aspect va reprezenta, așa cum vom vedea mai jos, unul din elementele cheie ale continuității domniei în Țara Moldovei și în perioada domniei lui Bogdan al III-lea, cel care va respecta principalele linii directorii ale politicii externe ale Moldovei promovate la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare. O garanție în respectarea aceleiași linii politice avea s-o reprezinte anume menținerea în Sfatul domnesc a principalilor colaboratori încă de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare⁵.

Situația Țării Moldovei de la începutul domniei lui Bogdan al III-lea era destul de complicată. Moartea lui Ștefan cel Mare lăsa în urmă o problemă importantă pe plan extern – războiul cu Polonia pentru Pocuția. Marele Ducat al Lituaniei era practic pe aceeași linie politică alături de Polonia. Ungaria deși încerca să mențină o linie mediană în acel conflict, la acea oră era condusă și ea de către un Jagiellon. Iar domnul Țării Românești dorea să răzbune faptele lui Ștefan cel Mare, când domnul moldovean schimba la buna sa dispoziție domnia din țară.

Schimbarea domnilor, mai degrabă, decesul unui suveran în Evul Mediu era un bun prilej pentru a porni o răzmeriță într-o asemenea țară. Iată de ce realizarea coeziunii între elite era destul de importantă în situația creată. Din păcate, sursele ajunse până în vremea noastră nu ne permit să evaluăm la justa valoare ceea ce s-a întâmplat în Moldova la începutul domniei lui Bogdan al III-lea. De partea cealaltă sursele care au ajuns până la noi sunt destul de confuze și deseori se bazează mai degrabă pe niște presupuneri decât pe o realitate care ar avea la bază o logică istorică. Zvonurile, presupunerile și bănuielile erau la acea oră destul de frecvente, iar ceea ce corespundea din epocă a consemnat nu reprezintă neapărat o stare adevărată a lucrurilor. Lucrurile se complică și mai mult dacă luăm în calcul faptul că printre puținele documente pe care le avem la dispoziție se numără și cel păstrat într-o copie din secolul al XVIII-lea și care este datat cu ziua de 15 iulie 1504⁶. Această scrisoare a regelui polonez Alexandru către episcopul de Warmia, Łukasz, a fost adusă în discuție mai pe larg în istoriografia românească pentru prima dată de către Petre P. Panaitescu într-un studiu dedicat lui Ștefan cel Mare⁷. Așadar, revenind la faptul că documentul se păstrează în Biblioteka Czartoryski din Cra-

³ Emil Vărtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1960.

⁴ Nemijlocit pentru tema noastră vezi: Liviu Marius Ilie, *Ștefan cel Mare și asocierea la tronul Moldovei*, în *Revista Istorică. Serie Nouă*, XV (2004), nr. 3-4, p. 67-82.

⁵ Cu privire la membrii Sfatului domnesc de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare vezi: Valentina Eșanu, *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare*, Chișinău, Ed. Cartier, 2018.

⁶ Acest document a fost comentat între alții și de către Virgil Păslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Chișinău, Pontos, 2005, p. 20.

⁷ Petre P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în „Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria III, tomul XV, 1934, p. 61-80.

covia⁸, se află într-o copie din secolul al XVIII-lea, iar însuși editorul lui preciza că această copie este „destul de greșită”⁹, apar mai multe îndoieli și asupra corectitudinii celor expuse. Astfel, solia lui Tăutul logofăt cu tributul Moldovei putea să plece spre Constantinopol după decesul lui Ștefan, ca acolo să-i înștiințeze pe turci de trecerea lui în neființă și despre hotărârea moldovenilor (în limbaj oficial trebuia să sune – „a tuturor moldovenilor”) de a se închina noului domn, moștenitor de drept al lui Ștefan cel Mare. În prima jumătate a lui 1504 se știa că Ștefan era bolnav și toată lumea aștepta decesul lui. Să pornească spre Constantinopol și să se întoarcă cu un pretendent turc așa cum ar fi sugerat copia din sec. al XVIII-lea era, pur și simplu, un act sinucigaș și care le-ar fi știrbit cu mult moldovenilor din suveranitatea lor, ca să nu mai spunem aici că aceasta era un non-sens. Mai apoi, copiii au modificat textul și l-au adus la această condiție. De menționat și faptul că textele de la începutul secolului al XVI-lea se scriau într-o latină gotică, ceea ce, desigur, a făcut dificilă copierea lui pentru copiii din secolul al XVIII-lea. Prin urmare, textul documentului ajuns până la noi în această copie târzie trebuie analizat cu o mare atenție, disociind imaginația copiștilor de logica istorică. Or, acest aspect este important și din perspectiva aprecierii rolului pe care l-a avut în acele evenimente Luca Arbore, în copie transformat în „Herborush”, despre care se spunea că era suspectat de a avea pretenții la tron - „habens eundem de ambitione palatinatus suspectum”¹⁰. Într-o altă ordine de idei, cumulat cu informația despre opoziție în interiorul țării: „Magna est enim Walachos discordia et disceptatio”, s-a afirmat că Luca Arbore ar fi fost chiar „căpetenia opoziției”¹¹. Aceasta iarăși e greu de crezut, cu atât mai mult cu cât știm că înainte de moartea sa Ștefan a tăiat niște boieri, tocmai pentru că s-au opus urcării lui Bogdan al III-lea în scaun. Dacă Luca Arbore ar fi fost căpetenia răzvrătiților atunci el ar fi căzut printre primii, așa cum se va și întâmpla în timpul lui Ștefăniță în 1523 sau așa cum au căzut capetele rudelor apropiate ale lui Ștefan cel Mare, bănuite de complot și necredință.

Lucrurile au stat, firește, altfel. Așa cum nu putem avea siguranța într-o copie târzie, pe care însuși editorul a apreciat-o ca „destul de greșită”, nu ne rămâne decât să analizăm evenimentele din perspectiva interesului de stat, care era atunci dominant. Bineînțeles, o parte a boierimii moldovenești a fost nemulțumită de urcarea în scaun a lui Bogdan al III-lea. Numai că ei nu făceau parte din anturajul lui Ștefan cel Mare, pe care acesta i-a promovat în Sfatul domnesc în ultima parte a domniei sale, exact atunci când Bogdan apare ca asociat la domnie. Mai mult decât atât, interesul de stat a dictat o coeziune exemplară la nivelul elitelor poli-

⁸ Biblioteka Czartoryskich, Rkp. 239, p. 450-452, nr. 113.

⁹ „dość błędna” – Monumenta Medii Aevi Historica. Res Gestas Poloniae Illustrantia, tomus XIX, Acta Alexandri, Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae etc (1501-1506), wydał Fryderyk Papee, Cracovia, 1927, p. 415.

¹⁰ Acta Alexandri, p. 416.

¹¹ Gh. Gonța, *Bogdan al III-lea*, în „Domnii Țării Moldovei”, volum editat de Demir Dragnev, Chișinău, Civitas, 2005, p.103.

tice ale țării, în condițiile în care problemele pe plan, mai ales, extern apăseau puternic asupra Țării Moldovei. Prin urmare, chiar la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare s-au creat premisele pentru transferul organic de putere către noul domn.

Abordând problema primului Sfat domnesc al lui Bogdan al III-lea, trebuie să luăm în calcul numeroase aspecte adiacente care s-au produs în Țara Moldovei la începutul domniei sale. Un element merită atenție de la bun început. Din lista documentelor interne ultimul document cunoscut din perioada domniei lui Ștefan cel Mare este datat cu 7 octombrie 1503¹². La rândul său, primul document cunoscut din timpul domniei lui Bogdan al III-lea este datat cu februarie 1505¹³. În acele condiții foarte complicate Sfatul domnesc nu se putea întruni să rezolve chestiunile din interiorul țării. De aceea, nu este exclus că membrii Sfatului domnesc au fost angajați în alte treburile de stat, inclusiv, solii la suveranii vecini sau la pregătiri militare, care urmau să prevină eventualele pericole din afară. Fie că era vorba de numeroșii pretendenți aciuiați pe la curțile suveranilor din vecinătate¹⁴ sau de pretenții teritoriale¹⁵ – toate acestea necesitau o mobilizare maximă. Nu era pentru prima dată când din varii motive Sfatul domnesc nu se convoca pentru dezbaterile problemelor de ordin intern, să judece pricini iscate între stăpânii de moșii, să confirme acte de vânzare cumpărare, daniile etc. În una din perioadele de cumpănă din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, când turcii vor cuceri Cetatea Albă și Chilia în 1484, nu s-a păstrat nici un act domnesc intern pentru perioada 29 mai 1484¹⁶ – 14 septembrie 1486¹⁷. Așadar, pe o durată de peste doi ani nu avem nici un act domnesc, nemaivorbind de menționarea Sfatului domnesc. Știm că după pierderea celor două cetăți importante, domnul moldovean a încercat să le recupereze cu ajutor polonez și chiar a prestat un omagiu de vasalitate la Colomeea, la 15 septembrie 1485¹⁸. În acele condiții funcționarea adecvată a unei cancelarii domnești era, pur și simplu, imposibilă. Pericolul extern, misiunile diplomatice, mobilizarea armată și, nu în ultimul rând, confruntările armate din această perioadă¹⁹ au făcut imposibilă

¹² Prin acest act Ștefan cel Mare făcea danie mănăstirii Dobrovăț cinci sate pe Dobrovăț, cumpărate împreună cu mănăstirea de la nepoții lui Ivan Damianovici (*Documenta Romaniae Historica*, Seria A. Moldova (în continuare DRH), vol.III (1487-1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, Ed. Academiei, 1980, p. 526-530, nr. 295).

¹³ DRH, Seria A. Moldova, vol.IV (1505-1526), volum întocmit de I. Caproșu, București, Ed. Academiei, 2019, p.1-4, nr.1.

¹⁴ Actele vremii amintesc de niște pretendenți la tronul Moldovei, care se aflau la curtea regelui polonez: *Acta Alexandri*, p.432-433, 453-456. Desigur, alții se aflau pe la alte curți, așteptând clipa prielnică pentru a ocupa scaunul mult râvnit.

¹⁵ În urma soliei din august 1504, polonezii au cerut restituirea Pocuției (Petre P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 77-78)

¹⁶ DRH, A. Moldova, vol.III, nr. 262

¹⁷ DRH, A. Moldova, vol.III, nr. 264.

¹⁸ Despre conjunctura creată în acea perioadă vezi: Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, *Principes Omni Laude Maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta mănăstire Putna, 2005, p.213-248.

¹⁹ Menționăm aici că, pe lângă bătăliile de lângă cele două cetăți care au dus la pierderea lor, au avut loc campaniile turcești care aduceau în scaun pe Hronoda în toamna lui 1485, finalizată cu

funcționarea adecvată a cancelariei domnești²⁰.

Comparând perioada absenței Sfatului domnesc în anul morții lui Ștefan cel Mare și evenimentele din anii 1484-1486, *volens nolens* ajungem la aceleași motive. Țara se afla în pericol. Noua domnie trebuia să fie confirmată, atât pe plan intern, cât și extern. Or, pentru aceasta trebuia să existe o unanimitate de păreri și opțiuni cel puțin la nivelul elitelor politice. Sfatul domnesc avea nevoie de continuitate și stabilitate. Iată de ce, comparând cele două Sfaturi domnești, ultimul din timpul domniei lui Ștefan cel Mare²¹ și primul Sfat domnesc al lui Bogdan al III-lea²², vom constata că principala instituție care îl seconda pe domn în actul de guvernare avea aceeași componență: Giurgiu vornic, Șteful, Toader și Negrilă pârcălabi de Hotin, Ieremia și Dragoș pârcălabi de Neamț, Șandru pârcălab de Cetatea Nouă²³, Luca Arbure portar de Suceava, Clănău spătar, Isac vistiernic, Cozma Șerpe postelnic, Moghilă ceașnic, Frunteș stolnic, Petrică comis.

De aici rezultă, odată în plus, continuitatea domniei lui Bogdan al III-lea cu cea a vestitului său părinte, iar acțiunile întreprinse de el se încadrau în logica evenimentelor pornite încă în timpul lui Ștefan cel Mare. Iată și ceea ce cunoaștem din activitatea sfetnicilor apropiați ai lui Bogdan al III-lea, membri ai primului Sfatul domnesc al acestuia:

Giurgiu vornic²⁴. Spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare a îndeplinit importante misiuni diplomatice în Lituania. Îl întâlnim în această calitate, alături de Iurie Șerbici la 8 februarie 1493 la Vilno²⁵, unde în numele lui Ștefan cel Mare își exprima condoleanțele lui Alexandru Jagiello²⁶ cu prilejul morții lui Cazimir Ja-

bătălia de la Cătăbuga la 16 noiembrie 1485 și în primăvara lui 1486, când la 6 martie a avut loc bătaia de la Șcheia. Mai ales, această ultimă bătaie a fost una foarte crâncenă, viața domnului fiind pusă în pericol.

²⁰ Vezi și Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, *Princeps Omni Laude Maior*, p. 249-250.

²¹ Ultimul Sfat domnesc întâlnit într-un document păstrat din timpul domniei lui Ștefan cel Mare datează din 7 octombrie 1503 (*DRH*, III, nr. 295, p. 526-530).

²² Februarie 1505, în *DRH*, IV, p.1-3, nr.1. Primul document, datează din 16 februarie 1505 și este un surte de pe ispisoc sârbesc (*Ibidem*, nr. 2 p. 3-4,).

²³ Adică, de Roman.

²⁴ La N. Stoicescu întâlnim o simplă mențiune a prezenței lui Giurgiu în Sfar, precum și participarea acestuia la soliile din Lituania (N.Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 272), deși în cazul acesta din urmă în locul anului 1496 trebuie să admitem anul 1499. Confuzia cu anii trebuie pusă pe seama preluării de către I. Bogdan în *Documentele de la Ștefan cel Mare*, vol.II, a datării probabile a lui Jabłonowski cel care a publicat documentele din *Metrica* Lituaniană după copia scrisă cu litere poloneze din Varșovia. Noile ediții documentare ale *Metricii* Lituaniene au propus o altă datare, ceea ce schimbă, fără îndoială, datele problemei.

²⁵ Valentin Constantinov, *Documente privitoare la istoria românilor păstrate în Metrica Lituaniană*, în mss.

²⁶ Alexandru Jagiello, fiul lui Cazimie Jagiello și al Elizabetei Rakuszanka (austriaca), fiica lui Albert al II-lea de Habsburg și a Elizabetei de Luxemburg (fiica lui Sigismund de Luxemburg). Mare duce al Lituaniei (1492-1506) și rege al Poloniei (1501-1506).

giello, mare duce și rege al Poloniei²⁷. În 1496, Giurgiu vornic va îndeplini o nouă misiune diplomatică în Lituania, în timpul căreia va pune în discuție problemele apărute în relațiile diplomatice între Lituania, Marele Ducat al Moscovei și Țara Moldovei. Ca răspuns la această solie, marele duce îl înștiința prin Giurgiu pe Ștefan cel Mare că ar fi încheiat un tratat cu Ștefan numai că nu are Sfatul lângă el, deși a afirmat că „să trăim cu tine în pace nu am refuzat”²⁸, totodată i-a eliberat un salv-conduct pentru o solie la marele duce al Moscovei²⁹. După consumarea campaniei soldate cu bătălia din Codrii Cosminului din 1497 și a campaniei de răzbunare a lui Ștefan din 1498, Giurgiu vornic din nou a fost trimis la marele duce Alexandru pentru a încheia pacea. Mesajul pe care Giurgiu îl aducea lui Alexandru era plin de amenințări: „Dacă iarăși milostivirea voastră cu domnul nostru (Ștefan cel Mare - *n.ns.*) nu veți semna în pace și prietenie să fiți, atunci despre aceasta acolo așa se aude că au acei oameni (turci și munteni - *n.ns.*) să pornească fie în țara regelui, fratelui milostivirii voastre (Ioan Albert - *n.ns.*), fie împotriva milostivirii voastre în țara voastră”³⁰. Ca răspuns la această solie, Alexandru a promis să trimită solii săi neîntârziat³¹. Nu știm dacă încetarea aflării lui în Sfatul domnesc a fost legată cumva de eșecul negocierilor cu privire la căsătoria lui Bogdan al III-lea cu Elizabeta fiica lui Cazimir Jagiello, deși într-o primă fază aceste negocieri s-au încheiat cu acceptul lui Alexandru Jagiello să-i dea sora în căsătorie lui Bogdan. Giurgiu nu mai este întâlnit în Sfatul domnesc din 1506.

Șteful a fost fiul lui Ioanăș și nepotul lui Iacuș, Acesta din urmă a fost vistiernic în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (este întâlnit în această funcție între 3 martie 1423 și 6 februarie 1431). Mătușa lui, Marena, a fost căsătorită cu Cozma al lui Șandru sau Șandrovici³². A fost cooptat în Sfatul domnesc încă din 11 august 1479³³. La 22 mai 1476, Șteful, pe atunci pitar, i-a vândut lui Mușat vornic o seliște pe Jijia, Poprincani, cu 100 de zloți. Acea seliște a avut-o uric încă bunicul său, Iacuș vistier³⁴. La 27

²⁷ Cazimir Jagiello (30.XI.1427-7.VI.1492), mare duce al Lituaniei (1440-1492), rege al Poloniei (1447-1492).

²⁸ Acest element trebuie plasat într-un context mai larg. În fața unei campanii preconizate a lui Ioan Albert în Moldova, probabil, Alexandru nu a dorit să se lege cu promisiunea păcii față de domnul Moldovei. La rândul său, Ștefan a dorit, probabil, să se asigure din partea marelui duce al Lituaniei, cu care Moldova se mărginea, ca în cazul unui atac din partea lui Ioan Albert, fratele acestuia, să nu-i acorde ajutor.

²⁹ Valentin Constantinov, *Documente privitoare la istoria românilor păstrate în Metrica Lituaniană*, în mss. Cartea V, fila 183 verso, nr. 70.

³⁰ Valentin Constantinov, *Documente privitoare la istoria românilor păstrate în Metrica Lituaniană*, în mss. Cartea V, fila 202 recto-verso, nr. 83.1.

³¹ Valentin Constantinov, *Documente privitoare la istoria românilor păstrate în Metrica Lituaniană*, în mss. Cartea V, fila 202 verso, nr. 83.2 și Cartea V, fila 203, nr. 84.

³² N.Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, p. 275.

³³ DRH, Seria A. Moldova, vol. II (1449-1486), volum întocmit de Leon Șimanschi, în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Ed. Academiei, 1976, p.333-334, nr.219.

³⁴ DRH, II, p.312-313, nr.206. Faptul că i-a vândut-o anume lui Mușat ar indica o anumită legătură de rudenie între vânzător și cumpărător.

mai 1480, Șteful, deja pârcălab de Hotin, împreună cu rudele lui apropiate, mătușa Marena și fiicele ei, Anușca și Vasutca, și nepoții lui, fiii lui Iurie Buceațchi, s-au judecat pentru moșiile pe care le aveau în stăpânire. În urma împărțelii, lui Șteful i-au revenit trei sate: Ecușani, la obârșia Voronei, Drăgușani și Poprincanii pe Jijia³⁵, acest sat din urmă, probabil, răscumpărat între timp de la Mușat vornic sau de la urmașii lui. Împreună cu rudele sale, Șteful a vândut satul Ștubeiul, lui Ștefan cel Mare cu 250 de zloți tătărești. Acest sat domnul l-a făcut danie mănăstirii Putna³⁶. Șteful pârcălab a hotărnicit, împreună cu megieșii, satul Milcineștii la Cârliștura, unde a fost Milcian Ștefan. Acest sat, Ștefan cel Mare l-a făcut danie mănăstirii Voroneț³⁷ la 20 noiembrie 1499³⁸. La 14 decembrie 1508, Șteful pârcălab a vândut cu 300 de zloți tătărești lui Giurcea Hrabor comis satul Blănești, pe Bârlad, cu moară³⁹. Din câte se pare, Șteful pârcălab a murit fără urmași, înainte de 5 martie 1513⁴⁰. Atunci Bogdan al III-lea a întărit nepotului lui Șteful, Grincovici, pârcălab de Hotin, două sate, Drăgușani și Ecușani, care i-au revenit lui Șteful, așa cum am văzut mai sus, în urma împărțelii pe care a făcut-o cu mătușa sa, Marena, cu fiicele ei Anușca și Vasutca și fiii lui Iurie Buceațchi⁴¹. Aceleași sate i-au fost întărite lui Grincovici câțiva ani mai târziu de către Ștefăniță⁴². Dorim să remarcăm și faptul unei continuități în una din funcțiile de pârcălab al Hotinului. În anii de domnie a lui Bogdan al III-lea această dregătorie va fi ocupată de nepotul lui Șteful, Grincovici.

Toader. Cu privire la Toader pârcălab de Hotin nu avem prea multe informații sigure⁴³, deși îl vom întâlni în Sfatul domnesc încă din perioada domniei lui Ștefan cel Mare. Primul document ca membru al Sfatului și pârcălab de Hotin datează din 26 octombrie 1493⁴⁴. Ultimul document cunoscut în care el a apărut în această dregătorie datează din 21 septembrie 1510⁴⁵. Conflictul cu Polonia din 1509 și apoi declanșarea războiului civil din Imperiul Otoman între Baiazid al II-lea și Selim, în care vor fi implicați atât tătarii din Crimeea, cât și Bogdan al III-lea, au fost motivele pentru care cancelaria domnească, practic, și-a sistat activitatea, pentru perioada anilor 1509-1513 fiind cunoscut un singur document

³⁵ DRH, II, p.343-344, nr. 226.

³⁶ DRH, III, p.230-234, nr. 118.

³⁷ Despre mănăstirea Voroneț: Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Mănăstirea Voroneț. Istorie, cultură, spiritualitate*, Chișinău, Ed. Pontos, 2010.

³⁸ DRH, III, p.433-437, nr. 244

³⁹ DRH, IV, p.74-76, nr. 47.

⁴⁰ DRH, IV, p.82-84, nr. 52.

⁴¹ În text, Buceațchi și Iurie; am optat pentru forma întâlnită în documentul de la Ștefan cel Mare, vezi mai sus, cu atât mai mult cu cât este evident că Buceațchi e nume de familie, iar Iurie este un prenume.

⁴² Documentul datează din ziua de 23 aprilie 1518 DRH, IV, p. 163-165, nr. 93.

⁴³ Virgil Pâslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, capitolul dedicat relațiilor dintre marea boierime și Bogdan al III-lea, p. 27, nota 97.

⁴⁴ DRH, III, p. 261-263, nr. 136.

⁴⁵ DRH, IV, p. 79-80, nr. 49.

intern. Cu siguranță, însă, el trebuia să aibă o contribuție importantă în apărarea țării în timpul campaniei militare poloneze din anul 1497.

Negrilă. Apare în acte în calitate de pârcălab de Hotin, între 24 septembrie 1498⁴⁶ și 15 decembrie 1508⁴⁷, după care va apărea în Sfatul domnesc, fără dregătorie. Va fi membru al Sfatului domnesc până la începutul domniei lui Petru Rareș, ceea ce, fără îndoială, demonstrează loialitatea lui față de domni care s-au aflat în scaun în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Documentele din epocă nu aduc prea multe detalii cu privire la activitatea lui. Nu a fost nici mare stăpân de moșii⁴⁸. Totuși, faptul că a fost vreme îndelungată, 32 de ani, membru al Sfatului domnesc arată importanța pe care a avut-o persoana sa în acea epocă⁴⁹. În secolul al XVII-lea, strănepoții lui Negrilă vor vinde în timpul lui Constantin Movilă, o parte din satul Brădicești⁵⁰ lui Stoica fost armaș⁵¹.

Ieremia, pârcălab de Neamț. A. Gonța susținea că Ieremia a fost rudă cu Clănău spătar⁵². Între 15 octombrie 1481 și 24 ianuarie 1496 este întâlnit în Sfatul domnesc în calitate de postelnic. Din 20 ianuarie 1497 și până la 7 martie 1513, îl găsim în actele de la Ștefan cel Mare și apoi de la Bogdan al III-lea ca pârcălab de Neamț⁵³. La 11 ianuarie⁵⁴-12 ianuarie 1495⁵⁵, împreună cu Clănău spătar, primesc confirmări fiecare pentru o jumătate de sat Piscul; Ieremia, pe partea de jos, iar Clănău, pe parte de sus. De asemenea, fiecare a primit confirmare pentru o moară pe Bârlad.

Dragoș, pârcălab de Neamț. La 3 martie 1493, în calitate de stolnic a cumpărat satul Bumbureștii, pe Tutova la gura Studenețului, cu 140 de zloți tătarești de la Ilea și vara lui, Neagșa⁵⁶. La 24 septembrie 1498 a fost cooptat în Sfatul domnesc în calitate de pârcălab de Neamț. În această dregătorie îl întâlnim în acte până la 11 mai 1507, după care din 1 februarie 1508 și până la 20 aprilie 1515 a fost numit vornic. La 21 septembrie 1510, a primit întărire pe satul Bălănești și pe un sat în gura Strâmbei, pe Tutova, unde a fost jude Tador, cumpărate de la mai multe persoane⁵⁷.

⁴⁶ DRH, III, p. 407-409, nr. 230.

⁴⁷ DRH, IV, p. 105-108, nr. 48. De menționat că după această dată și până la 21 septembrie 1510 nu cunoaștem nici un document intern.

⁴⁸ Stăpâna Fântâna lui Marco, pe Drabiște, danie de la Bogdan al III-lea, și a cumpărat Crușovățul pe Nistru. Maria Magdalena Székely, *Sfetcii lui Petru Rareș*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2002, p. 411.

⁴⁹ Despre acest dregător vezi: Maria Magdalena Székely, *Sfetcii lui Petru Rareș*, p. 405-411.

⁵⁰ Sat pe Crasna, ținutul Fălciu (Alexandru Gonța, *DIR. A. Moldova, Indicele numelor de locuri*, p. 42).

⁵¹ *DIR*, A. Moldova, sec. XVII, vol. IV, p. 126-127, nr. 165.

⁵² Vezi mai jos.

⁵³ N.Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p.271. Vezi și indicele de la DRH, III, p. 584.

⁵⁴ DRH, III, p. 289-290, nr. 156. Jumătate din satul Piscul și jumătate din moară îi aparțineau lui Clănău.

⁵⁵ DRH, III, p. 297-298, nr. 161.

⁵⁶ DRH, III, p. 234-235, nr. 120.

⁵⁷ DRH, IV, p. 108-111, nr. 49

A fost socrul lui Petre Carabă⁵⁸, care i-a urmat în funcția de vornic⁵⁹.

Șandru, pârcălab de Cetatea Nouă⁶⁰. Șandru a fost fiul lui Neagotă. A fost căsătorit cu Ana, fiica lui Lazăr, membru și el al Sfatului domnesc, și nepoată a lui Oană vornic. Cumnatul său, Hărman, a fost și el membru al Sfatului domnesc din timpul lui Ștefan cel Mare. Șandru a ajuns în Sfatul domnesc, din 14 septembrie 1486, dregătorie în care va fi întâlnit până la 30 martie 1492. Pârcălab al Romanului a ajuns la 10 octombrie 1492. În această dregătorie va fi întâlnit până la 15 decembrie 1508, după care va fi prezent în Sfatul domnesc fără dregătorie între 1513 și 1520 octombrie 6. Astfel în epocă a fost unul dintre cei mai longevivi membri ai Sfatului domnesc (34 de ani). Șandru a stat la originea familiilor boierești – Ciolpan, Rugină, iar pe linie feminină din el se trag reprezentanții neamului Bașotă⁶¹.

Luca Arbure, portar de Suceava. De acest personaj se leagă mai multe controverse. Așa cum am arătat chiar la începutul acestui studiu, pornind de la o copie din sec. al XVIII-lea, lui Luca Arbore i s-au atribuit, între altele, și pretenția la tronul Moldovei în 1504. Totuși, așa cum copia respectivă după opinia însăși a editorului, era „destul de greșită”, în original putea fi trecut orice. Deși s-a afirmat că Luca Arbore putea fi înrudit prin tatăl său cu Ștefan cel Mare⁶², credem, totuși, că aceste relații erau numai de pe mamă⁶³. Era fiul lui Cârstea Arbure, pârcălab de Neamț între 13 august 1471 și 22 mai 1476⁶⁴. La 7 martie 1502 Luca Arbure a cumpărat de la mai multe persoane satul Solca⁶⁵. La 11 septembrie 1506 a cumpărat o parte din satul Derzca de la moșii săi, nepoții lui Hrinco⁶⁶. La 28 iulie 1520, Luca Arbure a făcut danie nepotului său, Dragoș de la poartă, jumătate de sat Țăpești, pe Bârlad, la gura Lozovei, și a patra parte din iezerul de la Lozova⁶⁷. Când urmașii lui vor împărți moșiile la sfârșitul secolului al XVI-lea, s-a constatat că Luca Arbore avea în total 19 sate⁶⁸. Luca Arbure a fost ctitorul a două biserici: de la Arbure și din Șipote – Iași⁶⁹. Va cădea victimă conflictului iscat cu Ștefăniță voievod în 1523, în condiții care încă ridică multe semne de întrebare.

⁵⁸ Despre el vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 298.

⁵⁹ Ștefan S. Gorovei, *Mărturiile unui document*, în „Cercetări istorice”. Serie nouă, XII-XIII (1981-1982), p. 309; Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș*, p. 243.

⁶⁰ Adică de Roman.

⁶¹ N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători ...*, p. 286.

⁶² Maria Magdalena Székely, *Obârșia lui Luca Arbore. O ipoteză*, în „In Honorem Paul Cernovodeanu”, București, 1998, p. 419-429.

⁶³ Dacă Arbore cel Bătrân ar fi fost fiul lui Bogdan al II-lea, acest lucru, cu siguranță, s-ar fi menționat în inscripțiile Arboreștilor, dar nu avem nici o însemnare în acest sens.

⁶⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători ...*, p. 261.

⁶⁵ DRH, III, p. 477-480, nr. 266.

⁶⁶ DRH, IV, p. 11, nr. 7.

⁶⁷ DRH, IV, p. 249-250, nr. 132.

⁶⁸ DRH, Seria A. Moldova, VIII (1585-1592), volum întocmit de I. Caproșu, București, ed. Academiei, 2014, nr. 202, 274, 275.

⁶⁹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători ...*, p. 261-262.

Clănau spătar, înrudit cu Ștefan cel Mare. A fost căsătorit cu Dragna, fiica lui Șendrea, portar de Suceava⁷⁰, și al Mariei, sora lui Ștefan cel Mare. În dregătoria de mare spătar este întâlnit, începând cu 14 septembrie 1486⁷¹. În această funcție va fi până la 11 mai 1507⁷². Încă în timpul lui Ștefan cel Mare, Clănau a cumpărat mai multe sate: Rușii, Buciumii, Bârgoaoani, de pe Bârlad, Rădeștii, pe Bilavoiu și Radoslăveștii. Aceste sate i-au fost întărite la 2 martie 1508⁷³. La 11 ianuarie⁷⁴-12 ianuarie 1495⁷⁵, Ștefan cel Mare i-a întărit stăpânirea peste o jumătate din satul Piscul, cealaltă jumătate fiind stăpânită de Ieremia, pârcălab de Neamț, ceea ce l-a determinat pe A. Gonța să afirme că cei doi ar fi fost rude⁷⁶.

Isac vistiernic. A fost căsătorit cu Neașa, fiica unui vornic⁷⁷. La 15 martie 1490 a cumpărat de la Neagșa, fiica lui Hanea, satul Fălticeni, iar de la Marușca, fiica lui Mihul logofăt⁷⁸, și Dragoș Stănișescu satul Buciumeni, mai jos de Rădășeni⁷⁹. La 22 februarie 1502, Isac vistiernic a cumpărat de la nepoții lui Șendrea, fost portar de Suceava⁸⁰, satul Dolhești. Acest aspect ne duce cu gândul la probabilitatea unei înrudiri între Isac vistiernic și Șendrea, fost portar de Suceava, iar prin extensie – și cu Ștefan cel Mare. A participat la diferite solii în Polonia. Pentru prima oară este întâlnit sol în 1407, când a fost închis la Liov. Din nou a fost numit sol în 1506 cu prilejul negocierilor pentru căsătoria lui Bogdan al III-lea cu sora reglui⁸¹. Mare logofăt în perioada 5 martie – 21 decembrie 1515. Este întâlnit primul în Sfatul domnesc, fără titlu, deja în timpul domniei lui Ștefăniță, 7 octombrie 1517 – 15 martie 1523⁸².

Cozma Șarpe postelnic. Cunoscut mai ales prin opoziția pe care a avut-o față de Ștefăniță în timpul revoltei mării boierimi împotriva acestuia. A fost fiul lui Gănescu (Șarpe) și descendent din neamul lui Stravici. A fost căsătorit cu fiica lui Hărman, pârcălab de Cetatea Albă, și, prin urmare, era cumnat cu Petrică, fiul acestuia din urmă⁸³. Pentru prima dată este întâlnit în Sfatul domnesc la 25 aprilie

⁷⁰ Șendrea a fost căsătorit cu Maria, sora lui Ștefan cel Mare. A căzut în lupta de la Râmnic din 8 iulie 1481, în care Ștefan cel Mare l-a învins pe Basarab cel Tânăr (N.Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători ...*, p. 286-287).

⁷¹ DRH, II, p. 405-407, nr. 264.

⁷² DRH, IV, p. 74, nr. 33. De menționat că din a doua jumătate a anului 1507 nu s-au păstrat documente.

⁷³ DRH, IV, p. 91-93, nr. 42.

⁷⁴ DRH, III, p. 289-290, nr. 156. Jumătate din satul Piscul și jumătate din moară îi aparțineau lui Clănau.

⁷⁵ DRH, III, p.297-298, nr. 161.

⁷⁶ Vezi mai sus.

⁷⁷ DRH, III, p. 98, nr. 52.

⁷⁸ Celebru logofăt, adversar al lui Ștefan cel Mare, cel care și-a găsit adăpost în Polonia, la Liov. Încercările lui Ștefan cel Mare de a-l convinge să se întoarcă în țară nu s-au încununat cu succes.

⁷⁹ DRH, III, p.130-132, nr. 71.

⁸⁰ Vezi mai sus nota 70.

⁸¹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 276.

⁸² Așa cum atunci treburile erau gestionate de Luca Arbure, probabil, el l-a și reintrodus în Sfat. După izbucnirea conflictului între Ștefăniță și o parte a mării boierimi nu mai ocupă poziții importante în Sfat.

⁸³ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 274.

1501⁸⁴. În această dregătorie l-a înlocuit pe Dumșa, fiul lui Isaia vornic și al Sorei, sora lui Ștefan cel Mare⁸⁵. În dregătoria de mare postelnic se va afla până în momentul izbucnirii conflictului cu Ștefăniță, în 1523. S-a refugiat mai apoi în Polonia de teama persecuțiilor domnului, ceea ce a iscat un conflict diplomatic între Ștefăniță și regele polon. A îndeplinit misiuni diplomatice în numele lui Bogdan al III-lea⁸⁶. Descendentele pe linie feminină se vor căsători cu mari boieri din secolul al XVI-lea⁸⁷.

Moghilă ceașnic. Deși poartă același nume cu neamul care va da o dinastie domnească la sfârșitul secolului al XVI-lea, N.Stoicescu afirma că acesta „nu a fost strămoșul familiei Movilă, așa cum s-a crezut”⁸⁸. În Sfatul domnesc a ajuns la 16 martie 1490, în calitate de paharnic⁸⁹. La 16 ianuarie 1491, primește întărire domnească pe un sat pe Smila, unde a fost Balaci, cumpărat de la Stana și alții cu 130 de zloți tătarești⁹⁰. De asemenea, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare se menționează că Moghilă a fost hotarnic al satului Pașcanii pe Ichel, întărit lui Cozma Pășco și fratelui lui, Mihul, la 13 martie 1495⁹¹. La 28 ianuarie 1507, va cumpăra de la Coste, fiul lui Băloș Horga, și rudele sale satul Pitești, pe Bârlad, cu 300 de zloți tătarești⁹². În perioada 1508-1513 este întâlnit în Sfat fără titlu⁹³.

Ion Frunteș stolnic. Era nepotul lui Pătru Frunteș. A fost căsătorit cu Anușca, descendentă și ea din familie de mari dregători⁹⁴. Este întâlnit în Sfatul domnesc: stolnic din 13 martie și până la 11 mai 1507, iar mai apoi și pârcălab de Neamț în 1508⁹⁵. În 1488 a cumpărat de la Neagu pârcălab satul Cioareștii pe Bârlad cu 80 de zloți tătarești⁹⁶. Cam tot pe atunci a cumpărat, împreună cu rudele sale, de la mai multe persoane și satul Movila, în gura Horăeții, pe Bârlad, unde a fost jude Bora⁹⁷. La 24 ianuarie 1496 Ion Frunteș a primit de la Ștefan cel Mare confirmarea pe a parte din iezerul Bârladului, din gura Gerului⁹⁸, și jumătate din satul Ciofrești, partea de jos⁹⁹. Ion Frunteș nu mai trăia la 17 decembrie 1514, când Bogdan al III-

⁸⁴ DRH, III, p. 464-466, nr. 260.

⁸⁵ N.Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p.271. În pofida faptului că Ștefan l-a tăiat pe tatăl său în 1471, l-a promovat pe nepotul de soră în Sfatul domnesc. Va fi îngropat la mănăstirea Probota.

⁸⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504-1517)*, București, 1940, nr. 81, p. 500-501.

⁸⁷ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 328-329.

⁸⁸ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 279-280.

⁸⁹ DRH, III, p. 146-147, nr. 75.

⁹⁰ DRH, III, p. 173-175, nr. 87.

⁹¹ DRH, III, p.328-329, nr. 181.

⁹² DRH, IV, p. 40-42, nr. 20.

⁹³ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 279-280.

⁹⁴ Nepotul ei a fost Grigorcea Crăciun, mare vornic, iar strănepoții ei au fost fiii lui Ion Moțoc, mare vornic și el. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 171-172.

⁹⁵ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 171-172.

⁹⁶ DRH, III, p. 34-36, nr. 20.

⁹⁷ DRH, III, p. 36-37, nr. 21.

⁹⁸ DRH, III, p. 356-357, nr. 196.

⁹⁹ DRH, III, p. 357-359, nr. 197.

lea întărea mănăstirii Neamț daniile acestuia: jumătate de sat Ciofrești, pe Birlad, partea de jos și jumătate din a patra parte a iezeralui la Bârlad, la gura Gerului¹⁰⁰.

Petrică comis. A fost fiul lui Hărman pârcălab de Cetatea Albă¹⁰¹. Sora sa, Draga, a fost căsătorită cu Cozma Șarpe (Gănescu). Pentru prima oară a apărut în Sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare la 10 octombrie 1492 și îl întâlnim în Sfat până în decembrie 1508¹⁰². Disparația lui din Sfatul domnesc, Virgil Pâslariuc o pune pe seama evenimentelor din 1509 și a reizbucnirii conflictului moldo-polon pentru Pocuția, când Petrică ar fi căzut prizonier în bătălia de pe Nistru¹⁰³. La 15 martie 1493, Petrică a primit danie de la Ștefan cel Mare satul Oniceanii, pe Șomuzul Rece. Acel sat anterior îl cumpărase Avram vistier de la Giurgiu Oniceanu și rudele sale. Când însă același Avram a fugit în Țara Lituaniei, Ștefan cel Mare l-a confiscat și l-a făcut danie lui Petrică comis¹⁰⁴. La 7 martie 1513 Petrică nu mai era în viață, iar fiul său, Vasco, a vândut același sat, primit danie de tatăl său de la Ștefan cel Mare, lui Bogdan al III-lea. La rândul său, Bogdan al III-lea a dat danie acel sat lui Isac logofăt¹⁰⁵.

Ion Tăutu marele logofăt. A rămas în memoria colectivă, mai ales, prin legendele legate de numele său. Fie că a fost primul care a băut cafeaua la sultanul turc, fie că același sultan turc i-a dat banii de tribut înapoi, cu care bani și-a ridicat biserica de la Bălinești. Cert este că a ocupat dregătoria de logofăt încă de la începutul anului 1475 (este întâlnit în această dregătorie la 11 martie) și până la 21 septembrie 1510. A participat la mai multe solii, fiind unul dintre principalii promotori ai politicii domnilor moldoveni atât în perioada domniei lui Ștefan cel Mare, cât și în prima parte a domniei lui Bogdan al III-lea. A decedat în 1511¹⁰⁶.

Toate cele arătate mai sus confirmă faptul că, în fapt, domnia lui Bogdan al III-lea a fost o continuare firească a celei a lui Ștefan cel Mare. Desigur, o altă conjunctură politică se profilase între timp. E vorba aici și de poziția internațională a Moldovei și de eșecul politicii de a păstra Pocuția în componența Moldovei, dar și de eșecul proiectului de căsătorie a lui Bogdan al III-lea cu sora regelui polon¹⁰⁷. Cu toate acestea, Bogdan al III-lea împreună cu sfinții săi apropiați au reușit să facă față situației complicate în care s-a pomenit Moldova după moartea lui Ștefan cel Mare și să-i asigure o tranziție spre o nouă perioadă istorică.

¹⁰⁰ DRH, IV, p. 98-100, nr. 64.

¹⁰¹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p.274. După părerea lui Olgierd Górka, (*Kronika czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego (1457-1499)*, Kraków, 1931). Hărman a fost autorul cronicii germane.

¹⁰² N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 283.

¹⁰³ V. Pâslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierimea și domnie*, p. 28, nota 109.

¹⁰⁴ DRH, III, p. 251-253, nr. 129.

¹⁰⁵ DRH, IV, p. 84-87, nr. 53.

¹⁰⁶ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 287-288.

¹⁰⁷ Vezi în acest sens studiul nostru: Olga Aramă, *Câteva informații cu privire la proiectul eșuat al căsătoriei lui Bogdan al III-lea cu Elizabeta Jagiello*, în „Materialele Congresului științific Moldo-Polono-Român, Educație, Politici. Societate”, Chișinău, 2021, p. 6-12.

Alexandru Molcosean*

COMUNA AGRICOLĂ: UN FIASCO AL POLITICII AGRARIENE DIN RASSM (1925 – 1930)

In the content of the article are exposed multiple pressing issues that have persisted within the MSSAR agricultural work collectives. The chronological period of the study is between 1925 and 1930. In this segment of the time, are preset numerous attempts by the soviet authorities and comrades for the cultivation of common land. The documentary basis of the research is represented by archival documents and materials published in the time press. The reports drawn up following the inspection of the labor collectives proves by their content, the practical inefficiency of the collectivization of the agricultural sector.

Keywords: MSSAR, labor collective, defective management, agrarian utopias, social experiment, leninist failure.

Introducere

Formarea în anul 1924 a „Piemontului” sovietic¹ la est de Nistru a marcat demararea unui amplu proiect de reorganizare a sectorului agricol constituit după șablonul socialist care prevedea lichidarea treptată a gospodăriei individuale. În instanță finală, statul devenea cel care deținea toate pârghiile necesare pentru a gestiona întregul sector de producție. La nivel teoretic, ambițiosul plan leninist de transformare a agriculturii amintea de un crochiu cu linii bine definite. În procesul de realizare a schiței s-a ținut cont de trăsăturile principale ale economiei socialiste, detaliile minore, în schimb (este vorba de resursele umane), au fost ignorate. Drept consecință, constituirea primelor forme de cooperare în domeniul agricol - comunele, și-au dovedit ineficiența practică în primii ani de funcționare deoarece, țărani nu erau interesați să-și pună brațele de muncă în slujba statului.

* **Alexandru Molcosean**, doctorand, Școala Doctorală Științe Umanistice, USM.
<https://doi.org/10.58187/rim.131-132.12>

¹ În lucrarea *Istoria Basarabiei*, apărută la București în 1992 la editura Victor Frunză, istoricul Alexandru Boldur menționa la p. 515 că în urma eșecului de la Viena (1924), sovieticii au decis să organizeze „un *Piemont* sovietic pentru Basarabia, o iridentă basarabeană, un punct de atracție, pe partea stângă a Nistrului”, denumită Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM).

În acest studiu autorul urmărește să trateze o parte din problemele cauzate de factorul uman în interiorul colectivelor agricole de muncă, fomite în perioada anilor 1925 – 1930 în RASSM. Valorificarea documentelor de arhivă și a materialelor depistate în presa timpului oferă posibilitatea creionării unui cadru general al „zigzagurilor și impasurilor în realizarea experimentului de edificare a socialismului”² în stânga Nistrului.

Abordări precedente ale subiectului

În procesul de studiere a istoriografiei au fost identificate două linii distinctiv referitoare la interpretarea esenței constituirii și existenței colectivelor agricole de muncă în RASSM. În primul caz, se distinge aspectul propagandistic al publicațiilor care au urmărit să cultive accepțiunea generală pe marginea cooperării agriculturii. A doua direcție de abordare se detașează total de opiniile autorilor sovietici, reconstituind o altă fațetă (cea reală) a colectivelor agricole.

Din categoria publicațiilor care poartă un pronunțat caracter propagandistic și abordează printre primele subiectul comunelor agricole putem enumera: *Comuna „Maiak”* (1929)³; *Бессарабская коммуна* (1930)⁴; *Сільгосп коммуна Котовців* (1931)⁵; *Повість о Бессарабській комуні* (1934)⁶; *История РСС Молдовенешть, вол. II* (1970)⁷; *История РСС Молдовенешть* (1984)⁸.

² Idee preluată de autor de la N. Movileanu, *Formarea R.A.S.S.M. Zigzaguri și impasuri în realizarea experimentului de edificare a socialismului*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, Chișinău, 1993, nr. 1, p. 61.

³ S.A. Păscari, *Comuna „Maiak”*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1929, p. 69.

⁴ А. Демкин, *Бессарабская коммуна*, Москва, Издательство „Крестинская газета”, 1930, с. 80; Tematica comunei „Basarabia” întemeiată la inițiativa lui Grigori Kotovscki în anul 1924 a fost abordată într-o altă publicație; a se vedea în acest sens С. Мокрицкий, *Бессарабская коммуна. Воспоминания котовца-коммунара*. Кишинев, Государственное издательство Молдавии, 1956, с. 88. În 1960 această lucrare a fost tradusă de V. Barda în limba „moldovenească”: С. Мокрицкий, *Комуна Бессарабия. Дин аминтириле унуї фост комунард*, Кишинэу Едитура де стат Картя Молдовеняскэ, 1960. Un pasaj interesant depistat în lucrarea, *Комуна Бессарабия. Дин аминтириле унуї фост комунард*, vizează diferite zvonuri pe care le lansau presupușii chiaburi (culaci), pentru a crea o imagine negativă colectivului. O astfel de psălmuire atrăgea atenția că „în comună și nevestele sunt comune” (p. 28). Întâmplarea face ca la data de 17 martie 1925, în timpul unui control efectuat în gospodăria colectivă „Comuna din Paris” din satul Cosî, raionul Bîrzula, s-a depistat că „unii membri ai comunei erau bolnavi de scabie, tuberculoză și boli venerice”, a se consulta în acest sens А. Мемеї, *Тероarea комунистă в R.A.S.S.M.(1924-1940) și R.S.S.M. (1944-1947). Мăртурii документаре*, Chișinău, Editura Serebia, 2012, p. 168.

⁵ Ф. Рабічев, *Сільгосп коммуна Котовців*, Архива Організацій Соціал-Політиче а Републіки Молдова (în continuare AOSPRM), Fond nr. 49 (Comitetul Regional Moldovenesc al PC (b) al Ucrainei) inv.1, dosar 2000, f. 30.

⁶ В.Г. Шмерлинг, *Повість о Бессарабській комуні*. (<http://vlshmerling.narod.ru/besscom/index.htm>; accesat la 28 iunie 2022). Această lucrare nu a văzut sub lumina tiparului, deoarece câțiva membri fondatori ai comunei (care erau personaje principale în lucrarea lui Schmerling) au fost condamnați ulterior, publicația fiind compromisă.

⁷ *История РСС Молдовенешть, вол. II*, Кишинэу, Едитура Картя Молдовеї, 1970, п. 161.

⁸ *История РСС Молдовенешть*, Кишинэу, Едитура Штиинца, 1984, п.320.

În cea de-a doua categorie se include și studiul voluminos al lui Alexei Memei, din 2012, bazat pe un număr impresionant de documente de arhivă⁹. Autorul a prezentat, în linii generale unele aspecte de organizare internă a comunelor agricole. Presentul articol își propune să completeze unele goluri pe marginea activității defectuoase a primelor colective agricole din RASSM.

Recent, în 2021, Leonid Mosionjnic a elaborat un studiu complex în care explică esența comunei „Basarabia” a lui G. I. Kotovski ca *experiment utopic*.¹⁰ Autorul conchide că una din problemele majore care a afectat bunul mers al comunei agricole a fost factorul uman. Noii membri veniți în colectiv nu au fost priviți cu ochi buni de cei vechi. Probleme stringente au apărut atunci când ambele categorii de lucrători, „vechi” și „noi”, au fost remunerați proporțional, primii nefiind de acord cu faptul că cei fără experiență câștigau la fel ca veteranii comunei.

Concluzionăm că propaganda comunistă a urmărit ca prin intermediul publicațiilor de popularizare să prezinte într-o lumină favorabilă colectivele de muncă, urmărindu-se atragerea benevolă (în prima fază) a țăranilor la noul mod de producere.

1925 – un tablou general al colectivelor de muncă

La 1 ianuarie 1925 pe întreg teritoriul RASSM existau 4 comune agricole. Prezentăm mai jos câteva date elocvente care vin să întregască cadrul deplin al caracteristicii colectivelor de muncă în 1925¹¹:

Tablelul nr. 1 privind descrierea colectivelor de muncă din RASSM în 1925¹²

Clasificator	Comune
Numărul unităților	4
Exprimat în procente (%)	2.9%
Suprafața de pământ prelucrată (desetine) ¹³	720
Exprimat în procente (%)	5%
Numărul de guri ¹⁴ existente în colectiv	425
Numărul persoanelor apte de muncă (active)	215

⁹ A. Memei, *Teroarea comunistă în R.A.S.S.M.(1924-1940) și R.S.S.M. (1944-1947)*. Mărturii documentare, Chișinău, Editura Serebia, 2012, p. 168.

¹⁰ Л.А. Мосионджник, Память о великой попытке: Бессарабская коммуна Г.И. Котовского как утопический эксперимент, в „Историческая экспертиза” Санкт-Петербург – Москва, 2021, №4 (29), с. 28-49.

¹¹ Pe margina statisticii cu privire la numărul colectivelor de muncă din RASSM în 1925, în lucrarea, *История РСС Молдовенешть, вол. II*, Кишинэу, Едитура Картя Молдовой, 1970, п. 161 se atestă cu totul alte date „124 colhozuri, inclusiv 119 arteluri, 3 comune și 2 întovărășiri pentru lucrarea în comun al pământului”.

¹² AOSPRM, Fond 49, inv. 1, dosar 235, ff. 1-4.

¹³ 1 desetină (des.) este egală cu 1,09 ha.

¹⁴ În colectivele agricole numărul total de persoane (apte și inapte de lucru) se calcula în funcție de numărul de guri (sau muncători). În documentele de arhivă se atestă frecvent utilizarea termenului rus *едоки*.

Repartizarea fondului funciar	
Repartizarea medie a suprafeței pământului (des.)	155
Repartizarea pământului pentru o gură (des.)	1.7
Repartizarea pământului pentru un lucrător activ (des.)	3.3
Pământ dat în arendă (des.)	-
Pământ luat în arendă (des.)	25
Numărul colectivelor în care s-a finisat repartizarea pământului	3
Numărul colectivelor în care nu s-a finisat repartizarea pământului	1
Suprafața ocupată de livezi	Până la 12 des.
Suprafața ocupată de vii	Până la 10 des.
Asigurarea colectivelor cu animale de tracțiune¹⁵	
Cai	24
Boi	20
Asigurarea colectivelor cu animale de producție	
Vaci	24
Oi	140
Porci	-
Tineret animalier	-
Asigurarea colectivelor cu inventar agricol	
Semănători	12
Secerători	8
Pluguri	32
Căruțe	16
Tractoare	1
Situația colectivelor agricole pe domeniul social	
Persoane alfabetizate	200
Persoane scăpate de prejudecăți religioase	Până la 90%

Completând informațiile prezentate în tabel, menționăm că repartizarea timpului de muncă în sezonul de iarnă era de 5 ore zilnic pentru o persoană, vara – 15 ore și 7 ore – toamna. În cele 4 comune funcționau 4 școli. Fiecare colectiv era asigurat cu câte o cantină și sală de mese. La fel, existau 4 biblioteci, toate comunele participau în activități publice și editau niște ziare locale. Toate colectivele agricole primeau ajutor de la secția agronomică. 16

Asigurarea cu material logistic, suport științific oferit de specialiști în domeniul agriculturii, crearea facilităților de organizare a vieții sociale, investirea în potențialul tehnologic etc. au constituit doar câteva direcții prin intermediul cărora țăraniile urmau să fie atrași în cadrul acestor comunități de muncă.

¹⁵ În perioada semănatului, în comună, 7 animale de tracțiune prelucrau în medie 100 desetine.

¹⁶ A se vedea, de exemplu, A. Molcosean, *Activitatea Secției Țărănești în RASSM (1924-1925)*, În: *Studia Universitatis Moldaviae. Revista Științifică a Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe Umanistice”*, Chișinău, 2021, nr. 10 (150), p.23-31.

Comuna agricolă – „un imperativ al timpului”

În vederea colectivizării totale a sectorului agrar și trecerea la o nouă treaptă a bazei economice socialiste – industrializarea, geneza planului bolșevic a vizat constituirea în faza inițială a colectivelor agricole de dimensiuni mici. Cea mai simplă formă de asociere social-economică s-a dovedit a fi comuna. Aceasta reprezenta „una dintre formele de producție cooperatistă în care erau colectivizate toate mijloacele de producție: clădiri, inventar agricol, animale, pământ și distribuția veniturilor se făcea în mod egal”.¹⁷

În ianuarie 1925, un grup de inițiativă a înaintat un demers cu privire la organizarea comunelor agricole. Reproducem conținutul acestui document: „În efortul de a ridica agricultura maselor țărănești și a standardelor culturale, grupul de inițiativă dorește să organizeze o comună culturală și agricolă în următoarele scopuri:

1. Constituirea unei agriculturi demonstrative cu tehnică de ultimă generație;
2. Colectivizarea muncii și a vieții;
3. Munca culturală în zonele defavorizate ale satului;

În primul caz merită amintit faptul că în comună există suficiente resurse agrotehnice. A doua sarcină este colectivizarea muncii și a vieții pe baza inventarului de producție și a valorilor comune. Comuna urmărește să educe tânăra generație la cel mai înalt nivel pe cheltuiala proprie. Mai mult, după finalizarea studiilor, tinerii se întorc în calitate de muncitori de înaltă calificare. A treia sarcină a comunei este următoarea: pregătirea anuală a cursurilor agronomice în sezonul de iarnă¹⁸. Beneficiarii acestor cursuri vor fi țărani. În cadrul acestor adunări urmează să fie prezentate rapoarte și demonstrații ale rezultatelor obținute în interiorul comunei pe segmentul agricol și al vieții comunale”.¹⁹

Constatăm că puterea bolșevică a mizat pe factorul propagandistic al comunelor agricole, în vederea „recrutării benevole” a țăranilor pe ogorul statului. Unul din elementele de noutate pentru sate era școlarizarea doritorilor de a obține rezultate în gestionarea propriei gospodării. Cursurile de agricultură aveau rolul să disemineze practici agro-intensive, pentru a spori producția, iar cursanții nu erau altcineva decât „mesagerii” inovațiilor științifice.²⁰

¹⁷ История Курганской области (с древнейших времен до 1991 года): краеведческое пособие для обучающихся, студентов и педагогов / отв.ред. Д. Н. Маслюженко. Курган : Изд-во Курганского гос.ун-та, 2017, с. 181. (<https://drive.google.com/file/d/1XIpRhQwKGs7xNI0AQfB6uqOs981NFidg/view>; accesat la 3 iulie 2022).

¹⁸ În ziarul „Plugarul Roș”, 1926, nr. 107 (141), p. 5, a fost publicat un mic articol „Învățați-vă de la agronomi!”. Conținutul publicației menționează că în perioada 12-28 februarie 1926, 4 țărani din satul Blijnii Hutor (Tiraspol) au frecventat lecții „săteano-gospodărești”, predate de 2 agronomi, un țăran fruntaș și un apicultor.

¹⁹ AOSPRM, Fond 49, inv. 1, dosar 235, f.33.

²⁰ Autorul a prezentat în cadrul Conferinței științifice internaționale „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației” ed. a XI-a organizată la 03.06.2022 de Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul o comunicare care abordează subiectul acestor cursuri: *Despre un curs de instruire agricolă în RASS Moldovenească: 23 ianuarie-5 februarie 1927.*

„Comuna din Paris”

La data de 17 martie 1925, colectivul agricol „Comuna din Paris” din satul Cosî, raionul Bîrzula, a fost supus unei inspecții. Comisia a fost alcătuită din: reprezentatul administrației locale – Timușina, agronomul raionului Bîrzula – Falco, președintele sovietului sătesc al satului Cosî – Buracenco, președintele Comisariatului Norodnic de Agricultură 21 – Zvezdovskoi.

Conform datelor prezente în raportul întocmit pe marginea controlului, comuna (formată în 1921) reunea 24 de familii care numărau 41 persoane. Numărul membrilor apti de muncă - 30, inapti de lucru - 11 (copii). În comună erau 4 foști militari Armatei Roșii și emigranți politici, care participau la activitățile de producere. La studii erau înmatriculate 4 persoane: Teleuță Alexander – la Facultatea Muncitorilor; Teleuță Ignat – la Universitatea din Harkov; Goreaski Afanasii și Botea Onisim – la Facultatea Muncitorilor Agricoli. 3 membri aveau studii medii, primare – 21 și 6 urmau un program educațional la domiciliu. Repartizarea etnică era următoarea: moldoveni – 15; ucraineni – 20; evrei – 1; velicoruși – 4. În comună, 13 membri erau căsătoriți, 8 celibatari și 3 văduve.

Spațiul locativ consta dintr-o singură casă (cu un nivel) împărțită în 9 camere nu prea mari. 22 Încăperile erau aglomerate, iar aerul insuficient. Podeaua din pământ negru era într-o situație antisanoitară. Mâncarea era gătită într-o singură bucătărie în veselă murdară. Sală de mese în comună nu exista, membrii acesteia serveau mâncarea pregătită în camerele lor. Condițiile sanitare și igienice la bucătărie erau insuficiente. Cuptorul pentru copt se afla în bucătărie, unde zilnic se cocea pâine. La momentul inspecției în bucătărie munceau 3 femei și un adolescent. Spălatul albiturilor se făcea separat de către fiecare familie. Ceaunul pentru gătit era utilizat, inclusiv, în procesul fierberii albiturilor. Baia lipsea, la fel și canalizarea. 23 Paturile dispuneau de așternut, lenjeria de pat lipsea. În așternuturi s-au găsit paraziți: păduchi, ploșnițe și purici. În timpul controlului s-a depistat faptul că membrii comunei erau bolnavi de scabie, unul avea tuberculoză, alții sufereau de boli venerice.²⁴

²¹ Ministerul Agriculturii din RASSM, a se vedea în acest sens D. Bulancea, V. Bulba (Spînu), L. Crușu (et al.), coord. Marius Tăriță, *Instituțiile și nomenclatura sovietică și de partid din RASSM și RSSM (1924-1956)*, Chișinău, 2017 p. 123. Comisariatul Norodnic de Agricultură avea o serie de atribuții în vederea gestionării sectorului agricol din RASSM printre care: oferirea suportului logistic agronomilor, extinderea suprafețelor cultivabile și introducerea în circuitul agricol a soiurilor noi, menținerea evidenței funciare, sprijinirea întovăririlor meliorative, constituirea fondului de semințe și asigurarea distribuției acestora etc. Pentru o imagine mai extinsă asupra comisariatelor din RASSM a se consulta și *Darea de seamă stenografică a șezdului al doilea al sfaturilor de deputați, muncitori, țărani și ostași roși din RASSM (9-14 mai)*, Balta, 1926, p. 231-232.

²² O fotografie care redă o astfel de construcție utilizată în calitate de spațiu locativ pentru comunitari a fost publicată în ziarul „Plugarul Roș”, 1930, nr. 65 (528), p. 4.

²³ AOSPRM, Fond 49, inv. 1, dosar 235, f. 27.

²⁴ A se vedea existența unui pasaj la A. Memei, *Teroarea comunistă în R.A.S.S.M. (1924-1940) și R.S.S.M. (1944-1947)*. Mărturii documentare, Chișinău, Editura Serebia, 2012, p. 168. Pe marginea bolilor venerice au apărut o serie de articole publicate în ziarul *Plugarul Roș*. De

Rezervele de produse alimentare le ajungeau comunarilor pentru o lună (făină și crupe), grăsimi și legume nu aveau. În ultima vreme comuna primea o parte din făină de la moara închiriată și utiliza parțial cerealele gospodăriei. Carnea provenea în urma sacrificării vitelor și porcilor din gospodărie. În comună erau 14 boi, 9 cai, 5 vaci, un taur pentru împerechere, 19 oi (dintre care 15 trebuiau restituite foștilor membri care au plecat din comună), 6 miei, 4 junci de câte doi ani (3 junci trebuiau întoarse foștilor membri), 17 porci (16 trebuiau restituiți), 14 găște, 135 de găini și 2 curcani. Toate viețuitoarele erau sfrijite. Animalele erau slăbite (în special, mulți cai), fiind hrănite cu furaje mărunțite, amestecate cu puțină făină de porumb (până la 6 livre pentru un cal).²⁵

Comuna menținea o dublă contabilitate de tip italian, începând cu 1 ianuarie 1925. Comisiei i-au fost prezentate pentru inspecție registrul principal de evidență al contabilității, jurnalul de memorii, cartea de conturi a inventarului și produselor alimentare din depozit. În registrul de credite au fost trecute diferite credite de la diverse instituții/persoane, toate în același cont. Introducerea conturilor nomenclaturii era înregistrată arbitrar. Registrul de casă a fost completat până la 27 februarie, apoi s-a făcut întrerupere, deși au fost efectuate operații de casă în tot acest timp. Coroborarea²⁶ documentelor de intrare și ieșire a mărfurilor era vagă. Comuna primise împrumuturi de la instituțiile statului și persoane fizice în sumă de 6063 ruble și 80 copeici.

Comisia a constatat lipsa stării de spirit la unii membri ai comunei, proasta administrare și atitudinea nepăsătoare cu privire la datoriile acumulate. Comuna pretindea ajutor de la statul și nu atragea atenția la modul de organizare a gospodăriei.²⁷ În colectiv izbucneau conflicte care ajungeau până la încăierări. Aceste acțiuni se reflectau negativ asupra situației și reputației comunei.²⁸

Concluziile comisiei erau următoarele: înghesuiala membrilor comunei a condus la apariția unor situații extrem de anormale; managementul defectuos al consiliului de administrație și lipsa de dorință de a fi responsabil pentru roadele muncii a contribuit, de asemenea, la declinul economic al gospodăriei; abaterile cronice de la planul economic a cauzat prăbușirea acestuia. De exemplu, în 1923

exemplu, în numărul 115 (149) din 1926, la pagina 2 se menționa că sifilisul poate fi contactat pe două căi: directă, adică prin intermediul actului sexual și indirectă, "adică când mâncăm dintr-o strachină străină, când dormim într-un pat străin, când ne ștergem cu ștergarul altuia ori fumăm din luleaua altuia și care toate aceste lucruri au fost mai întâi întrebuițate de un om bolnav de sifilis". O altă cale de molipsire o reprezintă (în viziunea autorităților) procesiunea religioasă. În numărul 107 (141) al aceuiași ziar se menționa că sursa bolii o reprezintă actul împărțășaniei. Toți oamenii din sat împărțându-se cu aceeași linguriță, sunt șterși ulterior pe buze de către preot cu aceeași batistă, p.4.

²⁵ 1 livră este egală cu aproximativ 0,453 kg.

²⁶ Ibidem, fila 29.

²⁷ A se vedea existența unui pasaj la A. Memei, *Teroarea comunistă în R.A.S.S.M.(1924-1940) și R.S.S.M. (1944-1947). Mărturii documentare*, Chișinău, Editura Serebia, 2012, p. 168.

²⁸ AOSPRM, Fond 49, inv. 1, dosar 235, f. 30.

în comună au fost 101 capete animale, peste 2 ani au rămas 29 de capete. Datoria în 1923 era de 2083 de ruble, în 1925 de 8000 ruble. Anexele gospodărești nu erau restaurate, ci mai degrabă degradau. Pământul, sectorul legumicol și creșterea animalelor se aflau în declin.²⁹

„De la întuneric la lumină”

La 10 ianuarie 1926 a fost demarată inspecția în comuna „De la întuneric la lumină”, din raionul Ananiev. 30Comisia a fost constituită din: președintele comitetului raional al PC(b)U – Rusnac H. S., președintele comitetului raional Ananiev – Pogorevici, președintele Comisariatului Norodnic de Agricultură – Benedict N. N., reprezentantul Uniunilor Agricole Moldovenești – Gaidaenco P. D., secretarul Uniunii Comunelor – Malai F. K.

Colectivul a fost constituit la 10 aprilie 1922, fiindu-i acordată denumirea „Reîntoarcerea în rai” (pana la revoluția bolșevică, teritoriul actual al comunei se găsea pe teritoriul mănăstirii „Rai”). Suprafața totală de pământ era de 200 desetine. Comuna avea 7 desetine de livadă și 10 desetine de vii. La 1 ianuarie 1926 în colectiv erau 81 de persoane, dintre care membri activi de lucru: bărbați – 36; femei – 24. După criteriul social, în comună erau 11 țărani, 30 de lucrători sezonieri în agricultură și 5 muncitori. La momentul inspecției comisia a depistat că mulți membri, atât cei veniți, cât și cei de pe loc, încercau în toate modurile posibile să se eschiveze de la munca colectivă în cadrul comunei. Majoritatea erau pasivi și nu manifestau nici un interes gospodăresc³¹. Au fost atestate multe plecări din colectiv. Statistica pentru anul 1924 arăta în felul următor: în perioada noiembrie - martie din comună au plecat 41 de membri; aprilie – iunie – 6; iulie – septembrie – 12. În total, au fost înregistrate 59 de plecări.

În timpul controlului s-a atestat dezinteresul unor membri ai comunei pentru dezvoltarea economică, însoțit de lipsa disciplinei. 32La fel, predomina lipsa spiritului gospodăresc. Nici o anexă nu a fost reparată; inventarul agricol nu era reparat; cerealele erau depozitate în dezordine; tulpinile de floarea - soarelui nu erau legate în snopi și au putrezit; lucerna pentru producerea semințelor nu a fost treierată.³³

La final, comisia a enumerat câteva probleme stringente, care trebuiau remediate în cel mai scurt timp, și anume: productivitatea scăzută a muncii; lipsa de interes pentru viața și munca în interiorul comunei; fluctuația colectivului; lipsa spiritului gospodăresc; eliberarea inegală de avansuri financiare. A fost remarcat faptul că starea economică a comunei din ultimul an se înrăutăți-se considerabil.³⁴

²⁹ Ibidem, f. 31.

³⁰ În unele documente (inclusiv amprente sigilare) vom întâlni denumirea românească a localității – Nani. Ion Conțescu menționează încă două toponime - Ananie și Nanele. A se vedea în acest caz, I. Conțescu, *Localități moldovenești din Transnistria*, în: Cugetul, Chișinău, 1992, nr. 5-6, p.5.

³¹ AOSPRM, Fond 49, inv. 1, dosar 642, f. 28.

³² Ibidem, f. 29.

³³ Ibidem, f. 30.

³⁴ Ibidem, f. 31.

Comuna „Maiak”

În perioada 8 – 15 iunie 1930 a fost efectuat un control în comuna „Maiak” 35 (formată în 1921), din raionul Ocna – Roșie. În primă instanță s-a constatat că administrația comunei (consiliul și celula de partid) nu au întocmit un plan de desfacere a produselor. Schița finală a planului era inexactă. Nu se investea în capitalul indivizibil necesar extinderii comunei. Conducerea nu lupta cu tendințele de consum ale membrilor care au intrat în colectiv. Nu s-au luat măsurile necesare pentru a grăbi construcția anexelor (încăperi pentru întreținerea păsărilor, porcilor, hambare de păstrare a cerealelor etc.).³⁷

S-a constatat că celula de partid nu a mobilizat muncitorii în vederea intensificării întrecerii socialiste, luptei împotriva absentismului în masă, beției și sărbătorilor religioase cu participarea unui număr semnificativ de ortodocși și excluderii grosolăniilor din rândul muncitorilor sezonieri.³⁸

Unul dintre neajunsurile serioase depistate era lipsa contabilității reale și slaba evidență a intrărilor și ieșirilor. Extinderea gospodăriei odată cu înscrierea unor noi membri, creșterea suprafeței cultivate de pământ în urma „deschiaburirii”, inventarul agricol și animalele de producție nu erau luate la evidență. Conducerea comunei nu cunoștea ce inventar și ce animale au adus cu sine membrii nou-veniți. Rapoartele erau întocmite într-un mod total iresponsabil, cu rectificări și modificări. În consecință, membrii comunei erau extrem de furioși din cauza unei astfel de evidențe defectuoase. Răsunau voci care susțineau că „sovietul și-a luat sie cea mai bună mobilă, că cea mai mare parte din proprietate a fost vândută de cei de la vârfuri, comuniștii se folosesc de proprietatea celor răsculăciți și nouă celor săraci nu ne dau nimic”(!) A ieșit la iveală risipirea bunurilor de către membrii noi, deoarece nu exista dreptul de proprietate.

O altă problemă viza proasta gestionare a activității din partea conducătorilor de brigăzi. Nu erau clare funcțiile de care erau responsabili aceștia.³⁹ Lipsa angajamentului pentru muncă. S-a constatat că butașii de viță-de-vie au fost aruncați pe câmp și s-au uscat din cauza expunerii la soare. Vacile gestante rămăneau fără supraveghere. Nerecoltarea la timp a mieiului (350 puduri) a avut drept urmare putrezirea acestuia. Din cauza conducerii defectuoase a trebuit să se apeleze la angajarea mâinii de lucru străine (din exterior). Comuna încălca, în felul acesta, principiul socialist, care presupunea lichidarea fenomenului exploatării omului de către om. Astfel, în lunile aprilie – mai au fost angajați 90 de zilieri. O bună parte dintre aceștia nu au îndeplinit norma de lucru stabilită, prin urmare, au fost

³⁵ *Maiak*, din lb. rusă, *Far*. Pe marginea denumirii acestui colectiv putem face o analogie cu una din cele 7 minuni ale lumii - *Farul din Alexandria*, construcție care a avut rolul să ghideze pe timp de noapte vasele maritime în vedere preîntâmpinării unor catastrofe navale. Astfel, comuna „Maiak” a avut statut de colectiv model/ îndrumător pentru celelalte.

³⁶ AOSPRM, Fond 49, inv.1, dosar 1756, f. 80 verso.

³⁷ *Ibidem*, f. 82.

³⁸ *Ibidem*, f. 82 verso.

³⁹ *Ibidem*, f. 83.

remunerați mai puțin.⁴⁰ Exprimând o serie de nemulțumiri, lucrătorii sezonieri lăsau lucrul și, în unele cazuri, blamau comuna strigând: „În comună lucrul este ca și în gospodăria moșierilor!”

Ședințe periodice în comună nu se organizau, iar atunci când acestea aveau loc, se desfășurau fără participarea comunarilor.⁴¹ Nu se practică inventarierea diferitor sectoare de producere din interiorul colectivului. Se înregistrau foarte multe tentative ale membrilor de a părăsi comuna, deoarece nu mai puteau suporta tratamentul grosolan la care erau supuși.⁴² De exemplu, șeful ospătăriei s-a comportat grosolan cu câțiva comunari și i-a bătut pe unii dintre ei. Brigadirul Holov și îngrijitorul de cai Covbziuc insultau lucrătorii. Celula de partid nu a reacționat la aceste cazuri, nici chiar atunci când i-au fost aduse la cunoștință. În momentul în care un comunar a avut intenția să sesizeze despre excesele din colectiv, el a fost hulit de o parte din membri. Drept urmare, 58 de familii au părăsit comuna.

Se înregistrau tentative de escrocherie din partea conducerii la achiziționarea unor terenuri de la persoanele care doreau să devină comunari. De exemplu, săteanul Nikitenco avea o podgorie de 1750 de tufe de viță-de-vie, evaluată la prețul de 30 copeici pentru o tufă. După un timp, șeful gospodăriei i-a propus lui Nikitenco să-i achiziționeze via cu 5 copeici pentru o tufă și 25 de ruble pentru o livadă de cireși. Cu toate că via se afla în cel de-al 6-lea an de rod (cea mai productivă fază de rodire), șeful gospodăriei i-a propus, în ultimă instanță, lui Nikitenco să-i cumpere via la prețul total de 25 de ruble. Această târguială păguboasă l-a făcut pe sătean să depună cerere pentru a părăsi comuna.⁴³

Lipsa spațiilor locative libere genera aglomerație și neînțelegere în colectiv. Într-o cameră erau câte 2 – 3 familii a câte 8 – 10 persoane, care trăiau în înghesuială, suferind de lipsa băii, a spălătoriei și a condițiilor minime, din punct de vedere sanitar-igienic. Deși era nevoie de extinderea spațiului locativ, pentru a reduce din aglomerație, conducerea a decis reducerea numărului de membri, pentru a nu construi noi locuințe, ceea ce era în contradicție cu politica comunei de a atrage un număr cât mai mare de brațe de muncă.

S-a constatat că au avut loc conflicte din cauza consumului de alcool. Comunarilor li se permitea să producă vin și să utilizeze în felul acesta o anumită cantitate de struguri recoltați din podgoria colectivului, în vederea diminuării excesului de alcool. Nu au fost luate nici un fel de măsuri. Membrii comunei acuzau lucrătorii sezonieri că pierdeau timpul, nefăcând nimic, dar erau remunerați. În conducerea celulei de partid deseori aveau loc divergențe și certuri.⁴⁴

⁴⁰ Ibidem, f. 83.

⁴¹ Ibidem, f. 84.

⁴² Ibidem, f. 84 verso.

⁴³ Ibidem, f. 85.

⁴⁴ Ibidem, f. 86.

Concluzii

Analiza rapoartelor dresate de inspecțiile în cele 3 comune agricole prezentate în cuprinsul studiului confirmă că eșecul cooperării sectorului agrar a avut la bază factorul uman. Procesul de omogenizare etnică și socială în interiorul unei comunități restrânse a dus la apariția tensiunilor care au escaladat cu timpul. Aplicarea principiului „egalității” în procesul de administrare a colectivelor agricole a avut ca urmare stagnarea evoluției lor social-economice. Desemnarea persoanelor fidele regimului sovietic (dar fără nicio pregătire în domeniu) în calitate de conducători ai comunelor agricole a avut drept consecință subminarea autorității consiliului comunei în fața membrilor. Abaterile morale și de conduită frecvente ale comunarilor au alimentat reticența țăranilor pentru a adera la comune. Degradarea rapidă a primelor comunități agricole din RASSM va determina reorganizarea acestora în arteluri și colhozuri la începutul anilor '30.

RECENZII

O valoroasă contribuție la istoria răscumpărării masei monetare românești din teritoriul Basarabiei și nordului Bucovinei, ocupat de trupele sovietice în iunie 1940

În seara zilei de 26 iunie 1940, la orele 22:00, V.M. Molotov i-a înmănat, la Kremlin, ministrului român Gheorghe Davidescu o Notă ultimativă privind cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord. Șeful diplomației sovietice a spus că l-a chemat „într-o chestiune de importanță principală pentru dezvoltarea relațiilor sovieto-române”, după care a dat citire Notei cu caracter ultimativ. Așa cum Nota ultimativă a fost adresată guvernului României în condițiile în care „slăbiciunea militară a URSS ținea de domeniul trecutului”, iar „situația internațională ce se crease cerea o rezolvare rapidă a problemelor moștenite din trecut”, alcătuitoarii acesteia nu s-au îngrijit câtuși de puțin de aspectele morale sau/și istorice ale problemei, afirmând că Basarabia ar fi fost „populată în principal cu ucraineni”, alcătuiind „o unitate seculară (...) cu Republica Sovietică Ucraineană” și constituind, totodată, „o parte din teritoriul Uniunii Sovietice”. Cât privește partea de nord a Bucovinei, aceasta trebuia, pur și simplu, „transmisă” în calitate de „mijloc de despăgubire a acelei mari pierderi, pricinuite URSS și populației Basarabiei prin dominația de 22 de ani a României în Basarabia”. Granița trasată pe o hartă la scara de 1/800.000 cu un creion roșu bont, a cărei urmă acoperea un teritoriu lat de 7 mile, constituia o probă elocventă în această privință¹.

În condițiile în care Nota ultimativă sovietică conținea clar amenințarea recurgerii la forță în caz de refuz, guvernul României a fost silit să accepte executarea materială a aceluia ultimatum. În consecință, în ziua de 3 iulie 1940, la termenul indicat de Guvernul sovietic (ora 14:00)², noua graniță sovieto-română a fost închisă. Depășind linia de demarcație fixată, trupele sovietice au provocat o serie de incidente și lupte locale cu armata română. Parașutiști lansați din avioane au întretăiat retragerea trupelor române înainte de expirarea termenului convenit, oprind trenurile, percheziționând și confiscând lucrurile și valorile refugiaților, dezarmând trupe și ofițeri români și reținând originari din Basarabia.

¹ Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (1918-1940)*, Editura Junimea, Iași, p. 215-218.

² Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei. 1940*, Editura Ago-Dacia, Chișinău, 1993, p. 64.

Retragerea precipitată a trupelor române, până la 3 iulie 1940, ora 14:00, înapoia liniei de demarcație fixată de URSS a avut consecințe extrem de negative asupra moralului întregii populații, dat fiind că Armata Roșie instalată pe râul Prut recurgea zilnic la acte de provocare, lăsând impresia că aștepta ordinul de a trece la ocuparea întregii Moldove, pentru a ajunge pe linia Carpaților³ [3].

În urma rapturilor teritoriale din vara anului 1940, suprafața României s-a redus de la 295.649 km² la 195.311 km², iar populația de la 20.050.000 locuitori la 13.229.000 locuitori.

Conform datelor Institutului Central de Statistică, ocupând Basarabia, URSS și-a sporit cu 3.626.428 ha terenurile agricole, inclusiv cu 3.031.529 ha terenurile arabile; a mai intrat, de asemenea, în posesia a 28.425 ha de fânețe naturale, a 427.618 ha de pășuni, a 110.582 ha de vii, a 28.274 ha de livezi cu pomi fructiferi și a circa 200.000 ha de păduri. Anexarea Basarabiei a produs pagube esențiale sectorului zootehnic: în timp ce în iunie 1940 aici funcționau 37 de sindicate de creștere a animalelor, toate acestea au dispărut sub bolșevici, care le-au confiscat întreaga avere și animalele de reproducere. Conform recensământului animalelor din 1941, imediat după reinstalarea administrației românești în Basarabia, precum și în cursul anului 1942, s-a constatat o reducere a numărului cabalinelor de la 407.118 capete în iunie 1940 la doar 274.994 în 1941, a numărului bovinelor – de la 451.161 la 398.500 în aceeași perioadă etc.

Chiar dacă nu s-au atestat evoluții spectaculoase, industria Basarabiei interbelice făcuse, totuși, progrese notabile între cele două războaie mondiale, astfel încât, la data de 28 iunie 1940, valoarea aproximativă a întreprinderilor industriale existente, calculată în prețurile din ianuarie 1942, a fost de 5.904.560.000 lei. În Basarabia funcționau 581 de cariere, 193 din care aflându-se în proprietatea statului și 388 în proprietate particulară⁴.

O amplă literatură de specialitate probează cu maximă claritate, că, inclusiv, după impunerea hotarului pe Prut și pe Dunăre, URSS a prezentat în raporturile sale cu România revendicări a căror realizare au cauzat Statului român enorme prejudicii materiale, financiare și morale. A fost constituită, în acest sens, o Comisie mixtă sovieto-română, pentru soluționarea problemelor legate de evacuarea și, respectiv, ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei. Așa cum s-a constatat, chiar de la începutul activității acelei comisii, sovieticii au adoptat o atitudine care a devenit un sistem de lucru: duritate și intransigență când erau în discuție interesele lor și tergiversare când era vorba de soluționarea problemelor României. Pentru sovietici, acea comisie a fost un mijloc de presiune, urmărind obținerea unui maximum de avantaje pentru Uniunea Sovietică.

Astfel, din chiar primele zile sovieticii au condiționat rezolvarea cererilor ro-

³ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României (1939-1947)*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994, p. 24, 32.

⁴ *Arhivele Naționale ale României*, București, Fond Ministerul de Interne, dosar 526/1942, f. 34-35, 43-44.

mânești – restituirea materialului de război, capturat de Armata Roșie, a averii administrației centrale sau a altor provincii, rămase în teritoriile ocupate; a evacuării funcționarilor de stat și a familiilor acestora, cât și a cetățenilor care doreau să părăsească, de bună voie, teritoriul Basarabiei și nordul Bucovinei, - de predarea unui număr exagerat de mare de locomotive și vagoane, a vaselor și materialului „luate din porturile basarabene”, de satisfacerea pretențiilor lor sub formă de despăgubiri etc.⁵

Cercetarea unor noi documente și materiale de arhivă referitoare la perioada imediat următoare intrării unităților sovietice în Basarabia arată nu numai că trupele Armatei Roșii au ocupat la 28 iunie – 3 iulie teritorii ce depășeau prevederile „notei Molotov”, ci și că Uniunea Sovietică a făcut tot posibilul pentru a genera probleme suplimentare în relațiile cu România.

Una din problemele de acest fel a fost și „problema leilor”, - altfel spus, problema stocului monetar românesc rămas în teritoriile ocupate ale Basarabiei și nordului Bucovinei în iunie 1940. Devenită filă de istorie cu o vechime de peste opt decenii, problema respectivă a rămas în afara oricăror preocupări ale istoricilor români sau străini. Rezultat al unui întreg concurs de împrejurări nefaste, povara anonimatului a apăsat vreme îndelungată asupra acestei pagini mai puțin obișnuite din istoria contemporană a românilor. În vremuri de restriște, cum a fost perioada iunie 1940 – iunie 1941, când în joc s-a aflat însăși independența și statalitatea României, soarta banilor dintr-un teritoriu căzut pradă unui ultimatum brutal nu a mai reprezentat un subiect de interes pentru o societate măcinată de frământări profunde. Mai ales că „soluționarea problemei leilor” s-a desfășurat în spatele cortinei, departe de ochii opiniei publice, cu documente bilaterale semnate, dar care niciodată nu au văzut lumina tiparului.

Au urmat anii grei de participare a României în campaniile militare din Est și din Vest, de instaurare și dominare a regimului comunist, în care fondurile arhivelor au fost secretizate, iar cercetătorilor le-a fost interzis accesul la informațiile veridice.

Nu s-a ajuns ușor la „problema leilor” nici după căderea comunismului, dat fiind că investigațiile istoricilor s-au orientat, prioritar, către procesele și evenimentele considerate de importanță majoră care, pe bună dreptate, trebuiau să satisfacă setea de adevăr a opiniei publice după o jumătate de secol de falsuri, minciună și interdicții. În consecință, numeroase aspecte legate de ocuparea Basarabiei și a părții de Nord a Bucovinei, necunoscute sau mai puțin cunoscute societății românești până la 1989, și-au găsit, între timp, o amplă reflectare în valoroase studii, culegeri de documente și sinteze ale autorilor români și străini.

În aceste condiții favorabile, a apărut și posibilitatea aflării modului în care au fost „recuperați” leii românești căzuți în mâinile bolșevicilor la 1940, acest lucru datorându-se eforturilor depuse pe parcursul mai multor ani de cunoscutul cercetător Vitalie Văratîc, materializate în recenta sa contribuție de excepție⁶. Istoric și

⁵ Ion Șișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940*, Editura Civitas, Chișinău, 2007, p. 270-271.

⁶ Vitalie Văratîc, *Misterul leilor*, Editura Oscar Print, București, 2020, 360 p.

diplomat în egală măsură, cu realizări remarcabile în ambele domenii de activitate, Vitalie Văratîc a acumulat, de-a lungul unei cariere de mai multe decenii, o vastă experiență în investigarea trecutului românesc, elucidând, inclusiv, perioada dramatică cuprinsă între iunie 1940 și iunie 1941, când în joc s-au aflat independența și însăși statalitatea României.

A sosit momentul, afirmă pe bună dreptate autorul volumului „Misterul leilor”, ca procesul studierii problemei Basarabiei și părții de Nord a Bucovinei să fie ridicat pe o nouă treaptă, prin efortul de stabilire cu certitudine și fără prejudecăți a modului cum societatea și statul român s-au pregătit, - dar mai exact, cum nu s-au pregătit, - pentru apărarea acestor teritorii și a cetățenilor lor⁷.

Lansat în 2020 de prestigioasa editură Oscar Print din București, volumul istoricului Vitalie Văratîc „Misterul leilor” a fost elaborat în cadrul Colecției Documente coordonată de Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Așa cum precizează autorul, îndemnul pentru cunoașterea modului în care au fost „recupezați” leii românești ajunși în mâinile autorităților sovietice în iunie 1940 s-a conturat la sfârșitul anilor '90, în perioada pregătirii pentru publicare a volumului II al ediției „Relații româno-sovietice. Documente”, editat la București în 2003. Documentul nr. 193 din acea ediție conține o primă mențiune a discutării în vara anului 1940 a problemei leilor românești în cadrul unei comisii mixte, eforturile ulterioare ale dr. Vitalie Văratîc de cunoaștere a mai multor elemente în acest sens materializându-se în volumul menționat.

Pornind de la obligația istoricului de a trece prin sita analizei la rece a întregii informații avute la îndemână, pentru transpunerea în practică a dictonului latin „Historia magistra vitae est”, volumul dr. Vitalie Văratîc reușește să ridice vălul misterului de pe un subiect nebănuț în rândul istoricilor, - fenomenul stocului monetar românesc rămas în teritoriile ocupate ale Basarabiei și Bucovinei de Armata Roșie în iunie 1940, - prezentând informații inedite cu privire la sursele de „colectare” a leilor românești de către autoritățile sovietice în teritoriile anexate și căile de valorificare a capturii acestora. Aduse în majoritate covârșitoare pentru prima dată la cunoștința opiniei publice, documentele conținute în volumul prezentat ilustrează pregnant amploarea pericolului care plana asupra României în acel an dramatic, constatându-se că „încercarea de obținere a bunăvoinței Moscovei prin cedarea de bunuri materiale a fost o iluzie”, dat fiind că, așa cum avea să constate Grigore Gafencu peste ani, „sprijinul sovietic nu putea fi câștigat prin concesi”⁸.

Pe lângă documentele din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, unde a descoperit primele materiale documentare despre modul în care masa monetară românească, surprinsă de ocupația sovietică în Basarabia și Bucovina, a fost restituită Băncii Naționale a României, autorul a identificat și valorificat o serie de noi mărturii inedite din diverse fonduri ale Ministerului Economiei Naționale din București,

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ *Ibidem*, p. 10.

Ministerul Comerțului Exterior și Cooperării Economice Internaționale, Ministerul de Finanțe sau ale Băncii Naționale a României, aflate în păstrare la Arhivele Naționale Istorice Centrale, reușind, în premieră absolută, elaborarea unei istorii inedite „despre bani, interese de stat, ambiții, sclipire de inteligență și manifestare a sentimentului de frică și suspiciune, drame umane și victime ale regimului de ocupație sovietic din Basarabia și partea de Nord a Bucovinei, realizări și ratări, confruntări sau conlucrări de moment între sisteme social-economice și politice diferite”.

Titlul volumului – „Misterul leilor” – ilustrează foarte reușit inclusiv procesul căutărilor autorului: a fost mai degrabă o investigație, o activitate de acumulare „picătură cu picătură” a datelor rămase sub obrocul misterului, care cu greu s-au lăsat pescuite din „lacul arhivistic”, neexistând o delimitare strictă între etapa de căutare și cea de pregătire pentru editare a volumului.

Astfel, este cunoscut faptul că în ziua de 30 iulie 1940, Mihail Manoilescu, ministrul Afacerilor Străine al României, l-a primit în audiență pe Anatoli Iosifovici Lavrentiev, ministrul sovietic la București. Iar misterele temei respective încep chiar din acel moment, dat fiind că în arhivele românești nu s-a descoperit până în prezent nota de convorbire care, în mod obligatoriu, trebuia să se întocmească în asemenea cazuri pentru consemnarea și informarea factorilor de decizie politici asupra problemelor discutate. Urmând un drum lung și dificil al activității de cercetare, autorul volumului a stabilit că șeful diplomației române l-a informat pe titularul portofoliilor de la economie și finanțe că reprezentantul plenipotențiar sovietic a transmis părții române oferta guvernului său de soluționare a „chestiunii leilor aflați în Basarabia și în Bucovina de Nord în urma ocupării acestor provincii”, iar aflarea condițiilor sovietice sunt în egală măsură derutante și descurajante: fiecărei părți ar fi trebuit să-i revină jumătate din suma adunată de autoritățile bolșevice, instalate de curând în aceste provincii, cu condiția ca întreaga contravaloare a leilor încasați de URSS să fie compensată de către statul român în formă de mărfuri. Cu alte cuvinte, partea sovietică își propunea să cumpere mărfuri pe piața românească, dar... pe banii României.

La capătul unei impresionante investigații efectuate, inclusiv, după canoanele celebrelor romane polițiste, autorul ajunge la certitudinea că partea sovietică, pentru a profita la maximum de pe urma afacerii care se prefigurase, a acționat cu dibăcie, reușind din start să provoace părții române o stare de preocupare și de neliniște. În esență, după ce a ocupat militar, fără lupte, teritoriile Basarabiei și părții de Nord a Bucovinei, cu populația și bunurile pretinse în cea de-a doua notă ultimativă din 27 iunie 1940 („păstrarea și nedeteriorarea căilor ferate, parcurilor de locomotive și vagoane, podurilor, depozitelor, aerodromurilor, întreprinderilor industriale, uzinelor electrice, telegrafului”), URSS și-a propus – și în mare măsură a reușit – să se „înfrupte” inclusiv din banii românești, surprinși în circulație pe teritoriul acestor provincii la momentul invaziei.

Nicolae Enciu*

* Nicolae Enciu, doctor habilitat în istorie, director adjunct pentru probleme de știință al Institutului de Istorie.

*Știința istoriei - formă fundamentală de cunoaștere
a trecutului. In honorem Ion Șișcanu - 70,*
Editura Galați University Press, 2022, 577 p.

Cu prilejul împlinirii onorabilei vârste de 70 de ani, distinsului profesor-universitar și cercetător Ion Șișcanu îi este dedicat un volum colectiv, publicat sub auspiciile Institutului de Istorie, Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul și Universității „Dunărea de Jos” din Galați, sub coordonarea dr. hab., conf. univ. Gheorghe E. Cojocaru, dr. hab., conf. univ. Sergiu Cornea și dr. hab., conf. univ. Nicolae Enciu.

Volumul este inaugurat cu trei texte de omagiere, semnate de Gheorghe Cojocaru, Nicolae Enciu, Ioan Bolovan și Ludmila Chiciuc, care conțin note biografice și informații despre cariera didactico-științifică și managerială ale reputatului istoric. Astfel, aflăm că, Ion Șișcanu după finalizarea studiilor la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău, a activat la catedră, în calitate de cadru didactic, mai întâi, la Universitatea Tehnică din Moldova, apoi la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”, unde a parcurs calea de la asistent universitar la cea de lector superior și conferențiar, pentru a deveni profesor universitar în 1999. De rând cu activitatea didactică a desfășurat și o vastă activitate managerială, în calitate de director-adjunct al Institutului de Istorie al AȘM (1991-1998), șef al Departamentului de Cercetare-Dezvoltare al Ministerului Educației și Științei al Republicii Moldova (1999), rector al Universității de Stat „B.P. Hasdeu” din Cahul (1999-2006).

În calitate de cercetător, Ion Șișcanu a studiat și a publicat materiale și documente privind raporturile sovieto-române din perioada 1939-1940, precum și valoroase lucrări referitoare la evenimentele derulate între Prut și Nistru în vara anului 1940, ceea ce a contribuit la reconstituirea adevărului istoric privind raptul teritorial al Basarabiei de către URSS sau colectivizarea în RSSM. Printre aceste lucrări pot fi menționate: „Raptul Basarabiei: 1940” (1993), „Deșțărânierea bolșevică în Basarabia” (1994), „Uniunea Sovietică - România. 1940 (1995), „Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române” (2007). De asemenea, a elaborat manuale și sinteze la Istoria Românilor, culegeri de studii de istorie contemporană.

Partea a doua a volumului inserează studiile a 35 de autori din Republica Moldova și România privind istoria modernă și contemporană a românilor. Pri-

mul studiu, „Specificul genezei și evoluției relațiilor capitaliste în Rusia (mijlocul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea), semnat de prof. univ. dr. hab. *Valentin Tomuleț*, se ocupă de tranziția Rusiei de la medieval la modern. Autorul subliniază că acesta este un subiect complicat și controversat, deoarece procesele istorice din țările Europei Occidentale nu pot fi comparate cu cele din Rusia. Deși Rusia a împrumutat anumite elemente ale sistemului capitalist (modern) din țările Europei Occidentale, a evitat modelul clasic, care nu putea fi aplicat din cauza prezenței sistemului iobăgiei. În plus, trecerea Rusiei de la medieval la modern a fost generată și de diversitatea condițiilor natural-geografice și social-economice a teritoriului imens al statului, cu un amalgam de relații prefeudale și feudal-patriarhale.

Următoarele patru studii tratează subiecte legate de secolul al XIX-lea. Astfel, cercetătorul *Nicolae Fuștei*, în articolul „Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și problema mănăstirilor închinat”, scoate la lumină activitatea acestui mitropolit moldo-valah împotriva abuzurilor egumenilor greci ai mănăstirilor închinat din Țara Moldovei, inclusiv, din Basarabia.

În studiul „Basarabia în descrierea ofițerului englez E. Renouard James (1856), prof. univ. dr. *Constantin Ardeleanu* pune în circulație un document puțin cunoscut privind activitatea comisiei de trasare a frontierei din sudul Basarabiei după Congresul de Pace de la Paris, din 1856. Acesta include fragmente din memoriile lui Renouard James, inginer militar britanic, implicat în munca de cercetare topografică pe teren și apoi în realizarea hărților noii frontiere ruso-otomane. Fragmentele respective prezintă detalii ale activității comisiei de delimitare a frontierelor, precum și informații despre peisajele sudului Basarabiei și Chișinăului.

Dr. hab. *Constantin Ungureanu*, în studiul „Locuitorii Bucovinei și Basarabiei la hotarul secolelor XIX-XX”, propune o analiză comparativă a proceselor demografice din cele două provincii românești aflate sub ocupație străină, arătând că autoritățile austriece și ruse au stimulat strămutarea organizată și colonizarea populațiilor de diferite etnii în Bucovina și în Basarabia. În Bucovina această politică a favorizat apariția unor colonii ale germanilor, ungarilor, lipovenilor și slovacilor. Extinderea colonizărilor a fost mult mai mare în sudul Basarabiei, populat de imigranți transdanubieni (bulgari, găgăuzi), de germani din Ducatul Varșoviei și din alte state germane, precum și de țărani ruși și ucraineni. Din acest motiv, la mijlocul secolului al XIX-lea cele două provincii au fost transformate în entități multietnice, dar în care elementul românesc avea o pondere absolută sau relativă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea procesele migraționiste nu au fost la fel de mari ca în prima jumătate, iar creșterea numerică a populației s-a datorat sporului natural.

În articolul „Unele aspecte privind mișcarea națională din Basarabia în anul 1917”, prof. univ. d. hab. *Ion Eremia* analizează contextul în care a avut loc cristalizarea mișcării naționale în Basarabia, odată cu abdicarea țarului Nicolai al II-lea

de la tronul Imperiului Rus la începutul lunii martie 1917 și formarea Guvernului Provizoriu. Autorul arată măsurile întreprinse de Guvernul Provizoriu în problema națională, care emite la sfârșitul lunii septembrie 1917 un act de recunoaștere a dreptului la autodeterminare pentru toate naționalitățile, precum și a dreptului utilizării limbilor materne în toate sferile de activitate. Este subliniat rolul evenimentelor revoluționare din Rusia din primăvara-vara anului 1917 asupra amplificării mișcării naționale din Basarabia, al cărei corolar a fost inaugurarea Sfatului Țării la 2 decembrie și proclamarea Republicii Democratice Moldovenești. De asemenea, arată că textul Declarației Sfatului Țării din 2 decembrie 1917 nu indică faptul că Republica Democratică Moldovenească recunoaște guvernul bolșevic de la Petrograd. Potrivit autorului, documentele atestă că „ideea principală care a condus în acea perioadă elita politică basarabeană era desprinderea totală față de Rusia”.

Perioada dintre cele două războaie mondiale este reflectată în 14 studii, care acoperă o mare varietate de subiecte. Referindu-se la acest segment temporal, *Nicolae Enciu*, în studiul „Considerații privind locul și rolul perioadei interbelice în istoria contemporană a românilor”, face o serie de clarificări teoretice cu privire la termenul „perioada interbelică”, definind cadrul cronologic și periodizarea acesteia. Astfel, menionează că începutul perioadei interbelice are ca dată inițială votul Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918 de unire a Basarabiei cu România, iar ca dată finală – zilele de 26-28 iunie 1940, când URSS a adresat două note ultimative României, prin care era somată să cedeze Basarabia și nordul Bucovinei. Cu toate acestea, potrivit autorului, expresia „perioada interbelică” nu trebuie interpretată „în sens strict cronologic”, ci mai degrabă în termeni de progres și eforturi de modernizare a societății românești din acel moment. Mai mult, această expresie „nu acoperă, în niciun caz, o perioadă istorică omogenă, unitară și compactă, existând o indiscutabilă posibilitate și necesitate de secționare a acesteia în subetape, cu particularitățile distinctive”. În pofida unor opinii divergente, anii 1918-1940 au reprezentat, așa cum concluzionează N. Enciu, „o perioadă fastă în istoria poporului român, un reper pentru generațiile următoare, expresia acelei evoluții pozitive fiind inclusiv dezvoltarea învățământului, științei și culturii”.

Subsumată problematicii perioadei interbelice, contribuția prof. univ. dr. *Lucian Leuștean* „De ce nu se putea reîntemeia România ca un stat federal (1918-1923)” este o încercare de a răspunde opiniilor unor istorici care consideră că în 1918 sau în perioada imediat următoare România trebuia federalizată. Autorul subliniază că în acel moment „dilema adevărată nu era în a alege între un stat unitar și unul federal, ci aceea privind existența sau dezmembrarea noului proiect statal românesc”. După unire, situația din România, dar și din țările vecine, era extrem de complexă, ceea ce nu permitea ca un astfel de proiect să fie realizat. Existența unor tensiuni și conflicte între statele continentului european după încheierea Marelui Război în noiembrie 1918, care „s-au transformat în

mici războaie locale, în unele din care România a fost parte activă, dificultatea trasării noilor frontiere ale României” conform Tratatului de Pace de la Paris și disfuncționalitățile majore în apărarea respectivelor granițe, au fost obstacolele „reale și de nedepășit într-un răstimp scurt din calea unificării propriu-zise” etc. Mai mult, conchide autorul, această evoluție pe calea federalizării României nu era în spiritul epocii, deoarece în acel moment autonomiile „nu erau deloc încurajate, fiind considerate dizolvante și periculoase”.

Prof. univ. dr. Gheorghe Onișoru continuă tematica interbelică în articolul „O pagină din istoria României Mari: aplicarea doctrinei *prin noi înșine*”, dezvăluind modul în care a fost pusă în practică doctrina respectivă de către guvernul liberal, condus de Ionel Brătianu, din anii 1922-1926. Aceasta s-a materializat prin adoptarea Constituției în 1923, a altor legi importante, cum ar fi legea învățământului primar obligatoriu din iulie 1924 sau cea privind reforma administrativă din iunie 1925.

Problema relațiilor bilaterale italo-române, care au devenit tensionate după semnarea la 28 octombrie 1920 la Paris a Tratatului Basarabiei, este analizată în articolul „Tratatul Basarabiei din 28 octombrie 1920 și problema exproprierii supușilor italieni”, semnat de conf. univ. dr. *Silvia Corlăteanu-Granciuc*. Autoarea relevă impactul politicii de expropriere a marilor latifundiari, absenței și supușilor străini, din care făceau parte și supușii italieni, ca urmare a reformei agrare din România, inclusiv, din provincia românească Basarabia din anii 1918-1924, asupra acestor relații. Problema exproprierilor, chiar dacă nu a fost o problemă de principiu în relațiile bilaterale italo-române, a fost folosită ca instrument de negociere și presiune, marcând procesul complicat de recunoaștere de către Italia a unirii Basarabiei cu România.

În contribuția intitulată „Convorbirile Sturza – Stomoniakov de la Riga, din 6-20 ianuarie 1932”, *Gheorghe E. Cojocaru* aduce în atenția publicului sinuoșitățile negocierilor româno-sovietice privind pactul de neagresiune, a cărui temă principală a fost chestiunea Basarabiei. Refuzul părții sovietice de a recunoaște unirea Basarabiei cu România și a Nistrului ca frontieră estică a României, insistând ca în textul pactului să fie inclusă formularea privind „disputele teritoriale și alte dispute existente”, a dus la suspendarea negocierilor.

Cristina Gherasim examinează concepția lui Nicolae Iorga privind studierea istoriei prin prisma mentalităților, iar Ludmila Chiciuc relevă contribuția istoricului Alexandru Boldur la constituirea Institutului Social Român în Basarabia în anii 1934-1940.

Lucia Sava abordează o temă privind imaginarul colectiv în studiul „Simboluri ale puterii în spațiul urban al Chișinăului: Monumentul țarului Alexandru I și cel al regelui Ferdinand I”.

Pavel Moraru analizează activitatea organelor de securitate sovietice din iunie 1940, documentând anvergura militară și represivă a operațiunii de ocupare a Basarabiei. În același registru tematic este și studiul conf. univ. dr. hab. Sergiu

Cornea care cercetează acțiunile propagandistice ale operațiunii militare sovietice de anexare a Basarabiei în lunile iunie-iulie 1940.

Prof. univ. dr. hab. Anatol Petrencu relevă funcționarea mașinii represive staliniste din RSSM în anii 1940-1941, analizând dosarul de urmărire penală a lui Nicolae Panfilov, cetățean român de etnie rusă, arestat pentru „activitate contra-revoluționară” de către organele NKVD la 7 august 1940.

În studiul „Aspecte privind situația minorităților naționale din România în anul 1943”, semnat de prof. univ. dr. Ioan Scurtu, se arată că minoritățile naționale din România în perioada de referință au avut o situație diferită, datorită unor factori de ordin intern și extern, precum și evoluției războiului.

Perioada postbelică din istoria RSSM este reflectată în cuprinsul a 13 studii care tratează subiecte variate. Astfel, conf. univ. dr. Anatol Țăranu analizează situația sănătății publice din anii 1944-1946, relevând anvergura bolilor contagioase, a mortalității infantile din anii 1944-1946, dar și situația epidemiologică care s-a suprapus peste criza alimentară, ca urmare a politicii fiscale a regimului sovietic. Autorul conchide că „toate acestea au favorizat catastrofa umanitară din anii 1946-1947, când pe motiv de foamete în RSSM au murit peste 200.000 de oameni”.

Problema edificării etnoculturale „moldovenești” este reflectată în mai multe studii. Textul acad. Valeriu Pasat „Problema identitară în RSS Moldovenească în anii stalinismului târziu” reflectă modul în care autoritățile sovietice au impus populației românești din Basarabia identitatea „moldovenească” după ocuparea în iunie 1940 și instituționalizarea regimului sovietic.

În studiul „Demolarea identității românești din RSSM în primul deceniu postbelic” Elena Negru și Gheorghe Negru propun o analiză privind instrumentalizarea urii autorităților sovietice împotriva purtătorilor conștiinței naționale românești în fosta Basarabie și anihilarea așa-zișilor „naționaliști moldo-români”, care includ funcționari, cadre didactice, scriitori, și grupuri mari de țărani. Autorii menționează că pe parcursul anilor 1944-1953 au fost condamnate zeci de mii de persoane pentru fapte de „colaboraționism”, „naționalism”. Miza campaniei represive continue împotriva intelectualității și țăranilor era eradicarea conștiinței naționale românești și impunerea, prin intermediul instituțiilor propagandei și a măsurilor coercitive, a unei noi identități sovietice „moldovenești”.

Următoarele studii prezintă aspecte ale constituirii învățământului universitar din RSSM. Ion Valer Xenofontov, în articolul „Constituirea Institutului de Stat de Medicină din Chișinău”, își propune să elucideze, după cum sugerează și titlul, transferarea Institutului de Medicină de la Kishlovodsk la Chișinău și fondarea pe baza acestuia a Institutului de Medicină din Chișinău, în august 1945. Liliana Rotaru propune în studiul „Provincialism vs pragmatism” o analiză a reorganizării învățământului universitar din RSSM prin deschiderea, în august 1953, a Institutului Pedagogic din Cahul.

Tema economică a perioadei „dezghețului” hrușciovist este abordată în studiul „Transformări economice și administrative în RSSM în perioada anilor 1959-1965”, semnat de Virgiliu Bârlădeanu. Marius Tărăță în contribuția intitulată „Politicile PCUS în domeniul industriei în RSS Moldovenească, 1953-1964”, prezintă planurile dezvoltării industriei grele, a managementului întreprinderilor aferente industriei și politica de cadre.

Problema Basarabiei în relațiile României socialiste cu URSS este un alt subiect reflectat în textele inserate în acest volum omagial. Astfel, în studiul „Problema Basarabiei pe agenda relațiilor la nivel înalt româno-sovietice. 1964-1984” dr. cercet. Vasile Buga relevă apariția în anul 1964 a problemei în cauză și evoluția disputei româno-sovietice pe această temă pe parcursul a două decenii.

În contribuția „Tratarea istoriei între discursul comunist și cel național” dr. cerc. Ion Constantin indică rolul revirimentului istoriografic din România de la începutul anilor 1960 asupra tratării istoriei naționale, ceea ce a facilitat aducerea în discuție a chestiunii basarabene, inclusiv publicarea de lucrări care făceau referiri la unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918.

Mihai Țurcanu în studiul „Tentative «progresiste» de dezrădăcinare a identității naționale românești în Moldova de Est (1964-1985) realizează o radiografie a politicii de deznaționalizare, prin prisma bilingvismului și educației, a proceselor de asimilare etnică, ale falsificării istoriei și dezvoltării „limbii moldovenești”, a represiunilor.

Articolul Liliane Corobca „Predarea istoriei recente în Federația Rusă” reflectă procesul de revizuire a manualelor școlare după 1991 și diversele proiecte de unificare a acestora. Autoarea prezintă conținutul manualelor și modul în care sunt interpretate principalele teme, făcând o analiză comparativă cu textele manualelor din alte țări.

Prin studiile pe care le inserează și varietatea de subiecte abordate cu acribie științifică de către autori, informația bogată, volumul dedicat profesorului Ion Șișcanu nu este doar un dar pentru omagiat, ci și un instrument util pentru specialiști și o sursă de informații pentru toți cei interesați de istoria românilor.

* **Elena Negru**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Congresul Național al istoricilor români. Ediția a III-a. Alba Iulia, 7-10 septembrie 2022

Între 7-10 septembrie 2022, la Alba Iulia, oraș al Marii Uniri de la 1918, în care o sută de ani în urmă a avut loc procesiunea de Încoronare a Regelui Ferdinand I și a Reginei Maria ca suverani ai României Mari, și-a ținut lucrările cea de-a III-a ediție a Congresului Național al Istoricilor Români¹. Congresul a fost organizat de Academia Română, Comitetul Național al Istoricilor din România, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia (în edificiul căreia s-au ținut lucrările congresului), având în calitate de parteneri Ministerul Educației al României, Arhive, Muzeu, Primăria orașului Alba Iulia, Inspectorate Școlare, Arhiepiscopia, alte instituții.

Recenta ediție a Congresului Național al Istoricilor Români și-a dorit să deschidă noi oportunități de comunicare profesională și transdisciplinară, contribuind, astfel, la îmbunătățirea și promovarea cercetării în domeniul istoriei, precum și la o mai accentuată prezență a istoricilor în spațiul public. La lucrările Congresului au participat istorici din România, dar și din afara actualelor hotare ale României. Dintre delegațiile istoricilor români din afara hotarelor României, cea mai reprezentativă a fost delegația din Republica Moldova, la lucrările congresului fiind înscriși 25 de cercetători de la Institutul de Istorie din Chișinău.

Conform statisticilor organizatorilor, la Congres au participat 640 de istorici, fiind organizate 84 de secțiuni și 24 de mese rotunde. În cadrul acestora au fost abordate o gamă largă de subiecte, de la cercetarea patrimoniului arheologic, patrimoniului cultural național – între nevoia de protejare și provocările lumii contemporane, probleme de politică, viață socială, culturală, relații internaționale, diplomație, istoria cărții - la identități profesionale în Europa Central-Răsăriteană, istorii urbane, istoria orașului Alba Iulia de la constituire la Unire și Încoronare, istoria mentalităților, a memoriei colective, și până la provocările digitalizării în domeniul cercetării istorice, arhivistice și în didactica istoriei.

Printre partenerii Congresului a fost Muzeul Național al Unirii, care a găzduit un Târg de carte și care a organizat lansări a peste 50 de titluri de carte. La Târgul de carte au participat 15 edituri. Tot în cadrul Congresului au fost organizate patru expoziții care au acoperit o problemă variată, de la Epoca Romană și Epoca Modernă, la diplomație și Încoronarea Regelui Ferdinand și a Reginei Maria.

¹ Prima ediție, în 2016, a avut loc la Cluj-Napoca; a doua ediție, în 2018, a avut loc la Iași.

Deschiderea festivă a Congresului a avut loc în ziua de 8 septembrie, la Casa de Cultură a Sindicatelor din Alba Iulia. Președintele Academiei Române, acad. Ioan-Aurel Pop, în alocuțiunea sa de salut în adresa Congresului a subliniat că „menirea istoricilor a fost ca oamenii nu doar să cunoască, dar și să înțeleagă mersul timpurilor trecute și al celor prezente pentru a ști de unde veneau, cum să-și îmbunătățească viața prezentă și să gândească încotro era mai bine să meargă în viitor”. Ioan-Aurel Pop a exprimat îngrijorarea referitoare la timpurile pe care le trăim, „deosebit de complexe, tulburi și grave, derulându-se cu o viteză extraordinară, adăugând neliniștilor existențiale ale oamenilor o mulțime de întrebări despre soarta prezentă și viitoare a omenirii, iar dorința de înțelegere a sensului devenirii îi poate face pe contemporanii noștri să se apropie tot mai mult de scrisul istoric”.

Acad. Victor Spinei a prezentat în cuvântul său de deschidere despre „Istoriografia din România ieri și azi” „Enciclopedia reprezentanților scrisului românesc” (5 volume), apărută sub egida Academiei Române, axându-se pe problemele cu care se confruntă știința istorică contemporană și oferind subiecte de reflecție asupra câmpului viitor de activitate al slujitorilor Muzei Clio.

Cu un mesaj de salut din partea comunității istoricilor de la Est de Prut a venit rectorul Universității de Stat din Moldova, conf. univ. dr. Igor Șarov, care a subliniat faptul că „acum, mai mult ca oricând, cunoașterea istoriei și, în consecință, educația civică este cel mai puternic scut întru apărarea valorilor democrației și a statului de drept – valori pentru care s-a plătit cu prețul a sute de mii de vieți omenești”. Igor Șarov a îndemnat breasla istoricilor „să se facă auzită cât mai mult, pentru a nu lăsa loc derapajelor ce ne-ar putea costa tot ceea ce definește o societate democratică”. Rectorul Universității de Stat din Moldova a propus de a organiza ediția a IV-a a Congresului Național al Istoricilor Români la Chișinău, propunerea sa fiind aclamată cu mare însuflețire.

La sfârșitul zilei consacrate lucrărilor de deschidere a Congresului, a fost adoptată o Rezoluție în care s-a subliniat determinarea istoricilor români în vederea continuării cercetărilor și prezentării adevărului istoric. Totodată, în Rezoluție s-a argumentat necesitatea unei atenții sporite față de învățământul istoric în instituțiile de învățământ preuniversitar și s-a solicitat un număr mai mare de ore destinate istoriei ca materie de studii. În finalul ședinței de deschidere a lucrărilor Congresului a fost făcut anunțul despre includerea unor noi candidaturi în componența Comitetului Național al Istoricilor din România, și anume: a rectorului Universității de Stat din Moldova, Igor Șarov, și a directorului Institutului de Istorie din Chișinău, Gheorghe Cojocaru.

Pe parcursul câtorva zile au urmat ședințele pe secțiuni ale Congresului. Punctăm câteva momente din secțiunile organizate de Institutul de Istorie de la Chișinău².

În secțiunea *Crize ale Evului Mediu pe teritoriul României (secolele VI-XVI)*,

² De remarcat că istoricii de la Institutul de Istorie s-au înscris cu 32 de comunicări științifice.

subiectele abordate au avut ca punct de plecare schimbările care se produc mai ales în perioada trecerii spre epoca modernă: geografia tematică a cuprins întreg spațiul locuit de români cu un studiu privitor la familiile nobiliare și structuri teritorial-administrative, a unor studii de caz ca în cel al falsurilor comise de unii notari. O altă secție *Prima modernitate românească în interferența cu cele două Europe (circa 1500-1700)* a pus în dezbatere elementele de modernitate care pătrund în viața privată sau politică în această epocă. Aceste elemente se întrezăresc atât în corespondența privată, cât și în cea diplomatică – o diplomație care devine în această perioadă întru totul machiavelică în sens de conținut și formă (Valentin Constantinov).

În Secția *Istorie, cultură și societate în estul spațiului românesc (sec. XIV-XIX)*, accentele au fost plasate asupra evoluției Basarabiei ca de provincie/gubernie rusească după anexarea din 1812 (Gheorghe Negru), vieții cotidiene a nobilimii basarabene în secolul al XIX-lea (Cristina Gherasim), situației populației basarabene (Tudor Ciobanu, Tudor Candu), altor chestiuni. În Secțiunea *Istoria Cărții* s-a discutat despre Bibliotecile de carte laică și ecleziastică insistându-se asupra Bibliotecii lui Dimitrie Cantemir (acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu).

În *Secțiunea Problema Basarabiei în context internațional* au fost dezbătute subiecte privind problema Principatelor Române în contextul disputei franco-ruse post Tilsit (Vlad Mischevca); Napoleon al III-lea, Walewski și chestiunea Basarabiei în anii 1855-1856 (Eugen-Tudor Sclifos); Rusia și chestiunea Basarabiei în contextul relațiilor dintre România și Italia în anii 1920-1930, cu accente asupra istoriografiei ruse (Silvia Corlăteanu-Granciuc); Marea Britanie și Tratatul Basarabiei de la Paris, din 28 octombrie 1920 (Gheorghe Cojocaru); strategia sovietică privind teritoriile românești în perioada anilor 1918-1924 (Ion Șișcanu).

Comunicările prezentate în Secțiunea *România între Est și Vest în timpul Războiului Rece: aliniere, distanțare, izolare* au evidențiat principalele faze ale evoluției și regresului în relațiile bilaterale dintre Republica Socialistă România și URSS. A fost remarcat faptul că începutul anilor 1960 a adus niște note de disensiune cu URSS. S-a remarcat că unul dintre subiectele importante de pe agenda întâlnirilor româno-sovietice a fost „chestiunea teritorială” sau „problema Basarabiei” și că inițiativa discutării ei a aparținut părții sovietice, care, ridicând această problemă, a dorit să transmită anumite mesaje propagandistice (Vasile Buga; Elena Negru).

Discuțiile în Secțiunea *Istorie, traumă și memorie intergenerațională* s-au concentrat asupra raportului dintre istorie, traumă și modul în care acestea sunt transmise, generând o „cultură memorială”. Secțiunea a întrunit cercetători din România și Republica Moldova interesați de abordarea memoriei pe termen lung, vizând evenimentele extreme din secolele XX și XXI și modul în care istoria traumatică este recuperată și transmisă, accentul fiind pus pe relația dintre individ și comunitate, dar și pe interacțiunea dintre politici la nivel național și strategii personale, generatoare a unor memorii paralele care se pot completa sau ciocni când servesc ideologic unui regim politic și care resping existența altor versiuni

„concurrente” asupra trecutului. Au fost analizate exerciții autobiografice, narațiuni personale în producții de tipul memoriilor, jurnalelor sau, mai recent, a interviurilor de istorie orală, marcate de aceste experiențe și care au pus în evidență atât un joc firesc al memoriei (în care intră și uitarea), problema apartenenței identitare („belonging”), cât și o căutare de sens care permite recuperarea unui individ sau a unei comunități după traversarea pragurilor violente ale istoriei (Virgiliu Bîrlădeanu).

Tematica predării istoriei a fost abordată în Secțiunea *Tendințe de modernizare a politicii în domeniul instruirii și educației în statele europene în perioada interbelică*, dar și la masa rotundă dedicată problemelor *dezvoltării gândirii critice și a creativității - între online și offline*, la care au participat cercetători și profesori de istorie din învățământul preuniversitar. Au fost dezbătute problemele metodologiei de predare a istoriei în condițiile erei digitalizării. Au fost abordate, de asemenea, aspecte legate de *metoda reconstituirii istorice ca mijloc de educație istorică a tinerei generații*.

Cele peste șase sute de teme consistente și de mare actualitate, care au suscitât polemici interesante și utile în cadrul lucrărilor Congresului Național al Istoricilor Români, la care au participat istorici consacrați, cercetători științifici, cadre didactice, muzeografi, arhiviști, precum și tineri începători în domeniul istoriei, au relevat o dată în plus rolul Istoriei și al istoricului în societatea contemporană, care este unul deosebit, având în vedere că Istoria, ca o sursă de învățătură, poate configura traiectorii pentru viitor. S-a subliniat că este de datoria tuturor să militeze pentru continua profesionalizare a meseriei de istoric, iar istoricii profesioniști să se apropie de toate categoriile de izvoare cu discernământ, aplicând metoda critică și cu onestitate, care trebuie să ghideze munca de cercetare.

Drept concluzie, valabilă inclusiv pentru cercetarea Istoriei în spațiul actual al Republicii Moldova, a fost doleanța exprimată unanim în cadrul Congresului despre necesitatea revenirii disciplinei Istoriei la statului pe care l-a avut câteva decenii în urmă, prin acordarea finanțării adecvate institutelor de cercetări științifice, instituțiilor de arhivă, muzeelor, facultăților de istorie, publicațiilor de istorie etc.

Pe parcursul Congresului s-a atestat că breasla istoricilor este cu adevărat unită în cuget și-n simțiri, iar spațiul reflexiv al prestigiosului for științific s-a ridicat la certe standarde academice. La Congres istoricii au învățat unii de la alții, ceea ce a permis o apropiere mai mare de *dimensiunea umană a istoriei*, cum o numea istoricul mentalităților, Alexandru Duțu.

Felicitări tuturor organizatorilor și întreaga grațitudine gazdelor celei de-a treia ediții a Congresului Național al Istoricilor Români!

Silvia Corlăteanu-Granciuc*

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, secretarul științific al Institutului de Istorie.

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi de circulație europeană (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: Institutul de Istorie, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, MD-2012, Chișinău sau trimise prin e-mail: *institut.istorie@gmail.com*
Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie. Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.